

IZ ZGODOVINE BRDA PRI KRANJU

KAZALO

Iztok Purič, Aleš Gabrič : Novi tematski številki Kronike na pot 129

Razprave

Lidija Slana :	Utrinki iz zgodovine Brda	131
Maja Žvanut :	"Čast in hvala vselej dala njim se vaša gnada bo ..."	143
Miha Preinfalk :	"To in nič drugega je volja gospode"	151
Alenka Kolšek :	Razsvetljenska krajina Žige Zoisa na Brdu	157
Nada Praprotnik :	Botanični vrt Karla Zoisa na Brdu	167
Alenka Kačičnik Gabrič :	Gospodstvo Brdo v luči franciscejskega katastra ...	175
Lidija Slana :	Vrt v kraljevskem slogu – neuresničene sanje nekega princa	185
Andreja Burja :	Obiski Josipa Broza Tita v Sloveniji (1945-1980) ..	189
Gojko Zupan :	Arhitektura dvorca Brdo pri Kranju	201
Vesna Bučič :	Brdski interierji v preteklosti in sedanjosti	211
Damir Globočnik :	Zbirka slikarskih del na gradu Brdo	225
Gojko Zupan :	Zbirka kipov na Brdu pri Kranju	231
Gregor Moder :	Grajske preproge	241
Marjeta Ciglencečki :	Tkana in vezena stenska preproga v dvorcu Brdo pri Kranju	249
Franci Jagodic :	Gozdovi posestva Brdo	259
Iztok Geister :	Popis rastlin in živali na Brdu pri Kranju	273
Franci Jagodic :	Ribogojstvo, ribištvo, lovstvo in konjereja na Brdu	285
Silvester Gaberšček :	V spomin Muzeju na prostem na Brdu pri Kranju	299
Ida Gnilšak :	Čebelnjak na Brdu pri Kranju	309
Roman Nahtigal :	Hotel Kokra	313

Odgovorni urednik :
dr. Aleš Gabrič (Ljubljana)

Tehnična urednica :
Majda Čuden (Ljubljana)

Uredniški odbor :
mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek
(Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz
(Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen
Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), mag.
Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena :
14. maja 2004

Naslednja številka izide : oktober 2004

Prevodi :
Cvetka Puncer – angleščina
mag. Niko Hudelja – nemščina

Bibliografska obdelava :
mag. Alojz Cindrič

Uredništvo in uprava :
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
tel. 01 24 11 200
e-pošta: kronika@uni-lj.si

Letna naročnina :
za posameznike 4.600 SIT, za upokojence 3.400 SIT,
za študente 2.300 SIT, za ustanove 6.000 SIT.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2.000 SIT.

Izdajatelj :
Zveza zgodovinskih društev Slovenije
Aškerčeva cesta 2
SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :
Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinansirajo :
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Računalniški prelom :

Tisk :
Grafika-M s.p.

Naklada :
1000 izvodov

Na naslovni strani :
Brdo pri Kranju iz ptičje perspektive
(fototeka JGZ Protokolarnе storitve Republike Slovenije)

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 949.712.728.8(497 Brdo): Brdo
prejeto: 6. 1. 2004

Lidija Slana

univ. dipl. oec., Banka Slovenije, Slovenska 35, SI-1505 Ljubljana
lidija.slana@siol.net

Utrinki iz zgodovine Brda

IZVLEČEK

Avtorica v svojem prispevku prikazuje kratek pregled lastnikov gradu in gosposčine Brdo pri Kranju od začetka, ko je bila prvič omenjena plemiška družina Egkh, ki je zgradila grad, pa vse do konca druge svetovne vojne, ko je bil grad s posestvom nacionaliziran in je postal protokolarni objekt nove države.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, zemljiško gospostvo, kranjske plemiške rodbine, Egkh, Hungerspach, Schrattenbach, Gallenberg, Zois, Pavel Karađorđević

SUMMARY

SHORT STORIES FROM THE HISTORY OF BRDO

The author gives in her contribution a short survey of the owners of the castle and the estate Brdo at Kranj, from the beginning when the family Egkh which built the castle, had been mentioned for the first time, till the end of the second world war, when the castle and the estate were nationalised and entered into the service of the new State.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, seigneurie, Carniolian noble families, Egkh, Hungerspach, Schrattenbach, Gallenberg, Zois, Pavel Karađorđević

Lastniki Brda skozi čas

Grad Brdo, ki je v začetku 16. stoletja zrasel sredi kranjske ravnine severno od Kranja, je v svoji pestri, skoraj petstoletni zgodovini zamenjal precej lastnikov. Vsak lastnik je dal gradu svoj pečat, posebej če je v njem tudi prebival. Graditelji gradu iz rodbine Egkh so v gradu prebivali od trenutka, ko je bil v tridesetih letih 16. stoletja dograjen, pa vse do leta 1703, ko so ga novi lastniki, grofje Gallenbergi, v celoti prepustili upravljanju oskrbnikov. Gallenbergi so bili lastniki polovice gradu že od leta 1669 in v njem niso nikoli prebivali. Od srede 18. stoletja pa do nekaj let po prvi svetovni vojni je bil grad ena najljubših rezidenc baronov Zois. V letih 1929 do 1935 je grad, tedaj lastnina lesnih trgovcev Franca Dolenca in Stanka Heinricharja, sameval, v letu 1935 pa je doživel svojevrsten preporod, saj je postal priljubljena letna rezidenca kneza namestnika Kraljevine Jugoslavije Pavla Karađorđevića in zbirališče aristokracije iz vse Evrope. Po drugi svetovni vojni je grad postal letna rezidenca predsednika republike Josipa Broza, po njegovi smrti v letu 1980 pa služi v protokolarni namene Sloveniji, najprej še v sklopu Jugoslavije, od 1990 pa samostojni in suvereni državi.

Vitezi Egkh-Brdski (12. stoletje - 1549)

Grad Brdo pri Kranju je zgradil Jurij pl. Egkh in z rodbino Egkh sta trdno povezani prvi dve stoletji njegovega obstoja.

O poreklu vitezov z Brda še vedno lahko le ugibamo. Po nekaterih virih rodbina Egkh izvira iz kranjskega praplemstva, poplemenitena naj bi bila v 12. stoletju.¹ Vitez Jurij naj bi se med drugimi kranjskimi plemiči pojavil na turnirju v Zürichu že v letu 1165, Henrik pl. Egkh pa je bil naveden kot 'ministerialis bavinbergensis' v listini sekavske škofije iz leta 1224.² V letu 1179 se omenja Dorotheja pl. Egkh na turnirju v Kölnu kot soproga viteza Valterja Waldecka.³ Zanimivo je, da se ta tri osebna imena pojavljajo pri članih rodbine tudi v 14. in 15. stoletju. Prav verjetno je, da se je družina naselila na Kranjskem v službi grofov Ortenburških, ki so v 12. stoletju pridobili ozemlja v zahodnem delu kranjske kotline. Vas Predoslje, v bližini katere je stal dvorec Brdo, se je namreč nahajala na območju nakelskega urada, ki je pripadal Ortenburškim.

Priimek vitezov Brdskih (Brdo = Egg) se v virih piše na različne načine: Egkh/Egkher, Ekk, Egg, Eck/Ecker in Egk.

Grb rodbine Egkh na nadgrobniku Jakoba Eckerja iz kostniške kapele v Kranju. Risba M. Perizhoffa iz leta 1720, Štajerski deželni arhiv v Gradcu, zbirka Attems (foto: Bogdan Kladnik)

Na Kranjskem je rodbina prvič omenjena v listini iz leta 1429, v kateri je dokumentiran nakup kmetije Gregorja s Perovega v vasi Goriče. Kupec je bil vitez Vid Jakob Ecker.⁴ Ta je bil po Valvasorjevih zapisih že kranjski deželan.⁵ V tem času so bili Egkhi kot mnogi drugi gorenjski nižji plemiči vazali Celjskih grofov, ki so v letu 1420 podedovali vsa ortenburška gospostva in jih izročili v upravljanje svojemu vicedomu. V letu 1436 je grof Friderik II. Celjski Vidu Jakobu podelil več kmetij v Prebačevem in desetine v Predosljah.⁶ Ime Jakoba Egkherja se nahaja tudi na seznamu kranjskih, štajerskih in koroških plemičev, ki je bil sestavljen na podlagi ukaza cesarja Friderika III. na deželnem zboru v Regensburgu na dan sv. Servacija, 13. aprila 1446. Seznam je bil namenjen popisu sodelujočih pri obrambi dežele.⁷ Istega leta

¹ Globočnik, Der Adel in Krain, str. 10.

² ZAL, LJU 340, geslo: Egkh.

³ StLA, Attems, fasc. 52, zv. 357, 359.

⁴ AS, Regesti listin, listina: 1429, 5. april.

⁵ Valvasor, Die Ehre, XV, str. 347-349.

⁶ AS, Regesti listin, listina: 1436, 4. november, Celje; Žontar, Zgodovina mesta Kranja, str. 33.

⁷ Valvasor, Die Ehre, XV, str. 349.

je bil v listini tudi prvič omenjen dvorec Brdo.⁸ Po izumrtju Celjskih v letu 1456 so dediči Habsburžani njihova posestva spremenili v deželno knežjo posest.

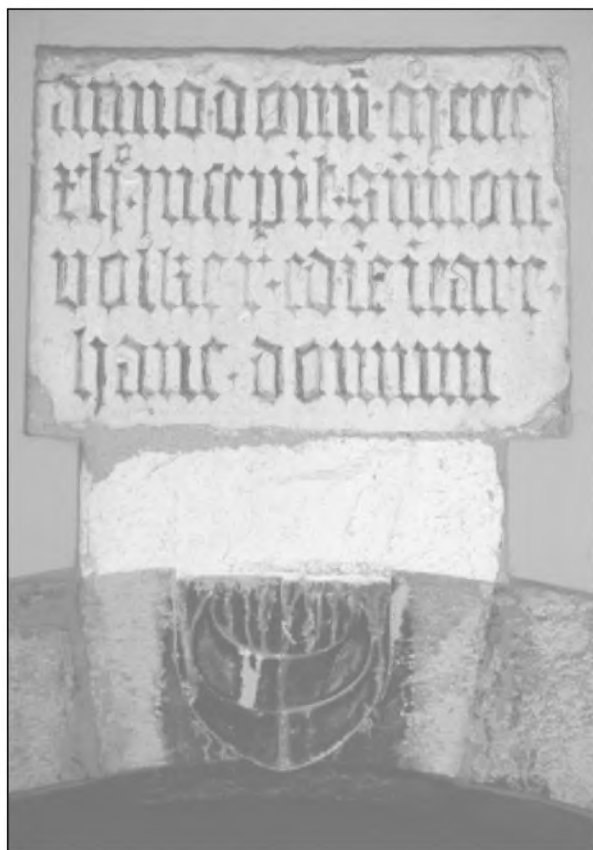
Cesar Friderik III. (1415-1493) in kasneje njegov sin Maksimilijan I. (1459-1519) sta zaradi stalne finančne stiske dajala del svojih posesti na Kranjskem v zakup ali zastavo plemičem in meščanom v zameno za denarna posojila. Zakupniki so zakupno dobo večinoma dobro izkoristili in še bolj obogateli. Takšen je bil tudi vzpon članov rodbine Vida Jakoba Egkherja, ki so ob tej priložnosti odkrili svoje podjetniške sposobnosti in jih spretno izkoriščali.

Vid Jakob je bil poročen z Uršulo Liebenberg.⁹ Njun sin Pankracij je bil župnik v Škofji Loki, hči Doroteja je bila podjetna prednica samostana v Velesovem,¹⁰ sinova Krištof in Henrik sta bila v letih 1457 in 1461 oskrbnika na gosposčini Novi grad nad Kokro, Krištof pa je bil v letu 1457 tudi upravitelj nakelskega urada.¹¹ Henrik (1425-1509) je večje širil družinsko premoženje, včasih tudi na nezakonit način. Spretno si je pridobil beneficij nad kostniško kaplanijo v Kranju in jo spremenil v družinsko grobnico rodbine. V njej je bila pokopana večina rodbinskih članov, dokler je niso porušili v letu 1789, dve leti potem, ko je cesar Jožef II. odpravil beneficije.¹²

Rodbina Hungerspach (13. stoletje - 1511)

Henrik Egkh se je okrog leta 1450 oženil z Margareto Vogrsko, potomko ugledne stare plemiške rodbine Hungerspach (Ungerspach),¹³ katere člani se v listinah omenjajo že v 12. stoletju kot ministeriali Goriških grofov. Različne veje družine so imele hiše in palače v mestih Čedad, Gorica, Krmin, Kanal, Pordenone, Trst in posestva ter gradove v okolici, med njimi Vogrsko pri Gorici, Nozno in Fojano v Brdih,¹⁴ San Floriano del Collio v Furlaniji.¹⁵ Ob koncu 13. stoletja sta bila dva predstavnika rodbine, Jakob in Ivan, škofa v Čedadu in Trstu.

Hungerspachi so bili podjetna rodbina. Iz številnih ohranjenih listin je razvidno, da so kupovali ali prejemale v dar hiše in posestva, posojali denar ipd.¹⁶

Napis iz leta 1441 na hiši v Gorici – Piazza Cavour 2, z grbom rodbine Hungerspach (foto: Bogdan Kladnik)

Simon Volker Hungerspach, verjetno Margaretin oče ali stric, je v letu 1441 zgradil hišo v Gorici, na kateri je vklesan družinski grb. Hiša stoji še danes.¹⁷ Henrikova poroka z Margareto je pomenila združitev dveh genialnih rodbin: Hungerspachi so bili že v zatonu, ker so ostali brez moških potomcev, Egkhi pa so bili na začetku svojega vzpona. Ob poroki Margareta verjetno še ni bila edina dedinja, kot trdijo nekateri viri. Ob koncu 15. stoletja se namreč pogosto omenja ime Simona Hungerspacha, ki je bil dejansko sin Simona Volkerja Hungerspacha.¹⁸ Simon Hungerspach je bil sposoben cesarski uradnik, ki je bil v letih 1490 do 1498 glavar v Trstu, 1499 upravnik v Krminu, 1500 cesarski komisar na Kranjskem, 1504 glavni zakladnik cesarja Maksimilijana I., 1507 sodnik v Kanalu, leta 1511 pa spet tržaški glavar. Poročen je bil s plemkinjo Ano de Braza. Umrli je leta 1511 brez potomcev in njegove posesti so prešle na Margaretine potomce, saj naj bi ona

⁸ AS, Regesti listin, listina: 1446, 11. december.

⁹ ZAL, LJU-340, geslo: Egkh.

¹⁰ Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 42.

¹¹ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 33.

¹² Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 61.

¹³ ZAL, LJU-340, geslo: Egkh.

¹⁴ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 227 (Nozno), str. 102 (Fojana).

¹⁵ www.regionefvg.com/cittapeasi/GO/sanfloriano/arrivo.htm

¹⁶ ASG, Fondo Coronini-Cronberg, listina: 1296, 10. junij (Konrad U.), 1304, 8. september (Nikolaj U.), listina 1320, 8. april in 1322, 8. april (Francišek U.), listina 1350, 14.

¹⁷ februar (Viljem U.) itd.

¹⁸ Gorica, Piazza Cavour 2, Czörnig, *Das Land Görz-Gradisca*, str. 646.

¹⁸ ASG, Fondo Coronini-Cronberg, listina: 1490, 28. januar.

umrla že okrog leta 1502.¹⁹ Iz tega je možno sklepati, da sta bila Simon in Margareta sorodnika, čeprav iz obstoječih virov ni mogoče zatrdno ugotoviti, ali sta bila brat in sestra oziroma bratranec in sestrična, kar bi bilo glede na okoliščine logično sklepati.

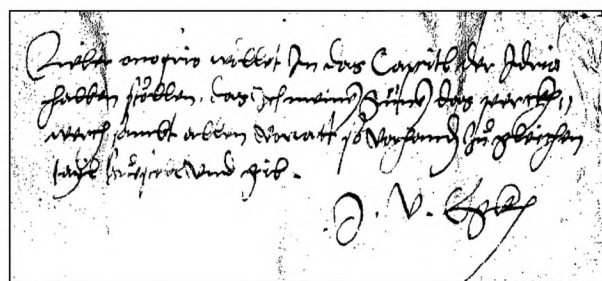
Z Jurijem, najstarejšim sinom Henrika in Margarete, se je začel strm vzpon družine. Jurij je doštudiral in leta 1491 dobil službo na dvoru.²⁰ Zaradi njegovih sposobnosti je postal nanj pozoren sam Maksimilijan in mu omogočil uspešno uradniško kariero. Leta 1494 je postal Jurij upravitelj urada Naklo, leta 1496 dvorni zakladnik ter cesarski svetnik, v letih 1498 do 1500 je bil kranjski deželni upravitelj, od 1498 do 1513 pa tudi kranjski deželni vicedom. Ukvarjal se je s trgovskimi, rudarskimi in denarnimi posli in postal tako bogat, da je Maksimilijanu posojal velike vsote denarja za financiranje njegovih, pretežno vojnih izdatkov. Namesto vračila dolga v gotovini mu je Maksimilijan odstopal dohodke raznih deželno knežjih uradov, mitnic in sodišč ter podeljeval fevde.²¹ V letu 1500 mu je prodal gospostvo Novi grad nad Kokro,²² ki mu je Jurij leta 1513 dodal gospostvo Turn pod Novim gradom²³ in tako zaokrožil svoje posesti na Kranjskem. Z gradbenim dovoljenjem za postavitev gradu Brdo, ki ga je od Maksimilijana prejel 28. septembra 1510,²⁴ je dobil možnost, da zgradi upravno središče za svoje kranjske posesti. Težišče svojega delovanja je za več kot dve desetletji preselil na Goriško. V letu 1511 je postal goriški glavar, kar je ostal do leta 1527, ko je bila Gorica dana v zakup grofom Ortenburškim. V Gorici je ostal kot upravitelj premoženja Ortenburških, dokler niso sedemdesetletnemu Juriju leta 1532 dokazali poneverb in ga odpustili.²⁵ Takrat je dokončal oporoko, s katero je izrecno naročil sinovom, naj prodajo nekaj deležev pri idrijskem rudniku za povrnitev dolgov. V letu 1533 je bil namestnik tolminskega glavarja, svojega sina Bonaventure, potem pa se je končno upokojil. Umrl je leta 1537. Pokopali so ga v kostniški kapeli v Kranju.

Jurij se je v začetku 16. stoletja oženil s Katarino, hčerko tirolskega plemiča Ivana pl. Lichtenstein-Castelcorn (Carnait) in Cecilije pl. Schländersberg. Imela sta tri sinove in dve hčeri. V letu 1502 se jima je rodila prva hči Ana. V tem letu je bil Jurij star 40 let in zdelo se mu je primerno, da začne pisati oporoko.

Oporoka Jurija Egkha (1502-1532)

Oporoka Jurija Egkha, ki se nahaja v Deželnem muzeju v Salzburgu, doslej še ni bila proučena. V originalni nemški različici je nastajala polnih trideset let, latinska različica pa je krajša, bolj pregledna in povzema bistvena določila originala.²⁶ Tu na kratko omenjam le določila, ki zadevajo Jurijeve kranjske posesti, in nekaj dodatnih podrobnosti, zanimiv pa bi bil prevod in komentar celotne oporoke.

Koncept oporoke v nemški različici, kasneje opremljen s številnimi popravki in spremembami, je sklenjen z letnico 1502, na naslovni strani pa je zapisana letnica 1532, kar je po vsej verjetnosti leto, ko je bila oporoka dokončana. Latinska oporoka je bila sestavljena v letu 1532.

Priloga k oporoki Jurija Egkha z njegovim lastnoročnim podpisom, Deželni arhiv v Salzburgu, Geheimarchiv (Skrivni arhiv), fotokopija

Oporoka, kjer so že na začetku oznanjeni glavni dediči, 'ljubljeni sinovi' Bonaventura, Ivan Jožef in Franc Jožef, je razdeljena na petnajst volil. Jurij sinove v začetku opozarja, naj si častno razdelijo dediščino in naj mirno živijo. Vesel je, ker so dobri in pošteni bratje, kar zelo ugaja vsemogočnemu bogu, in želi, da bi še mnogo generacij njihovih potomcev živelo v ljubezni in doživljalo uspehe. Iz oporoke je razvidno, da je Jurij sestavil poseben register, v katerem so bile natančno našteje vse posesti, ki jih je zapuščal sinovom, zato je v sami oporoki našteval le kraje, kjer ležijo te posesti, in stalno pripominjal, da so v registru vse podrobnosti. Zelo je pazil in to tudi večkrat poudaril, da bi premoženje med sinove razdelil v enakovrednih delih.

V prvem in tretjem volilu je Jurij zapustil najstarejšemu Bonaventuri in najmlajšemu Francu Jožefu posesti v Kanalu, Goriški grofiji, na Krasu, v Trstu in Furlaniji ter Benečiji. Bonaventura je dobil poleg tega še posesti v mestu Gorica, Franc Jožef pa v Tirolski grofiji posesti, ki so bile po vsej verjetnosti dota njegove matere Katarine Lichtenstein de Carnait (Castelcorn).

¹⁹ Czörnig, *Das Land Görz-Gradisca*, str. 646.

²⁰ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 91.

²¹ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 22.

²² AS, Regesti listin, listina: 1500, 13. julij.

²³ AS, Regesti listin, listina: 1513, 6. marec.

²⁴ AS 730, listina: 1510, 28. september.

²⁵ Czörnig, *Das Land Görz-Gradisca*, str. 793.

²⁶ SLA, *Das Geheimarchiv* : XXV E1.

V drugem volilu je zapustil drugemu sinu Ivanu Jožefu vse posesti v Vojvodini Kranjski, hišo v mestu Kranju, grad Novi grad in grad Turn pod Novim gradom, imenovan tudi Schrottenturn. Pripadli so mu tudi podložniki v omenjeni vojvodini in vse posesti, opisane v registru. Zanimivo je, da grad Brdo ni omenjen posebej, kot da do leta 1532 še ne bi bil dokončan. Verjetno se je omemba 'objekta v gradnji' nahajala v registru.

Predmet četrtega volila je premoženje v idrijskem rudniku. Sinovi so dobili nalogo, da poplačajo Jurijeve dolgove iz dohodkov rudnika, prodajo naj tudi nekaj deležev, ki bodo zadostovali za plačilo dolgov, ostalo premoženje pa naj razdelijo na enake dele.

V naslednjih volilih je na vrsti nadaljnja skrb za razne cerkve, kapele in posebej za kostniško kapelo v Kranju, v osmem volilu je posebej določeno, naj se družinska posest ne prodaja in naj se bratje vedno o vsem dogovorijo med seboj. V primeru, da ne bo moških potomcev, morajo ženske kot dedinje s posestvi ravnati na enak način, z upoštevanjem dobrih kranjskih običajev. Ženske pripadnice rodu še posebej opozarja, da se morajo poročiti stanu primerno.

Posebno volilo je namenjeno plemeniti gospe Katarini Prodolono, zakoniti ženi gospoda Nikolaja pl. Turna, ki so ji morali dediči na osnovi pogodbe iz 13. januarja 1513, ki jo je zapisal kancler v Gorici Friderik Attems, vsako leto do njene smrti izplačati 25 ducatov (vsak dukat 80 krajcarjev). Sinova Bonaventura in Franc Jožef naj bi ji volilo plačevala v enakih deležih. Vsebina te pogodbe ni obrazložena.

Posebne volila je bila deležna tudi plemenita gospa Ana de Braza, vdova po pokojnem Simonu Hungerspachu, ki so ji morali izplačati doto v znesku 1300 ducatov. To volilo je bilo malce pozno, če drži trditev, da je bil Simon Hungerspach umrl že leta 1511.²⁷

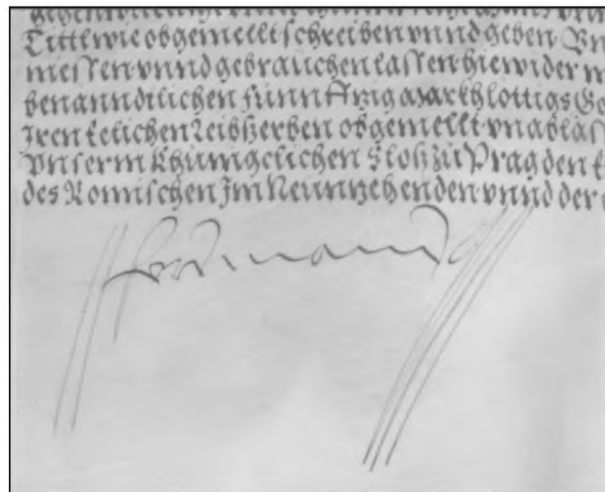
V oporoki je omenjena tudi hči Ana, ki se je v letu 1520 ob poroki s Trojanom Turjaškim s prejeto doto odpovedala drugi dediščini.

Rodbina Egkh-Hungerspach (1549-1880)

Dopolnjeno ime rodbine Egkh-Hungerspach se prične uporabljati šele z letom 1549, ko so bili potomci Jurija Egkha povzdignjeni v baronski stan. Dotlej najdemo v listinah zapisan le priimek Egkh v vseh različicah. Jurij je v različnih dokumentih imenovan tudi Novigrajski (pl. Neuburg), prav

tako njegova hči Ana. Kralj Ferdinand je 1. julija 1549 v Pragi izdal plemiško listino,²⁸ s katero so bratje Ivan Jožef, Bonaventura in Franc Jožef postali baroni v avstrijskih deželah.

Kralj Ferdinand najprej slavi rodbino Egg. Povzdiguje zvestobo in službo Jurija Egga, ki (povzetek) "je bil ljubemu gospodu cesarju Maksimilijanu blagega spomina zvestobo izkazoval in mu služil. V avstrijski hiši je imel različne službe in ji je bil vdan tako v miru kot v vojni, posebej v minulih beneških vojnah, in ni mu bilo žal ne svojega telesa ne premoženja. Njegovi sinovi, dragi Bonaventura, Ivan Jožef in Franc Jožef, bratje Egkh, se obnašajo zaslužno in plemiča vredno, zato so zaradi očetovih in svojih zaslug oni sami ter njih dediči moškega in ženskega spola, povzdignjeni v skupnost Ferdinandu in sveti državi zvestih svobodnih gospodov in gospa. Kot baroni avstrijskih dednih dežel naj nosijo naziv in ime Egg-Hungerspach."

Podpis cesarja Ferdinanda na plemiški diplomi baronov Egkh-Hungerspach, Štajerski deželni arhiv v Gradcu, plemiške diplome (foto: Bogdan Kladnik)

Druga plemiška diploma, ki jo je 13. marca 1560 na Dunaju izdal Ferdinand I. že kot cesar, povzdiguje cesarskega dvornega svetnika Magnusa Egkh-Hungerspach ter njegova bratranca Bonaventuro in Ivana Jožefa v državne barone.²⁹ Franc Jožef je umrl že leta 1558, zato ni bil več deležen te časti, Magnus pa je bil sin Jurijevega mlajšega brata Ivana.

Nadvojvoda Karel je 10. marca 1577 Ivanu Jožefu, baronu Egkh-Hungerspach, ter njegovim bratrancem Hanibalu, Žigi in Lovrencu podelil

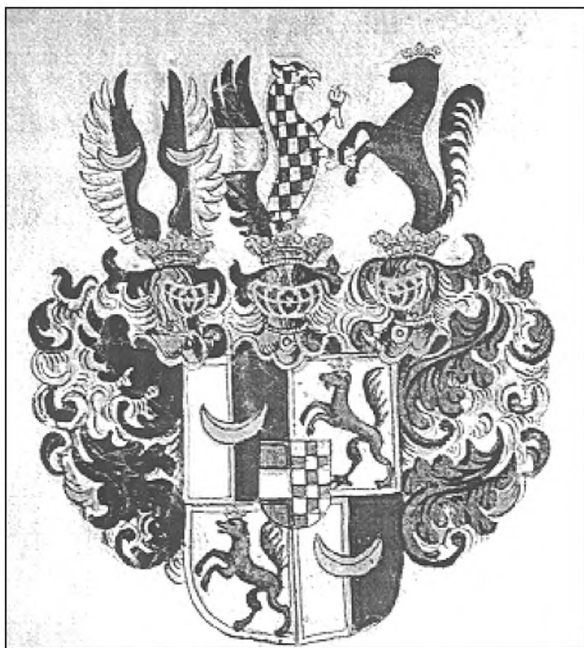
²⁷ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 598. Simon H. je bil v letu 1511 že drugič imenovan za tržaškega glavarja, njegov naslednik pa šele 1533! Leta 1498 je bil tržaški glavar Erazem Braza iz Milana, verjetno sorodnik njegove žene Ane.

²⁸ StLA, Plemiške diplome: Diploma 15b.

²⁹ ZAL, LJU-340, geslo: Egkh.

častno dedno službo dvornega paličarja za Kranjsko, hkrati je bil izboljššan tudi njihov rodbinski grb.³⁰ Dotedanjemu grbu, sestavljenemu iz prvotnih grbov družin Egkh in Hungerspach, se je pridružil še modri volk s krono, dediščina po v letu 1570 izumrlih vitezih Rajhenburških. Gradove in posestva Rajhenburških so podedovali njihovi sorodniki Welzerji, ki so bili tudi sorodniki Egkhov, grba pa niso prevzeli, kar so rade volje storili Egkhi. Novi grb ima v srčnem ščitu prvotni rodbinski grb, to je grb Egkhov (bruno in šahovnica). V 1. in 4. polju je grb Hungerspachov (polmesec), v 2. in 3. polju pa modri volk s krono.³¹

Kot je razvidno iz Jurijeve oporoke, sta sinova Bonaventura in Franc Anton podedovala posesti na Goriškem, v Furlaniji in na Krasu. Bonaventurini potomci, vneti protestanti, so se kasneje izselili, v letu 1695 so bili povišani v grofovski stan in so v moškem rodu izumrli leta 1760 s smrtjo Leopolda Friderika, knezoškofa v Olomoucu na Moravskem. Potomci Franca Jožefa so v moškem rodu izumrli leta 1618 s smrtjo Marquarda, ki je bil komtur nemškega viteškega reda in glavar v Karlovcu.³²

Grb baronov Egkh-Hungerspach, dopolnjen v letu 1577. Srčni ščit je prvotni grb rodbine Egkh, 1. in 4. polje zaseda grb Hungerspachov, 2. in 3. polje pa modri volk s krono (dediščina Rajhenburških). Iz knjige: Hell Glänzende Ehrenspiegel des Herzogtums Steyer (foto: Bogdan Kladnik)

Pravnuk Bonaventure Egkh-Hungerspacha baron Ivan Karel je bil soustanovitelj znane umetniške zbirke slik knezov Liechtensteinov. Ivan Karel je živel na Dunaju in ni bil poročen. Vse življenje je zbiral umetniške slike znanih mojstrov, med njimi Brueghla, Cranacha, Poussina, Palme, Rembrandta, Ribere, Rubensa, Tintoretta in Veroneseja, v letih 1677 in 1679 pa je znatno število slik prodal knezu Karlu Evzebiju Liechtensteinu. Karel Evzebij (1611-1684) velja za očeta knežje zbirke, ki se danes nahaja v Vaduzu v kneževini Liechtenstein in je v začetku 20. stoletja veljala za najpomembnejšo zasebno zbirko v Evropi. V letu 1679 je Ivan Karel umrl za kugo, zato sta kupnino za slike prevzela njegova bratranca Jurij Hanibal in Kristijan.³³

Ivan Jožef (1506-1579) je podedoval kranjske posesti in si izbral novo zgrajeni grad Brdo za svoje bivališče. Imel je tudi dve hiši v Kranju in hišo v Ljubljani. Bil je zelo aktiven v deželni službah in prisoten pri vseh pomembnih odločitvah glede obrambe proti Turkom. Večkrat je bil izvoljen za deželnega odbornika, od leta 1571 do 1575 pa je bil kranjski deželni upravitelj.³⁴

Brdska gosposčina je imela v času Ivana Jožefa največji obseg. Sestavljale so jo osnovne posesti, pridobljene v času deda Henrika in očeta Jurija, to je Novi grad in Turn pod Novim gradom ter urada Naklo in Primskovo. Za posojilo vladarju je Ivan Jožef v letu 1547 prejel v zastavo smledniško gosposčino,³⁵ od vetrinjskega opata je imel v zastavi urad Preddvor.³⁶ Prav tako kot številni drugi kranjski plemiči je Ivan Jožef prejemal dohodke od idrijskega rudnika vse do obvezne prodaje vseh deležev deželnemu knezu Karlu, ki je v letu 1575 rudnik podržavil.³⁷

Posebno vlogo je imel Ivan Jožef v času slovenskega protestantizma, ki je v novi veri združil večino kranjskega plemstva in dal Slovencem prvo tiskano knjigo. Ivan Jožef je kot večina kranjskih plemičev tistega časa znal tudi slovensko, bil je osebni prijatelj Primoža Trubarja in član komisije, ki je v letu 1560 ocenjevala Trubarjeve prevode v slovenski jezik. Grad Brdo se v tem času omenja kot shajališče kranjskih protestantov. Vsem je bilo znano, da se je v gradu od leta 1578 skrival znani pastor Jernej Knafelj in opravljal bogoslužje v grajski kapeli. Na Brdu je ostal do leta 1599, nato pa je odšel v izgnanstvo, kajti do tega leta je deželnemu knezu Ferdinandu že v veliki meri uspelo zatreti protestantizem in kranjske družine

³³ Dostal, Slike nekdanj na Kranjskem, str. 25-32. ZAL, LJU-340.

³⁴ Valvasor, *Die Ehre*, IX., str. 76, 85-86.

³⁵ Levec, *Das Schloss und Herrschaft Flödnik*, str. 22.

³⁶ Mlinarič, *Posest vetrinjskega samostana*, str. 77.

³⁷ Gestrin, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*, str. 45.

³⁰ ZAL, LJU-340, geslo: Egkh.

³¹ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 45-47.

³² Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 29-34.

so se pričele izseljevati v nemške dežele.³⁸

Ivan Jožef je bil trikrat poročen. Vseh osem otrok, dva sinova, Adam in Jernej, ter šest hčera, je izviralo iz prvega zakona z Marto, hčerko Nikolaja I. Modruškega in Margarete Lamberg.³⁹ Brdo je podedoval starejši sin Adam (cca 1537-1589), ki je nadaljeval očetovo tradicijo pri opravljanju deželnih služb in povečevanju družinskega premoženja. Kot zaslužen protestant je Adam v letu 1584 prejel v dar izvod Dalmatinove Biblije.⁴⁰ Na Brdu sta mu sledila sinova Nikolaj in Volbenk, na Turnu pa sin Vid Jakob. Vsi trije so bili ob koncu stoletja še protestanti, v začetku 17. stoletja pa so spet postali katoliki.

Po letu 1628, ko je nekdanji deželni knez cesar Ferdinand II. odločilno premagal češke protestante, so se morali protestanti v kratkem času povrniti h katoliški veri ali oditi v pregnanstvo. V začetku 17. stoletja se je tako izselilo okrog 800 članov kranjskih, štajerskih in koroških družin, med njimi več kot 50 članov rodbine Egkh-Hungerspach. Izselili so se tudi potomci Adamovega brata Jerneja, ki so leta 1626 kupili smledniško gosposčino in grad, a so ju 1635 že morali prodati.⁴¹ Jernejevi potomci so se naselili najprej v Regensburgu in Nürnbergu. Jernev pravnik baron Jurij Volkard se je v drugi polovici 17. stoletja naselil v Gradcu, kjer so njegovi potomci v moškem rodu izumrli leta 1880 z baronom Mavricijem Jožefom.⁴² Tej, v Gradcu živeči veji rodbine, gre zasluga, da imamo danes ohranjene fragmente nekaj nagrobnikov in napisov iz kostniške kapele v Kranju. Jurij Erenrajh, sin Jurija Volkarda, je namreč v letu 1720 prosil ljubljanskega mestnega arhivarja Jožefa pl. Perizhoffa, da mu je poiskal podatke o njegovih kranjskih prednikih.⁴³

V začetku 17. stoletja sta brata Nikolaj in Volbenk z Brda še uspešno gospodarila in sta leta 1626 zastavljena deželno knežja urada Naklo in Primskovo spremenila v dedno posest.⁴⁴

Nikolajev rod se je končal z njegovim vnukom Ivanom Gotardom, ki ni imel potomcev in je leta 1690 svojo polovico gradu zapustil bratrancu v drugem kolenu Juriju Žigi (1648-1731). Jurij Žiga, vnuk najmlajšega Adamovega sina Vida Jakoba, je po smrti svojega očeta Daniela leta 1672 podedoval gosposčino Turn in jo leta 1677 prodal knjigovodji kranjskih deželnih stanov, Adamu Dinzlu Angerburgu.⁴⁵ Ko je Jurij Žiga postal lastnik Brda, so se

prvič v zgodovini gosposčine začeli kopičiti dolgovi in leta 1703 je bil prisiljen prodati svojo polovico gradu in posestva. Kupila sta jo sinova njegove sestrčne Katarine Elizabete, grofice Gallenberg, ki sta drugo polovico že imela v lasti.

Franc Ksaverij, pravnik Žigovega brata Ivana Henrika, je bil zadnji moški potomec rodbine Egkh-Hungerspach na Kranjskem. Umrli je leta 1777 v Ljubljani.⁴⁶

Stoletji Gallenbergov (1669-1853)

Volbenkova dedinja je bila hči Doroteja Sidonija, ki se je v drugem zakonu leta 1628 poročila z daljnim bratrancem, grofom Ivanom Friderikom Schrattenbachom.⁴⁷ Jurij Egkh je bil njun prapraded. Doroteja Sidonija je svojo polovico gradu in posestva leta 1669 zapustila najmlajši hčerki Katarini Elizabeti (1640-1678), ki se je leta 1660 poročila s sorodnikom baronom Jurijem Žigo Gallenbergom, prapravnukom Jurijeve hčerke Ane Turjaške. Jurij Žiga Gallenberg, ki je umrl leta 1697, je bil eden

Grb rodbine Gallenberg iz leta 1501 v cerkvi samostana v Mekinjah (foto: Bogdan Kladnik)

³⁸ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 187.

³⁹ ZAL, LJU-340, geslo: Egkh; Schönleben, *Genealogia*.

⁴⁰ Dimitz, *Geschichte Krains III*, str. 209.

⁴¹ Dimitz, *Geschichte Krains III*, str. 377; Levec, *Das Schloss und Herrschaft Flödnik*, str. 175.

⁴² ZAL, LJU-340, geslo: Egkh.

⁴³ StLA, Attems, fasc. 53, zv. 361.

⁴⁴ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 46.

⁴⁵ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 195.

⁴⁶ ZAL, LJU-340, geslo: Egkh.

⁴⁷ AS, Regesti listin, listina: Poročna pogodba, 1628, 28. oktober.

najvidnejših politikov 17. stoletja na Kranjskem. Leta 1666 je postal grof, bil je kranjski deželni upravitelj in upravnik ter dolgoletni kranjski deželni odbornik. Leta 1670 je dogradil Sotesko, rezidenco, ki je bila primerna njegovemu položaju, na Brdu pa je odtlej prebival le oskrbnik. Znan je oskrbnik Andrej Škerl, ki mu je Jurij Žiga februarja 1683 potrdil račune za oskrbniško dobo od 24. aprila 1674 do 19. junija 1678.⁴⁸

Brdo sta podedovala mlajša sinova Jurija Žige Gallenberga Volk Vajkard (1669-1733) in Sigfrid Boltežar (1675-1760), ki sta leta 1703 kupila še drugo polovico gradu in gosposčine. Po smrti Volka Vajkarda, ki je bil kranjski deželni glavar, je naslednik njegovih posestev Sigfrid Boltežar v dvajsetih letih gospodarsko popolnoma propadel in zapravljal eno največjih dediščin na Kranjskem. Z njegovim prapravnukom Aleksandrom, ki je leta 1893 umrl v Münchnu,⁴⁹ se je končal slavni rod Gallenbergov, ki je bil na Kranjskem prisoten vse od 11. stoletja.

Brdska gosposčina je bila leta 1703, z izjemo gosposčine Turn, spet združena v rokah ene rodbine, vendar le za petdeset let. Zadolženi Sigfrid Boltežar je v številnih procesih izgubljal svoje premoženje. Grad in posestvo Brdo sta bila pred letom 1751 ocenjena⁵⁰ in leta 1753 prodana Michelangelu Zoisu, vzhajajoči zvezdi na kranjskem podjetniškem nebu.

Rodbina Zois na Brdu (1753-1929)

Šele s prihodom rodbine Zois na Brdo se je prekinila skoraj štiristoletna tradicija družine Egkh in njenih potomcev. Michelangelo Zois (1694-1777), ki je v nekaj letih obogatel s fužinarstvom in trgovino z železom ter jeklom, je postal leta 1760 baron.⁵¹ Posestvo in grad Brdo je leta 1773 preoblikoval v fidejkomis. Cesarica Marija Terezija mu je ob podelitvi dovoljenja postavila pogoj, da posestvo in grad ob morebitnem izumrtju rodbine prejme v last ljubljanska sirotišnica.⁵² Leta 1776 je Michelangelo izročil grad in posestvo v last sinu, mineralogu in mecenu Žigi (1744-1819), ki je v dvajsetih letih z bratom, botanikom Karlom (1756-1799), ustvaril na posestvu enega najlepših sadnih in cvetličnih vrtov na Kranjskem.

V letu 1754 je bil grad Brdo sedež celotne gosposčine s sedmimi kmetijami, ki so sestavljale dominikalno zemljo – dvor. Preostalo zemljiško gospostvo je bilo po tradiciji razdeljeno na dve upravni enoti, Naklo in Primskovo.

⁴⁸ AS, Regesti listin, listina: 1683, 1. februar.

⁴⁹ ZAL, LJU-340, geslo: Gallenberg.

⁵⁰ AS 730, Gallenberg V, fasc. 132.

⁵¹ Plemiška diploma, pod eljena na Dunaju, 6.9.1760 (hrani jo Narodni muzej v Ljubljani).

⁵² Žontar, Položaj podložnikov, str. 144.

*Pleмиška diploma barona Michelangela Zoisa iz leta 1760, Narodni muzej v Ljubljani
(foto: Bogdan Kladnik)*

Po podatkih jožefinskega katastra je tedanji dvor obsegal 33 oralov njiv, 97 oralov travnikov in 74 oralov pašnikov ter gozdov, to je skupaj 117,39 hektarov. Za graščino so bili trije ribniki, v Predosljah pa mlin z žago, ki so ga oddajali podložnikom. Celotna gosposčina je obsegala 167 prvotnih hub, ki so bile razdeljene na 190 kmetij. V dolini Kokre, v Zgornji Kokri in na Jezerskem je bilo 1270 oralov gozdov in 348 oralov planin. Gozdove so oddajali v najem kmetom, od leta 1790 pa fužinarju Ignacu Fuchsu, ki je v Kokri zgradil fužino in izsekal iglaste gozdove za pripravo oglja.⁵³

Grad in posestvo je v letu 1819 podedoval Žigov nečak Karel (1775-1836), ki je tu živel kot podeželski posestnik, prav tako tudi njegovi potomci. Bili so spoštovani med sosedi, skrbeli so za najrevnejše podložnike. Med potomci je najbolj znan Karlov sin Anton (1808-1873), ki je bil župan v Predosljah in se je tudi drugače politično udejstvoval.⁵⁴

V 19. stoletju Zoisi niso bil več podjetniki, ki bi ob stalnem propadanju fužinarstva na Gorenjskem zmogli obdržati, kaj šele povečevati podedovane posesti. Posestvo je počasi propadalo in Brdo je bilo v začetku 20. stoletja v očeh okolice le še prijetno sprehajališče z lepim parkom, ki je bil dostopen javnosti. Po prvi svetovni vojni je bil v agrarni reformi določen zemljiški maksimum, kar je še dodatno zmanjšalo dohodke rodbine. Od leta 1919 je bilo posestvo pod sekvestrom in Zoisi so se kmalu nato odselili v Avstrijo. Leta 1928 je bil

⁵³ Žontar, Položaj podložnikov, str. 144-145.

⁵⁴ Žontar, Položaj podložnikov, str. 305.

fidejkomis ukinjen in 4. decembra 1929 je zadnji lastnik Michelangelo Zois (1874-1945) grad in posestvo prodal na dražbi. Kupila sta ga lesna trgovca iz Škofje Loke Franc Dolenc in Stanko Heinrihar. Na dražbi naj bi bila edina ponudnika.⁵⁵

Grad v meščanskih rokah (1929-1935)

Franc Dolenc in Stanko Heinrihar sta popolnoma zanemarjeni grad zaščitila pred nadaljnjim propadanjem, park, drevoredi in ribniki pa so ostali tako kot prej na voljo obiskovalcem iz bližnje in daljnje okolice. V letu 1935 se je pojavil kupec, ki je gradu in posestvu spet vrnil nekdanji sijaj. To je bil knez Pavel Karađorđević.

Pavel Karađorđević na Brdu (1935-1947)

Po umoru kralja Aleksandra oktobra 1934 je postal namestnik Kraljevine Jugoslavije njegov bratranec po očetovi strani, Pavel Karađorđević, velik ljubitelj umetnosti. S soprogo Olgo, nečakinjo grškega kralja Konstantina, sta želela kupiti letno rezidenco v Sloveniji, ki sta jo dobro poznala, saj sta že od leta 1923 preživljala počitnice v vili kralja Aleksandra v Bohinju.

Kneza Pavla in Franca Dolenca je povezovala lovska strast in slučajni ogled Brda je Pavlu in Olgi povedal, da sta našla, kar sta iskala – skrivnosten renesančni grad sredi ogromnega parka. V letu 1935 sta kupila grad in posestvo ter pričela z njegovo preobrazbo.⁵⁶ Knez Pavel se prav tako kot pri Belem dvoru v Beogradu, ki ga je dokončal po Aleksandrovi smrti, tudi pri obnovi in oplešavi Brda ni ustrašil naporov in izdatkov. Rezultat pri obeh rezidencah je bil izreden.

Beli dvor je projektiral v tem času najbolj iskani srbski arhitekt Aleksander Đorđević (1890-1952) in Pavel mu je zaupal tudi prenovu Brda. Đorđević je postal nadzorni arhitekt, gradbena dela pri obnovi gradu in ureditve grajskega parka pa so bila zaupana gradbenemu podjetju Viktorja Bidovca iz Kranja.⁵⁷ Bidovec se je 27. maja 1936 pisno zavezal, da bo opravil dela v parku: kopanje zemlje s planiranjem, izdelava ograjnega zidu iz armiranega betona, izdelava betonskega podpornega zidu, izdelava balustrade in fontane, da bo opravil vsa gradbena dela v dvorcu ter sezidal garažo in obnovil gospodarsko poslopje.⁵⁸

Izdelavo balustrade in fontane, ki je bila v bistvu votlina (grotta), ter mogoče tudi ograjnega zidu okrog parka je svetoval angleški krajinski arhitekt Cecil Ross Pinsent (1884-1963),⁵⁹ ki je že od 1910 živel v Firencah ter gradil vile in parke za bogate Angleže in Američane v Toskani.⁶⁰ Pinsenta je kot mladega obetavnega arhitekta v Toskani prvi najel ameriški umetnostni zgodovinar Bernard Berenson (1865-1959), da je narisal načrte za nova poslopja in nasade pri njegovi vili I Tatti v Settignanu.⁶¹ Berenson je bil Pavlov učitelj v umetnosti in dober prijatelj, zato se mu je zdelo primerno, da tudi njemu priporoči vrhunskega strokovnjaka za ureditev parka okrog historično tako zanimivega gradu.

Prva faza del je bila dokončana v oktobru 1936. Bidovec je 3. oktobra poročal arhitektu Đorđeviću v Beograd: *"Celotna dela na fontani so zaključena, razen bazenov, na katerih imam še izvršiti oblogo iz dolomitskega betona /umetni kamen/ katero delo pa bode popolnoma dogotovljeno do dne 8. t.m"*. Po vsem videzu je dvorna uprava v Beogradu kasnila s plačilom, kajti v istem pismu Bidovec prosi za nakazilo zaostalega plačila za plačo delavcem, posebej plačilo din 31.948,00 za g. Bendla, ki je izdelal fontano.⁶²

Bidovec je delal na Brdu še v letu 1938, kar izkazuje obračuni plačil, ki jih je prejemal v obrokih po 20.000,00 dinarjev mesečno od decembra 1938 do aprila 1939. V letu 1938 je za 43.037,55 dinarjev dogradil tudi poletno hišico za kneginjo Olgo, kar je razvidno iz obračuna, ki ga je poslal dvorni pisarni 22. avgusta 1938.⁶³

Oskrbnik dvorca je bil v letih 1936 do 1940 Franc Rozman, ki je vestno vsak mesec pošiljal Dvorni upravi v Beograd v pregled in overitev obračune mesečnih stroškov. Stroške je izplačeval iz odobrenega depozita. Iz računov je razvidno, da so stvari za dvorec, tudi pohištvo in umetniške predmete, kupovali izključno pri domačih firmah in obrtnikih. Le rastlinje za park so nabavljali pri nemških firmah v Dresdnu in Frankfurtu ob Maini. Vse obračune je odobral upravnik kraljevega dvora v Beogradu polkovnik Lecco. Od februarja 1941 je na obračunih podpisana Terezija Rozman, nadzornica na Brdu.

Grad Brdo je bil zavarovan za primer požara že v času, ko sta bila lastnika Dolenc in Heinrihar, s 4754.- dinarjev letne premije.⁶⁴ Premičnine v gradu niso bile zavarovane.

⁵⁵ Po pripovedovanju gospe Majde Rumpret, vnukinje Franca Dolenca.

⁵⁶ Pogodba je bila sklenjena 10. oktobra 1935.

⁵⁷ ASiCG 74, fasc. 387, mapa 577, Pogodba z Upravo kraljevega dvora št. 3472 s 30. maja 1936, dopis Viktorja Bidovca A. Đorđeviću z dne 6. julija 1936.

⁵⁸ ASiCG 74, fasc. 387, mapa 577, dok. 412, Prošnja za so-glasje za izvedbo del z dne 27. 5. 1936.

⁵⁹ Balfour, Mackay, *Paul of Yugoslavia*, str. 125.

⁶⁰ Coffin, *The Study*, str. 28.

⁶¹ Durden-Smith, *First Flower*.

⁶² ASiCG 74, fasc. 387, mapa 577, dok. 401-437, obračuni, dopis z dne 3. oktobra 1936.

⁶³ ASiCG 74, fasc. 540, mapa 765, dok. 224-227.

⁶⁴ ASiCG 74, fasc. 540, mapa 765, dok. 8, 9, 12, 15.

Grad Brdo v času Karađorđevićev, razglednica – last Ivana Jakiča (foto: Bogdan Kladnik)

Knez Pavle je v letu 1937 od Dolenca in Heinricharja kupil še dve parceli, od kmetov iz Predoselj pa do leta 1939 še tri njive, tako da je bilo posestvo lepo zaokroženo.⁶⁵

V novembru 1936 je bil grad že pripravljen tudi na državniška srečanja. Pavel, ki si je ves čas prizadeval, da bi se stara nasprotja med Hrvati in Srbi končala, je imel v novembru tu pogovor z Mačkom, hrvaškim ministrom v Stojadinovićevi vladi, in prvim ministrom Stojadinovićem. Nasprotij med njima ni mogel zgladiti.⁶⁶

V letu 1937 je knez Pavel vse poletje preživel na Brdu in užival v družbi svoje družine. Ob ženi so bili tu tudi vsi njegovi otroci Aleksander, Nikolaj in Elizabeta, obiskali pa so jih tudi številni sorodniki in Bernard Berenson. Pavel in Olga sta bila v sorodu z vsemi evropskimi dvori in sorodniki so redno prihajali preživljat počitnice v lepo gorenjsko pokrajino. Ukvarjali so se z lovom, ribarjenjem, plavanjem, tenisom ali se preprosto sprehajali v naravi.

Leto 1938 je prineslo smrt Olginega očeta princa Nikolaja, Pavlovega očeta Arsena in 'tette Missy' – romunske kraljice Marije, babice kralja Petra II. To leto je prineslo tudi Hitlerjevo priključitev Avstrije in dela Češkoslovaške k Nemčiji. Bližala se je svetovna katastrofa, ki je usodno vplivala na življenje Pavlove družine in Brda.

V začetku avgusta 1939 so se sorodniki spet

zbrali na Brdu. Brezskrbne počitnice je prekinila vest o Hitlerjevem sporazumu s Sovjetsko zvezo o nenapadanju, čemur je 1. septembra sledil Hitlerjev napad na Poljsko in dva dni nato vojna napoved Velike Britanije Nemčiji. Pavel je sinova poslal k Olgini sestri Marini Kentski v Veliko Britanijo, Olga se je začela ukvarjati z Rdečim križem, sam pa je na Brdu čakal na novo Hitlerjevo potezo. Medtem mu je uspelo, da je bil med Hrvati in Srbi sklenjen sporazum, na podlagi katerega je Hrvaška dobila znatno avtonomijo.⁶⁷

Ko so poleti 1940 pričakovali Hitlerjev napad na Veliko Britanijo, se je zdelo Brdo bolj varno. Pavlova sinova sta se vrnila, pridružil se jima je tudi bratranec, mladi kralj Peter II., ki ga je v letu 1939 zapustila tudi mati, in v okolici Brda se je spletlo veliko prijateljstev med vrstniki. Prvič, odkar je bil dvorec restavriran, so v njem manjkali sorodniki iz Velike Britanije. Najhuje je bilo Olgini materi Heleni, ki je imela mlajši hčeri poročeni eno z Nemcem, Hitlerjevim pristašem, drugo pa z Angležem in vročerkvnim debatam ni bilo ne konca ne kraja.⁶⁸

Kronski svet Jugoslavije se je 6. marca 1941 odločil, da se Jugoslavija priključi silam osi. Pavel je podpisal pristop k trojnemu paktu ter si s tem pri zaveznikih pridobil pečat izdajalca in Hitlerjevega sodelavca. Ponoči 26. marca, ko se je Pavel z vlakom peljal na Brdo, je general Simović izvedel državni udar z znanimi posledicami.⁶⁹ Pavel

⁶⁵ ASiCG 74, fasc. 540, mapa 765 (nakup dveh parcel v avgustu 1938, obvestilo notarja Bakovnika glede parcele v maju 1939).

⁶⁶ Balfour, Mackay, *Paul of Yugoslavia*, str. 132.

⁶⁷ Balfour, Mackay, *Paul of Yugoslavia*, str. 181-184.

⁶⁸ Balfour, Mackay, *Paul of Yugoslavia*, str. 203-205.

⁶⁹ Balfour, Mackay, *Paul of Yugoslavia*, str. 247-248.

je z družino odšel v pregnanstvo v Afriko, od tam leta 1948 v Švico in nazadnje v Francijo, kjer je leta 1976 umrl. Kneginja Olga je umrla leta 1997.

Konec nekega obdobja (1941-1947)

Med vojno je za grad in posestvo skrbel oskrbnik. V gradu naj bi se naselili žandarji, večinoma Avstrijci, ki so skrbeli za red in mir v okolici, grad pa naj bi služil še drugim namenom.

Po vojni je bilo Karađorđevićem odvzeto jugoslovansko državljanstvo in vse premoženje na območju Jugoslavije, med njim tudi grad in posestvo Brdo. Prevzela ga je nova oblast.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASG – Archivio di Stato di Gorizia
– Fondo Coronini-Cronberg, Gorizia

AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 730 – Fond graščine Dol (Gallenbergov arhiv)
– Regesti listin od 1300 do 1600

ASiCG – Arhiv Srbije in Črne gore v Beogradu,
ASiCG 74 – Fond Kraljevi dvor

SLA – Das Salzburger Landesarchiv (Deželni arhiv v Salzburgu)
– Das Geheimarchiv

StLA – Steirische Landesarchiv (Štajerski deželni arhiv v Gradcu)
– Zbirka Attems
– Plemiške diplome

ZAL – Zgodovinski arhiv v Ljubljani
– LJU 340 – Fond Lazarini, genealoška zbirka

LITERATURA

Balfour, Neil, and Mackay, Sally: *Paul of Yugoslavia, Britain's Malignant Friend*. London : Hamish Hamilton, 1980.

Beltram, Julij: *Vogrsko v ogledalu časa*. Koper : Založba Lipa, 1990.

Coffin, David R.: *The Study of the History of the Italian Garden until the First Dumbarton Oaks Colloquium. Perspectives on Garden Histories* (ed. by Michel Conan). Dumbarton Oaks Research library and Collection, Dumbarton Oaks, 1999.

Czörnig, Carl: *Das Land Görz-Gradisca*. Wien : Wilhelm Braumüller, KK Hof und Universitätsbuchhändler, 1873.

Dimitz, Avgust: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, I-IV, Laibach : Ignaz Kleinmayer & Fed. Bamberg, 1874-1876.

Dostal, Josip: Slike nekdanj na Kranjskem, zdaj v Liechtensteinovi galeriji? *Zbornik za umetnostno zgodovino*, II, 1922, str. 25-32.

Durden-Smith, Jo: *First Flower* - september 2003). *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2* (geslo: Đorđević). Zagreb : Leksikografski zavod, 1962, str. 162.

Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Globočnik Anton: *Der Adel in Krain. Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, XII, Heft I., 1899, str. 1-16.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi : Leksikon slovenske grajske zapuščine* (dopolnjeni ponatis). Ljubljana : DZS, 1999.

Levec, Vladimir: *Schloss und Herrschaft Flödnik in Oberkrain. Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, IX, 1896, Heft 1, str. 2-10; Heft 2 str. 49-54; Heft 3, str.128-146.

Mlinarič, Jože: Posest vetrinjskega samostana v Predvoru do 17. stoletja, *Predvor v času in prostoru : zbornik občine Predvor* (ur. Tone Roblek). Predvor : Občina, 1999.

Otorepec, Božo: K zgodovini gradu Brdo pri Kranju. *Kronika*, 30, 1982, št. 1, str. 4-5.

Pillon, Lucia: Zasebni arhiv Coronini Cronberg. *Arhivi*, XX, 1997, št. 1-2, str. 165-170.

Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki 1485-1487*. Celovec, Dunaj, Ljubljana : Mohorjeva družba, 1991.

Schönleben, Johann Ludwig: *Genealogia illustrissimae familie comitum et baronum ab Gallenberg*, Labaci 1680.

Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.

Vahen, Damijan: *Brdo : kratek pregled zgodovine gradu in gosposčine*. Ljubljana : Rado Hribar, 1940.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Hertzogthums Krain*, Nürnberg 1689 (faksimilirana izdaja, Ljubljana : Mladinska knjiga, München : Rudolf Trofenik, 1971).

Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana : Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

Žontar, Jože: Položaj podložnikov gospodstva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja. *Kranjski zbornik*. Kranj 1980, str. 144-162.

Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana : Viharnik, 1994.

ZUSAMMENFASSUNG

Einige Details aus der Geschichte von Brdo

Schloss Brdo/Egg wechselte in den fünf Jahrhunderten seiner Existenz mehrfach den Besitzer, die wohlhabend waren und einflussreich im politischen und kulturellen Leben jener Staaten, in deren Rahmen sich das slowenische Gebiet befand, nämlich die Habsburgermonarchie und dann Jugoslawien. Das Schloss wurde zu Beginn des 16. Jahrhunderts durch Georg Ritter von Egkh erbaut, der einer Familie der ersten Unternehmer in Krain angehörte. Er war ein Sohn Heinrich von Egkhs, der den ursprünglich unbedeutenden Grundbesitz in der Nähe der Stadt Kranj/Krainburg auszudehnen begann, und Margareta von Hungerspach, einer reichen Erbin aus einflussreichem Görzer Geschlecht. Georg erwarb 1500 Schloss und Herrschaft Novi grad/Neuburg oberhalb von Kokra/Kanker, im Jahr 1513 Schloss und Herrschaft Thurn unterhalb von Novi grad. Im Jahr 1510 erhielt er die Erlaubnis zum Bau von Schloss Brdo, das in den dreißiger Jahren des 16. Jahrhunderts erbaut und zum Zentrum der genannten Herrschaften wurde. Der Herrschaft gehörten auch die verpfändeten landesfürstlichen Ämter Naklo/Naklas und Primskovo/Primskau an, seit 1626 im Besitz der Familie Egkh.

Georg von Egkh wirkte im wirtschaftlichen und politischen Bereich des Landes Krain. Er war Landesverwalter und Vizedom, kaiserlicher Schatzmeister und Rat, beteiligte sich aktiv an den Kriegen gegen Venedig. Kaiser Maximilian belohnte ihn dafür mit Anteilen am Quecksilber-Bergwerk Idrija/Idria sowie mit der Stellung des Hauptmanns von Görz. Drei Söhne wurden aufgrund der väterlichen und eigenen Verdienste im Jahr 1549 zu Baronen von Egkh-Hungerspach ernannt und gründeten drei Geschlechterlinien. Die Nachkommen des ältesten Sohns Bonaventura erlangten 1695 den Grafentitel und starben 1760 aus, die Nachkommen des dritten Sohns Franz Joseph starben 1618 aus. Die Nachkommen des zweiten Sohns Johann Joseph aber, der die Besitzungen in Krain mit Brdo als Kern der Herrschaft ererbte und der eine bedeutende Rolle zur Zeit des Protestantismus spielte, teilten sich in einen katholischen und einen protestantischen Zweig. Die protestantischen Familienmitglieder wanderten aus

und starben 1880 im Mannesstamm aus, die katholischen blieben dagegen in Krain und trugen 1777 ihren letzten männlichen Nachkommen zu Grabe.

Schloss und Herrschaft Brdo wurden zu Beginn des 17. Jahrhunderts von Nikolaus und Wolfgang, Enkeln Johann Josephs, verwaltet. Nikolaus' Enkel Johann Gotthard starb 1690 ohne Nachkommen, sein Vetter und Erbe Georg Sigismund Egkh-Hungerspach verkaufte 1703 seine Schloss- und Herrschaftshälfte an die Söhne seiner Kusine zweiten Grades Katharina Elisabeth Gräfin von Gallenberg. Wolfgangs Enkelin Katharina Elisabeth Schrattenbach heiratete nämlich Georg Sigismund von Gallenberg, der 1666 die Grafenwürde erhielt und einer der angesehensten Wirtschaftler und Politiker des 17. Jahrhunderts in Krain war, und brachte ihm ihre Schloss- und Herrschaftshälfte als Mitgift in die Ehe. Siegfried Balthasar, der jüngste Sohn der Katharina Elisabeth, brachte in seinem langen und erfolglosen Leben das gesamte väterliche und mütterliche Erbe durch. Er verkaufte Schloss und Herrschaft an Michelangelo Zois, den erfolgreichsten Geschäftsmann des 18. Jahrhunderts in Krain.

Michelangelo Zois, der 1760 Baron wurde, bereicherte sich durch Hüttenwesen und Eisenhandel. Er kaufte zahlreiche Schlösser und Herrschaften in Krain. Brdo lag ihm besonders am Herzen, darum wandelte er 1773 die Herrschaft in ein Fideikommiss um. Michelangelos Söhne Sigismund und Karl legten in Brdo einen der ersten botanischen Gärten in Krain an, und die Herrschaft blieb Sitz der Familie Zois noch das ganze 19. Jahrhundert über. Durch den Untergang des Hüttenwesens und die spätere Agrarreform waren die Zois im 20. Jahrhundert nicht mehr in der Lage, einen so ausgedehnten Besitz zu erhalten, darum wanderten sie nach dem Ersten Weltkrieg aus, Schloss und Herrschaft verkauften sie am Jahresende 1929 durch Versteigerung. Die Käufer waren die Holzhändler Franc Dolenc und Stanko Heinrichar, die das Schloss vor weiterem Verfall bewahrten. Im Jahr 1935 kaufte der Prinzregent des Königreichs Jugoslawien Pavle Karadordević das Schloss und gab ihm den einstigen Glanz zurück. Das restaurierte Schloss wurde zu einem Treffpunkt der höchsten europäischen Aristokratie, bis der Zweite Weltkrieg alle Besucher vertrieb. Das Schloss überlebte schlecht und recht den Krieg und bekam neue Herren, die die Familie Karadordević enteigneten und das Schloss zu diplomatischen Empfängen nutzten.

1.01 izvirni znanstveni članek

UDK 949.712:728.8(497 Brdo)

prejeto: 16. 4. 2004

Maja Žvanut

dr. zgodovinskih znanosti, muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana

"Čast in hvala vselej dala njim se vaša gnada bo ..."

**(A. T. Linhart:
besedilo za glasbeni vložek k igri
Ta veseli dan ali Matiček se ženi)**

IZVLEČEK

Volja po moči, časti in slavi je bila vedno značilna sestavina plemiške zavesti. Na primeru nekaterih članov sorodstveno povezanih rodbin Brdskih in Gallenbergov, ki sta v 16. in 17. stoletju posedovali grad Brdo, je prikazano, na kakšne načine so dosegali dužbeno moč ter s katerimi sredstvi so vzdrževali videz in skrbeli za slavo. V času renesanse je moč prinašalo premoženje, pridobljeno na način, ki mu pravimo zgodnjekapitalistični, slavo pa junaštvo v vojni in gradbeni podvigi. Dve sto let pozneje so bili gradbeni podvigi še vedno zelo pomembni za plemičevo (samo)podobo, moč pa so pomenile različne službe v deželi in na dvoru. Velik pomen dobi tudi mecenstvo, zlasti podpora avtorjem pri tiskanju njihovih del, ki so potem v predgovorih slavili svoje pokrovitelje.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, plemiška čast, slava in moč, Brdski (Egki), Gallenbergi, reprezentiranje v družbi

SUMMARY

"HONOUR AND PRAISE WILL ALWAYS BE GIVEN TO YOU YOUR GRACE ..."

The will for power, honour and glory has always been a typical component of the noble perception. The author presents on the case of particular related members of the Brdski and Gallenberg families who owned the Brdo estate in the 16th and 17th centuries, by what ways they were attaining social power, and by what means they maintained their image and took care of their fame. At the time of the renaissance, power was attained by property, gained in a manner we call early capitalist, while fame by heroism at war and by building achievements. Two hundred years later building achievements were still of great importance for the nobleman's (self)image, while power was demonstrated by various functions in the province and at court. Patronage becomes of great significance, especially supporting authors in printing their works, in which they would praise their patrons in the forewords.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, noble esteem, fame and power, the Brdski (Egkh), the Gallenbergs, representing in society

Volja po moči, časti in slavi je bila značilna sestavina plemiške zavesti v vsem tisočletje dolgem obdobju fevdalizma, katerega neločljivi del je bilo plemstvo. Vsebina teh pojmov, ki so bili med seboj v tesni povezavi in so vplivali drug na drugega, je nekoliko variirala v času in prostoru, v bistvu pa je vključevala vojaško in državniško sposobnost, način življenja, materialno kulturo, šege in vedenje, rodbinske povezave, imetje. Čast, družinsko in osebno, so imeli plemiči venomer pred očmi in na jeziku; ta postulat je zmožeg izpolnjevati še tako skromen član tega stanu. Za slavo pa so bila potrebna dejanja, ki so bodisi odmevala sama zase, ali pa so jih še dodatno razglašali na načine, ki so ustrezali času. Privilegirani položaj v družbi je bilo pač potrebno neprestano braniti in utrjevati in na vse mogoče načine vzdrževati videz. Da, videz je temu stanu vedno moral pomeniti več kot bit.

Plemiške rodbine so neprestano izumirale in se na novo rojevale, oziroma stopale iz anonimnosti. Odvisne so bile od muhavosti narave ter sreče, sposobnosti, talentov, ambicioznosti in brezobzirnosti njihovih članov. Vzpone in padce sta v času svojega obstoja doživljali tudi rodbini, ki sta bili v 16. in 17. stoletju povezani z gradom Brdo. Njegov graditelj Jurij vitez Brdski (Egk 1462-1537) je bil značilen član rodbine, ki je vzcvetela v 15. in 16. stoletju zaradi posameznikov, ki so bili gospodarsko in politično nadarjeni in prodorni in jih je ljubila Fortuna.¹ V 17. stoletju se je razkrojila, največ zaradi pripadnosti protestantizmu in zato prisilno-prostovoljne izselitve večine članov, proti koncu 17. stoletja pa je njena kranjska veja sploh izumrla. Takrat je Brdo v celoti prešlo na bližnje sorodnike Gallenberge. Gallenbergi so prvi razcvet doživeli že v 13. in 14. stoletju, nato so stopili v kranjsko družbeno špico spet v 16. stoletju, na prehodu iz 16. v 17. stoletje pa je bila njihova usoda na Kranjskem odvisna od enega samega otroka moškega spola. Ta se je odrekel protestantizmu, ostal na Kranjskem in tako rodbini postavil solidne temelje, da je prav v 17. in v prvi polovici 18. stoletja dosegla vrhunec. Zaradi nezmerne volje po časti, slavi in sijajnem življenju preko svojih razmer vrste svojih članov je sredi 18. stoletja sledil gospodarski zlom ter počasen, a vztrajen umik v ozadje in meščansko okolje. Kranjska veja rodbine je izumrla ob koncu 19. stoletja.²

Juriju z Brda je način, kako pomnožiti imetje in utrditi družbeni položaj, pokazal že njegov oče Henrik, ki je bil značilen plemiški kapitalist svojega časa. Tudi Jurij je znal izkoristiti priložnosti in

si prigrabiti znatno premoženje. Bil je sijajna (finančna in politična) opora sijajnemu vladarju Maksimiljanu I. in tako dosegel veliko moči in časti. V zrelih letih je začel skrbeti še za svojo slavo, na času in stanu primeren način. Postavil si je imeniten grad v nižini, ki je bil z arhitekturo in umetelno ukročeno okolico v deželi prava novost, ki so jo mnogi posnemali. Poskrbel je tudi za svoje poslednje počivališče: skoraj ni dvomiti, da je njegov nagrobnik – prava apoteoza rodbine – v kostnici pri farni cerkvi v Kranju, ki so si jo bili Egki uredili v rodbinsko grobnico, nastal po njegovih navodilih in željah.³

Brdo in Jurijeve talente je podedoval njegov drugi sin Janez Jožef (1506-79), ena najvidnejših figur svojega časa na Kranjskem, uspešen tako politično kot gospodarsko. Sodobniki so ga spoštovali, pri vladarjih je bil cenjen in upoštevan. Cesar Ferdinand I. je njega in njegova dva brata leta 1549 povišal v baronski stan, leta 1577 pa mu je nadvojvoda Karel, skupaj s tremi nečaki, podelil še službo dednega deželnega paličarja in jim dovolil izboljšati družinski grb. Vse te časti so bile Brdskim dodeljene ne glede na to, da so bili zagrizeni protestanti in so se v prizadevanjih za zmago nove vere izpostavljali bolj kot drugi plemiški Luthrovi pristaši. Za trajno se je v zgodovinski spomin Janez Jožef zapisal prav zaradi svojega dela za organizacijo kranjske protestantske cerkve, še posebej pa skrbi za Trubarja in književno delo protestantov. Bil je član stanovske komisije, ki je leta 1560 presojala pravovernost in jezikovno ustreznost Trubarjevih slovenskih prevodov nabornih protestantskih del, izida slovenske Biblije pa ni več dočakal. Umrli je 22. marca 1579 na gradu Smlednik, dva dni pozneje pa so ga pokopali v družinski grobnici v Kranju. Zbranim pogrebem, ki so po šegi tistega časa prišli verjetno tudi iz sosednjih dežel, je o pokojniku v njegovi kranjski hiši spregovoril sam superintendent Krištof Spindler,⁴ ki se je zagotovo s hvaležnostjo spomnil njegovih zaslug za protestantsko stvar. Rodbinsko čast je utrjeval s porokami svojih otrok v najuglednejše družine, predvsem pa je dal dobro vzgojiti in izobraziti sinova Adama in Jerneja. Oba sta upravičila očetova pričakovanja.

Starejši Adam (cca. 1537-1589) je podedoval vse odlike svojega rodu: gospodarnost, politični talent ter smisel za rodbinsko čast in slavo. Prav tako kot oče je bil vnet podpornik protestantizma in v zahvalo je ob izidu Dalmatinove Biblije prejel v rdeče usnje vezano izdajo s srebrno obrezo.⁵ Njegovo (drugo) poroko, ko je leta 1577 vzel Ano Marijo Kisli, sta čisto v duhu antičnih izročil slavili kar

¹ O posameznih članih rodbine Brdskih v: Slana, *Brdo pri Kranju*; Žvanut, Korespondenca; Žvanut, *Od viteza do gospoda*.

² O rodbini Gallenberg v: Kos, *Med gradom in mestom*; o posameznih Gallenbergih v: Žvanut, Korespondenca.

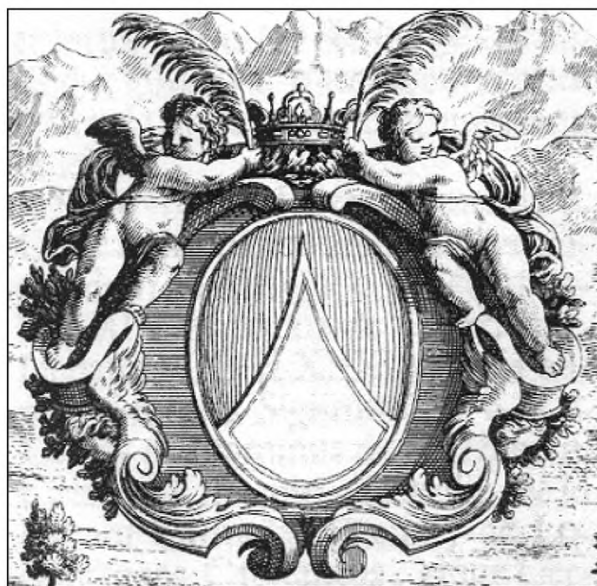
³ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 44-46.

⁴ AS 2, šk. 91, protestantske matrike, str. 47.

⁵ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 49.

dve prigodni pesmi, ki sta ju sestavila Tobias Stangelius in Leonardus Clarus, natisnil pa ljubljanski tiskar Janž Mandelc.⁶ Moral je biti sijajen družabni dogodek, ko sta se združila člana dveh tako bogatih in častihlepnih družin! Adam je tudi sicer rad reprezentiral: po Valvasorjevem poročilu se je leta 1564 kar s petimi konji pojavil na kronanju cesarja Maksimilijana II., leta 1571 pa se je v delegaciji najvidnejših kranjskih plemičev skupaj z bratom Jernejem in bratrancem Ludvikom udeležil poroke nadvojvode Karla.

Brdski so se od nekdaj zavedali pomena izobrazbe. Ker je rodbina od poroke Henrika Brdskega z Margareto Vogrsko od srede 15. stoletja dalje živela razpeta med Goriško in Kranjsko, je bilo znanje italijanščine pri njih samo po sebi umevno. Tudi poznavanje latinščine že njegovemu rodu ni moglo biti tuje: Henrikova sestra je bila prednica samostana Velesovo, brat pa župnik v Loki, latinsko je morda znal že on sam, zagotovo pa njegovi moški potomci. Ker so bili dejavni in uspešni tudi v javnih zadevah, ni čudno, da so kranjski deželni stanovi po letu 1560, ko je deželni knez organiziral posebno notranjeavstrijsko vlado v Gradcu in je Kranjska v njej dobila dva civilna in enega vojaškega svetovalca, pri zasedbi mesta vsaj enega od civilnih svetovalcev redno računali na kakega Brdskega.⁷ Pogoj za zasedbo te službe je bil, da je bil kandidat mlajši človek z dovolj lastnega premoženja, da je znal latinsko in italijansko in je bil izveden v reševanju javnih zadev. V sedemdesetih in osemdesetih letih so večkrat predlagali bodisi Adama bodisi Jerneja. Adam se je vedno uspel opravičiti. Ti dve leti bivanja v Gradcu sta bili namreč velika žrtev za plemiča, ki je imel običajno doma dela čez glavo, plača ni bila velika in praviloma sta on in njegova družina tam porabila precej svojega denarja. Koristne so bile le pridobljene zveze in možnost vpliva. Jernej pa je leta 1571 ugodil nujnim prošnjam stanov in je za en mandat mesto sprejel. V sedemdesetih in osemdesetih letih je to službo kar nekaj mandатов opravljal njun bratranec Lovrenc. Po letu 1600 je deželni knez zahteval, da stanovi za vlado v Gradcu predlagajo le katoliške plemiče, a ker je bilo plemstvo skoraj izključno protestantsko, je bilo temu nemogoče takoj ugoditi. Precej let so sestavljali listo kandidatov tako, da so posebej navedli protestante, posebej katolike. Na seznamu prvih sta se v letu 1616 znašla Adamova sinova Nikolaj in Volf. Lista protestantov je tega leta vsebovala imena devetih plemičev, katolikov pa le treh. Vlada je seveda izbral katoličana in ukazal nanj pritiskniti na vso moč, da bi službo sprejel.

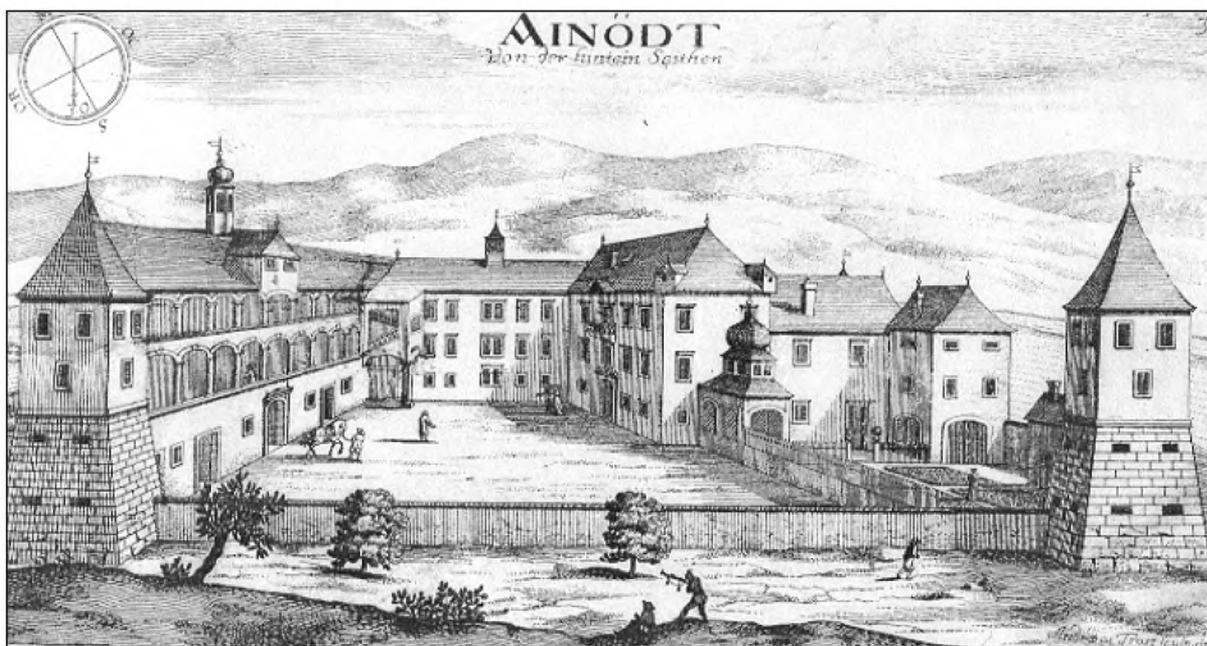

Grb Gallenbergov na podobi samostana Mekinje v Valvasorjevi Sodobni topografiji Kranjske iz 1679

Po izgonu protestantskega plemstva v letu 1628 so na Kranjskem ostali le Adamovi potomci. Kot spreobrnjeni katoličani v družbi niso mogli več imeti take veljave kot nekoč in so morda tudi zato gospodarsko nazadovali. Ekonomska moč in položaj v vladajočih strukturah sta pač vedno tesno prepletena. Nekateri člani rodbine so bili sicer še dejavni v stanovski samoupravi, a nikoli več na najvišjih mestih, kot je bilo to v 16. stoletju. Ker pa so ostali nosilci urada dednega deželnega paličarja, jih še srečamo kot udeležence pri velikih družabnih dogodkih Ljubljane v sredini 17. stoletja.⁸ Tako sta se ceremonij ob dednem poklonu novemu vladarju Ferdinandu IV., ki ga je v kranjskem glavnem mestu septembra 1651 v njegovem imenu sprejel pooblaščen namestnik Maks knez Dietrichstein, udeležila dva Brdska: Nikolajev sin Janez Jožef kot nosilec dednega naslova dvornega paličarja in Danijel kot zastopnik odsotnega dednega točaja kneza Eggenberga. Viri poročajo, da je v slovesnem sprevodu, ki se je vil v cerkev sv. Nikolaja in kjer naj bi bil vrstni red nosilcev dednih služb trdno določen, prišlo do prepira za mesto v sprevodu med Jurijem Jernejem grofom Kislom, ki je bil dedni lovski mojster, in Janezom Jožefom baronom Brdskim. Ta je trdil, da mora hoditi pred Kislom. Spor je moral reševati deželni glavar, ki je pojasnil, da je cesar sam določil vrstni red in da pripada lovskemu mojstru peto mesto v sprevodu, paličarju pa šesto. Še mesto za njim je hodil zastopnik točaja Danijel Brdski. Ta malenkostni prepir opozarja, kako pomembna sta bila še vedno forma in videz za plemiško (samo)zavest.

⁶ Uršič, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus*, str. 33.
⁷ AS 2, šk. 728, Rathstellen 1601-1683; šk. 729, Rathstellen 1566-1600.

⁸ Dimitz, *Geschichte Krains III/7*, str. 422-429.

Grad Soteska v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske iz 1689

Ob dednem poklonu septembra 1660, ki se ga je novi vladar udeležil osebno, je Ljubljana mesec dni doživljala kar najsijajnejša baročna slava, v katerih so bili glavni "igranci" plemiči. Tudi takrat sta se uradnih ceremonij udeleževala dva Brdska, že prej omenjeni Danijel, ki je v viru naveden le kot povabljenec na slavnostni gostiji, kot nosilec dednega urada paličarja pa Janez Gotard, sin že pokojnega Janeza Jožefa.⁹

Da so imeli baroni z Brda še vedno smisel in veselje za reprezentiranje, dokazuje udeležba Janeza Gotarda in Danijela na edinstveni prireditvi, viteškem turnirju pred deželno hišo v Ljubljani 17. februarja 1652.¹⁰ O njem poročajo Valvasor v Slavi, ki je turnir kot jezuitski gojenec sam videl, predvsem pa ohranjeni štirje "karteli", listi z imeni udeležencev in vsemi potrebnimi pojasnili o namenu in izvedbi te viteške igre. Štiri skupine plemičev, oblečenih v kostume, ki so predstavljali Evropo, Azijo, Afriko in Ameriko (ime tega kontinenta se v tem viru pri nas prvič pojavi), so se pomerile v treh tekih (na konjih) v ciljanju na obroč. Danijel Egk je nastopil med predstavniki Afrike, Janez Gotard pa Amerike. Igra je bila po izvedbi in vsebini zanimiv in značilen spoj viteške tradicije, učene kulture in baročne teatraličnosti, vse v slavo plemiškemu stanu, katerega pomen pa je takrat že zamiral.

Janez Gotard, poslednji kranjski Brdski, je bil sicer dvakrat poročen, a ni imel otrok in je zato v oporoki zapustil svoj del gospostva Brdo sorod-

niku Juriju Žigi Gallenbergu, ki je bil po svoji ženi že lastnik ene polovice. Ko je leta 1690 Janez Gotard umrl, je z njim na Kranjskem izginil rod, ki je imel dvesto petdeset let pomembno gospodarsko, civilizacijsko in kulturno vlogo v deželi in predstavlja naravnost klasičen zgled. Kranjski Brdski so imeli vse – nadarjenost, vztrajnost, uspeh, bogastvo, kultiviranost, ugled in – srečo, da so pravi čas izumrli.

Gallenbergi so v času, ki ga obravnavamo, med kranjskimi plemiškimi družinami predstavljali zanimivo posebnost: bili so edini še živeči ustanovitelji kakega samostana. Ko je njihov prednik Sajfrid leta 1300 na svojem posestvu v Mekinjah ustanovil samostan klaris, je s tem dejanjem dokazal, da razume pomen take ustanove pri utrjevanju časti, slave in družbenega položaja svojega ustanovitelja. V vsem času obstoja samostana so ostali njegovi pokrovitelji in odvetniki – mimogrede, od tega so imeli tudi dohodke –, tam so redno vzgajali njihove hčere in nekatere so postale tudi opatice. Med drugim sta to službo opravljali kar dve hčeri mogočnega Jurija Žige grofa Gallenberga, o katerem nekoliko pozneje, Doroteja Sidonija in Maksimilijana Leopoldina.¹¹ Ko so v Mekinjah 25. februarja 1680 slovesno preoblekli v nuno šestnajstletno Dorotejo Sidonijo, je zbranim "zelo spodbudno" spregovoril ugledni pater Anton Lazari in govor je že istega leta izšel tudi v tiskani obliki.¹² Jurij Žiga in njegova brata so že leta 1666 v Mekinjah ustanovili šolo za plemiške hčere, s

⁹ Dimitz, *Geschichte Krains III/8*, str. 13-15.

¹⁰ Reisp, *Karteli turnirja leta 1652*, str. 47-52.

¹¹ *SBL I*, str. 201 sl. (geslo Gallenberg).

¹² Uršič, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus*, str. 191.

tem pa so le formalizirali neko prakso, ki je obstajala že stoletja.¹³

Širokopoteznost, ki jo je pokazal Sajfrid z ustanovitvijo Mekinj, je bila značilna tudi za njegove potomce, zlasti za tisto vejo rodbine, ki je obstala na Kranjskem in se je v začetku šestnajstega stoletja sorodstveno povezala z Brdskimi in Turjačani. Vse tri so bile v tem stoletju preko svojih posameznikov nosilke številnih upravnih, vojaških in častnih služb ter trdna opora kranjski protestantski cerkvi. V sedemnajstem in prvi polovici osemnajstega stoletja so Janez Adam gospod Gallenberški, njegovi sinovi in vnuki rodbino povzdignili do njenega poslednjega sijaja in pri tem uporabili vsa sredstva, ki so bila na razpolago.

Janez Adam, rojen leta 1589, je po zgodnji očetovi smrti živel z materjo Katarino, rojeno Wagen na gradu Soteska, kamor se je preselila leta 1598 kot druga žena Erazma Širskega (Scheyerja).¹⁴ Šolanje je zaključil na univerzah v Tübingenu (1608) in Padovi (1608)¹⁵ in si tako pridobil najboljšo možno izobrazbo svojega časa. Pozneje si je s sinovi dopisoval v latinščini in italijanščini, v nemško pisanih pismih prijateljem pa je pogosto vpletal slovenske besede in stavke, navada, ki jo je imel tudi njegov zelo učeni in kultivirani tretji sin Jošt Jakob.¹⁶ Tudi Širski ter njihovi bližnji sorodniki Wagni in Hallerji so bili trdi protestanti in so kot vse protestantsko plemstvo že dolga leta prenašali pritiske katoliškega deželnega kneza. A leta 1620, ko so Janeza Adama poročili z nečakinjo Erazma Širskega Felicito (oče Jurij Boltežar, mati Katarina Haller), je protestantsko plemstvo še upalo, da ne bo prišlo do najhujšega. Ko pa je prišlo usodno leto 1628, se Erazem Širski ni mogel odpovedati veri staršev in se je skupaj z ženo Katarino izselil v nemške dežele, kjer sta leta 1631 oba umrla. Enako je storil njegov brat Gašper z ženo, rojeno Wagnovo, tretji brat, Felicitin oče, pa je bil že mrtev. Na Soteski so ostali le trije otroci Jurija Boltežarja, poročena Felicita, samska Sidonija in poročeni Jurij Erazem, ki pa ni imel otrok. Ko je leta 1637 umrl, je gospostvo Soteska prešlo na Gallenberge.¹⁷

Janez Adam se je sprva ukvarjal zgolj z lastnim gospodarstvom in se dolgo ni udeleževal v javnih službah. Nič ne vemo o tem, kakšen pečat se je držal nekdanji protestantov in kako mučna jim je morda bila vrnitev v katolicizem. Viri Gallenbergov ne omenjajo med plemiči, prisotnimi pri dednem poklonu leta 1651 in velikem praznovanju ob izvolitvi Ferdinanda za rimskega kralja leta

1653. Že čez eno leto pa se Janez Adam kljub letom pojavi v vlogi deželnega poverjenika (mandat 1654-56).¹⁸ Še več, garnitura, ki je v teh letih vodila Kranjsko, deželni glavar Volf Engelbert grof Turjaški in trije poverjeniki, Janez Andrej grof Turjaški, Janez Adam gospod Gallenberški in pičenski škof Franc Maksimilijan Vaccano, si je omislila v našem prostoru edinstven spomin na svojo vladavino: grafični list, ki ga je po risbi Johanna Baptista Bottana vrezal v baker David Manasser. Gre za alegorijo z zelo bogato in pomenljivo vsebino, ki namiguje na uspešno vladavino omenjenih gospodov in splošno blaginjo dežele.¹⁹

Janez Adam se je torej posebej potrudil, da omogoči vstop v visoko družbo svojih štirih sinov, ki jim je bil dal kar najboljšo izobrazbo in omiko, saj si v ohranjeni korespondenci med seboj dopisujejo v latinščini, italijanščini, španščini, predvsem pa v francoščini. V resnici je bil njegov drugorojenec Jurij Žiga leta 1653 imenovan za prisodnika deželnega sodišča in dvorne pravde in tako začel svojo bogato uradniško kariero.²⁰ Najstarejši trije so bili prisotni pri dednem poklonu novemu cesarju Leopoldu I. 11. septembra 1660 in tudi med povabljeni na slovesni gostiji zvečer istega dne. Jurij Žiga je celo dobil čast, da je dan pred tem vodil lov na race na Ljubljani, ki se ga je udeležil cesar v z modrim suknom prevlečeni ladjici, saj je veljal za posebno izvedenega v takem lovu.²¹

Stari Gallenberg je tega svojega nadarjenega in ambicioznega sina v predpustu istega 1660. leta zelo obetavno oženil, nad svoj stan. Nevesta je bila daljna sorodnica Katarina Elizabeta grofica Schrottenbach, najmlajša hčerka lastnice polovice Brda Doroteje Sidonije, vnukinje Adama Brdskega. Ženin in nevesta sta bila potomca treh otrok graditelja Brda Jurija Brdskega, nevesta po moški, ženin po ženski liniji. Trije Gallenberški sinovi – najmlajši je leta 1661 umrl – so po očetovi smrti v letu 1664 poželi sadove očetovega potrpežljivega dela: posesti je bilo toliko, da so si jo lahko v miru in brez preprirov razdelili in rodbina je bila spet ugledna. Leta 1666 jim je cesar zaradi osebnih in rodbinskih zaslug podelil naziv državnih grofov. Ko so očetu čez leta na grobu v gradu Soteska postavili nagrobnik, so v napisu na njem poudarili to svojo novo čast. Značilno je, da med podpisanimi sinovi na prvem mestu nastopa drugorojenec Jurij Žiga, ki se predstavi kot komornik njegovega cesarskega veličanstva, sledita pa mu prvorojeni Janez Friderik in tretjerojenec Jošt Ja-

¹³ Umek, *Erbergi in dolski arhiv* 2, str. 342.

¹⁴ Kaspret, *Schloss und Herrschaft Ainödt*, str. 5 sl.

¹⁵ *SBL I*, str. 201 sl. (geslo Gallenberg).

¹⁶ AS 730, fasc. 129, korespondenca Janeza Adama, Jošta Jakoba, Jurija Žige in Janeza Friderika.

¹⁷ Kaspret, *Schloss und Herrschaft Ainödt*, str. 5 sl.

¹⁸ *SBL I*, str. 201 sl. (geslo Gallenberg).

¹⁹ Bakrorez je objavljen v katalogu k razstavi Narodnega muzeja Slovenije *Theatrum vitae et mortis humanae*, 1. in 2. del, Ljubljana 2002.

²⁰ Umek, *Erbergi in dolski arhiv* 2, str. 330.

²¹ Dimitz, *Geschichte Krains III/8*, str. 11-15.

kob, vsi pa kot njegovega cesarskega veličanstva grofje in gospodje Gallenberški.²²

Castihlepní Jurij Žiga je poslej živel kot pravi grand seigneur. Zasebno je dokupoval posestva in jih spet podarjal samostanu Stična kot njegov dobrotnik,²³ stal ob strani tašči na Brdu, se veselil rojstev številnih otrok, žaloval ob njihovih pogostih boleznih in skrbno načrtoval njihovo bodočnost.²⁴ Izmed petih hčera je tri poročil z grofi, dve pa sta šli v samostan Mekinj in tam naredili kariero. Cerkvi je posvetil tudi sina Janeza Richarda, ki je postal stolni prošt v Salzburgu in kanonik v Passauu in bil po svojem zapuščinskem inventarju sodeč imovit ljubitelj lepega, mecen in zbiralec.²⁵ Najvišje pa je segel Volf Vajkard, ki mu je uspelo doseči, kar očetu ni: službo kranjskega deželnega glavarja. Tudi z najmlajšim Sajfridom Boltežarjem je imel gotovo velike načrte, saj ga je uspel poslati za plemiškega dečka na dvor in mu je za družbo najel "poklicnega" spremljevalca plemiške mladine učenega Jurija Marka plemenitega Siberaua, bodočega člana Dizmove bratovščine.²⁶ Tam je ostal deset let.

Javnost ga je doživljala kot uspešnega deželnega uradnika. Med letoma 1669 in 1686 je bil devet let član urada deželnih poverjenikov, enkrat tudi njegov predsednik, v letu 1682 pa so mu podelili kar dve visoki službi: januarja je bil v deželni hiši z vsemi častmi uveden na položaj deželnega upravitelja, marca pa še na mesto deželnega oskrbnika. Ob tej priložnosti je imel po Valvasorjevem poročilu imeniten govor. Ti dve službi je opravljal še v času, ko je Valvasor pisal svojo Slavo in gotovo ga je zato, ne brez preračunljivosti, zelo hvalil, češ da ima izvrstno glavo, uglašene manire in je tako uslužen, da ga vsakdo ljubi in časti. Zaželel mu je, da bi bil še dolgo zdrav, da bi lahko opravljal to delo.²⁷ Imel je dobre zveze tudi na dvoru, kjer so mu podelili naslov tajnega komornega svetnika. Temu je cesar Leopold leta 1690 dodal še službo lovskega mojstra za Kranjsko in Slovensko marko zanj in za njegove potomce.²⁸

Predvsem pa je znal reprezentirati. Že kmalu po očetovi smrti je začel po načrtih italijanskih stavbenikov prezidavati grad Sotesko. Stenske poslikave, štukature, slike in ostalo notranjo opremo so mu izdelali najboljši mojstri, kar jih je bilo

dobiti in če k temu dodamo še vrt, ki so ga krasili kipi in paviljon s poslikanimi stenami, pa konjušnico s kamnitimi jaslami za več kot trideset konj, razumemo Valvasorjevo navdušenje, ko grad opisuje kot enega najlepših na Kranjskem.²⁹ Dela so bila zaključena leta 1680. Že dve leti zatem so podrli staro samostansko poslopje v Mekinjah in v nekaj letih je ob podpori brata Janeza Friderika in deželnih stanov zgradil nov kompleks.³⁰ Razume se, da je vsako svoje zidanje opremil z rodbinskim grbom, ki je bil spet ena od posebnosti Gallenbergov: nikoli v svoji dolgi zgodovini niso čutili potrebe, da ga "izboljšajo", v njem je bila v 19. stoletju enaka konica kot šeststo let pred tem.

V osemdesetih letih je denarno podprl tudi natis nekaterih knjig. Minorit pater Lazari je poleg že omenjene pridige ob preobleki njegove hčere v Mekinjah pripravil za tisk pri Mayerju v Ljubljani še delo *De consolatione philosophiae* (Tolažba filozofije) Anicija Boetija (1682) in v predgovoru povedal, da ga posveča Juriju Žigi grofu Gallenbergu in njegovim trem sinovom.³¹ Tudi teolog in bodoči član akademije operozov Franc Bernard Fischer je svojo razpravo o tem, kako bi kristjani na lahek način spet osvojili mesto Budo, izšlo leta 1684 v Celovcu, posvetil pokrovitelju Juriju Žigi.³² Gallenbergi so sledeč lepi tradiciji iz protestantske dobe podprli tudi obnovljena prizadevanja za književnost v slovenščini. Kakor je njihov praded Jošt Gallenberg nekdanj spoštoval in podpiral Primoža Trubarja,³³ tako so Jurij Žiga in njegova brata spoštovali in podpirali Matijo Kastelca,³⁴ ki je v njihovem času v njihovem dolenskem okolju pisal cerkvene pesmi, sestavljal latinsko-slovenski slovar, ponovno prevajal Sveto pismo v slovenščino ter sestavljal nabožne spise za duhovne in posvetne. Njegov znameniti *Nebeški cyl*, namenjen posvetnim ljudem, je izšel v Ljubljani leta 1684 s posvetilom Juriju Žigi in sinovoma.³⁵ Sam Jurij Žiga pa je denarno podprl drugi del svetega priročnika Janeza Svetokriškega in v zahvalo mu je avtor v uvodu napisal daljši slavospev, v katerem je povelečeval slavno rodbino Gallenbergov, posebej pa še pokroviteljevo odličnost, plemenitost, dobrodelnost, velikodušnost, značajnost in modrost.³⁶

Slavljenju plemiških rodbin je v tem času posvetil veliko truda Janez Ludvik Schönleben. Gra-

²² Schönleben, *Genealogia illustrissimae*, str. 23-24.

²³ Umek, *Erbergi in dolski arhiv* 2, str. 342.

²⁴ AS 730, fasc. 129, korespondenca Janeza Adama, Jošta Jakoba, Jurija Žige in Janeza Friderika. Tašča ga v oporoki (AS 308, Lit. S, št. 16) imenuje ljubi zet in mu namenja 2000 goldinarjev.

²⁵ AS 309, fasc. 150, zapuščinski spisi 1753-56.

²⁶ *Spominska knjiga*, str. 57; AS 730, fasc. 150, izvleček iz testamenta J. Ž. Gallenberga 13. 2. 1697.

²⁷ Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Krain IX.*, str. 489-492.

²⁸ *SBL I*, str. 201 sl. (geslo Gallenberg).

²⁹ Kaspret, *Schloss und Herrschaft Ainödt*, str. 1-5, opis stanja ob koncu 19. stoletja.

³⁰ Dolinar, *Sponzorji*, str. 100 in tam navedena literatura.

³¹ Boetius, predgovor.

³² Uršič, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus*, str. 72; *SBL I*, str. 180.

³³ Žvanut, *Korespondenca*, str. 502-505.

³⁴ AS 730, fasc. 129, korespondenca Janeza Adama, Jošta Jakoba, Jurija Žige in Janeza Friderika.

³⁵ Uršič, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus*, str. 194; *SBL I*, geslo Kastelec Matija, str. 431.

³⁶ Dolinar, *Sponzorji*, str. 100.

divo o njih se mu je nabiralo pri pisanju zgodovine Kranjske, ki so jo denarno podpirali tudi stanovi. Posebej po naročilu je sestavil in v tisku izdal genealogije štirih rodbin, med katerimi je prva, posvečena verjetnemu naročniku Juriju Žigi, izšla leta 1680, obravnavala prav Gallenberge.³⁷ V njej je avtor v duhu časa in v skladu s pričakovanji naročnika poveljeval izvor in silno starost rodbine in se pri tem opiral bolj na ustno izročilo kot na dokumente.³⁸

Vsega svojega delovanja za čast in slavo rodbine Jurij Žiga Gallenberg seveda ni mogel financirati iz lastnega denarja, kljub temu, da je po očetu podedoval zelo solidno posest, da mu je žena prinesla veliko doto in polovico gospostva Brdo, da je proti koncu življenja po umrlih bratih podedoval gospostva Turn, Rožek in Podpeč in da je užival še najrazličnejše dohodke (uradniška plača, žitne in vinske desetine, prodaja žita). Velikanski gradbeni podvigi in življenjski stil so ga prisilili, da si je dal od deželnih stanov izplačevati prav lepe vsote na račun preteklih zaslug rodbine Gallenbergov. V tem času je bilo tako ravnanje splošna praksa,³⁹ a Gallenberg je bil s preko 50.000 goldinarji, ki so mu bili "dovoljeni" v letih 1676-1696, absolutni rekorder med kranjskimi plemiči.⁴⁰

Vendar se nam zdi ta vsota le kaplja v morje, če vemo, da je na stara leta izračunal, da so ga samo študij in kavalirska potovanja najstarejših dveh sinov stala 46.000 goldinarjev!⁴¹

V bleščeči baročni dobi je plemiški stan umiral. Njegova samopodoba in mentaliteta sta pripadala nekemu drugemu času. V tej zgodbi o gradu Brdo in njegovih lastnikih so najprej klonili Brdski, ki jim je ob koncu 17. stoletja zmanjkalo energije, idej, talenta za gospodarjenje in potomcev in tako je še preostala polovica gospostva prešla na sorodnike Gallenberge. Ti so se še nekaj časa bleščali na družbenem nebu, v resnici pa je bila njihova ekonomska moč že usodno spodkopana.

Nabralo se je toliko dolgov, da so se bili sinovi Jurija Žige prisiljeni ločiti od vseh družinskih gospostev. Ko je najmlajši, nekdanji cesarjev plemiški deček Sajfrid Boltežar leta 1760 umrl, ni imel v lasti nobenega gradu več. Brdo, Turn, Podpeč in Gabrje je kupil Michelangelo Zois, človek novih časov.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- AS – Arhiv Slovenije
- AS 2 – Deželni stanovi za Kranjsko
- AS 308 – Testamenti
- AS 309 – Zapuščine in inventarji
- AS 730 – Gospostvo Dol

LITERATURA

- Boetii, Anicii Manlii Torquati Severini: *De consolatione philosophiae Libri V.* Labaci MDCLXXXII.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, Dritter Theil.* Laibach 1875.
- Dolinar, France Martin: Sponzorji Janeza Svetokriškega. *Zbornik o Janezu Svetokriškem* (ur. Jože Pogačnik in Jože Faganel). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Institut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2000 (Dela / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede; 49/6), str. 97-106.
- Kaspret, Anton: *Schloss und Herrschaft Ainödt. Mittheilungen des Musealvereines für Krain,* Laibach 1893, str. 1-32.
- Kastelec, Matija: *Nebeshki zyl.* v Lublani 1684.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom.* Ljubljana : Znanstvenortaziskovalni center SAZU (Zbirka ZRC ; 1), 1994.
- Kos, Dušan: Grb in mit : primer psevdokraljevskega izročila o gospodih Svibenskih (12.-19. stoletje). *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 3-4, str. 287-326.
- Radics, Peter von: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, Laibach 1894, str. 48-72.
- Reisp, Branko: Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja, *Zgodovinski časopis*, 50, 1996, št. 1, str. 47-52.
- Schönleben, Johann Ludwig: *Genealogia illustrissimae familiae comitum et baronum ab Gallenberg.* Labaci 1680.
- Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju.* Ljubljana : Arterika, 1996.
- SBL – *Slovenski biografski leksikon I*, Ljubljana 1925.
- Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizme 1688 : 1801* (ur. Lojze Gostiša) (faksimile). Ljubljana : Fundacija Janeza Vajkarda Valvasroja, 2001.
- Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem.* Maribor : Obzorja, 1984.

³⁷ Radics, Der krainische Historiograph, str. 50 sl.

³⁸ Kos, Grb in mit, str. 296-297.

³⁹ O poslovanju deželnih stanov v: Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, str. 26-28.

⁴⁰ Kaspret, *Schloss und Herrschaft Ainödt*, str. 15.

⁴¹ AS 730, fasc. 150.

Umek, Ema: *Erbergi in dolski arhiv, 2. del*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1992.

Uršič, Milena: *Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Dela, Razred za filološke in literarne vede ; 28), 1975.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Hertzogthums Krain*. Nürnberg 1689 (faksimilirana izdaja: Ljubljana/München 1971).

Žvanut, Maja: Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja, *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, št. 4, str. 477-506.

Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana : Viharnik, 1994.

ZUSAMMENFASSUNG

"Ehre und Dank wird Euer Gnaden immer zuteil werden..."

Im 16. und 17. Jahrhundert waren Herrschaft und Schloss Brdo/Egg bei Kranj/Krainburg im Besitz der Adelsfamilien Egkh und Gallenberg. Erstere erklimmten ihren wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Höhepunkt im 16., die zweite im 17. Jahrhundert und zu Beginn des 18. Jahrhunderts. Der Bauherr von Brdo, Georg Ritter von Egkh, machte eine charakteristische "maximilianische" Karriere. Es verstand es, seine wirtschaftlichen und politischen Talente im Dienste Kaiser Maximilians I. glänzend zur Geltung zu bringen. Zugleich bemühte er sich auch um Ruhm und Ehre der Familie. Als Mittel dazu dienten zunächst ambitionöse Heiraten, seine eigene und die seiner Kinder, dann die Sorge um bestmögliche Bildung und Ausbildung jener Zeit, was ihm und seinen Söhnen ermöglichte, bedeutende Posten zu besetzen, die ihnen außer materiellen Vorteilen Ansehen und Macht garantierten. Diese Bestrebungen gipfelten in der Errichtung von Schloss Brdo, dessen Architektur und kunstvoll angelegte Umgebung eine Neuheit in Krain darstellte und in den darauffolgenden Jahren mehrfach nachgeahmt wurden. Von seinen Söhnen war ihm seiner Begabung und seinem Ansehen nach Hans Joseph, Schlossherr von Brdo/Egg und Smlednik/Flödnig, ebenbürtig. Er war einer der einflussreichsten krainischen Politiker der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Als eifriger Protestant unterstützte er die Einrichtung der slowenischen protestantischen Kirche moralisch und materiell sowie das lite-

rarische Schaffen der Protestanten, in erster Linie Primož Trubars. Zu seinen Lebenszeiten erhielt die Familie aufgrund ihrer Verdienste um Land und Landesherrn die Baronwürde. Als der Herrscher 1628 den protestantischen Adel aufforderte, dem protestantischen Glauben oder der Heimat zu entsagen, entschlossen sich die meisten Mitglieder der Familie Egkh auszuwandern. Einige wenige Familienmitglieder blieben zwar in Krain zurück und waren bei einigen großen gesellschaftlichen Ereignissen in der krainischen Landeshauptstadt gegenwärtig (Erbhuldigungen, barocke Ritterspiele), doch wirtschaftlich ging es mit ihnen abwärts und am Jahrhundertende starben sie aus.

Die Egkh knüpften die ersten Verwandtschaftsbeziehungen mit den Gallenberg bereits in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, ein zweites Mal nach der Mitte des 17. Jahrhunderts. Nach ihrem Aussterben ging Brdo für einige Jahrzehnte in den Besitz der Gallenberg über. Die Gallenberg waren eines der vornehmsten Adelsgeschlechter in Krain, das einzige, das sich im behandelten Zeitraum rühmen konnte, im Mittelalter ein Kloster gestiftet zu haben. Bis zu dessen Aufhebung Ende des 18. Jahrhunderts behielten sie die Vogteirechte über ihre Stiftung bei. Das Gallenberger Geschlecht genoss stets großes Ansehen. Seine adeligen Mitglieder machten ihm Ehre, indem sie sich im militärischen, politischen und kulturellen Bereich auszeichneten. Zur Zeit des Protestantismus unterstützten sie das neue Glaubensbekenntnis und die Literatur in der heimischen, slowenischen Sprache. Im Jahr 1628 entschloss sich der einzige männliche Vertreter der Familie in Krain, Hans Adam, knapp nach seiner Heirat mit der Erbin von Herrschaft und Schloss Soteska/Einöd in Dolenjska/Unterkrain, für die Heimat und trat zum katholischen Glauben über. Seine Kraft widmete er der Festigung und Ausweitung des Familiensitzes, seine Söhne, denen er eine hervorragende Ausbildung ermöglicht hatte, traten gesellschaftlich hervor und erhielten vom Landesherrn die Grafenwürde. Besonders der Drittgeborene Georg Sigismund stach hervor. Er war ein echter "grand seigneur", Politiker und großzügiger Mäzen, der keine Gelegenheit zur Festigung der Familienehre und des persönlichen Ruhms ausließ. Sein Lebensstil ruinierte jedoch das Familienvermögen und seine Söhne, die auch gern im barocken Stil auftrumpften, waren aus Geldnot gezwungen, eine Herrschaft nach der anderen zu verkaufen. Die letzten Nachkommen der krainischen Gallenberg führten noch bis zum Ende des 19. Jahrhunderts ein bürgerliches Leben in Ljubljana/Laibach.

1.01 izvirni znanstveni članek

UDK 949.712:728.8(497 Brdo)"17"
prejeto: 27. 1. 2004**Miha Preinfalk**

mag. zgodovinskih znanosti, mladi raziskovalec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
mpreinfalk@zrc.sazu.si

"To in nič drugega je volja gospode"

Nekaj utrinkov iz vsakdanjega življenja na Brdu v drugi polovici 18. stoletja

IZVLEČEK

Gospodstvo Brdo je sredi 18. stoletja prešlo v roke baronom Zoisom. Baroni so večinoma živeli v Ljubljani, gospodstvo pa so v njihovi odsotnosti upravljali oskrbniki. Iz korespondence med oskrbnikom Martinom Urbančičem in Žigo Zoisom ter iz Urbančičevih navodil za ostale uslužbence gospodstva je avtor izbral nekaj drobcev, ki prikazujejo vsakdanje življenje na Brdu in v okolici ob koncu 18. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, Zois, Martin Urbančič, vsakdanje življenje

SUMMARY

"THAT AND NOTHING ELSE IS THE WILL OF THE LORDS"

SOME NOTES ON EVERYDAY LIFE AT BRDO IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

The Brdo seignury came in the middle of the 18th century into the hands of the Zois barons. The barons lived mainly in Ljubljana; during their absence, trustees were managing the seignury. From the correspondence between the trustee Martin Urbančič and Žiga Zois, and from Urbančič's instructions for the employees of the seignury, the author chose some fragments that present everyday life at Brdo and in its vicinity at the end of the 18th century.

KEY WORDS

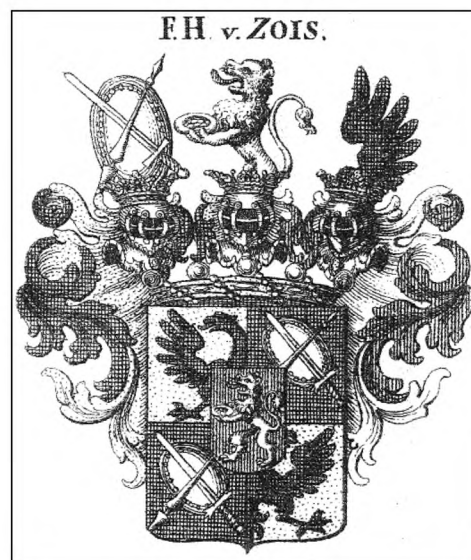
Brdo at Kranj, Zois, Martin Urbančič, everyday life

Gospostvo Brdo, katerega sedež je predstavljala istoimenska graščina severno od Kranja, je v preteklosti pogosto menjalo lastnike. Za baroni Egkh-Hungerspachi, grofi Schrattenbachi in Gallenbergi je novi lastnik sredi 18. stoletja postal ambiciozni in predvsem bogati Michelangelo Zois, od leta 1739 plemeniti in od leta 1760 baron Zois pl. Edelstein. Štiri leta pred smrtjo (1773) je Michelangelo gospostvo spremenil v fidejkomis in ga leta 1776 izročil svojemu sinu Žigi. Brdo je nato ostalo v rokah Zoisov še nadaljnjih sto petdeset let, do konca prve svetovne vojne, ko so bili fidejkomisi odpravljeni in so Zoisi zapustili slovenski prostor.¹

Velika družina Michelangela Zoisa je večinoma prebivala v Ljubljani, v palači na Bregu. Grad Brdo je bil bolj poletna rezidenca, kraj, kamor je družina poleti hodila na oddih in sredi narave preživljala vroče poletne mesece. Tudi ko je v zadnji četrtini 18. stoletja novi gospodar postal Michelangelov sin Žiga, je Brdo obdržalo funkcijo počitniške graščine, kamor se je gospoda prišla naužit svežega zraka. Žiga, ki sicer sam ni imel otrok, je, dokler mu je to dopuščalo zdravje, pogosto hodil na Brdo na posvete s svojim oskrbnikom Martinom Urbančičem. Običajno je nato z Brda pot nadaljeval še do svojih gorenjskih rudnikov in fužin. V gradu je velikokrat prebival Žigov mlajši brat Karel, ki mu je Brdo predstavljalo dobro izhodišče za njegove botanične izlete v bližnje gore. Tudi njun ostareli bratranec Bernardin in ostalo sorodstvo so bili pogosti obiskovalci Brda. 23. maja 1783 je Urbančič poročal Zoisu: *"Milostljiva gospa mama² in milostljiva gospa Bonazza³ se tu zelo dobro počutita; takoj po prihodu sta v novi vrtni uti spili kavo. Milostljiva gospa Bonazza se je po večerji nekaj časa pogovarjala z mano in na splošno priznava, da ji potovanje in brdski zrak zelo dobro deneta."*⁴

Na Brdu so Zoisi pogosto gostili svoje prijatelje, zlasti v jesenskem času, ko je prišel čas lova. Oktobra 1785 so tako brdsko gostoljubje uživali *"baron Gasparini s hčerko, mlada Andriolija, Janez Desselbrunner z ženo, madam Mizerl ter praporščak Rexler"*, medtem ko gospoda Bernardina *"zaradi rahlo slabega počutja ni bilo na Brdo"*⁵ Kranjska gospoda je tudi sicer na svojih izletih po Gorenjski rada zahajala na Brdo, kjer je ostala tudi po nekaj dni. Za velikonočne praznike leta 1783 sta se na Brdu ustavila grof in grofica Blagaj, ki sta bila sicer gosta (Andreja Sigmunda) pl. Gandinija

na bližnjem Turnu pri Preddvoru. Grofica je zaradi utrujenosti prespala na Brdu.⁶ Dva meseca kasneje sta si Brdo ogledala grof Strassoldo in njegova *lepa gospa grofica*.⁷ Junija 1791 pa je na obisk prišel dr. Morack s svojo mlado ženo, rojeno pl. Tantini. Dr. Morack je od Karla in Bernardina dobil dovoljenje, da lahko na Brdu ostane nekaj dni.⁸

Grb baronov Zoiso

Baroni Zoisi, njihovi ugledni in plemeniti gostje, lov in gostije so bili le ena stran brdskega vsakdanjika. Drugo stran so predstavljali služabniki in uslužbenci, ki so skrbeli, da je vse teklo kot namazano in da se je milostljiva gospoda lahko nemoteno zabavala. Ena izmed bolj odgovornih služb je bilo mesto grajske gospodinje, katere naloge so se dotikale predvsem prehrane. Gospodinja je morala paziti, da je bila hrana dobro skuhan in diskretno postrežena, da je bilo meso še sveže in ne smrdče (*stinkend*), da so bile jedi enakomerno razporejene med vse goste in podobno. Jedilnik se je spreminjal glede na letni čas, glede na število gostov in seveda glede na njihov socialni status. Kadar so bili na gradu samo lastniki in morda še nekaj njihovih prijateljev, so pri kosilu postregli do osem jedi, pri večerji pa do štiri. Če je za mizo sedelo od šest do osem ljudi, so postregli z juho, ki je morala običajno stati sredi mize, nato je sledil na laški način skuhan riž (ki je moral obvezno ostati v zrnju) skupaj z naribanim par-

¹ Smole, *Graščine*, str. 100.

² Žigova mati Johana, rojena Kappus pl. Pichelstein (1725-1798).

³ Žigova sestra Johana, poročena pl. Bonazza (1759-?).

⁴ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 23. maj 1783).

⁵ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 22. oktober 1785).

⁶ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 22. april 1783).

⁷ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 24. junij 1783).

⁸ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 10. junij 1791).

mezanom, pečen zajec, ki se mu je občasno pridružil še kos telečje pečenke, in laške safalade, poleg pa so gostje dobili še dva hlebca kruha, ki ni smel biti starejši od dveh dni, nadalje tri steklenice vina (običajno vipavca) in štiri steklenice vode, za poobede pa še masleno pecivo ali pa potico z grozdnimi jagodami oziroma španskimi rozinami (*Zibeben*) ter sadje. Ob postnih dneh so pečenko zamenjale postrvi ali krapi, namesto safalad so postregli s sirom, le potica in skleda sadja sta na jedilniku ostali vse dni.

Ko je v deželo prišla jesen in z njo sezona lova, se je na Brdo zgrnilo večje število gospode, ki je s seboj pripeljala tudi svoje "lakaje in sluge". Tudi za njih je bilo potrebno poskrbeti, vendar seveda ne tako izdatno kot za njihove gospodarje. Na služabniški mizi se je v času opoldanskega obeda poleg juhe in govedine pogosto znašla nasoljena ali pa prekajena teletina, včasih tudi bravina. Zvečer so na vrsto prišle lažje jedi kot na primer kaša ali kisl repa. Ob nedeljah, torkih in četrkih so namesto nasoljenega mesa lahko dobili telečjo pečenko in izdatno močnato jed, zvečer pa solato ter kos kruha za dva solda. Vino (dolenjsko vino oziroma *mahrwein*) so dobili le v opoldanskem času in še to vsak le en požirek (*trunk*). Zvečer pa nič. Oskrbnik Urbančič je ob tem v svojih navodilih za uslužbence gospostva kot v opravičilo pripisal: "*To in nič drugega je volja gospode*".⁹ Če so ob postnih dneh gospodi v zgornjih prostorih postregli z ribami in sirom, se je na mizi služabnikov oziroma uslužbencev takrat znašlo kislo zelje in soljena redkev, včasih tudi polenovka, v času lova pa tudi dobro zabeljen ričet (*ritschet*) in polna skleda zavitka (*strudeln*).

Za nemoten potek kuhanja in postrežbe je bila zadolžena grajska gospodinja. Med lovsko sezono je morala med deseto in enajsto uro dopoldne z gradu poslati s hrano obložene služabnike, tako da so ti nekako do pol enih prispeli na kraj, kjer se je zbrala lovska družina, in jim postregli z jedačo in pijačo.

Poleg gospodinje in kuharice, ki se je morala podrežati gospodinjinim naročilom, je med grajsko služničad sodilo še več ljudi. Nadzornik sob (*zimmer aufseher*) je skrbel, da so bile sobe vedno čiste in pospravljene, da je bila gospoda vedno primerno in pravočasno postrežena ter da so bile v jesenskem času pripravljene tudi sobe za goste. Čisto posodo in perilo je bilo potrebno pod njegovim nadzorstvom pospraviti nazaj v omare. Te so bile oštevilčene, inventar v njih pa preštet do zadnjega kosa. V omari št. 3 so npr. hranili perilo

in prte, v omari št. 4 srebrnino, v omari št. 13 pa kozarce.¹⁰ Nadzornik sob je spadal med posle, zato so zanj pri hranjenju veljala enaka pravila kot za vse ostale. Na obrok mu je pripadlo še pol funta kruha ter pol mere vina, vendar samo v času kosila. Graščino je smel zapustiti le z dovoljenjem oskrbnika in še to le za največ pol dneva. Pred odhodom je moral oskrbniku natančno povedati, kam odhaja in po kakšnih opravkih.

Veliko bolj svoboden glede gibanja je bil revirni lovec, ki je skrbel za lovski revir. Revirnemu lovcu je bilo podrejenih več logarskih hlapcev (*forstknecht*), ki so morali lovcu redno poročati o številu zajcev in jerebic v določenih delih revirja, hkrati pa tudi paziti na morebitne nedovoljene zanke, pasti in mreže za divjad. O kakršnikoli škodi v gozdu so morali nemudoma poročati svojemu nadrejenemu. Revirnemu lovcu je vsake tri leta pripadla nova zelena lovska obleka in klobuk, ki ga je moral vpričo gospode vedno nositi, sicer pa to ni bilo potrebno. Vina načeloma ni smel piti, razen v primerih, ko je nameraval v gozdu ostati od jutra do večera. Takrat mu je izjemoma pripadel tudi topel zajtrk.

Poleg logarskih hlapcev sta bila revirnemu lovcu podrejena tudi prvi brakir, ki je skrbel za lovske pse, ter drugi brakir, katerega skrb so bili fazani in jerebice. Oba brakirja sta morala v času lova vestno brakirati z gospodo, da je imela ta večje veselje z lovom. V nasprotju s prvim brakirjem je moral drugi brakir večinoma ostajati doma na graščini.

Za zelenjavni vrt in sadovnjak je bil zadolžen vrtnar. Pri svojih opravilih je imel na razpolago dva do tri podložnike, ki so na ta način opravili del tlake. Pri zelenjavi je moral posebno pozornost namenjati artičokam, špargljem, cvetači in jajčevcem, saj je to zelenjavo gospoda še posebej oboževala. Oskrbnik Urbančič je moral najlepše primerke obvezno pošiljati svojemu gospodarju, baronu Žigi v Ljubljano. Enako skrbno se je moral posvečati sadnemu drevju, saj je moralo biti sadje vsakodnevno na mizi, ter vinski trti oziroma brajdi (*spalier*). Pozimi, ko zanj ni bilo dela, je moral biti vrtnar v graščini na razpolago za druga dela.

Med uslužbence graščine so se prištevali tudi številni nižji hlapci in dekle, ki so skrbeli za vsakdanje opravke v sami graščini (pomivanje, pranje, pospravljanje) in v ostalih graščinskih poslopih (npr. v hlevu). Leta 1779 so npr. v graščinskih hlevih redili štirideset krav, dva bika, enajst telet, štiri svinje in enega merjasca. Nad uslužbenci in celotnim gosposkim gospodarstvom je bdel oskrbnik (*verwalter*). Za časa Michelangela Zoisa je to funkcijo opravljal Valentin Breznik, pod Žigom

⁹ AS 1052, fasc. 30, Instruktion von den genauen unterhalt, aller dienstleuthe bey der herrschaft Egg und von der Schuldigkeit jedweders in seinem Dienste (Brdo, 21. maj 1779).

¹⁰ AS 1052, fasc. 30, Inventarium (Brdo, 21. maj 1779).

Edelgebobner Freyherr
Gnädiger Herr Herr!

Ein gültiger Herr Baron Paul v. Sauter im
 4. Uff. Brief nach Laubach abgenommen, er
 soll dem Gualdo in der Stadt sein nebst dem
 Antwort über Einlegung und Gedingen Brief;
 in dem nicht zu lassen zu lassen, in dem dem
 Briefe über dem nur ein wenig zu lassen zu
 lassen, weil es nicht dem Abzug zu
 der 26. v. Gualdo in der Stadt.

Der Herr großt alter Herr, der Naturwissenschaft
 sein in Natur hat an ganz oben
 liegen, und sein hat in der Natur
 Natur sein in Natur mit dem

Ernst Haunert hat Weinberg auf 2. Hekt.
anbaue eingestrichelt, Probstfeld zu 1. 6. 20. 22
Zur: Hof, und Lokholz zu 1. 6. 20. 22.

Erhebung folgt Guineanisch, ist nachdrückl. und
zu tiefem Guineanisch.

Engl. Dec 18th - Jan 79. Ulmshausen
Ulmshausen

*Pismo Martina Urbančiča Žigi Zoisu
(Brdo, 18. junij 1790)*

pa je gospodstvo upravljal Martin Urbančič. Oskrbnik je bil v odsotnosti baronov dejanski gospodar gospodstva. Z ženo oziroma družino je stanoval v gradu, za katerega je bil dolžan skrbeti in popravljati morebitno škodo. Ponoči ni smel zapustiti gospodstva in tudi sicer je lahko odpotoval samo z gospodarjevim dovoljenjem. Obljubiti je moral, da bo živel spodobno in krščansko življenje brez nepotrebne zabave ter da se bo z otroki udeleževal maše, kadar bo to le mogoče. Poleg nadzora nad graščinskimi uslužbenci mu je bila naložena tudi skrb za podložnike – moral jih je varovati pred nasiljem in vpadi z drugih gospodstev, jim svetovati, jih "siliti" h krščanskemu življenju (še posebej ob nedeljah in praznikih). Še posebej je bilo naročeno, naj bo pozoren na neporočene fante in naj jim prepreči, da bi brezdelno pohajkovali naokrog in se (zlasti v nočnem času) zbirali v skupine.

Takšna skrb se je kot upravičena pokazala predvsem med letoma 1781 in 1783, ko je imel Žiga Zois, z njim pa tudi oskrbnik Urbančič, velike težave z upornimi kmeti, ki niso hoteli sprejeti novosti v načinu opravljanja tlake in drugih obveznosti. Baron Žiga je želel namreč poslovno leto 1781 začeti z novo pogodbo glede tlake, ki ne bi bila več kolektivna, temveč bi jo sklenil vsak podložnik posebej. Po daljšem omahovanju in prerekanju je uspel Zoisov oskrbnik Urbančič prepričati večino podložnikov v upravičenost baronovih ukrepov, a nekateri podložniki so ostali neomajni in vzpodbudili upor, ki je trajal dobri dve leti. Uporniki so sklenili tožiti svojega gospoda zaradi

neupoštevanja starih in uveljavljenih določil glede tlake, a so jih njihovi odvetniki kot puntarje pustili na cedilu. Upornim kmetom je bil sprva naklonjen le dunajski dvor, a jim je tudi ta kmalu odtegnil podporo. Tako oslabljeni kmetje niso imeli možnosti za uspeh. Na stran tožnika, torej barona Zoisa, je stopila tudi oblast. Okrožni komisar Hubert grof Barbo-Waxenstein je posredoval z vojsko – nekaj kmetov so odpeljali v ljubljanski zapor, štiri upornike pa so obsodili na prisilno delo ter jim odvzeli kmetije. Upor je na ta način izgubil zagon in je postopoma zamrl. Kot zmagovalec je iz njega izšel Žiga Zois, ki je ob pomoči svojega zvestega oskrbnika Urbančiča podložnike kasneje prisilil, da so večino predpisane tlake nadomestili z denarno odškodnino.¹¹

Med oskrbnikove naloge je sodilo tudi razsojanje v manjših sporih med podložniki ter hitro in ustrezno ukrepanje v primeru njihove smrti. Gospodarji (najprej Michelangelo, kasneje pa tudi Žiga) so namreč naročili, naj se v primeru, da kateri od podložnikov težko zboli, določi enega ali dva najbližja soseda, ki morata neposredno po sosedovi smrti zakleniti oziroma zapreti njegovo kmetijo ter o smrti nemudoma obvestiti oskrbnika. Ta je moral poskrbeti za popis pokojnikovnega premoženja, določiti morebitne varuhe za pokojnikove mladoletne otroke ter določiti, kdo bo prevzel pokojnikovo kmetijo oziroma njen del.¹²

¹¹ Prim.: Žontar, *Upor*, str. 24-29.

¹² AS 1052, fasc. 30, Instrukcije za oskrbnike gradu Brdo (Brdo, 24. april 1755).

Uslužbenec v graščini je oskrbnik držal zelo na kratko. Ob prevzemu poslov je napisal pravila, ki so se jih morali vsi brez izjeme strogo držati. Kosilo so npr. postregli ob točno določenem času in zamudnikov niso čakali, kaj šele, da bi jim prihranili njihov obrok. Grajska vrata so poleti (med sv. Jurijem in sv. Martinom) zaprli ob 9. uri, pozimi (med sv. Martinom in sv. Jurijem) pa ob 8. uri zvečer. Kdor je to uro zamudil enkrat, je bil le opomnjen; če se je to zgodilo dvakrat, je bil kaznovan; če pa tudi to ni zaleglo in je pred zaprta grajska vrata prišel še tretjič, je bil brez milosti odpuščen.¹³

Kadar se je v graščini zadrževala gospoda, je moral oskrbnik voditi posebno knjigo izdatkov in porabe (hrana, pijača). S pomočjo gospodinje je nato vsakih osem dni naredil poseben obračun in ga predložil gospodarju. Za to sta oskrbnik in gospodinja na leto prejela funt kave in sladkorja. Sicer pa je znašala letna oskrbnikova plača na Brdu v drugi polovici 18. stoletja 100 goldinarjev, medtem ko je gospodinja prejela na leto 30 goldinarjev.¹⁴

Oskrbnik Urbančič, ki je vodil brdsko gospodarstvo v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja, je bil pogosto tudi zaupnik svojega gospodarja barona Žige Zoisa. Vsakih nekaj dni mu je napisal pismo, v katerem mu ni le poročal o najnovešem dogajanju na brdskem gospostvu, temveč je znal pokomentirati tudi dogodke iz širše okolice. Tako je npr. avgusta 1790 poročal o vrvežu, ki je spremljal priprave ob obisku cesarja Leopolda II. v Ljubljani in skorajšnjem potovanju neapeljskega kralja skozi Kranjsko. Marca dve leti kasneje pa je obžaloval smrt cesarja Leopolda ter zraven dodal, da lahko "od novega kralja Franca brez dvoma pričakujemo novo ureditev davkov."¹⁵ Slabe izkušnje s podložniki med letoma 1781 in 1783 so Urbančiču narekovale, da je Zoisu vsake toliko časa napisal tudi, kakšno vzdušje vlada med podložnimi kmeti. Junija 1790 npr. pravi: "Na Brdu je vse mirno; podložniki opravljajo tlako na preštete dni."¹⁶ Letina je bila v veliki meri odvisna od vremena, zato lahko v Urbančičevih pismih pogosto naletimo na komentarje o vremenskem dogajanju in napovedih pridelka. Maja 1792 piše: "Tukaj imamo zelo tople dni; travniki in polja obetajo bogato žetev."¹⁷ Septembra prejšnjega leta je Brdo zajelo hudo neurje, ki pa "ajdi ni povzročilo veliko

škode". Ob isti priložnosti Urbančič obžaluje, da je Zois ravno na tisti dan odpotoval še v Bohinj, saj ga je neurje gotovo ujelo na poti.¹⁸ Znanе so bile namreč Zoisove vedno hujše težave s protinom, ki so ga nazadnje priklenile na invalidski voziček. Že leta 1786, ko je bilo Zoisovo zdravje še kar zadovoljivo, Urbančič v enem od pisem napiše: "Iz vsega srca obžalujem slabo počutje Vaše Milosti. Bog daj, da podagra ne bi bila prehuda in da ne bi dolgo trajala ter da bi bila Vaša Milost spet kmalu pri polnem zdravju."¹⁹

Urbančičeva pisma so pogosto spremljale pošiljke zelenjave, sadja, mesa in peciva. Za Veliko noč leta 1784 je npr. svojemu gospodarju v Ljubljano poslal medeno potico, kruh in mesnine kot običajno.²⁰ Najpogosteje pa so v Ljubljano na Breg romale zelenjava (brokoli (*brocoli*), cvetača (*caulifiori*), koleraba (*caulirabi*), špinača) ali pa ptice (gosi, divji petelini, kljunači, gozdni jerebi...) iz Kokre (*aus dem Kanker*).²¹ Leta 1788 je bila še posebej huda zima, zaradi česar so zajci načeli grajski sadovnjak in brajdo. Stanje je bilo tako kritično, da se je Urbančič odločil, da ukrepa po svoje, ne da bi se pred tem posvetoval s svojim gospodarjem. Lovcu Jurcu je naročil, naj postreli čim več zajčje nadloge (pri tem je lovec po Urbančičevih besedah skoraj zmrznil). Dva zajca je nato Urbančič naslednjega dne poslal Zoisu v Ljubljano in zraven napisal pismo, v katerem je utemeljil svoje ukrepe. Dodal je, da upa, da bo "Vaša Milost enega zajca poslala k milostljivi gospe Bonazza (Žigovi sestri), ki je velika ljubiteljica zajčjega mesa."²²

Med ostalimi dogodki iz druge polovice 18. stoletja, ki se sicer Brda niso dotaknili neposredno, so pa v okolici vsekakor pustili pečat, je tudi velik požar v Kranju 9. januarja 1786, ki je med 5. in 11. uro zvečer upepelil 21 hiš oziroma "celotno stran od trga proti farni cerkvi – tudi Crobathovo hišo". Urbančič je staro gospo Crobathovo vzel čez noč na Brdo, ta pa se je že naslednjega jutra vrnila v Kranj, ker je hotela videti pogorišče. Urbančič zato prosi Zoisa, naj Crobathovi pomaga z lesom, da bo lahko obnovila hišo. Očitno je bil Zois pripravljen pomagati, saj Urbančič v enem izmed pisem naslednjega leta že omenja, da je nova Crobathova hiša pod streho.²³

¹³ AS 1052, fasc. 30, Instruktion von den genauen unterhalt...

¹⁴ AS 1052, fasc. 30, Instrukcije za oskrbnike gradu Brdo (Brdo, 24. april 1755).

¹⁵ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 10. marec 1792).

¹⁶ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 18. junij 1790).

¹⁷ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 21. maj 1792).

¹⁸ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 20. september 1791).

¹⁹ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 10. marec 1786).

²⁰ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 9. april 1784).

²¹ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (s.l., 1790; Brdo, 21. maj 1792).

²² AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 21. december 1788).

²³ AS 1052, fasc. 8, Pismo Martina Urbančiča Žigi baronu Zoisu (Brdo, 10. januar 1786).

Portret Žige Zoisa, J. A. Herrlein, 1809

Takšna in podobna Urbančičeva pisma predstavljajo mozaik dogodkov in podrobnosti, ki sestavljajo del podobe vsakdanjega življenja na Brdu in okolici v drugi polovici 18. stoletja. Skoraj gotovo je, da je na podoben način živela in delovala večina takratnih gospostev in graščin, ne le na Kranjskem, temveč v celotni habsburški monarhiji. Res pa je, da je bilo brdsko gospodstvo v tistem času v lasti Žige Zoisa, ki je veljal za najbogatejšega Kranjca. Njegovo izjemno gmotno stanje je nedvomno vplivalo tudi na kakovost in način življenja njegovih podrejenih na gospodstvu. Kaj kmalu pa se je nad Kranjsko zgrnila nesreča v obliki francoske okupacije, visokih kontribucij in državnega bankrota, zaradi česar je obubožalo in propadlo veliko starih plemiških rodbin. Tudi brdsko gospodstvo in graščina Brdo sta zlasti po smrti Žige Zoisa (1819) začela počasi, a nezadržno propadati.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1052 – Zois pl. Edelstein, rodbina, fasc. 8, 30.

LITERATURA

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.

Žontar, Jože: Upor podložnikov gospodstva Brdo pri Kranju v letih 1781 do 1783. *Kronika*, 4, 1956, št. 1, str. 24-29.

ZUSAMMENFASSUNG

"Dies und nichts Anderes ist der Wille der Herrschaften"

Einige Details aus dem Alltag auf Gut Brdo in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts

In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wurden die Barone von Zois Eigentümer der Herrschaft Brdo/Egg. Die Barone, die die meiste Zeit in Ljubljana/Laibach verbrachten, nutzten das Schloss als Sommerresidenz. Verwandte und Freunde der Zois kamen nach Brdo wegen der schönen Umgebung, vor allem im Herbst, zu Beginn der Jagdsaison herrschte dort reges Treiben. Das Gut wurde in Abwesenheit der Gutsherren von Verwaltern geführt, die nicht nur die Bediensteten, sondern auch die Untertanen beaufsichtigten. Über das Geschehen auf dem Gut berichteten sie den Gutsherren alle paar Tage. Aus der erhaltenen Korrespondenz kann man sich ein interessantes Bild vom damaligen Alltag auf dem Gut und in seiner Umgebung machen. Interessante Details enthalten auch die Anweisungen der Gutsbesitzer (der Zois) an die Gutsverwalter sowie die Anweisungen der Gutsbesitzer an andere Bedienstete. Wenn sich die Gutsbesitzer nicht im Schloss aufhielten, herrschte ein anderes Regime als zur Zeit ihrer Anwesenheit. Je nach den Jahreszeiten und zu den verschiedenen Anlässen änderte sich auch der Speiseplan bzw. die Essgewohnheit sowohl der Gutsherren als auch des Dienstpersonals. Besonderes Augenmerk diente den Untertanen, die gerade zur Zeit der Herrschaft von Sigismund Zois wiederholt ihren Ungehorsam manifestierten. Auf eine ähnliche Weise dürfte sich damals das Leben in den meisten Herrschaften in Krain und auch in anderen Teilen der Monarchie abgespielt haben.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

1.01 izvirni znanstveni članek

UDK 069(497 Brdo):58
prejeto: 7. 1. 2004**Nada Praprotnik**dr. bioloških znanosti, muzejska svetnica, Prirodoslovni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
npraprotnik@pms-lj.si

Botanični vrt Karla Zoisa na Brdu

IZVLEČEK

Prispevek obravnava parkovne nasade na Brdu pri Kranju, ki so nastajali v času Žige in Karla Zoisa. Karel Zois je v obdobju od leta 1785 do 1790 na posestvu sadil tudi alpske rastline, ki jih je prinašal s svojih izletov po gorah. Pomagali so mu najeti domačini. Vrste je dobival tudi iz drugih botaničnih vrtov po Evropi. Njegov botanični vrt velja za prvi alpinum na ozemlju Slovenije.

KLJUČNE BESEDE

zgodovina botanike, park Brdo, botanični vrt, alpinum, Karel Zois

SUMMARY

THE BOTANICAL GARDENS OF KAREL ZOIS AT BRDO

The contribution deals with garden plantations of Brdo near Kranj, which were formed in the time of Žiga and Karel Zois. In the period from 1785 to 1790, Karel Zois planted on the estate Alpine plants, which he brought from his mountain trips. Hired locals assisted him. Zois acquired species from other European botanical gardens as well. His botanical garden is considered the first alpinum on the territory of Slovenia.

KEY WORDS

history of botanic, Brdo gardens, botanical garden, alpinum, Karel Zois

Uvod

V času, ko je na Brdu živela rodbina Zois, so se začeli njeni člani bolj intenzivno ukvarjati s parkom in vrtovi. Park je bil zasnovan v poznorenesančnem-zgodnjebaročnem slogu. Osnovni del parka je bil oblikovan že v času Michelangela Zoisa (1694-1777). Še več pa sta se z njim ukvarjala njegova sinova Žiga (1747-1819) in Karel (1756-1799).

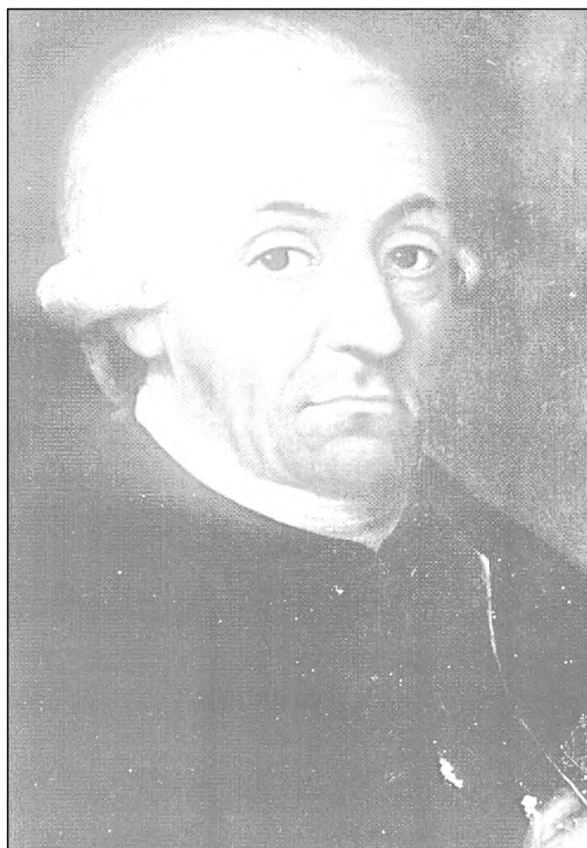
Karel Zois je na jugovzhodni strani posestva dodal alpski botanični vrt, v katerem je od leta 1785 do 1790 sadil alpske rastline. S številnih izletov po gorah ni prinašal samo herbarijskih primerkov, ampak tudi rastline, ki jih je sadil v svoj vrt. Pomagali so mu najeti domačini. Vrste je dobival tudi iz drugih botaničnih vrtov po Evropi. Nasad alpskih rastlin velja za prvi alpski botanični vrt v Sloveniji. V istem obdobju sta brata sadila alpske rastline tudi v vrtovih, ki sta jih imela v Ljubljani.¹ Šele nekoliko kasneje je botanik Franc Hladnik na gimnazijskem dvorišču v Ljubljani uredil nasad kranjskih rastlin, leta 1810 pa ustanovil Botanični vrt. V obeh nasadih je gojil tudi alpske rastline. Veliko mlajša je Juliana v Trenti, ustanovljena leta 1926, ki je danes edini alpinum na ozemlju Slovenije.

Po smrti Karla Zoisa je nasad začel propadati in v dvajsetih letih devetnajstega stoletja, ko je Brdo podedoval Žigov nečak Karel, v francisjskem katastru iz leta 1826 vrta ni več.

Botanik Karel Zois (1756-1799)

Karel Filip Evgen baron Zois plemeniti Edlestein se je rodil 18. novembra 1756 v Ljubljani. Bil je mlajši sin Michelangela Zoisa in njegove druge žene Slovenke Ivane Katarine Kappus pl. Pichlestein. Umrli je za možgansko kapjo 29. oktobra 1799 v Trstu.

Bil je veliko manj znan kot njegov starejši brat Žiga. Večino svojega življenja je preživel na gradu Brdo in na Javorniku pri Jesenicah. Kot eden prvih kranjskih (slovenskih) botanikov je hodil in nabiral rastline zlasti v Karavankah ter Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah. Zbral je herbarij, v katerem je približno 2100 primerkov in ga hrani Prirodoslovni muzej Slovenije. Čeprav je odkril nekaj za znanost novih vrst, ni ničesar objavil. Podatke ter posušene in žive rastline je pošiljal botaničnim mentorjem: Francu Ksaverju Wulfenu v Celovec, Nikolausu Thomasu Hostu na Dunaj, Carlu Ludwigu Willdenowu v Berlin in Casparju Sternbergu v Prago. Wulfen je po njem imenoval dve vrsti: Zoisovo zvončico (*Campanula zoysii*) in Zoisovo vijolico (*Viola zoysii*). Po njem se imenuje tudi rod

Andrej Herrlein, Portret Karla Zoisa, Narodni muzej Slovenije (foto: Ciril Mlinar)

tropskih trav *Zoysia*. Na osnovi primerkov, ki jih je poslal Karel Zois, so opisali še naslednje taksoni: kratkodlakavo pokoreso (*Moehringia villosa*), nežni kamnokreč (*Saxifraga tenella*), črnoškrlatni kamnokreč (*Saxifraga exarata* subsp. *atropurpurea*), kranjski grint (*Senecio carniolicus*) in gorenjsko lepnico (*Silene veselskyi* subsp. *glutinosa*).

Dragocena je tudi njegova rokopisna botanična beležnica, ki jo hrani Arhiv Republike Slovenije. Zapisniki so bogat vir podatkov o nahajališčih nekaterih rastlin, ki so povezane s Karlom Zoikom. Zbral je tudi slovenska (oziroma) kranjska imena rastlin. Rokopis hrani Narodna in univerzitetna knjižnica in je bil osnova vsem kasnejšim takim delom.

Parkovni nasadi

V času, ko je prenehala nevarnost turških vpadov in grad Brdo ni bil več zavarovan z jarkom, ker so ga zasuli, so se lastniki začeli bolj ukvarjati s parkovno in vrtno dejavnostjo. Takrat so začeli oblikovati nasad v poznorenesančno-zgodnjebaročnem slogu. Parkovni nasadi so začeli nastajati v času Michelangela Zoisa, največji razcvet pa so doživeli v času njegovega dediča Žiga Zoisa in mlajšega sina Karla.

¹ Andrejka, Kje so bili Zoisovi vrtovi? str. 112.

Glavni parter je bil na vzhodu, njegova os je potekala od vhoda gradu v smeri proti cerkvi sv. Siksta v Predosljah. To je bila poznorenesančna osnova parka. Glavna os je bila dolga okoli 600 m, po njej je vodila široka pot, ki je bila na obeh straneh obdana z baročnim parkom. Cvetlične grede je obrobila živa meja iz rezanega pušpana. Ob poti so zgradili oranžerijo, ki je bila namenjena prezimovanju eksotičnih rastlin: oranževcev, vetrnic, hijacint, mečkov ... Poleti so jih posadili v lončene vaze in jih razporedili na prostem. Za oranžerijo je bil veselični vrt, oblikovan z živo mejo v baročnem vzorcu.²

Na vzhodni strani je bila drevesnica, kjer sta brata sadila in gojila številne grmovne in drevesne vrste. Rastline sta uvažala iz vse Evrope, največ iz Nizozemske. Skupno je bilo na Brdu posajenih 6398 dreves in 1063 grmovnic, od tega je bilo 170 različnih vrst okrasnega drevja in 143 vrst okrasnih grmovnic.

Na zahodni strani gradu so bili drevoredi s sprehajalnimi potmi, počivališči, z različnimi utami in paviljoni. Lipov drevored je bil posajen v šestih vrstah, na obeh straneh drevoreda so bile njive in travniki. Na dvorišču gradu je bilo razgledišče (belvedere), ob njem pa so bile posajene lipe in kostanji. Od gradu do ribnikov se je širil gabrov drevored. Ob obeh ribnikih sta bila lesena paviljona v obliki pagode.

Na jugovzhodni strani je Karel Zois začel oblikovati alpski botanični vrt, kamor je posadil rastline, ki so jih izkopavali predvsem v okoliških Alpah.

Po smrti Žige Zoisa je Brdo podedoval njegov nečak Karel, ki je popolnoma opustil skrb za alpski botanični vrt. V franciscejskem katastru, ki je bil sestavljen leta 1826, torej v času njegovega gospodarjenja na Brdu, je baročni park na vzhodni strani gradu še obstajal, izginila pa sta drevesnica in botanični vrt.

Spiski rastlin v Vrtnih protokolih

V letih od 1781 do 1785 je Karel Zois pisal tako imenovane Vrtni protokole.³ V letu 1781 je v seznamu na prvem mestu zapisal kranjsko (slovensko) ime vrste, na drugem mestu latinsko in na tretjem mestu nemško ime. V četrtem stolpcu je včasih dodal morfološke opombe v latinskem jeziku (na primer o barvi plodov). Rokopis ni zanimiv samo zaradi seznama vrst, ki so rasle na Brdu, ampak tudi zaradi slovenskih imen. Večina izrazov je podobna današnjim, nekaj pa je že skoraj pozabljenih.

² Lega botaničnega vrta je vidna na barvnem zemljevidu iz leta 1797, priloženem prispevku Alenke Kolšek.

³ AS 1052, fasc. 19, Zois, Žiga. Posebno udejstvovanje – botanika. Garten protokole für Egg. 1781, 1782, 1783, 1784, 1785.

Slovensko ime	Latinsko ime	Danes veljavno slovensko ime	Danes veljavno latinsko ime
Drejn	<i>Cornus mascula</i>	rumeni dren	<i>Cornus mas</i>
Farshke kapze	<i>Evonymus Europeus</i>	navadna trdoleska	<i>Euonymus europaea</i>
Zherni tern	<i>Prunus spinosa</i>	črni trn	<i>Prunus spinosa</i>
ZheJ mine	<i>Berberis vulgaris</i>	navadni češmin	<i>Berberis vulgaris</i>
Belitern	<i>Crataegus Oxycantha</i>	navadni glog	<i>Crataegus laevigata</i>
Kerhlizhuje	<i>Rhamnus Frangula</i>	navadna krhlika	<i>Frangula alnus</i>
Goshuje	<i>Rosa canina sylvestris</i>	navadni šipek	<i>Rosa canina</i>
Zhimsh	<i>Prunus padus</i>	čremsa	<i>Prunus padus</i>
KazhjeJ	<i>Viburnum opulus</i>	brogovita	<i>Viburnum opulus</i>
KoJ tainizhuje	<i>Ligustrum Vulgare</i>	navadna kalina	<i>Ligustrum vulgare</i>
Drobovitouna	<i>Viburnum lantana</i>	dobrovita	<i>Viburnum lantana</i>
Boshj Drevje	<i>Ilex Aquilegifolium</i>	navadna bodika	<i>Ilex aquifolium</i>
Matulove jagode	<i>Rhamnus Catarcticus</i>	čistilna kozja češnja	<i>Rhamnus catharticus</i>
Sliba. Beli Drejn	<i>Cornus sanguinea</i>	rdeči dren	<i>Cornus sanguinea</i>
Javor	<i>Acer platanoides</i>	ostrolistni javor	<i>Acer platanoides</i>
Zherni Gaber	<i>Carpinus Ostrya</i>	črni gaber	<i>Ostrya carpinifolia</i>
Bukau	<i>Fagus Vulgaris</i>	bukev	<i>Fagus sylvatica</i>
Beli Gaber	<i>Carpinus Betulus</i>	navadni gaber	<i>Carpinus betulus</i>
JeJ en	<i>Fraxinus florifera</i>	mali jesen	<i>Fraxinus ornus</i>
Jerebikouz	<i>Sorbus aucuparia</i>	jerebika	<i>Sorbus aucuparia</i>
Lipa	<i>Tilia</i>	lipa	<i>Tilia</i> sp.
Mokouz	<i>Craaegus Aria</i>	navadni mokovec	<i>Sorbus aria</i>
Nagnoj	<i>Cytisus Laburnum</i>	navadni nagnoj	<i>Laburnum anagyroides</i>
Maklen	<i>Acer Campestris</i>	maklen	<i>Acer campestre</i>
Topola	<i>Populus tremula</i>	trepetlika	<i>Populus tremula</i>
Jagned	<i>Populus alba & nigra</i>	laški topol ali jagned	<i>Populus nigra</i> cv. 'italica'
Kostajn	<i>Castanea Sativa</i>	pravi kostanj	<i>Castanea sativa</i>
TiJ a	<i>Taxus</i>	tisa	<i>Taxus baccata</i>
JeuJ ha	<i>Alnus Betula</i>	črna jelša	<i>Alnus glutinosa</i>
Bresa	<i>Betula alba</i>	navadna breza	<i>Betula pendula</i>
BerJ t. Lom.	<i>Ulmus</i>	brest	<i>Ulmus</i> sp.
LeJ huje	<i>Corylus avellana</i>	navadna leska	<i>Corylus avellana</i>
ZheJ hna	<i>Prunus Cerasus</i>	češnja	<i>Prunus avium</i>
Oreh	<i>Juglans regia</i>	navadni oreh	<i>Juglans regia</i>
Zhespla	<i>Prunus domestica</i>	sliva, češplja	<i>Prunus domestica</i>
Jablana	<i>Pyrus malus</i>	jablana	<i>Malus domestica</i>
Brjne	<i>Juniperus communis</i>	navadni brin	<i>Juniperus communis</i>
Dovji Kostajn	<i>Aesculus hypocastanum</i>	navadni divji kostanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>

Spiski rastlin v Vrtnih inventarjih

V Vrtnih inventarjih⁴ so zapisani seznamei okrasnih dreves in grmov ter sadno drevje, ki je raslo na posestvu.

Med drevesi in grmi so bile navedene vrste, ki so pogoste pri nas, mnogo pa je bilo tudi okrasnih rastlin. Tako so med drugimi rasle naslednje vrste: pravi kostanj (*Castanea sativa*), navadna leska (*Corylus avellana*), robinija (*Robinia pseudacacia*), *Robinia hispida*, čremsa (*Prunus padus*), jerebika (*Sorbus aucuparia*), tatarski javor (*Acer tataricum*), navadni tulipanovec (*Liriodendron tulipifera*), ameriška platana (*Platanus occidentalis*), vzhodna platana (*Platanus orientalis*), glog (*Crataegus* sp.), gledičevka (*Gleditsia* sp.), cigarar (*Catalpa bignonioides*), navadni oreh (*Juglans regia*), črni oreh (*Juglans nigra*), octovec (*Rhus typhina*), navadni ruj (*Cotinus coggygria*), navadni divji kostanj (*Aesculus hippocastanum*), balzamovec (*Abies balsamea*), gladki (zeleni) bor (*Pinus strobus*), navadni macesen (*Larix decidua*), rdeči bor (*Pinus sylvestris*), cemprin (*Pinus cembra*), rušje (*Pinus mugo*), kranjska kozja češnja (*Rhamnus fallax*), razkrečena kozja češnja (*Rhamnus saxatilis*), nizka kozja češnja (*Rhamnus pumilus*), divji bezeg (*Sambucus racemosa*), veliki jesen (*Fraxinus excelsior*), ameriški koprivovec (*Celtis occidentalis*), navadni koprivovec (*Celtis australis*), navadni kloček (*Staphylea pinnata*), *Amorpha fruticosa*, ameriški klek (*Thuja occidentalis*), drevesasta mehurka (*Colutea arborescens*), dren (*Cornus* sp.), navadna konopljka (*Vitex agnus-castus*), navadni nagnoj (*Laburnum anagyroides*), turška leska (*Corylus colurna*), črno kosteničevje (*Lonicera nigra*), planinsko kosteničevje (*Lonicera alpigena*), puhastolistno kosteničevje (*Lonicera xylosteum*), navadni jadikovce (*Cercis siliquastrum*), vrtnice (*Rosa* sp.), vrba žalujka (*Salix babylonica*), medvejke (*Spiraea* sp.), navadno kresničevje (*Aruncus dioicus*), navadni brin (*Juniperus communis*), navadni češmin (*Berberis vulgaris*), dobrovita (*Viburnum lantana*), brogovita (*Viburnum opulus*), navadna panešplja (*Cotoneaster integerrimus*), grozdčje (*Ribes* sp.), navadna trdoleška (*Evonymus europaea*), lovorikovce (*Laurocerasus officinalis*), španski bezeg ali lipovka (*Syringa vulgaris*), sirijski oslez (*Hibiscus syriacus*), navadna kozja detelja (*Lembotropis nigricans*), navadna bodika (*Ilex aquifolium*), *Myrica* sp., navadni volčin (*Daphne mezereum*), dišeči volčin (*Daphne cneorum*), navadni jesenček (*Dictamnus albus*).

Med sadnim drevjem je bilo veliko različnih sort jablan (*Malus domestica*), hruške (*Pyrus communis*), slive (*Prunus domestica*), češnje (*Pru-*

nus avium), višnje (*Prunus cerasus*), breskve (*Prunus persica*), bele murve (*Morus alba*), črne murve (*Morus nigra*).

V vrtnih inventarjih so tudi seznamei rastlin, ki so jih kupili in prodali.

Spiski rastlin v beležnici Karla Zoisa

V rokopisni beležki⁵ so ohranjeni tudi spiski rastlin, ki so bile posajene na Brdu, med drugimi tudi: ameriški ambrovec (*Liquidambar styraciflua*), ameriški javor (*Acer negundo*), *Betula populifolia*, octovec (*Rhus typhina*), *Ptelea trifoliata*, jelšica (*Clethra alnifolia*), *Viburnum spinosum*, *Betula nigra*, *Betula lenta*, *Celasteris scandens*, *Andromeda paniculata*, *Prinos verticillatus*, floridski svib (*Cornus florida*), virginski sneženec (*Chionanthus virginicus*), *Acer glauca*, pritlikava nešplja (*Mespilus pumila*), *Cornus alternata*, strupeni bršljan (*Rhus radicans*), *Ceanothus americana*, robinija (*Robinia pseudoacacia*), *Prunus virginica*, *Laurus benzoin*, *Nyssa sylvatica*, "nova vrsta" trdoleške (*Euonymus nova species*), *Rhus glaber*, mali jesen (*Fraxinus ornus*), virginijski brin (*Juniperus virginiana*), *Rhus coriaria*, *Cephalanthus orientalis*, balzamovec (*Abies balsamea*), *Crataegus crus galli*, veliki sleč (*Rhododendron maximum*), dolgolistna kalmija (*Kalmia altifolia*), kanadsko kosteničevje (*Lonicera canadensis*), rdeči javor (*Acer rubrum*), širokolistna trdoleška (*Euonymus latifolia*), rdeči bor (*Pinus sylvestris*), lepka azaleja (*Azalea viscosa*), *Zanthoriza apiifolia*, *Rubus hispida*, celolistna kalmija (*Kalmia integrifolia*), veliki rdeči hrast (*Quercus rubra maxima*), mali rdeči hrast (*Quercus rubra minima*), črni oreh (*Juglans nigra*), navadni tulipanovec (*Liriodendron tulipifera*), *Acer glauca*, ameriški javor (*Acer negundo*), rdeči javor (*Acer rubrum*), tatarski javor (*Acer tataricum*), vednozeleni gornik (*Arctostaphylos uva-ursi*), alpski gornik (*Arctostaphylos alpina*), davilec (*Celastrus scandens*), *Cornus alternata*, nizka relikva (*Chamaecytisus supinus*), navadna kozja detelja (*Lembotropis nigricans*), rdeča relikva (*Chamaecytisus purpureus*), dlakava relikva (*Chamaecytisus hirsutus*), dišeči volčin (*Daphne cneorum*), navadni volčin (*Daphne mezereum*), dvospolna mahunica (*Empetrum hermaphroditum*), bradavičasta trdoleška (*Euonymus verrucosa*), žarkasta košeničica (*Genista radiata*), ameriški ambrovec (*Liquidambar styraciflua*), planinsko kosteničevje (*Lonicera alpigena*), puhastolistno kosteničevje (*Lonicera xylosteum*), črno kosteničevje (*Lonicera nigra*), modro kosteničevje (*Lonicera caerulea*), kanadsko kosteničevje (*Lonicera canadensis*), kustovnica (*Lycium* sp.), pritlikava jerebika (*Sorbus chamaemespilus*),

⁴ AS 1052, fasc. 30, Zojs, Žiga. Posest: Gospodstvo Brdo pri Kranju. Inventarium der... Bäume und Sträucher. 1789-1799.

⁵ AS 1052, fasc. 20, Zojs, Žiga. Posebno udejstvovanje – Karel Zojs. Botanična beležnica. 1785-1792.

šmarna hrušica (*Amelanchier ovalis*), navadna panešplja (*Cotoneaster integerrimus*), *Nyssa sylvatica*, nizka kozja češnja (*Rhamnus pumilus*), razkrečena kozja češnja (*Rhamnus saxatilis*), navadni slečnik (*Rhododendron chamaecistus*), dlakavi sleč (*Rhododendron hirsutum*), rjati sleč (*Rhododendron ferrugineum*), *Rhus glaber*, *Rhus copallinum*, strupeni bršljan (*Rhus radicans*), navadni octovec (*Rhus typhina*), navadni ruj (*Cotinus coggygria*), alpsko grozdičje (*Ribes alpinum*), skalno grozdičje (*Ribes petraeum*), kosmulja (*Ribes uva-crispa*), borovnica (*Vaccinium myrtillus*), brusnica (*Vaccinium vitis-idaea*), barjanska kopišnica (*Vaccinium uliginosum*), sibirski brin (*Juniperus alpina*).

Alpski botanični vrt Karla Zoisa

Karel Zois je poznorenesančnemu jedru parka na jugovzhodni strani dodal alpski botanični vrt, kjer je sadil alpske rastline, ki jih je skupaj z najetimi domačini nabiral po slovenskih gorah. Med najetimi nabiralci rastlin za njegov herbarij in tudi za njegov vrt na Brdu se pogosto pojavljajo imena: Matevž Kos, Jurij Pinc, Benda, Andrej Legat in Klančnik. Rastline so v dolino nosili v koših. Vrste je dobival tudi iz botaničnih vrtov po Evropi, nekaj semen je dobil iz Azije, pošiljali pa so mu jih menda celo iz Amerike.

Nasad alpskih rastlin na Brdu je bil v bistvu prvi alpski botanični vrt na Kranjskem oziroma na ozemlju Slovenije.

Podatki o nasadu alpskih rastlin na posestvu Brdo so na žalost pomankljivi, najdemo jih v rokopisih Žige in Karla Zoisa. Iz ohranjenih zapiskov lahko sklepamo, da je bil alpinum zasnovan zelo ambiciozno. V njem niso sadili samo vrst, ki so jih izkopali v naših Alpah, ampak so semena in rastline dobivali tudi od nekaterih botanikov, naravoslovcev in (ljubitelskih) vrtnarjev. Ker Brdo leži na razmeroma nizki nadmorski višini, lahko z gotovostjo trdimo, da so imeli pri presajanju in gojenju alpskih rastlin mnogo težav. Iz izkušenj pri delu v alpskem botaničnem vrtu Juliana v Trenti predvidevamo, da so imeli težave pri sajenju različnih kukavičevk (lepi čeveljc, murke), pri polzajedavskih vrstah (ušivci, žoltec), pri nekaterih rastlinah, ki rastejo na izpostavljenih ali zakisanih rastiščih. Potrebno je bilo veliko truda, da so tak nasad osnovali, še več truda pa so morali vložiti, da bi nasad obdržali. Zato ni čudno, da je po smrti Karla Zoisa botanični vrt začel propadati in da ga v času njegovega nečaka Karla ni bilo več.

V alpinumu je Karel Zois sadil oziroma sejal mnoge pogoste alpske rastline, nekaj pa tudi razmeroma redkih, pri katerih lahko domnevamo, kje jih je nabral.

Risba Zoisove zvončice (*Campanula zoysii*) v delu N. J. Jacquina, 1786-1793: *Icones Plantarum rariorum*, št. 334 (foto: Ciril Mlinar)

Zanimivo pa je, da v rokopisnih zapiskih ni nikjer omenjena Zoisova vijolica (*Viola zoysii*), ki jo je Karel Zois našel v "kranjskih Alpah, ki meje s Koroško" (torej v Karavankah) in jo živo, še z zemljo poslal v Celovec Francu Ksaverju Wulfenu, botaničnemu mentorju Karla Zoisa. Wulfen jo je opisal in poimenoval po najditelju. V Sloveniji je Zoisova vijolica razširjena v Karavankah od Dovške Babe do Ljubeljske Babe (Košutice), splošno pa je razširjena v jugovzhodnih Dinaridih. Večkrat pa je omenjena Zoisova zvončica (*Campanula zoysii*). "Svojo" zvončico je našel v Bohinjskih Alpah in na Storžiču, opisal pa jo je Wulfen. Zoisova zvončica je terciarna rastlina in eden najlepših slovenskih endemitov, ki raste v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah, Karavankah in v Trnovskem gozdu.

Spiski rastlin v Glavnem seznamu semen alpskih rastlin

Največ o rastlinah, ki jih je sadil v vrtu, izvemo iz rokopisnega Glavnega seznama semen alpskih rastlin.⁶ Kot avtor rokopisa je sicer naveden Žiga Zois, vendar je seznam pisal Karel Zois, saj namesto *Campanula zoysii* napiše *Campanula mea* (moja zvončica!). V štirih drobnih zvezkih so spiski rastlin, katerih semena je posejal v vrtu na Brdu. Ponekod je zapisal tudi ime najetega nabiralca, ki mu je prinesel semena. Zanimivost so nekatere vrste iz Azije, saj navaja Kamčatko, Ural, Bajkal in Altaj (Altajske Alpe). Nekatere vrste sta imela brata nasajene tudi v vrtovih v Ljubljani.⁷

V Glavnem seznamu semen alpskih rastlin med drugimi našteva:

Alpska možina (*Eryngium alpinum*)

Verjetno jo je dobil s Črne prsti. V njegovih časih je obilno uspevala tudi na Golici v Karavankah, tako da je možno, da jo je dobil z nahajališč, ki so bila v bližini rudnikov železove rude v Savskih jamah.

Navadna kamnica (*Aethionema saxatile* = *Thlaspi saxatile*)

Alpski repnjak (*Arabis alpina*)

Zoisova zvončica (*Campanula zoysii*)

Navadna skrka (*Picris hieracioides* = *Hieracium hieracioides*)

Brezstebelna lepnica (*Silene acaulis*)

Linejev bodičnik (*Drypis spinosa*)

Raste na Čavnu in Nanosu, nahajališča pa ima tudi v Kamniško-Savinjskih Alpah v Stahovici pri Stranjah, v dolini Bele in v Roblekovi grapi.

Prisekani ušivec (*Pedicularis recutita*)

Vretenčasti ušivec (*Pedicularis verticillata*)

Alpski volčin (*Daphne alpina*)

Alpska nebina (*Aster alpinus*)

Clusijev svišč (*Gentiana clusii*)

V seznamu je sicer zapisano Kochov svišč (*Gentiana acaulis*), ker v Zoisovih časih še niso razlikovali dveh vrst. Clusijev svišč je v naših Alpah veliko pogostejši, ker raste na apnenih, bazičnih tleh; Kochov svišč pa najdemo na zakisanih tleh (pri nas predvsem na Pohorju, na Smrekovcu in v zahodnem delu Karavank).

Koroški lomatonij (*Lomatogonium carinthiacum* = *Swertia carinthiaca*)

V Sloveniji ne raste. Vrsto mu je poslal Nicolaus Josef Jacquin (1727-1817), avstrijski botanik in direktor botaničnega vrta Schönbrunn na Dunaju.

Vulfenovka (*Wulfenia carinthiaca*)

Vulfenovka je terciarni relikv, ki raste na avs-

trijskem Koroškem (Krniške skale, Javornik nad Mokrinami) in v Črni gori (Prokletije). Poslal mu jo je N. J. Jacquin z Dunaja.

Rapontika (*Stemmacantha rhapsantica*)

Karel Zois je rapontiko našel na gori, ki se imenuje "Per Jeser". To je Tičarica nad Dolino Triglavskih jezer.

Planinski pelin (*Achillea clavinae*)

Kuštravi oklep (*Androsace villosa*)

Kobulasta vetrnica (*Anemone narcissiflora*)

Srebrna krvomočnica (*Geranium argenteum*)

Verjetno jo je nabral na Črni prsti. V Sloveniji raste le v bohinjsko-krnskem delu Julijskih Alp.

Trnati osat (*Cirsium spinosissimum*)

Jaščarica (*Peucedanum ostruthium*)

Pogleli žoltec (*Sibbaldia procumbens*)

Rušnata zvončica (*Campanula cespitosa*)

Pirenejska zmajevka (*Horminum pyrenaicum*)

V Sloveniji raste le v južnem delu Julijskih Alp od Rodice do Komne in s teh nahajališč so bila verjetno tudi semena, posejana na vrtu na Brdu.

Dišeči volčin (*Daphne cneorum*)

Avrikelj (*Primula auricula*)

Navadni jetrnik (*Hepatica nobilis*)

Turška lilija ali zlati klobuk (*Lilium martagon*)

Kranjska lilija ali zlato jabolko (*Lilium carnaticum* = *Lilium chalcidonicum*)

V času Karla Zoisa kranjska lilija kot samostojna vrsta še ni bila opisana, enačili so jo z vrsto *Lilium chalcidonicum*.

Triglavska roža (*Potentilla nitida*)

Clusijev petoprstnik (*Potentilla clusiana*)

Nasprotnolistni kamnokreč (*Saxifraga oppositifolia*)

Navadni alpski zvonček (*Soldanella alpina*)

Kranjski jeglič (*Primula carniolica*)

Lepi čevljec (*Cypripedium calceolus*)

Julijski mak (*Papaver alpinum* subsp. *ernesti-mayeri* = *Papaver alpinum flore albo*)

V Julijskih Alpah je endemičen belocvetni julijski mak, ki so ga kot novo podvrsto opisali leta 1958.

Rumeno milje (*Paederota lutea*)

Alpska barčija (*Bartsia alpina*)

Rožni koren (*Rhodiola rosea*)

Rumeni svišč ali košutnik (*Gentiana lutea*)

Karel Zois je lahko v vrtu posadil podvrsto Vardjanov košutnik (*Gentiana lutea* subsp. *vardjanii*), ki raste samo v Alpah, ali bratinski košutnik (*Gentiana lutea* subsp. *symphyandra*), ki raste v dinarskem in submediteranskem območju, v alpskem svetu pa le v Julijskih Alpah.

Panonski svišč (*Gentiana pannonica*)

Planinski štrbec (*Meum athamanticum*)

Progasti kobul (*Molopospermum peloponnesiacum*)

Črna čmerika (*Veratrum nigrum*)

Evropska gomoljčica (*Pseudostellaria europaea* = *Stellaria bulbosa*)

⁶ NUK, Ms 188, Zois, Žiga. Hauptverzeichnis der Alpen samen I (1a-68b), II (1a-68a), III (1b-6b), IV (1a-45a, 60b-67a).

⁷ Andrejka, Kje so bili Zoisovi vrtovi? str. 112.

Vrsto je kot gomoljasto zvezdico (*Stellaria bulbosa*) opisal F. K. Wulfen. V opisu je navedel, da mu jo je K. Zois poslal iz okolice Radovljice in tam jo je verjetno tudi nabral za svoj vrt.

Rumeni ušivec (*Pedicularis foliosa*)

V Sloveniji ne raste. Verjetno je Karel Zois posadil podobni Hacquetov ušivec (*Pedicularis hacquetii*), ki raste v Julijskih Alpah (npr. na Črni prsti).

Rani mošnjak (*Thlaspi praecox*)

Alpski volčin (*Daphne alpina*)

Brkata zvončica (*Campanula barbata*)

Spiski alpskih rastlin v beležnici Karla Zoisa

Tudi v beležnici⁸ so oštevičeni sezname alpskih rastlin z vrta na Brdu, med njimi:

Rumeni svišč ali košutnik (*Gentiana lutea*)

Lahko je posadil Vardjanov košutnik (*Gentiana lutea* subsp. *vardjanii*) ali bratinski košutnik (*Gentiana lutea* subsp. *symphyandra*).

Rožni koren (*Rhodiola rosea*)

Wulfenov jeglič (*Primula wulfeniana* = *Primula integrifolia*)

Ioannes Antonius Scopoli in F. K. Wulfen sta jeglič napačno določila kot celolistni jeglič (*Primula integrifolia*), zato tudi Zois uporablja napačno ime. Kasneje so ga Wulfenov jeglič poimenovali po celovškem botaniku Wulfenu.

Alpski pečnik (*Armeria alpina*)

Glavičasti ušivec (*Pedicularis rostratocapitata*)

Alpska mastnica (*Pinguicula alpina*)

Snežna zlatica (*Ranunculus nivalis*)

Snežna zlatica je arktična vrsta. Vrsto ime je lahko tudi sinonim za gorsko zlatico (*Ranunculus montanus*), ki pa je v naših Alpah pogosta.

Sinjezeleni kamnokreč (*Saxifraga caesia*)

Navadna pogačica (*Trollius europaeus*)

Črna murka (*Nigritella rhellicani* = *Orchis nigra*)

Kamniška murka (*Nigritella lithopolitana* = *Orchis rosea*)

Okroglostni kamnokreč (*Saxifraga rotundifolia*)

Alpska velesa (*Dryas octopetala*)

Avrikelj (*Primula auricula*)

Klinolistni kamnokreč (*Saxifraga cuneifolia*)

Golostebelna mračica (*Globularia nudicaulis*)

Kuštravi oklep (*Androsace villosa*)

Planika (*Leontopodium alpinum*)

Kranjski osat (*Cirsium carniolicum*)

Dolgocvetni jeglič (*Primula halleri*)

Lepi čevljec (*Cypripedium calceolus*)

Clusijev svišč (*Gentiana clusii*)

Pikastocvetna kukavica (*Orchis ustulata*)

Pirenejski kamnokras (*Petrocallis pyrenaica* = *Draba pyrenaica*)

Rapontika (*Stemmacantha rhapsantica* = *Centaurea raponticum*)

Vednozeleni kamnokreč (*Saxifraga aizoides* = *Saxifraga autumnalis*)

Oblasta kukavica (*Traunsteinera globosa* = *Orchis globosa*)

Prisekani ušivec (*Pedicularis recutita*)

Alpski goltec (*Tozzia alpina*)

Repičasta preobjeda (*Aconitum napellus*)

Planinski pelin (*Achillea clavennae*)

Julijski mak (*Papaver alpinum* subsp. *ernesti-mayeri* = *Papaver alpinum flore albo*)

Kačja dresen (*Polygonum bistorta*)

Alpska madronščica (*Linaria alpina*)

Triglavska neboglasnica (*Eritrichum nanum*)

Spremenjeni kamnokreč (*Saxifraga mutata*)

V Sloveniji je razmeroma redka rastlina. Možno je, da jo je Karel Zois nabral na Jezerskem ali v dolini Reke pod Storžičem.

Zlati dimek (*Crepis aurea* = *Hieracium aureum*)

Žveplenorumeni kosmatinec (*Pulsatilla alpina* subsp. *apiifolia* = *Anemone alpina* Scop. ...*luteo flore*)

Scopoli navaja, da raste v Bohinjskih Alpah. Okrog leta 1896 ga je na Lipanci nad Pokljuko našel Alfonz Gspan. Drugih podatkov o uspevanju te vrste v Sloveniji ni. Zanimivo pa je, da ga je imel Karel Zois v svojem vrtu, čeprav je seveda možno, da ga je dobil iz drugih, neslovenskih nahajališč.

Kobulasta vetrnica (*Anemone narcissiflora*)

Rožnati gadnjak (*Scorzonera rosea* = *Scorzonera purpurea*)

Alpska nebina (*Aster alpinus*)

Alpska možina (*Eryngium alpinum*)

Srebrna krvomočnica (*Geranium argenteum*)

Homulični kamnokreč (*Saxifraga sedoides*)

Vanež (*Allium victorialis*)

Rumenocvetni alpski mak (*Papaver alpinum luteum*)

Lahko je Kernerjev mak (*Papaver alpinum* subsp. *kernerii*), ki raste v Karavankah in Kamniško-Savinjskih Alpah, retijski mak (*Papaver alpinum* subsp. *rhaeticum*), ki raste na Skuti v Kamniško-Savinjskih Alpah in v Julijskih Alpah razen v Bohinjsko-Krnski skupini, ali Petkovškov mak (*Papaver alpinum* subsp. *victoris*), ki je endemčen v Bohinjsko-Krnski skupini.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1052 – Zois, Žiga, fasc. 19; fasc. 20; fasc. 30.

⁸ AS 1052, fasc. 20, Zois, Žiga. Posebno udejstvovanje – Karel Zois. Botanična beležnica. 1785-1792.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

Ms 188 –Rokopisni oddelek.

Zois, Žiga. Hauptverzeichniss der Alpen Samen I (1a-68b), II (1a-68a), III (1b-6b), IV (1a-45a, 60b-67a).

LITERATURA

Andrejka, Rudolf: Kje so bili Zoisovi vrtovi? *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 15, 1934, str. 107-115.

Dobrilovič, Marko: *Prostorska analiza in valorizacija prostora – kompleks Brdo pri Kranju*. Pripravniška naloga, str. 1-28. Brdo pri Kranju, 1992.

Martinčič, Andrej & al.: *Mala flora Slovenije : Ključ za določanje praprotnic in semenk*. Ljubljana : Tehniška založba Slovenije, 1999.

Petkovšek, Viktor: O Zoisovih cvetkah. *Proteus*, 2, 1935, št. 1, str. 1-5.

Praprotnik, Nada: Botanik Karel Zois. *Proteus*, 51, 1988, št. 3, str. 83-88.

Praprotnik, Nada, 1991: Zois Karel Filip Evgen pl. Edelstein. *Slovenski biografski leksikon*, 4(15), 1991, str. 327-328.

Praprotnik, Nada & Tone Wraber: Prispevek Franca Ksaverja Wulfena k poznavanju semenk Slovenije. *Jezujski kolegij v Ljubljani (1597-1773). Zbornik razprav.* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU : Provincialat slovenske province Družbe Jezusove : Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, 1998 (Redovništvo na Slovenskem ; 4), str. 111-121.

Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.

Valenčič, Vlado & Ernest Faninger, Nada Gspan-Prašelj: Zois Žiga (Sigismundus) pl. Edelstein. *Slovenski biografski leksikon*, 4(15), 1991, str. 832-846.

Wraber, Tone: *Sto znamenitih rastlin na Slovenskem*. Ljubljana : Prešernova družba, 1990.

Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. – Park ob gradu Brdo. Ministrstvo za kulturo, Uprava RS za kulturno dediščino, 1995, str. 46-53.

ZUSAMMENFASSUNG

Der botanische Garten von Karl Zois auf Gut Brdo

Zur Zeit, als die Familie Zois in Brdo/Egg lebte, begann man sich systematischer mit Park- und

Gartenanlagen zu beschäftigen. Der Kern der Parkanlagen war bereits zur Zeit von Michelangelo Zois angelegt worden, noch intensiver beschäftigten sich damit seine Söhne Sigismund und Karl.

Karl Philipp Eugen Baron Zois von Edelstein (1756-1799) verbrachte die meiste Lebenszeit auf Schloss Brdo und in Javornik/Jauerburg bei Jesenice/Aßling. Als einer der ersten slowenischen Botaniker sammelte er Pflanzen in den slowenischen Alpen. Ergebnis dieser Sammelarbeit ist ein Herbarium, das heute im Naturwissenschaftlichen Museum Sloweniens verwahrt wird. Aus seiner Feder stammt jedoch keine Veröffentlichung. Erhalten geblieben sind nur handgeschriebene Aufzeichnungen, die eine reiche Quelle zu den Fundorten einiger Pflanzen darstellen. Nach ihm benannt wurde die *Campanula zoysii*, die *Viola zoysii* und die *Zoysia*, eine Gattung tropischer Gräser.

Parkanlagen im Spätrenaissance- und Frühbarockstil begannen bereits zu Lebzeiten von Michelangelo Zois zu entstehen. Von Bedeutung ist die Baumschule, wo die Brüder zahlreiche Strauch- und Baumarten zogen. Pflanzen bezogen sie aus ganz Europa. Insgesamt wurden auf Gut Brdo 6398 Bäume und 1063 Sträucher gepflanzt. Unter den Bäumen und Sträuchern befanden sich Gattungen, die man oft im slowenischen Gebiet antrifft, es gab aber auch viele Zierpflanzen. Auch Obstbäume wurden gezüchtet, darunter viele Arten von Apfel-, Birnen-, Pflaumen-, Kirsch-, Sauerkirsch- und Pfirsichbäumen.

An der südöstlichen Seite der Parkanlage legte Karl Zois einen alpinen botanischen Garten an, wo er Alpenpflanzen zog, die er zusammen mit Einheimischen in den slowenischen Bergen sammelte. Andere Gattungen erwarb er in den botanischen Gärten in Europa, einige Samen bekam er aus Asien. Diese Alpenpflanzenkulturen auf Gut Brdo stellten den ersten alpinen botanischen Garten in Krain bzw. im slowenischen Gebiet überhaupt dar.

Die Angaben über die Alpenpflanzenkulturen, die in den Handschriften von Sigismund und Karl Zois vorkommen, sind lückenhaft. Aufgrund der erhaltenen Aufzeichnungen kann man schließen, dass das Alpinum sehr ambitiös angelegt war. Wegen der niedrigen Seehöhe hatte man beim Züchten der Alpenpflanzen viele Schwierigkeiten und es bedurfte großer Mühe, dass diese Kulturen angelegt und instandgehalten werden konnten. Darum nimmt es nicht wunder, dass der botanische Garten nach dem Tod von Karl Zois zu verfallen begann. In den zwanziger Jahren des 19. Jahrhunderts, als Sigismunds Neffe Karl das Gut Brdo erbte, wird der botanische Garten im franzeisischen Kataster (1826) nicht mehr erwähnt.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 728.8(497 Brdo):528"18"
prejeto: 22. 12. 2003

Alenka Kačičnik Gabrič

mag. zgodovine, višji arhivist, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana

Gospostvo Brdo v luči franciscejskega katastra

IZVLEČEK

Na podlagi zapisov v cenilnih elaboratih franciscejskega katastra je želela avtorica osvetliti kmečko življenje in gospodarsko stanje v prvi polovici 19. stoletja v katastrskih občinah Predoslje, Kokrica in Kokra, kjer je imelo gospostvo Brdo pri Kranju svoja dominikalna zemljišča. Zapisovalci razmer so kmečko prebivalstvo ocenili kot marljivo, primerjava z nekaterimi drugimi deli Kranjske pa pove, da so Gorenjci v 19. stoletju živeli enako dobro oziroma enako slabo kot drugod.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, Kokra, Kokrica, Predoslje, kmečko življenje, franciscejski kataster

SUMMARY

THE SEIGNEURY BRDO IN THE LIGHT OF THE FRANCISCAN LAND REGISTER

The author's goal is to enlighten on the basis of notes in valuation elaborates of the Franciscan cadastre the peasant life and economic circumstances in the first half of the 19th century in cadastral communities of Predoslje, Kokrica and Kokra where the Brdo seigneurie had its dominical land. The keepers of the notes described the peasant population as industrious. A comparison with some other parts of Carniola shows that the Carniolians lived in the 19th century equally well or equally poor as elsewhere.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, Kokra, Kokrica, Predoslje, peasant life, Franciscan Land Register

Pomembnost franciscejskega katastra kot zgodovinskega vira je bila že večkrat predstavljena, saj je za preučevanje agrarno-gospodarske zgodovine v prvi polovici 19. stoletja skorajda nepogrešljiv vir. Pri tem si lahko pomagamo tako z geodetskimi upodobitvami terena, vpisi v zapisnikih (evidencah oziroma protokolih), za natančnejšo ponazoritev slike dejanskega stanja pa nam služijo predvsem cenilni operati s svojimi opisi. Izdelavo novega katastra so narekemale predvsem potrebe po novem načinu obdavčenja. Načela franciscejskega katastra so bila zastavljena v patentu Franca I. 23. decembra 1817, zaradi nekaterih okoliščin, predvsem politične situacije ter tehnične in organizacijske zahtevnosti projekta, pa se je njegova izdelava zavlekla v trideseta leta 19. stoletja. Za preučevanje razmer na terenu je posebej poveden cenilni elaborat z opisi stanja. Z njegovimi zapisi sem si pomagala pri pripravi tega članka.¹

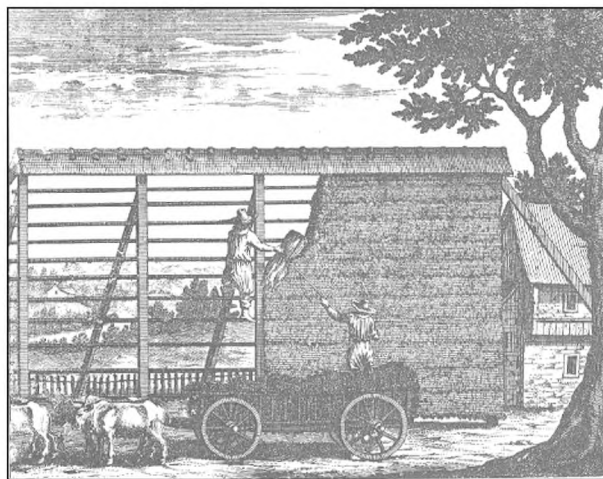
Gospostvo Brdo se je na prelomu 18. v 19. stoletje srečevalo s podobnimi težavami kot druga zemljiška gospodstva. Bremenili so jih davki, prenašati so morali stroške, zahteve in posledice nenehnih vojn, v takih razmerah pa se mnogi lastniki niso najbolje znašli, zato je bil to čas, ko so zemljiška gospodstva pogosto zamenjala lastnika. Žiga Zois je, da bi ohranil Brdo nezadolženo in neokrnjeno tudi svojim naslednikom, raje razprodal ostalo družinsko imetje, konkretnije bohinjsko podjetje.² K temu so ga dodatno obvezovale tudi fidejkomisne vezi. Za osnivanje fidejkomisnega posestva³ je njegov oče Michelangelo Zois dobil dovoljenje cesarice Marije Terezije 27. marca 1773.⁴ Gospostvo Brdo se je ob tem moralo soočiti še z uporom kmetov konec 18. stoletja, za katerega je bil povod pritisk gosposke, ki ga je nanje neposredno izvajal gosposki upravljalec.⁵

Gospostvo Brdo je sredi 18. stoletja štelo 190 podložniških hub. Od teh so bile nekatere cele, druge pa so bile polovične ali četrtinske.⁶ Od leta 1754 se lastniki Brda niso več posvečali širjenju brdske posesti, ampak so svoj interes in denar namenjali izključno vzdrževanju, obnavljanju in izboljšavam na posestvu v obstoječih mejah.⁷ Področje gospodstva Brdo je v času izdelave franci-

scejskega cenilnega operata zajemalo dominikalne zemljiške parcele v katastrskih občinah Predoslje, Kokrica in Kokra.⁸ Podložniške hube pa je imelo v 44 vaseh, od katerih so bile nekatere tudi do pet ali šest ur hoda do sedeža gospostva.⁹

Brdska dominikalna posest je ležala v glavnem v ravnini. Klima je bila po mnenju zapisovalcev razmer dokaj ugodna. Predvidevali so, da so lahko ustrezno dozoreli pridelki na njivah, pa tudi pridelki, ki so jih posejali za pobranim osnovnim pridelkom.

Kraj Predoslje, edini kraj v istoimenski katastrski občini, leži v bližini rečice Kokra. Hiše v kraju so bile okoli leta 1830 postavljene v sklenjeni pozidavi ob župnijski cerkvi sv. Siksta. Severozahodno od vasi leži v lepo urejeni in prijetni okolici nekoliko oddaljen grad Brdo z arondiranim posestvom, njegov lastnik pa je bil v času izdelave franciscejskega katastra Karel von Zois. Do gradu je s strani Predoselj vodila široka pot, levo in desno od nje pa se je širil baročni park.¹⁰ Grajska stavba je bila zelo dobro vzdrževana in zato v dobrem stanju, zgrajena pa je bila v obliki štirikotnika. H gradu so spadala tudi lepa in prostorna gospodarska poslopja. Travniki in pašniki s sadnim drevjem ob Predosljah so se proti severu in zahodu v zaključenih ledinah nadaljevali v njive, pašniki pa so bili po celotnem področju le posamezno raztreseni kot majhni otočki sredi ostalih obdelanih površin. Gozd, v glavnem iglast, je zavzemal celoten severni del katastrske občine. Posamezna ledina je bila od kraja oddaljena največ pol ure.

*Spravljanje in sušenje krme v Valvasorjevih časih
(Valvasor, Slava vojvodine Kranjske, str. 18)*

¹ AS 176, k. o. Predoslje L 215, k. o. Kokrica L 114, k. o. Kokra L 98.

² Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 68. O finančnih težavah Žige Zoisa glej še Cvirn, *Strašno smo odrezani od velikega literarnega sveta*, str. 92.

³ Dedno, neprodajno rodbinsko posestvo, ki prehaja iz roda v rod. Verbinc, *Slovar tujk*, str. 210.

⁴ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 100.

⁵ Več glej Žontar, *Upor podložnikov gospostva Brda pri Kranju v letih 1781 do 1783*; Žontar, *Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja*; Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 66.

⁶ Žontar, *Upor podložnikov gospostva Brda pri Kranju v letih 1781 do 1783*, str. 26.

⁷ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 76.

⁸ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 99.

⁹ Žontar, *Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja*, str. 147.

¹⁰ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 75.

Okrajna gosposka za opisano področje je bila Velesovo pri Kranju, patronat pa je pripadal verskemu skladu.

Občina Predoslje je na vzhodu mejila na katastrski občini Suha in Britof, proti zahodu na Kokrico, na jugu na Primskovo in potok Kokro, kjer je na drugi strani katastrska občina Britof, proti severu pa na katastrsko občino Bela.

V katastrski občini Kokrica je bilo šest krajev. Poleg Kokrice, ki je nastala ob filialni cerkvi sv. Lovrenca, so bili tu še Ilovka, Bobovek, Mlaka, Srakovlje in Tatinec. Od Kokrice so bili oddaljeni do pol ure. Kraje so obdajali travniki in pašniki s sadnim drevjem, največje polje pa se je raztezalo vzhodno od vasi Kokrica, sicer pa so bile njive precej raztresene po zemljišču katastrske občine v bližini naselij. Ponekod je bilo po več travnikov skupaj, nekateri pa so bili raztreseni med ostalimi obdelovalnimi površinami. Precejšnjo površino področja katastrske občine Kokrica je zavzemal gozd, zlasti na severu in zahodu, medtem ko se je na jugu in vzhodu katastrske občine pojavljal le na posameznih ledinah.

Okrajna gosposka za področje Kokrice je bila kameralno gospostvo Velesovo. Cerkevno je območje spadalo v kranjsko župnijo, medtem ko je patronat izvajal ljubljanski knezoškof.

Katastrska občina Kokrica je na vzhodu mejila na Predoslje in Belo, proti zahodu na Tenetiše, Udin boršt in Pivko, proti jugu na Kranj in Rupo ter proti severu na Belo in Tenetiše.

Področje, ki ga je pokrivala katastrska občina Kokra, se je precej razlikovalo od zemljišč katastrskih občin Predoslje in Kokrica. Medtem ko sta se slednji dve široko razprostirali na ravninskem polju severno od Kranja, se je ozemlje katastrske občine Kokra zajedlo proti severu v ozko sotesko ob obeh bregovih reke Kokre proti vedno zasneženim hribom in kranjski meji s Koroško. Od vseh treh je bila tudi od Kranja kot večjega mestnega središča najbolj oddaljena (2 milji in pol). Skozi ozko dolino ob rečici Kokri, kjer je ponekod prostora le še za njivo in/ali travnik in kjer so reko prečili leseni mostovi, zgradbi cerkve sv. Marije in župnišča pa sta morali biti med seboj zaradi ozkega prostora precej oddaljeni, je proti Koroški peljala tudi cesta. Prebivalci in njihove kmetije so bili po dolini precej oddaljeni drug od drugega, prav tako njihova zemljišča od stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij. Obdelovalne površine so segale visoko v Grintovec, Kočno in druge hribe. Zaradi lege območja je klima visokogorska in zemljišča razen v dolini, kjer so bile najboljše njive, na katerih je dozorela tudi sekundarna setev, niso bila primerna za kmetijsko pridelavo. Skozi dolino s severa radi potegnejo hladni vetrovi, ki škodijo pridelkom, sneg pa po dolini obleži izredno dolgo. Pozne pozebe spomladi in zgodnje jeseni so v

dolini Kokre nekaj povsem običajnega. V katastrski občini Kokra leži le en kraj. Imenuje se Kokra. Nekaj več hiš z gospodarskimi poslopiji je stalo bližje druga drugi le ob župnijski cerkvi, sicer pa je bila oddaljenost meje od vstopa okrajne ceste na jugu na področje katastrske občine do topilnice železa v lasti gospoda dr. Antona Fuksa na severu katastrske občine dve uri hoje.

Okrajno gosposko je za Kokro predstavljalo gospostvo Velesovo, imeli pa so svojo župnijo. Patronat je pripadal ljubljanskemu knezoškofu.

Proti vzhodu je Kokra mejila na katastrski občini Županje njive in Bistričica, proti zahodu na Breg, na jugu na Olševek, proti severu pa na celovško kresijo.

Iz Predoselj in Kokrice so učenci hodili v šolo v Kranj, otroci iz Kokre pa v Predvor. V nobeni od treh katastrskih občin niso imeli posebnih znamenitosti in zgodovinskih spomenikov.

Po rezultatih popisne revizije iz leta 1830 je živelo v katastrski občini Predoslje 163 moških in 193 žensk, skupaj 356 duš. Hiš je bilo 61, v njih pa je bilo 74 gospodinjstev. V glavnem so se ljudje preživljali s kmetijstvom, nekateri pa so bili zaradi naravnih danosti ob tem še mlinarji. Istega leta je v vseh šestih krajih na področju katastrske občine Kokrica živelo 284 moških in 336 žensk v 107 hišah, kjer so imeli 131 gospodinjstev. Vsi brez izjeme so se ukvarjali s kmetijstvom. V katastrski občini Kokra je zaradi neugodnega terena in podnebja živelo najmanj ljudi. V 46 hišah oziroma 69 gospodinjstvih je živelo 187 moških in 200 žensk, skupaj torej 387 prebivalcev.¹¹

*Brananje in setev, detajl freske na zunanji steni cerkve v Čačah
(Santonino, Popotni dnevniki, str. 82)*

¹¹ Podatki so povzeti po navedbah v cenilnih operatih za posamezno katastrsko občino (AS 176, k.o. Predoslje L215, k.o. Kokrica L114 in k.o. Kokra L98).

Tabela: *Prebivalci na obravnavanem področju po spolu.*

	moški	Ženske	Skupaj
Predoslje	163	193	356
Kokrica	284	336	620
Kokra	187	200	387

Prebivalci so se prehranjevali "po deželni na-
vadah". Hrana je bila navadno sestavljena iz
kruha, moke in mlečnih izdelkov, zelenjave, stroč-
nic in sadja ter repe in zelja, zapisovalci pa so opa-
zili, da so tukajšnji prebivalci meso jedli zelo red-
ko, predvsem ob večjih praznikih ali ob posebnih
delih. Pili so v glavnem vodo, za področje Kokre
pa je bilo omenjeno tudi žganje pri posameznikih
za zajtrk in vino ob redkih priložnostih.

Pomoč na večjih kmetijah je v Predosljah pred-
stavljala ponavadi en hlapec, ena dekla in pastir,
medtem ko so imeli v Kokrici le hlapca in dekle. V
Kokri so kmetje na kmetijah prav zaradi pretežno
hribovitega terena potrebovali več pomoči. Pov-
prečno je imel tam kmet enega do dva hlapca in
dve ali tri dekline.

Goveja živina je bila v tem času na Kranjskem
slaba, govedoreja pa je bila na Gorenjskem še
najbolj razvita. Imeli so sicer veliko govedi, vendar
so bile živali majhne, mršave in slabotne. V pri-
merjavi s sosednjimi področji je imelo gorenjsko
govedo nizko vrednost.¹²

V katastrski občini Predoslje so imeli kmetje
leta 1830 skupaj 36 konj, 36 volov, 30 krav, 26 telet
in 13 ovac. V Kokrici je bilo številčno stanje živine
podobno, precej več je bilo le krav. Skupaj so imeli
kmetje 34 konjev, 36 volov, 80 krav, 52 telet in 23
ovac. Tudi pri številu živine se je Kokra precej
razlikovala od drugih dveh katastrskih občin.
Kmetje so imeli skupaj 5 konj, 30 volov, 54 krav,
180 telet in 1000 ovac.¹³

Tabela: *Število glav živine na obravnavanem pod-
ročju po katastrskih občinah.*

	Predoslje	Kokrica	Kokra
konji	36	34	5
voli	36	36	30
krave	30	80	54
teleta	26	52	180
ovce	13	23	1000

Konji so bili "deželne sorte", kar pomeni, da so
jih v glavnem vzgajali doma z nenačrtnim križa-
njem, včasih pa so jih kupili na živinskem sejmu v

bližnji okolici. Le kmetje iz Kokre so jih ponavadi
kupovali na živinskih sejmih.¹⁴ Voli so bili obi-
čajne deželne sorte in so jih prav tako kot ostalo
govedo vzgajali doma. Redko so jih kupili ali celo
zamenjali, še bolj redko pa so jih redili in prodajali
za zakol.

Konje so krmili s senom, deteljo in slamo, ki so
jo narezali in pomešali med ostalo krmo. Nekateri
so jih ob težjih delih krmili tudi z ovsom. Kokrški
kmetje so jih imeli večinoma v hlevih. Na enak
način kot konje so v hlevih krmili vole, sicer pa so
jih od zgodnje pomladi do pozne jeseni pasli. Kra-
ve in teleta so doma krmili s travo in plevelom z
vrtov ali njiv, jeseni in pozimi pa tudi s kuhinj-
skimi ostanki zelja in repe ter mešanico slame in
otave, kar je zadostovalo le za skromno preživetje.
Prašičev niso vzgajali doma, pač pa so jih jeseni
kupovali pri svinjskih trgovcih in jih do zakola
pitali z bučami, krompirjem in zeleno krmo. Ovce
so pozimi krmili z listjem in slamo, čez poletje pa
so jih pasli.

Konje in vole so uporabljali za pomoč pri
opravljanju kmečkih opravil. Ko so bili voli in
krave nekoliko starejši, so jih večinoma spitali in
prodali v Kranj za zakol. Krave so potrebovali za
pridobivanje gnoja, mleka in vzrejo telet. Mleko in
maslo, ki so ga pridelali, so večinoma porabili
doma. Teleta so prodali ali redili doma za kasnejšo
prodajo. Ovce so kmetje redili zaradi volne in
mesa. Nekaj volne so prodali, ostalo pa so porabili
sami za izdelavo oblačil. Ovce, ki jih niso po-
trebovali za ohranjanje domače črede, so zaklali za
hrano doma ali pa so jih prodali v Kranj za zakol.
Prašiče so redili le za pridobivanje mesa in masti
za domačo porabo. Ker so jih tudi sami kupovali
za rejo, jih niso prodajali dalje.

Na podložniških posestvih je število živine zelo
kolebalo. Na celih ali polovičnih hubah so na Go-
renjskem redili povprečno 5 do 6 glav, na Do-
lenjskem in Notranjskem pa 3 do 5.¹⁵

Kmetje v Predosljah so imeli doma v povprečju
enega konja in enega vola, 4 krave in dve teleti.
Opisovalci razmer prašičev niso prištevali k
običajnemu številu živine posamezne kmetije, saj
so bili pri hiši le kratek čas.

Na področju katastrske občine Kokrica so imeli
po kmetijah v povprečju dva konja ali dva vola, tri
ali štiri krave in dve teleti. Tudi tukaj prašičev
zapisovalci z argumentirano izjavo, da so prašiče
kmetje kupili in redili do zakola za lastno gos-
podinjstvo, niso šteli v redni stalež domače živine.

V Kokri pa so kmetje v povprečju doma redili
enega konja, dva vola, dve ali tri krave, tri do štiri
teleta ter dvajset do trideset ovac.

¹² Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 130.

¹³ Podatki povzeti po: AS 176, cenilni operati, k.o. Pred-
oslje L215, k.o. Kokrica L114 in k.o. Kokra L98.

¹⁴ Več glej; *Gospodarska in družbena zgodovina Slove-
cev, I*, str. 381.

¹⁵ Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 131.

Voz za prevažanje gnoja (AS 1201, št. 141)

Reja perutnine je bila povsod v teh krajih nepomembna in ni prinašala nobenega dobička. To sicer nekoliko čudi, saj so na Slovenskem perutnino, kokoši, race in gosi domačih pasem na veliko gojili že v srednjem veku, o čemer pričajo tudi podložniške dajatve kot petelini, kopuni, piščanci in jajca, zapisane v urbarjih.¹⁶ Se pa da navedbe katastrskega cenilnega operata delno razložiti oziroma opravičiti z bližino gozda in divjadjo, ki si je verjetno rada postregla s ponujenim na kmečkih dvoriščih.

Jugovzhodno na majhnem delu katastrske občine Predoslje je mejo predstavljal potok Kokra s svojimi strmimi skalnatimi bregovi, ki so bili ponekod prednost, drugod pa škoda za lastnike bližnjih zemljišč. Dalje je tekel skozi vas mali potok Bela, ki se je tik pod vasjo iztekal v Kokro, mnogi pa so ga izkoristili za poganjanje mlinov in žag.

Skozi katastrsko občino Kokrica je tekel majhen potok Milka, ki ni ogrožal kmetijskih površin, vendar ga prav zato ni bilo možno uporabiti za namakanje travnikov. Verjetno pa bi bila temu nasprotovala tudi lastnika dveh mlinov, katerih mlinska kolesa je poganjala voda iz potoka. Mlina sta mlela žito za večino okoliškega prebivalstva.

V bližini gradu Brdo pod gozdom sta se nahajala še dva grajska ribnika, sicer pa drugih večjih voda na tem področju ni bilo.

Po dolini Kokre skozi vso katastrsko občino teče hitra rečica Kokra s svojimi hudourniški pritoki. Ob večjih nalivih je včasih celo prestopila bregove in delala škodo po bližnjih njivah, kljub temu pa je za namakanje kmetijskih površin niso uporabljali.

Razen ceste, ki je povezovala Kranj s Predvorom in so jo morali prebivalci vasi redno vzdrževati, cest, ki so kraj povezovala s sosednjimi vasm, ter več poljskih poti, ki so jih morali vzdr-

ževati tukajšnji prebivalci sami, zato so bile v srednje dobrem stanju, drugih pomembnejših cestnih povezav niso imeli. Ena bolj pomembnih je bila še cesta, ki je Kokrico povezovala z Udim borštom in Goričami in je tudi morala biti vedno solidno prevozna. Povezave Kokrice z drugimi kraji in poljske poti v katastrski občini Kokrica so bile v slabem stanju.

Največji pomen je imela cesta skozi Kokro, ki je povezovala Kranj s Kaplo na Koroškem. Vedno je morala biti dobro prevozna. Sicer pa je bilo po dolini Kokre še veliko hribovskih poti, ki so povezovala posamezne kmetije z glavno cesto in so jih vzdrževali prebivalci sami, zato so bile večinoma v slabem stanju in težko prehodne.

Viške pridelkov, ki jih niso porabili doma, so prebivalci Predoselj in krajev v katastrski občini Kokrica odpeljali v pol milje oddaljen Kranj, kjer je bil vsak ponedeljek tedenski sejem ali pa kak drug dan v tednu letni sejem. Najmanj viškov so pridelali v katastrski občini Kokra, od koder je bila pot na tedenski sejem v Kranju tudi najdaljša, gorske poti do glavne ceste pa najbolj neugodne, zato se kmetom prodaja na sejmu v Kranju ni preveč izplačala in so tja poredko zahajali.

Iz popisnih podatkov je videti, da so kultivirane in obdelovalne površine zavzemale veliko večino katastrske občine Predoslje, le manjši del zemljišč ni bil obdelan. Tudi v katastrski občini Kokrica je bila velika večina zemljišč obdelanih, medtem ko je bilo neobdelanih zemljišč po mnenju zapisovalcev zanemarljivo malo. V katastrski občini Kokra je bilo za razliko od ostalih dveh katastrskih občin bistveno več z gozdom poraslih površin ter pustot, predvsem zaradi težko dostopnega in visokogorskega terena.

Kultivirana zemljišča so obdelovali, kot je bilo tukaj v navadi. Na poljih se je že uveljavil sedem in osemletni kolobar, čeprav se je ponekod še pojavljala praha. Na njivah so sejali pšenico, koruzo, ječmen, oves, krompir, rumeno repo, zelje, kot sekundarne produkte pa ajdo, belo repo, proso in deteljo, lan in stročnice pa v tako majhnih količinah, da po mnenju zapisovalcev ti pridelki niso predstavljali posebnega dodatnega dobička za kmete.

V višinskih predelih ob Kokrški dolini so se ponekod ohranili ostanki triletnega kolobarjenja. Prvo mesto med posevki so zavzeli oves, jari ječmen, prašna ajda in jara rž.¹⁷ Na travnikih je kljub njihovi občutljivi legi in prodnatemu zemljišču rasla dobra sladka in le ponekod mešana trava, enako pa je veljalo tudi za pašnike. Za Kokro je zapisano, da so kmetje na visokogorskih travnikih pridelovali zelo kvalitetno gorsko seno.

¹⁶ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I*, str. 382.

¹⁷ Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 173.

Kmečki voz, ki so ga uporabljali za različne potrebe (AS 1201, št. 142a)

V gozdovih po ravninah je rasel samo iglasti les, hribovski gozdovi nad Kokro pa so bili mešani. Zemljiška gosposka Brdo je imela več gozdnih parcel. Tako tujim kot tudi domačim podložnikom je bilo ponekod pod grožnjo kazni prepovedano sekanje. Brdski podložniki so imeli pravico do lesa le v določenih gozdnih predelih v Kokrski dolini, les za skodle pa so lahko dobili le s predhodnim dovoljenjem zemljiške gosposke. Sekanje mladih macesnovih dreves jim je bilo strogo prepovedano. Vsak podložnik je za pravico, da je lahko splavljal les po Kokri, že od nekdaj plačeval zemljiški gosposki po en star ovsa, kuro in pogačo. Dajatve so pozneje prevedli v denar. Pravico do paše pa so podložniki imeli na zemljiško-gosposkih gorskih pašnikih.¹⁸

Tudi na pašnikih s sadnim drevjem je rasla sladka trava. Sadno drevje je obrodilo sladka jabolka, hruške, slive (čvečke), ob robu gozda so rasle leske, ki so rodile lešnike, ali pa kakšna druga drevesa, znana in domača v okolici. V Kokri je raslo tudi nekaj češenj. Nekatera sadna drevesa so bila odlična, nekatera pa kar običajne sorte. V prehrani kmečkega prebivalstva surovo sadje sicer ni imelo večjega deleža, kot hrana je imelo pomen le za otroke. Bolj pa so uživali posušeno sadje.¹⁹

Pri kmečki proizvodnji so se kmetje očitno izkazali kot veliki tradicionalisti, ki so se trdno oklepali izročila svojih prednikov, kar je včasih prehajalo v absurd in očitno zaviralo gospodarski razvoj območja. Zemljo in njene proizvode so obdelovali in pridelovali enako, kot so to delali že njihovi predniki, starši in stari starši. Zapisovalci so omenili, da manjka nekaj drznežev, ki bi si v kmetovanju upali vpeljati nove kulture.²⁰ Napre-

dek v kmetovanju so zato primerjali le na osnovi pridelave krompirja, ki ga nekaj generacij nazaj kmetje še niso poznali.

Ljudje na tem področju so bili po mnenju opazovalcev zelo marljivi pri obdelavi zemlje, gnoj pa so pridelovali izključno zase. Gnojišča na kmetijah so bila prvotno zelo preprosta. Gnoj so metali na kup na dvorišče pred hlevom. Pozneje so zanj ponekod uredili poseben odmaknjen prostor za hlevom in izkopali tudi jamo za gnojnico, v katero so naravnali odtok izpod gnoja. Novejši hlevi so imeli posebna manjša vrata na tisto stran, kjer je bilo gnojišče, da so tja metali gnoj.²¹ Za pridelavo gnoja jim je služil nastilj živini, za kar so grabili listje v gozdu, vendar tak gnoj ni bil dovolj masten. Predvsem prodnata tla po ravninskem polju v katastrskih občinah Predoslje in Kokrica brez obilnega gnojenja, prahe in okopavanja niso omogočala pridelave in gojenja pridelkov. Posebej se je pomanjkljivo gnojenje in neprekopavanje zemlje na njivah opazalo na pridelkih, ki so jih posejali potem, ko so prvi pridelek že pobrali, npr. pri ajdi in pri repi.

Travnike so popolnoma prepustili naravi. Zgodaj spomladi so jih le očistili in poravnali krtine ter prekopali mravljišča, sicer pa niso naredili ničesar, da bi izboljšali kvaliteto trave, ki bo zrasla na njih. Na travnikih v Kokri so posekali še grmovje, ki je iz gozda vsako leto znova sililo na izkrčene gorske travniške površine. Tudi na planinskih pašnikih so morali kdaj pa kdaj odstraniti in počistiti grmovje. Predvsem je bilo po mnenju zapisnikarjev škoda, da v bližini ravninskih travnikov ni bilo nikjer večjega potoka ali vode, saj bi bilo namakanje prodnatih zemljišč, kjer je vsaka voda otekla skozi zemeljske plasti kot skozi sito, zelo dobrodošlo.

Pomanjkanje ustrezne krme je bil takrat pri živinoreji na Kranjskem dokaj pogost pojav. Zaradi pomanjkanja dobrih pašnikov so si nekateri zemljiški gospodje pridržali številne pašnike le za svoje potrebe, podložnikom pa so z grožnjo kazni prepovedali pašo na njih. Kratenje podložniških pravic do paše je bilo skoraj stalen pojav bolj ali manj zaostrenih odnosov med podložniki in zemljiškimi gospodi.²²

Pašniki in gozdovi prav tako niso bili deležni posebne kmetijske obdelave. Prenesti so morali celo opustošenja, ki so jih na in v njih naredili ljudje in divjad.

V katastrski občini Predoslje je bilo njiv precej več kot travnikov, čeravno so bili le redki tisti travniki, na katerih je bilo mogoče travo kositi

¹⁸ Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 93.

¹⁹ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I*, str. 340.

²⁰ AS 176, k. o. Kokra, L 98, člen 9: "Hier mangelt es gänzlich an Versuchen oder Beyspielen einzelner Be-

sitzer, dem Aeckerlande eine andere Kultur zuzuwenden ..."

²¹ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I*, str. 364.

²² Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 131.

Lesen plug, kakršnega so uporabljali še v 19. stoletju (AS 1201, št. 142)

dvakrat, saj ni uspevala preveč dobro. Zato je suhe živinske krme, posebej ob slabih letinah, primanjkovalo. V zimah, ki so sledile slabim letinam, so si morali kmetje včasih pomagati celo s tem, da so živini pokladali za krmo slamo s streh.²³

Kmetje iz Kokre se zaradi pomanjkanja travnikov niso pritoževali, kljub temu da so jih imeli le nekaj, na katerih so lahko kosili dvakrat letno. Kmečka soseska je svojo živino pasla tudi na skupnih pašnikih, zato jim živinske paše in posledično tudi krme nikoli ni zmanjkalo.

Kmetje so svojo posest obdelovali v glavnem sami z družino in svojo živino, včasih pa so za pomoč poprosili še sorodnike in sosedo. Pri obdelavi zemljišč so uporabljali le običajna in dobro poznana orodja.

Pridelavo zimskih pridelkov so začeli običajno pripravljati sredi septembra in delali do konca meseca. Pridelki so rasli do konca oktobra, včasih tudi še novembra. Z delom za pridelavo poletnih pridelkov so ob ugodnem vremenu začeli v marcu, le kmetje v Kokri so začeli z deli na polju aprila. Nekaj kasneje so začeli pripravljati njive za sajenje krompirja, ovsu in prosu, medtem ko so ajdo posejali konec julija. Ozimna žita so želi v juliju, nekaj kasneje oves, proso konec avgusta ali v začetku septembra, ajdo pa v prvi ali drugi polovici oktobra. Kokrški kmetje so tudi proso pospravili šele oktobra. Najbolj pozno v jeseni so z njiv pobrali repo in zelje. Stročnice so pospravili konec avgusta.

²³ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I*, str. 363.

Kvaliteta pridelanih žit je bila povprečna, v Kokri komaj povprečna. Tam sta nekoliko boljše obrodila le pšenica in oves. Na njivah se je med rastjo žit zasejalo tudi veliko plevela, ki ga je bilo treba očistiti, posebej pri pšenici pa se je pogosto pojavljala snetljivost, k čemur je velikokrat pripomoglo ne dovolj posušeno seme pred setvijo. Slamo so porabili za krmljenje živine pozimi, le zelo slabo slamo so porabili za nastilj živini. Boljšo rženo slamo pa so uporabljali za prekrivanje streh hiš in gospodarskih objektov.

Izkoriščanje gozdov je v glavnem pomenilo le sekanje debel brez čiščenja in pobiranja lesa po tleh. Izjemo so predstavljali nekateri deli gozda, kjer so kmetje listje običajno pograbili za nastilj. Les so sekali le za domače potrebe, predvsem za kurjavo. Na Gorenjskem je bukev, tedaj prevladujoče drevo v večini gozdov na Slovenskem, predstavljala tretjino gozdnega sestoja, držala pa se je bolj vznožja gorovja. Ponekod je sama ali s smreko segala tudi visoko v gore.

K nazadovanju bukve v slovenskih gozdovih je v največji meri pripomogla neprimerno večja poraba bukovega lesa za kurjavo in pridelavo oglja. Bukov les je bil takrat najboljše kurivo v industriji in gospodinjstvu. K slabemu in počasnemu obnavljanju bukovih gozdnih sestojev je pripomoglo stelarjenje, ki je naraščalo sorazmerno s številom živine, ter paša po gozdovih. Tudi gozdna tehnika je bila zgrešena. Sečnje, ki so premočno redčile gozdove, so vzele zaščito bukovemu podmladku in zavrle naravno pomlajevanje. Od 19. stoletja dalje pa je k izrivanju bukve iz gozdov

pripomoglo spremenjeno povpraševanje na trgu. Bukova drva in oglje je začel izpodrivati bolj kalorični premog, na trgu pa je bilo mogoče mnogo bolje prodati iglasti les, ki je praviloma dosegal tudi boljšo ceno. Zaradi ekonomsko ugodnejših rezultatov so začeli iz gozdov načrtno izrivati bukev in spodbujati rast iglavcev, predvsem smreke.²⁴

Prebiralna sečnja in izsekavanje golosekov sta bili običajni metodi gozdarjenja v Predosljah. Tako so prebivalci zadovoljevali potrebo po lesu za kurjavo in za različno gradnjo. Kmetje so sekali le za lastne potrebe, le v izjemnih primerih je kdo višek lesa prodal kočarjem v soseski, še redkeje pa so kmetje vozili les na tedenske sejme v Kranj. Racionalnega gozdarjenja je bilo v dominikalnih gozdovih videti prav tako malo kot v kmečkih gozdovih. V Predosljah so kmetje sekali les in uničevali (devastirali) gozd ne glede na to, da so imeli doma še nemajhne zaloge, ki so zaradi slabega skladiščenja iz dneva v dan izgubljale na vrednosti. Njihovega navala na les in steljo ni bilo mogoče spregledati, ob tem pa ni nihče pomislil na škodo, ki so jo naredili s takim početjem, pa tudi na označevanje lesa ni nihče mislil. V gozdovih so gozdarili brez kakršnegakoli gozdarskega načrta, obhodnje gozdov niso poznali, izvedli so jo le po potrebi, kadar se je komu zazdelo, da bi bil pregled gozda potreben.

Stare kmečke grablje (AS 1201, št. 142b)

²⁴ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I*, str. 426.

Rastišče je bilo zaradi ustrezne prsti za gozd ugodno. Zaradi različnih metod gospodarjenja lastnikov posameznih gozdnih parcel so se posamezni gozdni sestoji med seboj zelo razlikovali.

Vse odpadke iglastih gozdov kot tudi mah in ostalo gozdno podrast so kmetje porabili doma za nastilj, v gozdovih pa so še vedno pasli živino.

V gozdovih katastrske občine Kokrica so pretežno rasli iglavci, predvsem smreka in bor, na posameznih gozdnih parcelah so bili med njimi pomešani še hrasti in breze, ki so bolj kot ne le popestrile pogled v naravo. Prevladovala so smreke. Tudi v tamkajšnjih gozdovih so gospodarili le s prebiralno sečnjo in občasno manjšimi goloseki, ki so jih nato pustili, da so se sami osemnili in zarasli. Za rast nekaterih drevesnih vrst, predvsem brez, so morali kmetje posebej poskrbeti. Sicer pa tudi v tej katastrski občini gozdarskih planov gospodarjenja v gozdovih in obhodenj gozdov niso delali, razen če se je to lastnikom zazdelo potrebno. Glede nekdanje rabe gozdov po izkušnjah opazovalcev niso obstajali nobeni zapiski in zabeležke, s katerimi bi si lahko oni ali kmetje pomagali pri delu. Gozdovi v katastrski občini Kokrica so bili večinoma na položnem terenu. Ker so bili precej razsežni, je bilo tudi njihovo rastišče različno. Ponekod je bila zemlja globlja in humusna, drugod pa bolj vlažna in zato manj plodna.

Gozd nad Kokro je bil porasel z bukovimi drevesi in smrekami, vsakega je bilo približno polovica. Kmetje so les sekali za lastne potrebe, za razliko od ostalih dveh katastrskih občin pa so ga iz teh gozdov tudi na veliko prodajali v Kranj. Precej ga je pokurila še fužina na koncu naselja. Drevesa so sekali brez vnaprej pripravljenih načrtov in ne da bi se ozirali na drevesno sorto ali starost drevesa. Tudi za gozd v Kokri niso obstajali starejši zapisi ali beležke o sekanju in gospodarjenju z gozdom.

Gozdno rastišče je bilo v Kokri nekoliko slabše kot v ravninskih gozdovih ob Predosljah in Kokrici. Plast zemlje je bila srednje debela, v višjih legah pa je zemlja, pomešana s kamenjem, prekrivala skale. Steljo za živino so zaradi težko dostopnega terena in precejšnje oddaljenosti od kmetij pripravljali le na nekaterih gozdnih parcelah.

Na pašnikih s sadnim drevjem so travo ponavadi popasle krave in teleta. Pridelano sadje je bilo primerne kvalitete, porabili pa so ga običajno doma deloma svežega, deloma pa so ga posušili za čez leto.

Le v posebej rodovitnih letih so se pri pšenici in koruzi pojavili presežki pridelave, ki so jih prodajali na tedenskih sejmih v Kranju. Trave s travnikov in pašnikov niso mogli prodati, saj je je običajno za živino še zmanjkalo in so jo morali občasno tudi dokupiti.

V Kokri je bilo poleg ostalih zemljišč v visokogorju tudi precej planin. Porasle so bile z zelo slabo travno rušo, kjer so krave in ovce, ki so jih na njih pasli, našle le malo ustrezne trave za muljenje. Cenitvena komisija je zato kokrškim planinskim zemljiščem v lasti brdske graščine, ki sta jih imela v dednem zakupu Joseph in Alex Suhadounig za letni davek 7 goldinarjev konvencijske veljave,²⁵ težko določila vrednost donosa. Paša na zemljiščih je bila slaba, število živine, ki naj bi se pasla, so zato omejili kmetje sami. Les, ki je zrasel na planinskih pašnikih, pa ni bil uporaben za kaj drugega kot le za kurjavo (Krippelholzes und Gestripes).²⁶ Komisija se je ravnala po cenah, ki so veljale med domačini. Na planini, imenovani "dougá niva", veliki 372 johov 1268 kvadratnih klafter,²⁷ katere lastnik je bil Joseph Roblek, so vaščani Kokre 6 do 8 tednov na leto pasli 250 do 300 glav ovac. Lastniku so za to plačevali po 6 krajcarjev za vsako. Skupaj je to Robleku prineslo 30 goldinarjev letno.

Zemljišča v katastrski občini Predoslje in Kokrica so bila okoli leta 1830 dominikalna in rustikalna. Prva so bila obširna in so pripadala gospostvu Brdo. Prostih zemljišč je bilo malo, kot srenjska zemljišča pa so jih izkoriščali vsi prebivalci posameznih krajev.

Zemljiške gosposke v katastrski občini Kokrica so okoli leta 1830 bile gospostvo Brdo, župnija Kranj, imenje Preddvor in Turn in župnišče Cerklje. Sodna oblast pa je pripadala okrajni gosposki Velesovo.

Zemljiško gosposko sta za Kokro predstavljali gospostvo Brdo pri Kranju in Turn pri Preddvoru, sodna oblast pa je pripadala imenu Preddvor.

Tabela: *Posestna struktura na področju obravnavanih katastrskih občin*²⁸

	Predoslje	Kokrica	Kokra
cele hube	16	29	18
polovične hube		10	10
tretinjske hube	12	11	2
četrtnske hube	4		12
osminske hube			10
kajžarji	24	57	

Velikost kmečkega posestva je bilo zelo težko določiti. K sami kmetiji je spadalo še precej pravic

oziroma obveznosti, ki so vrednost posamezne kmetije ali precej zvišale ali pa precej znižale. V katastrski občini Predoslje so bile cele hube velike od 16 do 26 johov, tretinjske 10 do 13 johov, četrtnske od ene tretjine do treh johov, kajžarji pa niso imeli nobene urbarialne posesti. V katastrski občini Kokrica so bila posestva podobne velikosti. Cele hube so bile velike od 20 do 27 johov, polovične hube od 10 do 13 johov, tretinjske od 6 do 8 johov, kajžarji pa tudi tukaj niso imeli nobenih v urbarju vpisanih zemljišč. V katastrski občini Kokra so bile kmetije v primerjavi z navedenimi podatki nesorazmerno velike. Cele hube so merile od 701 do 119 johov, polovične 411 do 110 johov, tretinjske 126 do 14 johov, četrtnske 33 do 4 johe ter osminske hube 138 do 42 johov. Kajžarjev v Kokri ni bilo, saj ob starih hribovskih grunth kajžarstvo ni poglajlo korenin, ker ni moglo najti ekonomskih temeljev za svoj obstoj.

Hiše so bile delno zidane in delno lesene, gospodarska poslopja v glavnem lesena, vsa kritina streh pa je bila slama. Po statističnih zabeležkah nobena hiša ni bila protipožarno zavarovana. Ljudje so stanovali v pritličnih hišah, gospodarska poslopja so bila grajena le iz lesa, vsi objekti pa so bili prekriti izključno s slamo. Nobena od zgradb ni bila protipožarno zavarovana.

Razen nekaj mlinov in žag v Predosljah in dveh že omenjenih mlinov v Kokrici, ki so obratovali za potrebe okoliškega kmečkega prebivalstva, drugih industrijskih obratov niso imeli. V Kokri je za domače prebivalstvo žita mlelo pet mlinov, les pa sta jim rezali dve žagi. Na severni meji katastrske občine Kokra s Koroško pa je bila fužina z dvema nakovaloma, kjer so izdelovali različno orodje. Nekatere izdelke so izvažali celo v Turčijo.

Zapisi v spisovnem gradivu franciscejskega katastrskega operata za območje zemljiškega gospostva Brdo kažejo, da so kmetje tam v prvi polovici 19. stoletja živeli podobno dobro ali podobno slabo kot drugod. Veliko je bilo seveda odvisno od naravnih danosti, kar pomeni da so kmetje v ravninskih predelih, kjer je bilo zemljišča praviloma lažje obdelovati, zemlja pa je bila rodovitnejša, hitreje in lažje dosegali boljše rezultate pri kmetovanju. Ob prebiranju zapisov pa se je potrdila stara modrost, da se da z delom in marljivostjo,²⁹ lastnostmi, ki so jih opisovalci pripisovali domačemu prebivalstvu, doseči marsikaj, za kar bi bili sicer prikrajšani. V primerjavi z življenjskim "standardom" kmečkega življa po nekaterih drugih predelih Kranjske, npr. Notranjske, se namreč pokaže, da so Gorenjci živeli v boljših in trdnjših hišah in razpolagali z nekoliko višjimi dohodki, kar jim je precej olajšalo življenje.

²⁵ Melik, Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi, str. 67-73.

²⁶ Defekten les in grmovje.

²⁷ 1 oral ali joch=1600 kvadratnih klafter=5744 kvadratnih metrov=0,5744 hektara. Več glej: Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, str. 67.

²⁸ Podatki povzeti po: AS 176, k.o. Predoslje L215, k.o. Kokrica L114 in k.o. Kokra L98.

²⁹ AS 176, k. o. Predoslje, L 215.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko (cenilni operati za k.o. Kokra, Kokrica, Predoslje)

AS 1201 – Splošna zbirka fotografij.

LITERATURA

Britovšek, Marjan: *Razkroj fevdalne agrarne strukture*. Ljubljana : Slovenska matica, 1964.

Cvirn, Janez: Strašno smo odrezani od velikega literarnega sveta. *Kronika XIX. stoletja : 1800-1860*. Ljubljana : Nova revija, 2001, str. 92.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, DZS, 1970.

Melik, Vasilij: Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi. *Zgodovinski časopis*, 39, 1985, št. 1-2, str. 67-73.

Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki*. Celovec, Dunaj, Ljubljana : Mohorjeva družba, 1991.

Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.

Valvasor, Janez Vajkard: *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1984.

Verbinc, Franc: *Slovar tujk* (sedma izdaja). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1982.

Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.-19. stoletje). *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, str. 27-86.

Žontar, Jože: Upor podložnikov gospostva Brda pri Kranju v letih 1781 do 1783. *Kronika*, 4, 1956, št. 1, str. 24-29.

Žontar, Jože: Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja. *Kranjski zbornik 1980*. Kranj : Skupščina občine Kranj, 1981, str. 144-162.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Grundherrschaft Brdo im Lichte des franziszeischen Katasters

Aufzeichnungen in Protokollen und Schätzungselaboraten des franziszeischen Katasters dienten als Grundlage für manche Forschungsarbeit. Als

Quelle zur Darstellung der Lebensweise der bäuerlichen Bevölkerung auf der Grundherrschaft Brdo/Egg bei Kranj/Krainburg jedoch wurden sie noch nicht herangezogen.

Die Grundherrschaft Brdo bei Kranj umfasste in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als sich nur wenige Feudalherren unter den neuen Wirtschaftsbedingungen gut zurechtfinden, Dominikalgüter in den Katastralgemeinden Predoslje/Predassel, Kokrica/Kokritz und Kokra/Kanker. Die Ländereien lagen meist auf ebenem Feld, das Klima war nach der Meinung der Landvermesser geeignet für die Landwirtschaft, von der sich der Großteil der Bevölkerung ernährte.

Das Land wurde nach der hergebrachten Weise bestellt. Im Allgemeinen setzte sich der sieben- und achtjährige Fruchtwechsel durch, die Brache kam nur noch vereinzelt vor, das Land wurde auch entsprechend gedüngt. Man baute Weizen, Mais, Roggen, Hafer, Kartoffeln, Gelbe Rübe, Kohl, Buchweizen, Weiße Rübe, Hirse und Klee an.

Landwirtschaftliche Nutzflächen und die Bedingungen für die Bestellung des Ackerlandes in der Katastralgemeinde Kokra unterschieden sich etwas von denen in den anderen beiden Katastralgemeinden. Frostige Winde, die oft durch das enge Kokra-Tal wehten, längere Winterperioden (der Schnee blieb dort länger liegen), Früh- und Spätfröste waren für die landwirtschaftliche Produktion nachteilig, dafür gab es auch den Flächen und dem hügeligen Terrain entsprechend mehr Wälder, wo die Bauern Holz fällten und es in großen Mengen vor allem nach Kranj verkauften.

Der kargen Erde entsprechend waren auch die Überschüsse relativ bescheiden, wenn es welche gab, wurden sie auf den Wochenmärkten in Kranj verkauft. Man züchtete Pferde, Ochsen, Kühe, Kälber und Schafe, den Berichten der Landvermesser ist außerdem zu entnehmen, dass die Geflügelzucht in diesem Gebiet merkwürdigerweise nicht üblich war.

Die Bevölkerung lebte in erdgeschossigen, teils gemauerten, teils hölzernen strohgedeckten Häusern.

In der Nähe von Predoslje erhebt sich in einer schön hergerichteten Umgebung das gut instandgehaltene viereckige Schloss Brdo, dessen Eigentümer zur Zeit der Entstehung des franziszeischen Katasters Karl von Zois war.

1.03 kratki znanstveni članek

UDK 728.8(497 Brdo):58.006
prejeto: 6. 1. 2004

Lidija Slana

univ. dipl. oec., Banka Slovenije, Slovenska 35, SI-1505 Ljubljana
lidija.slana@siol.net

Vrt v kraljevskem slogu – neuresničene sanje nekega princa

IZVLEČEK

Avtorica prikazuje najnovejše odkritje načrtov za neobaročno ureditev brdskega parka v času lastništva kneza Pavla Karađorđevića, ki jih je izdelal Georg Potente, znani nemški načrtovalec in urejevalec zgodovinskih parkov ter vrtov. Ohranjene so štiri kopije načrtov, ki pa niso bili nikoli uresničeni.

KLJUČNE BESEDE

baročni vrt, baročni park, Brdo pri Kranju, Georg Potente, Pavel Karađorđević, krajinska arhitektura

SUMMARY

THE GARDENS BUILT IN THE KING'S STYLE – UNREALISED DREAMS OF A PRINCE

The author presents in her contribution a recent discovery of projects for a neo-baroque arrangement of the Brdo park during the time of ownership of Pavel Karađorđević, Prince Regent of the Kingdom of Yugoslavia, elaborated by Georg Potente, a reputed German architect and designer of historical parks and gardens. Preserved are four copies of the project, which was never brought to realisation.

KEY WORDS

Baroque garden, baroque park, Brdo at Kranj, Georg Potente, Pavel Karađorđević, landscape architecture

V letu 2001 so bile v Berlinu, ob iskanju virov za monografijo o Georgu Potenteju, nekdanjem direktorju cesarskih vrtov v Potsdamu, najdene štirje kopije načrtov za ureditev južnega dela vrta na Brdu.

Načrti so nastali v letu 1938 in niso bili nikdar uresničeni. Predstavljeni so kot dodatna pojasnitev delovanja kneza Pavla Karađorđevića v zvezi z Brdom, strokovna analiza njihove umetniško zgodovinske vrednosti in njihova možna uporaba v nadaljnjih načrtih pri urejanju Brda pa sta prikazani na drugem mestu.

Georg Potente, avtor načrtov, je bil rojen leta 1876 v Kasslu v Nemčiji. Po končani srednji šoli in maturi se je dve leti usposabljal za vrtnarja v dvorni vrtnariji Wilhelmshöhe pri Kasslu pod vodstvom dvornega vrtnarja Gustava Adolfa Fintelmana (1846-1918), nato pa še dve leti v Potsdamu, kjer je končal usposabljanje z nazivom strokovnjak za umetniško oblikovanje vrtov. Potente je že leta 1902 postal višji vrtnar v cesarskih vrtovih v Potsdamu, v naslednjih letih je nadaljeval z urejanjem vrtov cesarske rezidence, načrtoval nove in dopolnjeval stare parkovne površine. V letu 1927 je bil imenovan za direktorja vrtov parkovnega revirja Sanssouci. Nadaljeval je z olepševanjem grajskih vrtov, vabili so ga tudi k sodelovanju pri urejanju zgodovinskih baročnih vrtov, pogosto je potoval po Evropi.¹

Potente je bil član prostozidarske lože, zato je bil v nacistični Nemčiji pod močnim političnim pritiskom in februarja 1938 je bil po 36 letih neprekinjenega dela predčasno upokojen. Preselil se je v Berlin in se začel privatno ukvarjati s strokovnim svetovanjem za nego in vzdrževanje zgodovinskih parkovnih ureditev po vsej Nemčiji in v tujini. Ob prihodu sovjetskih čet v Berlin v letu 1945 je naredil samomor.²

Kako se je Potente seznanil s knezom Pavlom, ni znano. Morda je Potente v začetku leta 1938 obiskal odmevno razstavo italijanske umetnosti, ki jo je v Beogradu organiziral Pavle in zanj pridobil številne umetnine od svojih prijateljev v Italiji.³ Dejstvo je, da je Potente v decembru 1938 narisal načrte za baročno ureditev južnega vrta na Brdu. Že 30. novembra je prejel od Pavlovega nečaka kralja Petra II. odlikovanje svetega Save III. reda, kar je razvidno iz njegovega dnevnika. Originalno mapo z načrti za vrt na Brdu je 24. januarja 1939 oddal na jugoslovanskem veleposlaništvu v Berlinu.⁴

Knez Pavel je načrte verjetno prejel, vendar ni znano, zakaj se ni odločil za njihovo uresničitev.

Morda se v težki politični krizi, ki jo je že od februarja 1939 doživljala Jugoslavija, in ob vedno večjih grožnjah miru v Evropi s strani Mussolinija ter Hitlerja ni več utegnil ukvarjati z manj pomembnimi zadevami.

Po vojni so iz arhiva nemškega veleposlaništva v Berlinu v Jugoslavijo vrnili le konzularno dokumentacijo, medtem ko je vsa druga dokumentacija menda izgubljena.⁵ V primeru, da so načrti ostali na Brdu, so verjetno izginili v vojni ali povojni vihri. Tako zdaj le štiri delno poškodovane kopije načrtov izpričujejo zanimivo in izvirno rešitev ureditve vrtov na Brdu.

Pavle Karađorđević (levo) v brdskem parku z bratrancem vojvodo Kentskim (leta 1936-37)

Načrti obsegajo ureditev vrta ob gradu Brdo, ki zajema njegovo jugozahodno os. Vrt naj bi se širil od gradu diagonalno navzven, tako da bi na zahodni strani sledil lipovemu drevoredu, ki je bil zasajen že v času Zoisov, in je vodil od ceste Predoslje – Kranj proti gradu. Na načrtu je bil predviden tudi drevored, ki bi z že obstoječim ustvarjal zrcalno sliko – ta je bil dejansko tudi zasajen. Votlino (grotto), ki je bila na skrajni južni strani nasproti gradu postavljena že leta 1936 po ideji krajinarja Pinsenta, je Potente lepo vključil v svoj načrt, prav

¹ Wacker, *Georg Potente*, str. 3-10.

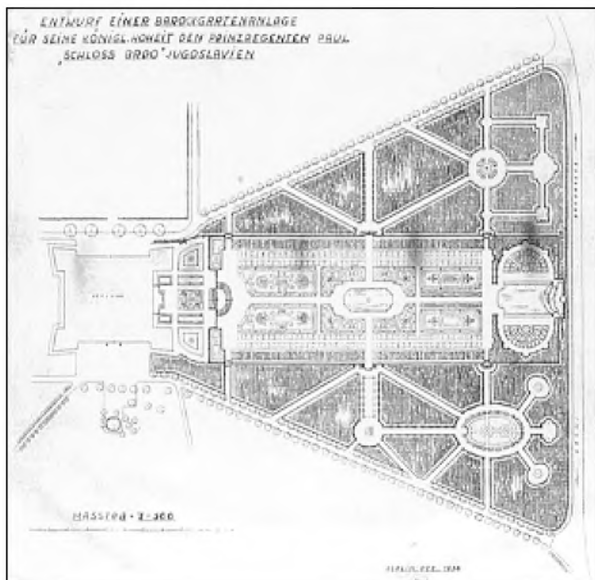
² Wacker, *Georg Potente*, str. 10-15.

³ Balfour, *Paul of Yugoslavia*, str. 18.

⁴ Wacker, *Georg Potente*, str. 10.

⁵ Po navedbi gospoda Miladina Miloševića, namestnika direktorja Arhiva Srbije in Črne gore (v oktobru 2003).

tako pravokotni zid, ki pa je na načrtu na določenih mestih podrt, tako da je možno neovirano prehajanje iz osrednjega dela vrta v stranske dele, omejene z obema drevoredoma.

*Pogled iz zraka,
Wacker, Georg Potente, str. 553*

V prvem načrtu ima tloris zemljišča za baročno zasnovano vrta trikotno obliko in leži kvadratnemu gradu z utrdbenima, naprej izstopajočima vogalnima stolpoma v njegovi jugozahodni osi. Dovožna pot h gradu in glavni vhod se nahajata na severozahodni strani. Ta skoraj trikotni teren omejujeta drevoreda, ki spadata k posestvu in vodita radialno h gradu. Zaključek vrta predstavlja cesta med Kranjem in Predosljami, ki je vzporedna gradu.

Med teraso ob gradu in cesto se razteza podolgovat, pravokoten in nekoliko dvignjen vrtni prostor, ki ga obdaja zid, na koncu daljše osi pa je poudarjen z votlino. Vrtni parter je okrašen s številnimi baročnimi elementi.

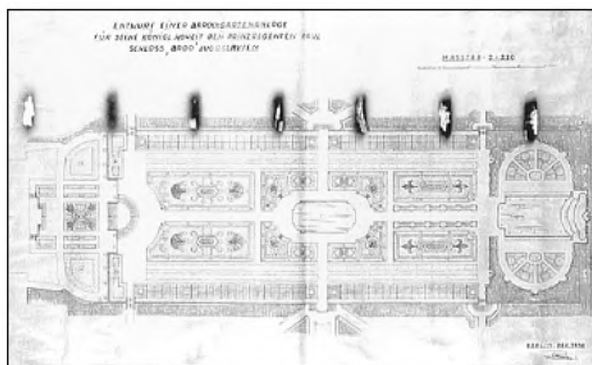
V obeh stranskih trikotnih površinah so urejena območja grmičevja, ki imajo po svoji legi in obliki podobnost z grajskim vrtom v Brühl, ki je ena od Potentejevih največjih mojstrov. Skozi grmičevje potekajo v različnih smereh poti in vmesni prostori, ki kažejo pravilne, toda ne ponavljajoče se oblike in tako ponujajo nenehna prostorska presenečenja. Poti in vmesni prostori so v celoti obdani z živo mejo, iz katere molijo na glavnih poteh in prostorih majhna okrogla drevesa. V vrtnih bazenčkih so predvideni majhni vodometi. Poti iz grmičevja so povezane s parterjem na zunanjih straneh z obema drevoredoma, ki vodita h gradu.⁶

⁶ Wacker, Georg Potente, str. 553-554.

*Pogled z jugovzhoda,
Wacker, Georg Potente, str. 555*

Na drugem načrtu se nam kaže pogled iz zraka in s strani na barokizirano ureditev vrta. Potente je idealno združil renesančno obliko gradu z vrtom, ki leži na jugozahodni osi in je v svojem jedru štirioglat ter na obe strani sledi skoraj trikotnemu terenu, v zelo jasnem baročni vrt, ki izgleda lahкотen in igriv. Sistem osi, posebno v stranskih predelih z grmičevjem in v povezavi z osrednjim parterjem, ponuja številne poglede in arhitektonska presenečenja z izkoriščanjem različnih ravni terena. Na koncu vrta stojijo ciprese, ki pričarajo mediteransko vzdušje. Proti gradu vodijo drevoredi z nizkimi krošnjami. Ob gradu stojijo velika drevesa. Ozadje vrta v daljavi lepo dopolnjuje gorska veriga Karavank.⁷

*Pogled na parter,
Wacker, Georg Potente, str. 556.*

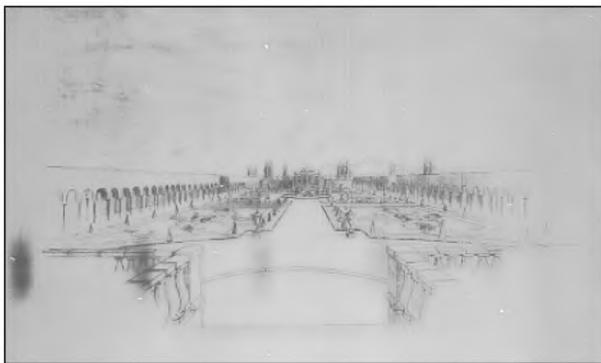
Tretji načrt je povečana predstavitev parternega območja iz zasnove celotnega vrta, prikazane v prvem načrtu. Nadvse bogato okrašeni parter je sestavljen iz treh delov: terase ob gradu, osemidelnega parterja z broderijami in bazena z vodomedom s pogledom na votlino kot zaključkom osrednje parkovne osi.

⁷ Wacker, Georg Potente, str. 555-556.

Terasa je razčlenjena na več pravokotnih rastlinskih površin, ki jih poudarjajo cvetlične grede in oblikovano drevje. V sredini grajske osi, med obema stopniščema, je postavljena velika pravokotna greda. Stranske površine s skulpturami sledijo obliki terasnega zidu. Pred balustrado so postavljene rastline v posodah.

Ob vznožju terase so ob plastikah postavljene gredice v enakih presledkih. Na daljši strani parterja z broderijami se raztezajo pred stranskim zidom iz dreves oblikovani loki. Med loki in broderijami potekata po dve vzporedni vrsti dreves, rezani kot pokrit hodnik. Sredino parterja sestavlja podolgovat vodni bazen z vodometi. Notranje štiri površine sledijo obliki bazena. Oblikovano drevje in v pušpan ulete gredice obdajajo z enostavnimi neobaročnimi oblikami okrašene površine. V smeri proti grajski terasi s polkrožnim stopniščem se nahajata dve veliki gredi, ki posnemata obliko stopnišča, njuni notranji površini pa sta zasajeni v obliki akanta. Nasproti votline ležeči gredi sta zasajeni v oblikah lilij. Na osrednji osi se v tem delu vidita dva ozka vodna kanala s po šest majhnimi vodometi.⁸

Zaključek vrta predstavlja podolgovat vodni bazen z vodometi in majhnimi bazeni, ki se terasasto dvigajo pred neobaročno votlino. Ob strani bazenov ležijo polkrožne gredne površine geometričnih oblik. Vrtni prostor je na strani, kjer je zaokrožen, obdan z živo mejo, nad katero stojijo kroglasto rezana drevesca z vmesnimi prostori za sedenje.

*Pogled z grajske terase proti votlini,
Wacker, Georg Potente, str. 556*

Četrty načrt prikazuje osrednjo perspektivo z grajske terase preko vzdolžne osi parterja proti votlini na jugozahodu. V ospredju sta balustradi terase in niže ležeči polkrožni stopnišni podest. Parter z broderijami obkrožajo stranski pokriti hodniki iz visokih in v loke striženih dreves. Vrtni prostor parterja poudarjajo v začetku poti vaze in ob vodometu v sredini štiri skulpture. Zaključek vrtno osi predstavlja v baročnem slogu oblikovana

vodna votlina, ki po višini skoraj dvakratno presega stranske žive meje, ki se je dotikajo. Iglavci na koncu vrta predstavljajo krajinski okvir za ozadje s hribi v daljavi.⁹

Predstavljeni načrti prikazujejo resnično bogato ureditev vrta, ki bi bila vredna pravega kralja. Pavle Karađorđević je bil 'le' knez namestnik in bi moral, če ne bi vmes kruto posegla usoda, prepustiti prestol Jugoslavije svojemu nečaku Petru. Že v predvojnem času se je šušljalo, da želi Pavle, posebno pa njegova soproga, poseči po kraljevski kroni. Karkoli se je že dogajalo v njunih mislih, tega ne bomo nikdar izvedeli.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Balfour, Neil and Mackay, Sally: *Paul of Yugoslavia : Britain's Maligned Friend*. London : Hamish Hamilton, 1980.

Jörg Wacker: *Georg Potente 1876-1945 : Pläne und Zeichnungen*. Berlin : Akademie Verlag, 2003.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Garten in königlichem Stil – unerfüllter Traum eines Prinzen

Im Jahr 2001 wurden in Berlin Kopien von vier Plänen Georg Potentes, des damals pensionierten Direktors der Potsdamer Gartenanlagen, zur Anlage des Gartens an der südwestlichen Seite von Schloss Brdo/Egg bei Kranj/Krainburg gefunden. Die Pläne waren im Jahr 1938 entstanden (das Schloss war seit 1935 im Besitz des Prinzregenten Pavle Karađorđević), im Jahr 1939 war die Originaldokumentation mit Plänen der Botschaft des Königreichs Jugoslawien in Berlin übergeben worden, danach fehlte davon jede Spur. Die Gartenanlagen von Brdo wurden aufgrund dieser Pläne nie eingerichtet.

Die Pläne sahen eine reiche barocke Gartenanlage vor mit zahlreichen geometrisch regelmäßigen Beeten, Springbrunnen, Wandelwegen. All das sollte in einer Grotte am Ende des Gartens einen feierlichen Abschluss finden. Die Schlossterrasse, das zentrale Parterre und die beiden Seitenparterres würden ein entzückendes Ganzes bilden und – falls umgesetzt – Zeugnis ablegen von der Formmeisterschaft Georg Potentes.

⁸ Wacker, *Georg Potente*, str. 556-557.

⁹ Wacker, *Georg Potente*, str. 556, 558.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 929 Broz J. – Tito
94(497.12 Slovenija)"1945/1980"
prejeto: 15. 1. 2004

Andreja Burja

profesorica zgodovine in sociologije, učiteljica v podaljšanem bivanju, OŠ Komenda Moste, Moste 40, SI-1218 Komenda
andreja.burja@siol.net

Obiski Josipa Broza Tita v Sloveniji (1945-1980)

IZVLEČEK

Grad Brdo je bil skupaj s pripadajočim posestvom leta 1947 nacionaliziran in je prešel v last države Federativne ljudske republike Jugoslavije. Pripadel je tedanjemu jugoslovanskemu predsedniku Josipu Brozu Titu, ki ga je vse do smrti uporabljal za svojo letno in protokolarno rezidenco. Tito je na Brdu sprejel številne tuje državnike in diplomate, slovenske in zvezne funkcionarje in različne delegacije. S številnimi zelenimi površinami in lastnim loviščem je posestvo Brdo Titu ponujalo tudi obilo možnosti za sprostitev, zato je tu preživel tudi del prostih dni. Grad Brdo je bil tudi Titova zadnja rezidenca – od tam je januarja 1980 odšel v Ljubljanski Klinični center, kjer je 4. maja umrl. Analiza Titovih obiskov v Sloveniji nam pokaže njihovo povezanost in soodvisnost od tedanjega notranje- in zunanjepolitičnega dogajanja.

KLJUČNE BESEDE

Josip Broz Tito, državniški obiski, protokolarna rezidenca

SUMMARY

THE VISITS OF JOSIP BROZ TITO TO SLOVENIA (1945-1980)

The castle Brdo was with its belonging estate in 1947 nationalised and became property of the state of the Federal People's Republic of Yugoslavia. It belonged to the then president of Yugoslavia Josip Broz Tito who used it until his death as his summer and protocol residency. At Brdo, Tito accepted many foreign political leaders and diplomats, Slovene and federal officials, and delegations. The Brdo estate offered with its vast green areas and with its hunting ground, plenty chances for relaxation. Thus, he spent part of his free days at the estate. The Brdo castle was also Tito's last residence – from there he went in January 1980 to the Ljubljana Clinical Centre where he died on May 4th. An analysis of Tito's visits in Slovenia reveals their connectedness and co-dependency on the then internal and external political events.

KEY WORDS

Josip Broz Tito, statesmanlike visits, protocol residency

"Ljubljana, 26. maja – [...] Že v zgodnjih jutranjih urah se je raznesla po mestu novica, da bo prišel v Ljubljano predsednik vlade federativne demokratske Jugoslavije in minister za narodno obrambo, vrhovni poveljnik Jugoslovanske armade, maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito. Tok dnevnega življenja se je na mah spremenil",¹ je zapisal Slovenski poročevalec o 25. maju 1945, ko je Josip Broz Tito prvič po letu 1941 prispel v Slovenijo.² Titovi obiski v Sloveniji so v naslednjih letih postali stalnica. Od leta 1945 do 1979 je Slovenijo obiskal približno 162-krat, včasih sam, drugič s tujimi državniki ali delegacijami. Titovi obiski so bili del političnega obredja,³ s katerim se je gradil in vzdrževal njegov kult osebnosti. V 35 letih je obiskal vse slovenske pokrajine, največkrat Gorenjsko, bolj pogosto pa tudi Štajersko in Primorsko.⁴ Kar nekaj podatkov govori o tem, da je Tito v Slovenijo rad prihajal, radi pa so ga sprejemali tudi Slovenci.⁵ Množično so ga sprejemali v različnih tovarnah, mu pripravljali sprejeme na mestnih trgih, bil pa je tudi gost na številnih političnih, kulturnih in športnih prireditvah.

V prvih povojnih letih je Josip Broz Tito sprejemal protokolarne in druge obiske večinoma v vili Bled na Bledu, vsaj po poročanju časopisnih virov, iz njih pa ni mogoče jasno razbrati, če je tudi sam Tito v prvih letih po vojni prebival v vili Bled,⁶ čeprav časopisi kar nekajkrat poročajo, da so različne delegacije obiskale Tita na Bledu. Grad Brdo, ki mu je vojna vihra prizanesla, je bil dobro ohranjen in tudi primeren za bivanje. Leta 1947⁷ je bil nacionaliziran in je skupaj s pripadajočim posestvom pripadel Titu, kljub temu pa se v časopisnih virih še vse do leta 1951 ne omenja kot Titova rezidenca ali kraj protokolarnih sprejemov. Kasneje je iz poročanja časopisov jasno razvidno, da je Tito v času svojih tako zasebnih kot državnih obiskov prebival v gradu Brdo (razen kadar je potoval po Sloveniji).

V gradu je prirejal protokolarne sprejeme pa tudi bolj intimna kosila ali večerje. Večji in bolj sve-

čani sprejemi in večerje so se odvijali v Vili Bled. Za sprejeme tako na Brdu kot v Vili Bled so pritegnili najboljše kuharje, natakarje in drugo osebje, ki je v svoji delovni organizaciji dobilo ukaz, da se mora ob določeni uri določenega dne zglasiti na delu, ne glede na svoje običajno delo ali na osebne želje in potrebe. Vsi so šli skozi strogo kadrovsko kontrolo, o tem, kar so videli v času svojega dela, pa doma niso smeli govoriti. Kljub temu pa so zgodbe o Titovem življenju na Brdu krožile med ljudmi. Med glavnimi temami teh zgodb je bilo tudi razkošje rezidence in Titovega življenja na Brdu.

Tito je na Brdo poleg na opravljanje državnih dolžnosti prihajal tudi na oddih. Do leta 1954 je bilo to ponavadi avgusta ali septembra (verjetno je bilo v Titovi glavni letni rezidenci na Brionih avgusta prevroče), kasneje pa tudi v drugih mesecih. V času dopusta je največkrat obiskoval različne gorenjske kraje, planine in doline, kjer se je posvečal lovu. Največ je lovil na Polkljuki, Vršiču, pod Ljubeljem, v Kamniški Bistrici in Kočevju. Na Brdu je imel Josip Broz tudi svoje privatno lovišče, številne lepo urejene zelene površine pa so nudile tudi mnogo drugih možnosti za sprostitev. Na Brdu je Tito nekajkrat preživel tudi prvomajske in novoletne praznike.

Analiza Titovih obiskov in njihovih vsebin v Sloveniji po posameznih obdobjih je pokazala, da ima prav vsako svoje značilnosti, ki odražajo povezanost s tedanjo jugoslovansko in mednarodno politiko.

"Tujega nočemo, svojega ne damo!" (1945-1954)

Obiske Josipa Broza Tita v Sloveniji sta v obdobju od leta 1945 do 1955 najbolj zaznamovala dva dejavnika – nerešeno vprašanje meje z Italijo in informbirojevski spor, ki je Jugoslavijo oziroma njeno vodstvo prisilil, da so se bolj odprli proti zahodu in tam iskali pomoč za izhod iz hude gospodarske situacije, v kateri se je znašla Jugoslavija po sovjetski gospodarski blokadi. Sprememba v jugoslovanski zunanji politiki je dobro razvidna tudi iz obiskov tujih delegacij, ki jih je Tito v tem obdobju sprejel v Sloveniji.

Tito je 1. avgusta 1946 na Bledu sprejel veleposlanika Sovjetske zveze Lavrentijeva, s katerim sta veslala po Blejskem jezeru in si ogledala Blejski otok. Prav tako na Bledu je 21. avgusta sprejel veleposlanika Združenih držav Amerike v Jugoslaviji R. K. Peterssona in vojaškega atašeya polkovnika Patridga, 23. avgusta pa še predstavnike anglo-ameriških novinarjev, ki jim je odgovarjal na vprašanja glede primerov kršitve suverenosti jugoslovanskega ozemlja.⁸

¹ Slovenski poročevalec, 27. 5. 1945, str. 1.

² Pred drugo svetovno vojno je Tito Slovenijo kar nekajkrat obiskal.

³ Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 121-123.

⁴ Tito je velikokrat v Slovenijo pripotoval z Brionov v pristanišče Koper, ob tem se je ustavil v teh krajih tudi na krajši obisk.

⁵ Analiza spominov nekaterih Slovencev je pokazala, da je bilo videti ali srečati Tita v živo velika sreča in pomembna stvar, kar se kaže tudi v tem, da so si intervjuvanci, čeprav so Tita videli le za nekaj sekund, to zelo dobro zapomnili (Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 142-147).

⁶ V nekaterih člankih se omenja, da je "Tito obiskal Bled" in ga zvečer spet zapustil, vendar ni navedeno, kam naj bi odšel (npr. Slovenski poročevalec, 2. 8. 1946, str. 1).

⁷ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 93.

⁸ Kršitve jugoslovanskega zračnega prostora je ame-

Tito je v tem času "znotraj sovjetskega bloka zastavil politiko, ki jo je bilo mogoče razlagati kot poskus, da postane Beograd središče ljudskih demokracij in ideološki tekmelec Moskvi".⁹ Tito je poleg z Bolgarijo navezal vrsto stikov tudi s Poljsko, Čehoslovaško, Madžarsko in Romunijo.

V letu 1948 je Tito obiskal Slovenijo le dvakrat – v času letnega oddiha v avgustu in novembra, kar je bil odraz napetih zunanje-političnih razmer. V govoru, ki ga je imel Tito 16. novembra na slovesni seji Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kjer je prejel diplomo prvega častnega člana SAZU, je prvič po resoluciji informbiroja tudi v Sloveniji spregovoril o tem.¹⁰

Po letu 1948 so okrepili stike z zahodnimi silami,¹¹ predvsem z ZDA in Veliko Britanijo, pa tudi s Francijo, čeprav so obstajali že prej. Jugoslavija, ki je bila ujeta v precep satelitskih držav, je skušala izboljšati tudi odnose s sosedi v zahodnem taboru – z Avstrijo, Italijo in Grčijo.

V letu 1949 Tito ni niti enkrat obiskal Slovenije, leta 1950 pa samo enkrat: na Bledu je sprejel britanskega ministra za gorivo in energetiko Filipa Nola Bakerja in za čezmorsko trgovino Arthurja Bottomleya, kar se zdi zelo logično glede na hudo gospodarsko krizo, ki je pestila Jugoslavijo po informbirojevskem sporu. Zaradi suše v letu 1950 je državi grozila huda lakota, rešitev so prinesla ugodna posojila, ki so jih v smislu doktrine "keeping Tito afloat" Jugoslaviji odobrili v ZDA in Veliki Britaniji.

Obiski zahodnih diplomatov so se nadaljevali. Avgusta 1951 je Tito sprejel britanskega državnega podtajnika za zunanje zadeve Ernesta Daviesa,¹² ki naj bi bil po časopisnih virih tudi prvi diplomat, ki ga je Tito sprejel v rezidenci na Brdu.

Naslednje leto sta Tita na Brdu obiskala 13. avgusta ameriški obrambni minister Frank Paccu, ki mu je Tito priredil tudi večerjo, 21. septembra pa še britanski zunanji minister Anthony Eden. Na Brdu je maršal Tito v počastitev g. Edena priredil kosilo: *"Po kosilu, ki je potekalo v prijetnem razpoloženju, je g. Eden z ostalimi gosti prebil popoldne v razgovoru s svojim gostiteljem. Ob petih popoldne so maršal Tito, g. Anthony Eden in ostali gostje odšli z Brda na Bled"*, kjer je Tito v vili Bled priredil slavnostno večerjo. Po končanih pogovorih sta Tito in Eden izdala skupen Komunique, v katerem sta zapisala, da imata Jugoslavija in Velika Britanija *"zelo sorodne poglede v ocenjevanju os-*

novnih vprašanj" in da bosta v prihodnosti vse tesnejše sodelovali.¹³ Naslednje leto je Tito na Brdu sprejel vodjo britanske laburistične stranke Clementa Attleeya.

Avgusta 1954 je bil na Bledu podpisan t. i. Balkanski sporazum med Turčijo, Grčijo in Jugoslavijo, ki je predvideval dvajsetletno obrambno zaveznitvo in ustanovitev stalnega sveta, ki naj bi koordiniral vojaško politiko podpisnic. Tito sami konferenci ni prisostvoval, ob koncu konference pa je za delegacije držav podpisnic sporazuma priredil sprejem v vili Bled.

V duhu Balkanskega sporazuma sta Slovenijo septembra tega leta obiskala Tito in turški predsednik Djelal Bayar, septembra 1955 pa še grški kraljevi par. Obiska sta bila uvod v niz obiskov tujih državnikov, ki jih je Tito največ gostil v Sloveniji v obdobju 1955-1963. Za vse te obiske so bili značilni razkošni sprejemi, ki so bili izvedeni ob velikem (organiziranem) sodelovanju "ljudstva". Itinerariji obiskov so bili podobni, vse obiske pa je spremljala velika medijska propaganda.¹⁴

Tito in Bayar sta prispela 7. septembra na ljubljansko železniško postajo. *"Ko je vlak, v katerem sta se peljala predsednik Bayar in maršal Tito, krenil iz Zaloga proti Ljubljani, je zadonela topovska slava. 42 strelav je zagrmelo v pozdrav šefoma dveh prijateljskih in zavezniških držav. Točno ob 17.54 je privozil vlak na postajo. Iz njega je najprej izstopil predsednik Tito v maršalski uniformi, za njim pa predsednik Bayar s svojim spremstvom. [...] Ko sta predsednik Bayar in maršal Tito krenila proti izhodu postaje, kjer so ju čakali avtomobili, so se kakor plaz utrgali vzkliki "pozdravljeni, Hos glediniz, heroj Tito, Bayar."*¹⁵ Take in podobne manifestacije so v naslednjih letih postale del vsakdana in "ljudstvo" se jim je tako privadilo, da propaganda v tolikšni meri kot pri prvih obiskih sploh ni bila več potrebna. Vseskozi pa je ostalo v navadi, da so časopisi objavljali t.i. pozive, naj se ljudje udeležijo sprejemov, v katerih je bil objavljen točen datum in ura prihoda posamezne delegacije ali samega Tita.

Ob obisku grškega kraljevega para naslednji september je bilo podobno vzdušje. Ob obeh priložnostih je Tito visokim gostom priredil slavnostno večerjo v vili Bled, obiska Brda pa časopisi ne omenjejo.

Na Brdu je Tito v tem obdobju sprejel tudi več tujih in domačih novinarjev in odgovarjal na njihova vprašanja. Prvič je preživel na Brdu novoletne praznike leta 1953 in je 1. januarja 1954 na Brdu priredil sprejem za slovensko družbenopolitično in gospodarsko elito.

riška stran uporabljala kot obliko pritiska na Jugoslavijo, ki se je po vojni tesno povezovala s Sovjetsko zvezo. 19. avgusta 1946 je prišlo do incidenta, ko je bilo nad Bledom sestreljeno ameriško letalo, pri čemer sta umrla dva pilota.

⁹ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 178.

¹⁰ Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 76.

¹¹ Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 77.

¹² *Slovenski poročevalec*, 25. 8. 1951, str. 1.

¹³ *Slovenski poročevalec*, 23. 8. 1952, str. 1.

¹⁴ Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 81 in 82.

¹⁵ *Slovenski poročevalec*, 8. 9. 1954, str. 1.

Tito je že leta 1946 začel z obiski različnih krajev po Sloveniji. V tem obdobju se je veliko posvetil predvsem obiskovanju tovarn, rudnikov in industrijskih krajev, kjer je delavcem razlagal "nov sistem", jih "spodbujal" k bolj učinkovitemu delu, jim razlagal jugoslovansko zunanjo politiko, vzroke za pomanjkanje itd. Tito se je udeleževal tudi velikih zborovanj, na katerih je spregovoril več-tisočglavi množici ljudi. Največja v tem obdobju so bila tri zborovanja – v Dolenjskih Toplicah 14. septembra 1952, na Okroglici pri Novi Gorici 6. septembra 1953 in zborovanje na Ostrožnem pri Celju 19. septembra 1954. Vsi trije Titovi govori imajo skupno rdečo nit – tržaško vprašanje.

Značilno za to obdobje je bilo tudi, da je Tito sprejemal otroke in mladino, med njimi predvsem otroke iz Primorske pa tudi iz avstrijske Koroške, ki so svoje počitnice preživljali v kolonijah. To je bil začetek "velikega prijateljstva" med Titom in pionirji ter mladinci. Srečanja pionirjev in mladine s svojim "ljubljenim maršalom" so postala tudi v prihodnje obvezen in pomemben del političnega rituala in pomemben del pri izgradnji Titovega kulta osebnosti.¹⁶ Tako je Tito avgusta 1946 na Bledu sprejel predstavnike primorskih pionirjev in se z njimi pogovarjal o njihovem življenju. Slovenski poročevalec takole poroča: *"Sprevod, v katerem je bilo nad 300 dečkov in deklic, različnih let, se je pomikal na čelu iz Pionirskega doma proti maršalovi vili. Ko so zagledali maršala, so svoje vzklike 'Življenje damo, Trsta ne damo' in 'Tito, Primorska te kliče' zamenjali z dolgotrajnimi vzkliki; 'Tito, Tito, Tito!' [...] 'Kako ste prišli sem,' jih je vprašal maršal. 'S kolonijo!' so v en glas odgovorili otroci. [...] Njihovi tovariši iz cone A niso mogli priti na Bled, vendar bo tudi njim kmalu zasijal dan svobode, s katerim se bodo rešili osovraženega fašizma, ki jim je prizadel že toliko zla in ki so si ga že v neznanih letih dobro zapomnili."*¹⁷ Tito je na teh srečanjih otrokom ponavadi tudi spregovoril, njegove vzgojne nauke pa so časopisi "pridno" navajali.

"Ponižani in razžaljeni vseh dežel, združite se" (1955-1963)

Na Titove obiske v Sloveniji je v drugem obdobju odločilno vplivalo predvsem dejstvo, da je jugoslovanska zunanja politika svojo pozornost usmerila predvsem k afro-azijskim državam, v smislu politike "miroljubne koeksistence", ki jo je Jugoslavija v tistem času propagirala. *"Tito sam se ji je navdušeno predal, saj mu je omogočala, da blesti na svetovni sceni in oblikuje svojo politiko v nepo-*

*srednih stikih z voditelji tretjega sveta."*¹⁸ Nekaj tega blišča je bila deležna tudi Slovenija, saj je k nam v tem času s Titom pripotovalo največ tujih delegacij na najvišji ravni v vsem povojnem obdobju.¹⁹ Slovenija je zaradi naravnih lepote in relativno dobre razvitosti (v primerjavi z ostalo Jugoslavijo) postala odlična predvsem za predstavitve voditeljem t.i. tretjega sveta, ki so prihajali večinoma iz revnih in zaostalih držav, tako da je bil kontrast še večji.

Leta 1957 je Tito na Brdu sprejel jemenskega princa Hasana El Badra, julija naslednjega leta pa je prispel s Titom na prvi obisk v Slovenijo egiptovski predsednik Gamal Abdel Naser. 10. julija zvečer sta prispela v Ljubljano, kjer so jima priredili sprejem, naslednji dan pa sta s spremstvom obiskala Bohinjsko, Pokljuko in Bled. V Bohinju sta obiskala tudi tabornike: *"Ogledali so si samo taborišče ter razgovarjali z navdušenimi taborniki. [...] Taborniki so od veselja zaplesali okrog predsednika in visokega gosta kolo."*²⁰ Zadnji – tretji dan obiska je Tito povabil Naserja in njegovo družino na Brdo, kjer so si ogledali grad, nato pa so se odpeljali v Ljubljano. Popoldne so obiskali tudi Postojnsko jamo, ki je poleg gorenjskega konca postala obvezen del itinerarija obiskov tujih delegacij. V podzemni dvorani so gostom ponavadi priredili tudi koncert kakšnega pevskega zbora ali orkestra. Na koncu pa je sledila pogostitev v Predjamskem gradu.

Sprejem predsednika Naserja na Brdu, 14. maj 1963 (Fototeka MNZ)

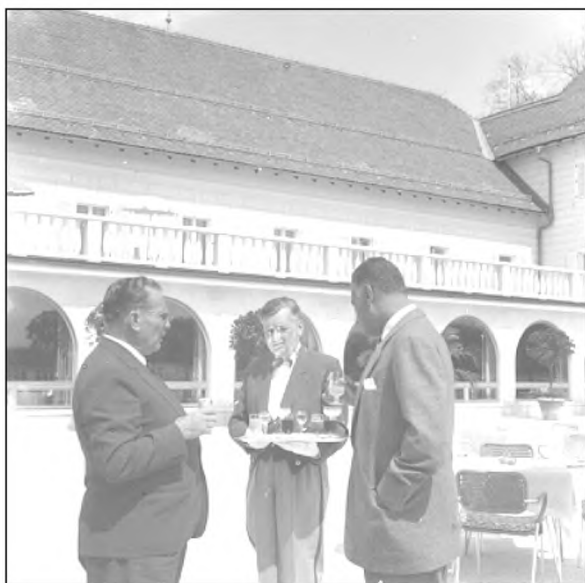
¹⁸ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 235.

¹⁹ "Miroljubno poslanstvo" je poleg velikega ugleda, ki sta ga Jugoslavija in Tito sam uživala v tujini, prinesla tudi večjo moč in ugled Tita doma. V tem času je bil njegov kult že v razmahu, kar je opazno tudi po poročanju časopisov.

²⁰ *Slovenski poročevalec*, 12. 7. 1958, str. 1.

¹⁶ V kasnejših letih so se ta srečanja odvijala predvsem v okviru nošenja štafete in praznovanja Dneva mladosti.

¹⁷ *Slovenski poročevalec*, 20. 8. 1946, str. 2.

Tito in egiptovski predsednik Naser na terasi gradu Brdo, 14. maj 1963 (Fototeka MNZ)

Delegacije so po Sloveniji potovale v avtomobilskih povorkah. Ker v tem obdobju avtomobilov, zlasti bolj luksuznih, v Sloveniji še ni bilo veliko, so za take primere "mobilizirali" avtomobile raznih tovarn, organizacij, pa tudi posameznikov. Večina so v Slovenijo – tako Tito kot tuje delegacije – pripotovali z vlakom. Navodila protokola so bila, da je treba ob celotni progi na vsaki postaji izobesiti zastavo gosta in jugoslovansko zastavo, prav tako pa je bilo zaželeno, da ob progi stoji nekaj ljudi ali pa vsaj postajenačelnik. Kadar so delegacije prispele v Ljubljano, je protokol pripravil razporeditev, kje bodo stali delavci določene tovarne ali učenci določene šole, poleg tega pa so pripravili tudi transparente s prijateljskimi gesli kot na primer *"Živelo prijateljstvo med Jugoslavijo in Etiopijo"* in podobno, seveda tudi v jeziku in pisavi gosta. Itinerarije obiskov tujih delegacij, ki so s Titom prispele v Slovenijo, je pripravljala zvezni protokol, ki jih je večkrat spreminjal, kar je povzročalo nesoglasja med zveznim in slovenskim protokolom, ki se je pritoževal nad velikimi stroški, ki so bili povezani s tem.²¹

Konec julija leta 1959 je Tito sprejel sudansko delegacijo pod vodstvom Mohameda Irva in Begir El Sajeda, avgusta pa je Slovenijo obiskal etiopski cesar Haile Selasie. Že 13. avgusta je Delo objavilo članek Topla dobrodošlica: *"Na povabilo predsednika republike Josipa Broza Tita bo v soboto na obisk v Jugoslavijo prispel etiopski cesar Haile Selasie, ki prihaja drugič v našo deželo, ker postajajo prijateljski odnosi med Etiopijo in Jugoslavijo vse bolj pristrčni."* V Koper sta s Titom prispela z ladjo

Jadranko. Po sprejemu sta si ogledala tovarno Tomos, kjer se je cesar *"podrobno zanimal za posamezne proizvodne procese. [...] Direktor Pečar mu je v imenu kolektiva poklonil motocikel, motor za čoln in včeraj izdelani moped 'colibri', cesar pa je vodilnim poklonil dragocene spominske plakete."*²² Navodila protokola so namreč tudi bila, da si morajo tuji gostje v Jugoslaviji ogledovati objekte, ki odražajo "velik gospodarski in družbeni napredek socialistične Jugoslavije". Poleg tovarne Tomos so si tuje delegacije največkrat ogledovale tudi Litostroj, Železarno Jesenice, različne obrate Agrokombinata Emona in rudnik v Velenju.

Tito in Haile Selasie sta si nato ogledala Postojnsko jamo, kjer je cesar v dar dobil kapnik,²³ zvečer pa sta prispela na Bled: *"V vseh krajih na poti proti Ljubljani in nato do Bleda so prebivalci navdušeno pozdravljali. [...] V Logatcu so vzdržali ljudje na cesti kljub trenutni plohi."*²⁴ Naslednji dan so obiskali Bohinj, kosili so na Brdu, zvečer pa je Tito svojim gostom priredil sprejem v vili Bled in Beneško noč. Zadnji dan obiska so preko Jesenic (kjer so se na kratko – povsem "spontano" ustavili pred železarno in se pozdravili z delavci), Vršiča, Nove Gorice in Kopra odpotovali nazaj na Brione. Konec leta je s Titom v Ljubljano s posebnim vlakom na enodnevni obisk pripotoval tudi predsednik vlade Kambodže princ Norodom Sihanouk.

Leta 1960 so se obiski iz eksotičnih držav nadaljevali. Aprila je prispel indonezijski predsednik Sukarno, ki si je s Titom poleg Postojnske jame ogledal tudi skoke na 80-metrski skakalnici v Planici. O tem dnevu Delo takole poroča: *"Sploh je danes vstalo čudovito jutro. Zasnežene gorenjske planine od Triglava do Ponc so se pokazale v svoji najbolj praznji obleki. Predsednik Sukarno se je namesto s tradicionalno baržunasto kapico, ki jo je nosil še včeraj, danes kar prav pokrtil z lahno tropsko čelado, saj je z jasnega neba pripekalo v planiško dolino toplo sonce. [...] Že je poletel prvi skakalec, najmlajši med njimi – Ludvik Zajc. [...] Fantje so se zaradi visokega obiska očitno še posebej potrudili, saj so bile daljave dobre."*²⁵ Tito je nato zvečer Sukarnu priredil svečani sprejem v vili Bled.

Gamal Abdel Naser je avgusta tega leta ponovno obiskal Slovenijo, tokrat so si ogledali Mednarodni sejem motorjev na ljubljanskem Gospodarskem razstavišču, soproge pa so se odpravile v mesto po nakupih. Naslednji dan so preko Jesenic, Vršiča in Nove Gorice prispeli v Koper, kjer so jim v menzi tovarne Tomos priredili kosilo, nato pa so

²² Delo, 20. 8. 1959, str. 1.

²³ Kapnik je po poročanju časopisov v dar dobil tudi grški kralj leta 1955.

²⁴ Delo, 20. 8. 1959, str. 1.

²⁵ Delo, 8. 4. 1960, str. 1.

²¹ Arhiv Službe predsednika Republike Slovenije.

si ogledali tovarno. Ženi obeh predsednikov sta si ogledali tovarno igrač Mehanotehna v Izoli.

Leta 1961, 20. junija, je Tito v Sloveniji sprejel mališkega predsednika Modiba Keita. Po sprejemu v Ljubljani je Tito zvečer v vili Bled za goste priredil svečan sprejem in ognjemet, ki je postal stalnica razkošnih sprejemov na Bledu.

Od 1. do 5. septembra 1961 pa je v Beogradu potekala 1. konferenca neuvrščenih držav. Po njej je Tito pripotoval v Slovenijo kar s šopkom voditeljev eksotičnih držav – nepalskim kraljem Mahendro, predsednico vlade Cejlona Sirimavo Bandaranaike in jemenskim princem Seifulom Islamom el Hasanom. Zvečer jim je Tito na Brdu priredil večerjo. Delo je o tem poročalo: *"Predsednik republike Josip Broz Tito s soprogo je priredil nočjo na Brdu pri Kranju večerjo v čast nepalskega kralja Mahendre in njegove soproge, cejlonskega premieja gospe Sirimave Bandaranaike in jemenskega princa Seifula Islama el Hasana. [...] Po večerji, ki je potekala v prijetnem razpoloženju, je bil izveden umetniški program, pri katerem so sodelovali člani ljubljanske Opere in baleta in Slovenski oktet."*²⁶

Konec septembra 1961 je Tito na Brdu sprejel predsednika Tanzanije dr. Juliusa Nierereja in mu priredil kosilo. Maja 1963 pa je že tretjič (in zadnjič) v Sloveniji gostil egiptovskega predsednika Naserja. 14. maja sta z Brionov prispela na Brdo, kjer je Tito priredil kosilo, zvečer pa je potekal slavnostni sprejem v vili Bled. Naslednji dan sta skupaj obiskala Ljubljano, kjer je Naser na slavnostni seji mestnega sveta prejel naslov častnega meščana Ljubljane. Junija istega leta sta Slovenijo obiskala Tito in liberijski predsednik William Tubman.

V Slovenijo so poleg voditeljev eksotičnih držav v tem obdobju prihajali tudi voditelji iz vzhodnih držav, s katerimi so se odnosi po letu 1953 izboljšali.

Septembra 1957 je Tito v Sloveniji gostil poljsko delegacijo na čelu z Wladislawom Gomulko, prvim sekretarjem centralnega komiteja Komunistične partije Poljske. Istega leta sredi oktobra je Tito na Brdu sprejel sovjetskega obrambnega ministra Georgija K. Žukova, ki ga je naslednji dan povabil na lov v Kamniško Bistrico. Zvečer mu je priredil slavnostni sprejem v vili Bled. Kmalu zatem so se odnosi med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo spet poslabšali – Jugoslavija se ni hotela udeležiti konference 12 socialističnih držav, ki je bila novembra v Moskvi, poleg tega pa Tito ni hotel priti na praznovanje 40. obletnice oktobrske revolucije. Naslednje leto, ko je od 22. do 26. aprila potekal 7. kongres Zveze komunistov Jugoslavije v Ljubljani,

se tudi Sovjeti niso odzvali povabilu. Tito je imel na kongresu glavni referat.

Od šestdesetih let naprej so se odnosi s SZ ponovno izboljšali – Tito je decembra 1962 celo odpotoval v Moskvo v podporo Nikiti Hruščovu, ki je naslednje leto vrnil obisk, ki je bil označen kot "privatni". Obiskal je kar pet jugoslovanskih republik, med njimi tudi Slovenijo.

29. avgusta 1963 sta Tito in Nikita Hruščov z ladjo Galeb priplula v Koper. Po sprejemu sta odpotovala v Postojno, kjer sta si ogledala Postojnsko jamo, poleg tega pa so jima pripravili tudi sprejem na Glavnem trgu. Zvečer sta obiskala Ljubljano, na poti proti Gorenjski pa sta se ustavila tudi v Kranju, kjer se je po poročanju Dela *"kolona razdelila in del gostov je odšel na Brdo, drugi del pa na Bled"*²⁷ Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je Hruščov s spremstvom prebival v vili Bled. 1. septembra pa Delo poroča, da so visoki gostje dan poprej obiskali Bohinj: *"Ob dolgotrajnih aplavzih prebivalcev so visoki gosteje zapustili Bohinj. Na poti na Brdo pri Kranju so se ustavili v Vili Bled na Bledu, potem pa so se odpeljali v svojo rezidenco na Brdo"*²⁸ po čemer bi lahko sklepali, da je tudi Hruščov prebival na Brdu.

Hruščov si je 30. avgusta ogledal nekaj obratov, kjer naj bi se seveda prepričal o napredku, ki ga je dosegla Jugoslavija. V Velenju sta si s Titom ogledala rudnik in nato spregovorila zbranim rudarjem.²⁹ Hruščov je bil na svečani seji delavskega sveta rudnika izbran za častnega člana.

Po poročanju v časopisih je bilo kljub hvalnicam, ki sta jih drug drugemu in jugoslovansko-sovjetskemu prijateljstvu pela Tito in Hruščov, opaziti tekmovalnost med obema voditeljema in državama. Kljub boljšim odnosom je še vedno vsaka stran vztrajala na svojem stališču, vendar se jugoslovanska stran ni mogla upreti "goreči želji" Sovjete prepričati o jugoslovanskem gospodarskem napredku ter o pravovernosti "jugoslovanske poti v socializem".

Obisk kmetijskega ministra ZDA Orwilla Freemana, ki ga je 11. avgusta 1963 Tito sprejel na Brdu, je bil edini obisk zahodnih diplomatov na tej ravni v tem obdobju.³⁰ Freeman je Brdo obiskal v sklopu svojega obiska po Jugoslaviji. Obiskal je tudi Skopje, ki ga je prizadel potres.³¹

Dvakrat v tem obdobju (leta 1956/57 ter 1957/58) je Tito z Jovanko na Brdu preživel tudi novoletne praznike. Silvestrski večer sta obakrat preživela v Klubu ljudskih poslancev v Ljubljani.

²⁷ Delo, 30. 8. 1963, str. 1.

²⁸ Delo, 1. 9. 1963, str. 1.

²⁹ Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 87 in 88.

³⁰ V tem obdobju je Tito na Brdu sprejel še nekatere domače in tuje diplomate.

³¹ ZDA so takrat Jugoslaviji namenile dodatnih 50 milijonov dolarjev pomoči.

²⁶ Delo, 9. 9. 1961, str. 1.

Tito in njegova žena Jovanka na sprehodu po posestvu Brdo, posneto v času od 2.-6. marca 1967. (Fototeka MNZ)

Obiski slovenskih krajev so bili manj številni kot v prejšnjem obdobju. Zaradi bližine posestvu Brdo je največkrat obiskoval bližnje gorenjske kraje (največkrat Bled, Kranj, Kamnik, Bohinj, Jesenice), tovarne in planine. Večkrat je obiskal tudi Ljubljano, kamor je vsa leta hodil na redne zdravstvene preglede. Avgusta 1958 sta Tito in Jovanka obiskala Štajersko in Koroško, novembra pa Novo mesto, kjer je bil miting v počastitev otvoritve ceste Ljubljana–Zagreb. Nekajkrat je obiskal tudi Kočevje, kjer je bil predvsem zaradi lova. Leta 1961 je Tito prvič obiskal ljubljanski vinski sejem, 1960. leta pa si je ogledal skoke v Planici. O njegovih obiskih so časopisi obširno poročali in kamorkoli je prišel, so ga ljudje navdušeno in množično sprejeli.

"Tisto, o čemer govorimo, bomo tudi uresničili!" (1964-1972)

V tem obdobju so bili Titovi obiski posvečeni predvsem notranjepolitični dejavnosti – obiskom slovenskih mest, krajev, tovarn in različnih prirediteljev.³² Diplomatska dejavnost na Brdu in Bledu je ostala živahna, obiski tujih državnikov v Sloveniji pa so bili manj številni in pompozni kot v prejšnjem obdobju.

Titov kult osebnosti je bil v razmahu in Tito je bil najbolj zaželen gost na različnih prireditvah, saj se je s tem povečal njihov ugled. Tako je leta 1964 in 1965 obiskal vinski sejem v Ljubljani. Otvoril je 32. svetovno prvenstvo v hokeju (1965) in sve-

tovno prvenstvo v košarki (1970), ki sta potekala v Ljubljani. Še dvakrat si je ogledal planiške skoke, večkrat pa je različnim športnikom in organizatorjem priredil tudi sprejem na Bledu ali Brdu.

Leta 1966 sta z Jovanko dva dni potovala po Pomurju. Največji sprejem so jima pripravili v Murski Soboti. Naslednje leto je obiskal Slovenj Gradec, Velenje, Žalec, Prebold in Trbovlje, še leto kasneje pa Zgornjesavinjsko dolino, Kozjansko in Bizeljsko, leta 1968 pa Dolenjsko. Najdaljše bivanje Tita v Sloveniji izven posestva na Brdu je bilo aprila 1969, ko je obiskal Štajersko. Otvoril je hidroelektrarno v Zlatoličju, obiskal Ptuj ob 1900-letnici prve omembe ter se udeležil množičnega zborovanja ob dnevu OF v Velenju. Tudi v tem obdobju je obiskoval različne gorenjske kraje in tovarne ter Ljubljano. Največkrat je obiskal tovarne Iskra, Sava Kranj, Plamen v Kropi in železarno Jesenice.

Na Brdu je marca 1969 potekala 1. seja izvršnega biroja Predsedstva ZKJ, na kateri se je biro konstituiral. Sprejeli so program dela za uresničevanje sklepov 9. kongresa ZKJ³³ ter razpravljali o aktualnih notranjih in mednarodnih vprašanjih. Decembra tega leta je Tito postal častni doktor Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kjer je spregovoril tudi o novem konceptu ljudske obrambe,³⁴ 5. oktobra 1971 pa se je v Vinici udeležil največjih vojaških manevrov v jugoslovanski zgodovini. Manevri, ki so nosili zgovorno ime "Svoboda 71", so trajali od 2. do 10. oktobra in so bili odgovor na dejanski ali namišljeni sovjetski pritisk. Konec tega obdobja, decembra 1972, se je Tito v hotelu Union v Ljubljani srečal s predstavniki delovnih kolektivov in družbenopolitičnih organov mesta in republike.

Tuji državniki, ki jih je v tem obdobju Tito sprejel na Brdu, so večinoma prihajali iz držav vzhodnega bloka ali držav, ki so mejile na Jugoslavijo, iz "prijateljskih" neuvrščenih držav pa je v Slovenijo prišel na svoj drugi obisk etiopski cesar Haile Selasie.

Septembra 1964 je Tito v Sloveniji gostil čehoslovaškega predsednika Novotnyja. Delo takole poroča: *"Iz Kranja so se gosti odpeljali na Brdo, kjer jim je predsednik Tito priredil zakusko. Potem so predsednik Novotny, predsednik Tito in njune soproge in še nekateri funkcionarji odšli na kratek sprehod v park, kjer je nekaj umetnih jezer."*³⁵

³³ Potekal je od 11. do 13. marca v Beogradu, na njem je prišlo do preoblikovanja predsedstva ZKJ po paritetnem ključu. Predsedstvu je načeloval močan kolektivni organ – Tito je predlagal izvršni biro, za sekretarja izvršnega biroja pa je bil izbran Stane Dolanc.

³⁴ Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 93-94.

³⁵ Delo, 25. 9. 1964, str. 1.

³² Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 91-99.

Tito v prostorih gradu Brdu, 28. april 1969 (Fototeka MNZ)

Prvi sekretar madžarske Komunistične partije Janoš Kadar je konec avgusta 1965 prišel v Slovenijo na zasebni obisk. Tito mu je priredil intimno večerjo na Brdu, 5. septembra pa sta skupaj odpotovala na Brione. Ponovno ga je v Sloveniji sprejel maja 1966, takrat na uradni prijateljski obisk. 31. maja sta se v vili Bled pogovarjala o mednarodnem položaju in dvostranskih odnosih, naslednji dan pa sta se na Brdu sestala na bolj neformalnem srečanju. Popoldne istega dne sta obiskala Ljubljano, kjer sta si ogledala Ljubljanski grad, staro Ljubljano in Magistrat in se sprehodila po ljubljanskih ulicah.

Septembra 1967 sta se na Brdu srečala Tito in prvi sekretar enotne socialistične stranke Nemčije Walter Ulbricht. Mesec prej pa je Tito sprejel generalnega sekretarja Komunistične partije Francije Waldecka Rocheta, s katerim je imel na Brdu pogovore, kasneje pa mu je priredil tudi večerjo. 3. in 4. novembra 1970 je Slovenijo obiskal romunski predsednik Nicolae Ceausescu, s katerim je imel Tito pogovore na Brdu. Državi sta podpisali sporazum in sta bili v naslednjem obdobju zaveznici proti skupnemu "sovražniku" – Sovjetski zvezi.

V začetku oktobra 1969 je bil Titov gost na Brdu tudi italijanski predsednik Giuseppe Saragat, s katerim sta skupaj ribarila, na Brdu je Tito gostu priredil tudi poslovilno kosilo. 11. oktobra istega leta je Tito v Zdravilišču Radenci priredil slavnostni sprejem tudi za avstrijskega predsednika

Franza Jonasa, s katerim sta naslednji dan otvorila novi most na Muri v Gornji Radgoni.

V letu 1972 je na kar štiridnevni obisk s Titom v Slovenijo drugič prispel etiopski cesar Haile Selasie. Tito ga je sprejel 25. junija na brniškem letališču, v naslednjih dveh dneh pa sta imela pogovore na Brdu, obiskala pa sta tudi nekaj okoliških krajev.

Tito je v tem obdobju trikrat preživel novoletne praznike v Sloveniji – na Brdu je silvestroval leta 1965, konec leta 1971 pa je pričakal v tovarni dekorativnih tkanin v Ljubljani skupaj z družbeno-političnim vrhom Slovenije.

"Zbogom, dragi otroci!" (1973-1980)

Tako se je končal Titov govor, ko je maja 1979 v Bistrici ob Sotli spregovoril učencem ob odprtju nove šole, ki je nosila ime po njegovi materi. To je bil Titov zadnji obisk v Sloveniji, ko je bil še kolikor toliko pri močeh. Naslednjič je prišel v Slovenijo v začetku januarja 1980 že težko bolan in tu dočakal svojo smrt.

To obdobje je zaznamovalo predvsem pričakovanje Titove smrti ali "dneva X", kot so ga poimenovali v jugoslovanskem vodstvu. Oktobra 1970 je Tito doživel že drugi ali tretji srčni infarkt, zaradi česar je moral počasi del svojih "dolžnosti" prepustiti drugim. Med partijsko in državno nomenklaturu se je vnel "neusmiljen" boj za oblast,

v katerem je Tito ostajal vse bolj "osamljen, obremenjen s sumičenjem do vseh in strahom pred zarotami".³⁶ Ustava iz leta 1974 je uvajala kolektivno predsedstvo, kljub načelom rotacije pa je Titu zaradi zgodovinskih zaslug zagotavljala funkcijo predsednika "za nedoločen čas".³⁷ Titov kult je v tem času dobival malikovalske razsežnosti.

Za Titove obiske v Sloveniji v tem zadnjem obdobju je značilno, da jih je številčno manj, so pa daljši, kar je povezano s Titovo starostjo in njegovim vse slabšim zdravstvenim stanjem. Notranje- in zunanjepolitična dejavnost Tita v Sloveniji sta uravnoteženi, čeprav je Tito zelo malo potoval po Sloveniji, zato pa je sprejemal delegacije iz različnih koncev Slovenije v rezidenci na Brdu. Slovenijo je v tem času obiskalo kar nekaj državnikov iz obeh blokov in neuvrščene gibanja.

Tito je v tem obdobju na Brdu sprejemal tudi bolj "navadne" ljudi, kar v prejšnjih obdobjih ni bilo značilno. To so bile delegacije različnih tovarn, organizacij, občin, mest, šol, in druge. Na Brdu pa je Tito v tem času sprejel tudi mnogo zveznih in republiških funkcionarjev ter diplomatov,³⁸ tu so potekale tudi nekatere seje najvišjih državnih organov.³⁹

Titovih obiskov slovenskih krajev in prireditev je bilo malo, večino pa lahko krajevno omejimo na Gorenjsko in Ljubljano z okolico. Množičnih prireditev, ki so bile značilne za prejšnja obdobja (predvsem za prvi dve), se Tito ni več udeleževal, zadnji dve sta bili slovesnosti ob koncu 18. pohoda Po poteh okoli partizanske Ljubljane (1974) in ob 25-letnici samoupravljanja v Litostroju (1975), kjer je imel tudi govora.

Kar nekajkrat je v tem obdobju preživel v Sloveniji prvomajske praznike (1973, 1974 in 1977) in se udeležil delavskih praznovanj na Joštu nad Kranjem in v Kamniški Bistrici. Leta 1973 pa je dočakal na Brdu novo leto. Takole je poročalo Delo: "*V družbi svojih sodelavcev iz Slovenije je predsednik Tito dobro razpoložen silvestroval do zgodnjih jutranjih ur. [...] Opolnoči je predsednik Tito najprej izmenjal čestitke s soprogo Jovanko, nato pa so mu najuglednejši predstavniki družbenopolitičnega življenja Slovenije zaželeli srečo in dolgo življenje v dobro vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti.*" Igrali so jim Avseniki, čas pa so si poleg s plesom krajšali tudi z loterijo: "*Tito sam je potegnil številko,*

ki mu je prinesla lepo izrezljano leseno palico z zavitim ročajem", je še poročalo Delo.⁴⁰

Za jugoslovansko zunanjo politiko v tem zadnjem obdobju Titovega življenja je značilno, da je vse bolj postajala istovetna s Titovo osebno ambicijo igrati pomembno vlogo⁴¹ na mednarodnem prizorišču, ki je večkrat ogrozila naklonjenost ene ali druge velesile, med katerima je Jugoslavija dokaj uspešno lovila ravnotežje.

Februarja 1973 je Tito na Brdu sprejel prvega sekretarja centralnega komiteja Arabske socialistične unije Sajeda Mareia, s katerim sta se pogovarjala o bližnjevzhodnem vprašanju. Ko je 6. oktobra prišlo do novega izraelsko-arabskega konflikta, se je Jugoslavija postavila na stran Arabcev ter celo pustila sovjetskim letalom uporabljati svoj zračni prostor za dovažanje orožja Arabcem, kar je dodobra ohladilo odnose z ZDA.⁴² Prav tako na Brdu je decembra 1974 sprejel Jaserja Arafata, voditelja Palestinske osvobodilne organizacije, naslednje leto pa novega egiptovskega predsednika Anvarja El Sadata, s katerim sta imela razgovore tudi v lovski koči na posestvu. Aprila 1977 je gostil tudi podpredsednika Egipta Hosnija Mubaraka.

Jugoslavija se je zelo angažirala tudi pri ciprskem vprašanju in skušala igrati vlogo mirovnega posrednika. Tito je aprila 1973 na Brdu sprejel zunanjega ministra Turčije Mahmuda Masmudija, v začetku junija 1975 pa tudi predsednika grške vlade Konstantina Karamanlisa.

V začetku maja 1973 je Tito sprejel v Sloveniji prvega sekretarja poljske Združene delavske partije Edwarda Gierka, ki je prispel na štiridnevni obisk. 4. maja sta imela na Brdu pogovore in svečano večerjo, po njej pa sta se udeležila svečanega sprejema v hotelu Golf na Bledu. Konec maja istega leta je Tito na Brdu gostil iranskega šaha Rezo Pahlavija.

Junija 1975 je v Sloveniji kar pet dni gostil predsednika Demokratične ljudske republike Koreje Kim il Sunga, s katerim sta imela na Brdu uradne pogovore o dvostranskih odnosih in aktualnih mednarodnih vprašanjih. Poleg Gorenjske sta obiskala tudi Ljubljano, kjer so jima priredili sprejem na Trgu revolucije. Istega meseca je Tito na Brdu sprejel predsednika ministrskega sveta Nemške demokratične republike Horsta Sindermanna, konec avgusta in v začetku septembra pa še senegalskega predsednika in pesnika Leopolda Senghorja. Konec leta 1975 je Tito na Brdu sprejel avstrijskega kanclerja Bruna Kreiskyja.

³⁶ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 335.

³⁷ Sama omemba misli, da bi Tito lahko umrl, je bila bogokletna.

³⁸ Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 59-72.

³⁹ Konec maja 1975 je Tito na Brdu predsedoval 33. seji predsedstva SFRJ, na kateri so govorili o aktualnih vprašanjih s področja zunanjepolitične dejavnosti Jugoslavije. 7. septembra 1978 se je na Brdu pogovarjal s člani predsedstva CK ZKJ in sekretarji medobčinskih svetov in z vodstvenim aktivom SRS. Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 69.

⁴⁰ *Delo*, 3. 1. 1974, str. 1.

⁴¹ Z otoplitvijo odnosov med ZDA in SZ v sedemdesetih letih se je vloga Jugoslavije zmanjšala, v krizi je bilo tudi gibanje neuvrščene, ki je bilo paradni konj jugoslovanske zunanje politike in Tita samega.

⁴² Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 319.

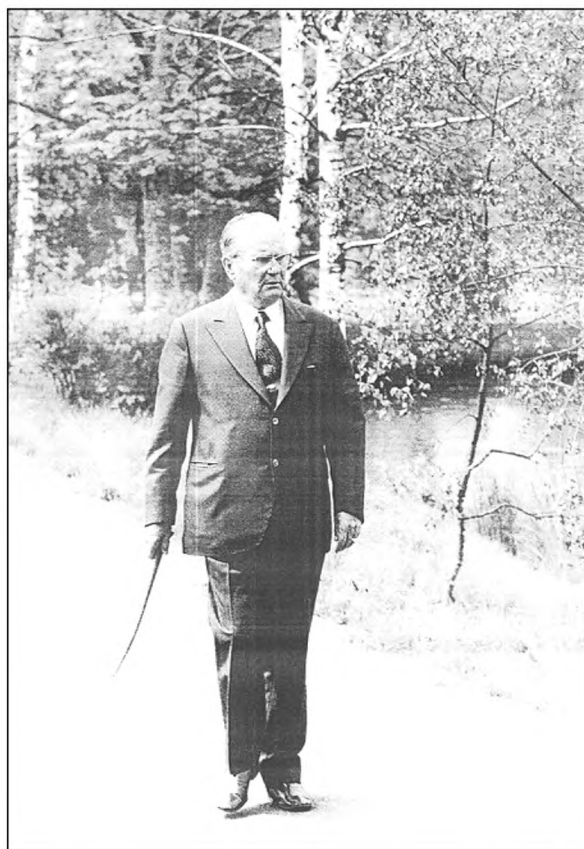
Tito in Jovanka z Edvardom Kardeljem in drugimi na Brdu, 20. januar 1970 (Fototeka MNZ)

Drugič je Slovenijo obiskal predsednik Romunije Nicolae Ceaușescu. Septembra 1975 ga je Tito sprejel na Brdu, mu priredil slavnostni sprejem v vili Bled, naslednji dan pa sta se udeležila lova v Kamniški Bistrici, kjer naj bi uplenila kar 9 močnih gamsov.⁴³ Septembra 1978 je na Brdu gostil še enega znanega državnika – bivšega nemškega kanclerja, tedaj pa predsednika nemške Socialdemokratske stranke Willija Brandta.

Pod Titovim predsedstvom je 9. maja 1979 na Brdu potekala 1. seja koordinacijske komisije Jugoslavije za pripravo udeležbe na 6. konferenci neuvrščenih. Konferenca v Havani se je Tito kljub vse slabšemu zdravju udeležil, saj je skušal preprečiti razkol med neuvrščenimi, ki je bil viden že na 4. konferenci neuvrščenih v Alžiru.⁴⁴ Še dva pomembna obiska Tita v Sloveniji v tem obdobju, ki se sicer nista odvila na Brdu, je potrebno omeniti. 7. marca 1976 sta z Brionov na kratek obisk v Koper prispela Tito in kubanski predsednik Fidel Castro. Ogledala sta si пристanišče v Kopru, kosila v restavraciji Capris, zvečer pa sta se vrnila na Brione. Januarja 1979 se je Tito udeležil pogreba Edvarda Kardelja, zaradi česar je prekinil svojo "turnejo" po Kuvajtu, Jordaniji, Siriji in Iraku.

V začetku januarja 1980 je Tito prispel v Slovenijo na zdravljenje v ljubljanski Klinični center. Po pregledu je do 13. januarja prebival na Brdu in

sprejemal različne zvezne in republiške funkcionarje. To je bil njegov zadnji obisk na Brdu. 13. januarja je bil prvič operiran, 20. pa so mu ampu-

Tito na sprehodu po parku

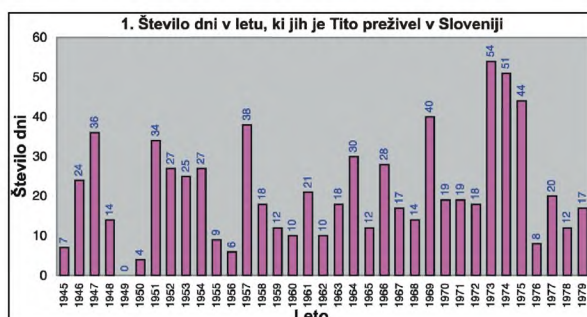
⁴³ Romunija je bila v tem času edina zaveznica Jugoslavije v t.i. vzhodnem bloku.

⁴⁴ Rivalstvo med Titom in Castrom za "dušo" gibanja, poleg tega pa so nastali konflikti tudi med državami proizvajalkami in potrošniki nafte ter etnični in oze- meljski konflikti.

tirali levo nogo. Stanje se mu je nekoliko izboljšalo, do 17. februarja je še sprejemal obiske. Mediji so vsak dan objavljali novice o njegovem zdravstvenem stanju, državni aparat je bil v stanju nenehne pripravljenosti na Titovo smrt, scenariji za pogreb že pripravljeni. 4. maja je Tito umrl, krsta z njegovimi posmrtnimi ostanki pa je Ljubljano in Slovenijo zapustila 5. maja.

Titovi obiski v Sloveniji še skozi oči statistike

Od leta 1945 do 1979 je Tito Slovenijo obiskal približno 162-krat, skupaj približno 750 dni.⁴⁵ Najbolj dolgo je bil Tito v Sloveniji leta 1973 – kar 54 dni, najmanj pa leta 1949, ko Slovenije ni obiskal niti enkrat.

Po številu obiskov⁴⁶ sta na prvem mestu leti 1961 in 1969, ko je Tito kar devetkrat prispel v Slovenijo (čeprav le za kratek čas).⁴⁷ Na leto je Tito preživel v Sloveniji povprečno 20,4 dni.

⁴⁵ Kljub temu da za vse dni ni bilo možno ugotoviti, kaj je Tito takrat v Sloveniji počel, sem se odločila tudi za "statistično obdelavo" obiskov. Čeprav so časopisi o Titovih obiskih podrobno poročali, včasih ni bilo mogoče ugotoviti niti tega, ali je na določen dan v Sloveniji bil. K temu je prispevala še majhnost slovenskega ozemlja, relativno dobra infrastruktura in bližina Brionov, kjer je Tito preživel veliko časa.

⁴⁶ Enota 1 obisk je čas, ki ga je Tito strnjeno preživel v Sloveniji.

⁴⁷ Burja, *Tito v Sloveniji*, str. 110.

Zaključek

Grad Brdo s pripadajočim posestvom je bil za časa Titove Jugoslavije eden najpomembnejših protokolarnih objektov. K temu so pripomogli različni dejavniki, kot so dobra ohranjenost in nepoškodovanost samega gradu po drugi svetovni vojni, bližina druge zelo pomembne Titove rezidence na Brionih, strateška lega Slovenije in dobra infrastrukturna pokritost njenega ozemlja.

Pomembno protokolarno funkcijo je Brdo obdržalo tudi po smrti Josipa Broza Tita in razpadu Jugoslavije. V času samostojne Slovenije so slovenski politiki na Brdu gostili kar nekaj pomembnih državnikov, njegova ugodna strateška lega pa je privlačna tudi za srečanja na najvišji svetovni ravni, kakršno je bilo srečanje ruskega predsednika Vladimirja Putina in ameriškega predsednika Georja Busha leta 2001. Če sklepamo po tem, bo prihodnost Brda za zgodovinarje vsaj toliko zanimiva kot njegova preteklost.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

Arhiv Dela

Arhiv Službe predsednika Republike Slovenije

Fototeka MNZ – Fototeka Muzeja novejšje zgodovine

ČASOPISI

Delo, 1958-1980

Slovenski poročevalec, 1945-1958

LITERATURA

Burja, Andreja: *Tito v Sloveniji*, diplomatska naloga. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 2001.

Dedijer, Vladimir: *Josip Broz Tito: prispevki za življenjepis*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1953.

Dedijer, Vladimir: *Josip Broz Tito: prispevki za življenjepis*. Ljubljana : DZS, 1972.

Demšar, Vinko: Predsednik Tito na obisku v škofjeloški občini. *Loški razgledi*, 27, 1980, str. 15-24.

Drofnik, Božena, Kramperšek, Andreja: *Tito med nami (Tito na celjskem področju)*, raziskovalna naloga. Celje : Gimnazija Celje, 1980.

Drolc, Franc, Omejc Vida, Rogelj, Milka, Benedik, Franc, Holynski, Nada, Žontar, Majda: *Titova srečanja z Gorenjsko*. Kranj: Gorenjski muzej, 1980.

Đilas, Milovan: *Druženje s Titom*. Zemun : M. Đilas in M. Đorgović, 1990.

- Fister, Vesna: *Mit Josipa Broza Tita*, diplomsko delo. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2000.
- Ilić, Branislav, Ćirković, Vojislav in drugi: *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*. Beograd : Exportpress, 1988.
- Kavčič, Stane: *Dnevnik in spomini 1972-1987*. Ljubljana : Časopis za kritiko znanosti, 1988.
- Koprivc, Jaka: *Tito*, posebna izdaja Dela. Ljubljana : Delo, 1980.
- Križnar, Ivan in drugi: *Spominski park Trebče – Titova bivanja na Trebčah*. Ljubljana : Komunist, 1983.
- Mijalković, Sava, Brajović Aleksa: *Gosti socijalističke Jugoslavije*. Beograd : Privredna štampa, 1980.
- Nedog, Alenka: Tito v Sloveniji (kronika). *Komunist*, 24. november, 8. december, 15. dec., 22. dec. 1967, in 1. januar 1968.
- Pirjevec, Jože: *Jugoslavija: (1918-1992): nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper : Lipa, 1995.
- Pirjevec, Jože: *Tito, Stalin in Zahod*. Ljubljana : Delavska enotnost, 1987.
- Plazar, Majda: *Praznovanje dneva mladosti*, diplomsko delo. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1998.
- Radulović, Filip: *Ljubezni Josipa Broza*. Ljubljana : Magnolija, 1990.
- Repe, Božo: *Naša doba*. Ljubljana, DZS : 1995.
- Rolc, Jošt ur.: *Tito pri nas*, zbornik. Radovljica : Založba Skupščina občine Radovljice, INDOK center Radovljice in družbene organizacije Radovljice, 1980.
- Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.
- Štampohar, Tone: *Tito in Dolenjci*. razstavni katalog, Novo mesto : Dolenjski muzej, 1972.
- Švajncar, Janez in Brišar, Srečko: Tito v Sloveniji. *Komunist*, 1980, 6. maj. str. 7-10.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Besuche Josip Broz Titos in Slowenien (1945-1980)

Das Schloss Brdo/Egg samt dazugehörigem Gut wurde im Jahre 1947 nationalisiert und ging in den Besitz der Föderativen Volksrepublik Jugoslawien über. Es fiel dem damaligen jugoslawischen Präsidenten Josip Broz Tito zu, der es bis zu seinem Tode als Sommersitz und Residenzobjekt verwendete. In Brdo empfing er zahlreiche ausländische Staatsmänner, Diplomaten, Vertreter der

slowenischen und jugoslawischen politischen, wirtschaftlichen und militärischen Führungsspitze sowie zahlreiche Persönlichkeiten des öffentlichen und kulturellen Lebens zu Gesprächen. Außer Empfängen veranstaltete er für seine Gäste auf Schloss Brdo Mittag- und Abendessen in vertrautem Kreis. Größere Empfänge und Abendessen fanden in der Villa Bled statt. Die durch einen hohen Zaun von der Außenwelt abgesperrte Residenz in Brdo mit zahlreichen Grünanlagen und eigenem Jagdrevier bot Tito unzählige Entspannungsmöglichkeiten, deswegen verbrachte er dort einen Teil seiner Freizeit.

In der Zeit, wo sich Tito in Slowenien aufhielt (in 35 Jahren waren es insgesamt etwa 750 Tage), besuchte er verschiedene Orte, Betriebe und Veranstaltungen. Er bereiste alle slowenischen Gebiete, am meisten Gorenjska, mehrmals auch Štajerska und Primorska. Diese Besuche waren Bestandteil des politischen Zeremoniells, durch welches Titos Persönlichkeitskult aufgebaut und erhalten wurde, durch seine Besuche hielt er echte Kontakte mit der Bevölkerung aufrecht.

Eine Analyse von Titos Besuchen in Slowenien zeigt deren enge Wechselbeziehung zum damaligen innen- und außenpolitischen Geschehen. Im Zeitabschnitt 1945-1954 spiegelt sich in Titos Besuchen in Slowenien und den Empfängen von ausländischen Delegationen in Brdo der Umbruch in der jugoslawischen Außenpolitik nach der Kominformbüro-Resolution sehr deutlich wider: Während vor 1948 mehr Delegationen aus dem späteren Ostblock in Brdo eintrafen, gab es danach mehr Besuche aus dem westlichen Lager. In den Jahren 1955-1963 besuchten Slowenien mit Tito die meisten höchstrangigen Delegationen, vor allem aus afrikanischen und asiatischen Staaten, die sich später zu der sogenannten Blockfreienbewegung zusammenschlossen. Diese Besuche waren sehr pompös und verliefen unter starker Beteiligung der Bevölkerung und bei äußerster Medienwirksamkeit.

Im dritten Zeitabschnitt (1964-1972) waren Titos Besuche vor allem innenpolitischen Aktivitäten gewidmet, d.h. es handelte sich um Besuche slowenischer Städte, Ortschaften, Betriebe und verschiedener Veranstaltungen. Die diplomatische Tätigkeit in Brdo und Bled blieb nach wie vor lebhaft, die Besuche von ausländischen Staatsmännern in Slowenien wurden jedoch weniger zahlreich und pompös. Die letzte Periode war auch durch die Tatsache gekennzeichnet, dass Tito bereits betagt und kränklich war, folglich weniger durch Slowenien reiste, vielmehr verschiedene aus- und inländische Delegationen auf seiner Residenz in Brdo empfing. Brdo war auch seine letzte Residenz, von dort wurde er 1980 in das Klinische Zentrum in Ljubljana eingewiesen, wo er am 4. Mai starb.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 728.8(497 Brdo):72
prejeto: 19. 3. 2004

Gojko Zupan

mag. umetnostne zgodovine, sekretar, Ministrstvo za kulturo, Metelkova 4, SI-1000 Ljubljana
gojko.zupan@gov.si

Arhitektura dvorca Brdo pri Kranju

IZVLEČEK

V besedilu je predstavljen stavbni razvoj renesančnega dvorca Brdo od znanih začetkov v 15. in 16. stoletju skozi baročno obdobje in lastnino družine Zois do konca 19. stoletja. Posebej in enakovredno je obravnavan čas velikih prezidav v obdobju kneza Pavla Karađorđevića. Dela sta vodila arhitekt Aleksandar Đorđević in krajinski arhitekt Cecil Pincent, ki je dvorec prevrednotil v vilo z vrtom. Sledi opis več temeljitih prezidav po letu 1950 pod vodstvom arhitekta Vinka Glanza, dopolnil arhitekta Igorja Lunačka in drugih avtorjev v dobi Josipa Broza Tita. Dodan je popis prenov po osamosvojitvi Slovenije do leta 2003.

KLJUČNE BESEDE

Brdo, dvorec, renesančno stavbarstvo, arhitektura 20. stoletja, Egkh, Cecil Pincent, Aleksandar Đorđević, Vinko Glanz, Igor Lunaček

SUMMARY

THE ARCHITECTURE OF THE MANOR BRDO AT KRANJ

The contribution presents the building development of the renaissance manor Brdo from its known beginnings in the 15th and 16th centuries, through the baroque period and ownership of the Zois family, to the end of the 19th century. Large reconstructions during the period of Prince Pavel Karađorđević are presented in particular and equally. The works were conducted by the architect Aleksandar Đorđević, and landscape architect Cecil Pincent who revalued the manor into a villa with gardens. Added is a description of several rebuildings after 1950 under the guidance of the architect Vinko Glanz, additions by the architect Igor Lunaček, and other authors from the period of Josip Broz Tito. Also added is an inventory of renovations from after the attainment of independence of Slovenia to the year 2003.

KEY WORDS

Brdo, manor, Renaissance architecture, 20th century architecture, Egkh, Cecil Pincent, Aleksandar Đorđević, Vinko Glanz, Igor Lunaček

Grad Brdo pri Kranju je reprezentančen državni objekt, ki ga skušajo uslužbenci slovenskega protokola v 21. stoletju predstaviti svetu kot zanimivo plemiško rezidenco. V preteklem stoletju v Sloveniji nobenega dvorca ni obiskalo toliko plemenitih in vladarskih glav. Posebej je slovel v dobi neuvršenih; bil je eno od prizorišč osamosvajanja Slovenije. Znova je zaslovel kot kulisa prvega srečanja med voditeljema ZDA in Rusije, Bushem in Putinom. Objekt, namenjen protokolu ali vladarjem prve in druge Jugoslavije, je bil ob svoji namembnosti v strokovnih izborih arhitektov ali umetnostnih zgodovinarjev redko obravnavan.

Grad – dvorec so zlasti v 20. stoletju zaradi želja lastnikov, uporabnikov in varnostnikov zapirali pred javnostjo. Zgradbo in posestvo v celoti so najbolj močno preuredili, ker so tako narekovali varnostni predpisi in potrebe Josipa Broza Tita in njegovih spremljevalcev. Renesana romatika ali značilnosti trdnjave s stolpi so izginile pod oblogami, prezidavami, dopolnitvami in opremo. Zasebnost in varnost sta dvorec skrivali za visokimi ograjami, živimi mejami, posebnimi režimi in stražarji vseh vrst. Imena arhitektov, ki so stavbo prenavljali, so zabeležena, vendar redko javno propagirana. Arhitekti sami so morali naročnikom vedno oddati vse svoje načrte. Nekatere fotografije z delovišča pa so se porazgubile.¹ Redki preostali viri so še skriti v slabo dostopnih arhivih Vlade RS in v Beogradu, nekatere so izgubili ob kasnejših predelavah dvorca. Nepopoln komplet načrtov dvorca Brdo hranijo v arhivu Zavoda za varstvo kulturne dediščine v Kranju.² Nekaj tančic je z arhivskih virov v Beogradu že odstrnila Lidija Slana. Besedila v tej Kroniki naj bi spodbudila še več arhivskih raziskav.

Natančni poznavalci zgradbe na Brdu pri Kranju ne morejo uvrstiti med srednjeveške višinske fevdalne postojanke – gradove.³ Značilna trdnjavska stavba s štirimi nadstropnimi trakti okoli arkadiranega notranjega dvorišča in z izstopajočimi stolpi v vogalih je dvorec. To je reprezentativna grajska stavba fevdalnega plemiča, sezidana na izbrani lokaciji njegovega posestva, pogosto namenjena le za začasno prebivanje.⁴ Označi iz enciklopedije moramo dodati, da je bila večina dvorcev postavljena kot samostojna zgradba v večjem vrtu ali na drugačni izbrani naravni lokaciji. Dekorativni vrtovi so postali po letu 1500

velika moda in odmevi renesančnih oblikovanj ter kasneje razsežnih baročnih zasnov so bili za lastnike vsaj tako pomembni kot zidana bivališča. Dr. Nace Šumi je prav dvorec Brdo pri Kranju uvrstil med vzorčne renesančne dvorce, ki so se v naših krajih razvili v 16. stoletju.⁵ Domovanje Egkhov ali Brdskih je gotovo bilo med objekti, ki so s svojim stavbnim tipom postali zgled za sorodna, v istem obdobju nastajajoča plemiška bivališča.

Grozeče turške nevarnosti, pogosti kmečki upori in odmev beneških vojn so posameznim lastnikom dvorcev v Sloveniji v 16. stoletju še narekovali utrjeno pritličje ali izstopajoče vogalne stolpe. Morda so nekateri graditelji zaradi dviga lastnega pomena posebej zahtevali dodatno utrjevanje in nekoliko arhaične oblike. Večina dvorcev je bila tedaj postavljena ali prestavljena na ravnice. Pogosto so stavbarji na našem ozemlju selili nove zgradbe na bolj stabilna tla, ker so bili prestrašeni ob potresih leta 1511, ko so bili v osrednji Sloveniji poškodovani ali celo razvaljeni številni obstoječi gradovi na težko dostopnih, dvignjenih lokacijah. Drugi vzrok je bil spremenjen način vojskovanja, saj so možna obleganja z artilerijo zahtevala drugačen tip zidov in širših, izstopajočih stolpov, običajno s poševninami v spodnji etaži. Tretji vzrok so bili modni tokovi nove arhitekture, ki so, posebej iz Furlanije, segli na Kranjsko. Domači stavbeniki in izvajalci del so jih pogosto nekoliko prikrojili. Dodaten razlog za selitev na ravnice so bili omenjeni modni vrtovi, ki jih je bilo na strmih pobočjih težko urejati.

Brdo je tip večjega plemiškega dvorca, podoben osnovnim izhodiščem renesančnih utrd. Izhodiščni tloris je pravokotnik s štirimi različno širokimi nadstropnimi trakti. Ti oklepajo notranje arkadirano dvorišče skoraj idealne kvadratne oblike. Stavba ima v zunanjih vogalih tlorisno štiri-strane stolpe. Na južni strani sta izstopajoča stolpa nekoliko zašiljena, vsi imajo značilne poševnine v pritličjih in ohranjen kordonski prstan.⁶ Podobni gradovi, zidani v istem času, imajo lahko valjaste stolpe ali stolpe s kvadratnim prerezo.

Zaradi intenzivnih nasipavanj in preurejanj vrtnih teras ter sedanjih kamnitih oblog pročelij so spodnji deli dvorca zakriti in stavbna celota učinkuje veliko bolj čokato, kot je nekoč. Potlačenost dodatno poudarijo strehe stolpov, ki so bolj položne kot v Valvasorjevem obdobju, njihovi zatrepi pa so ožji. Arhivske fotografije potrjujejo, da so bili zidovi dvorca grajeni iz lokalnega kamna. Samo vogali stolpov so imeli značilen kamnit šivan rob.

¹ Šumi, Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem, str. 174, opomba 38.

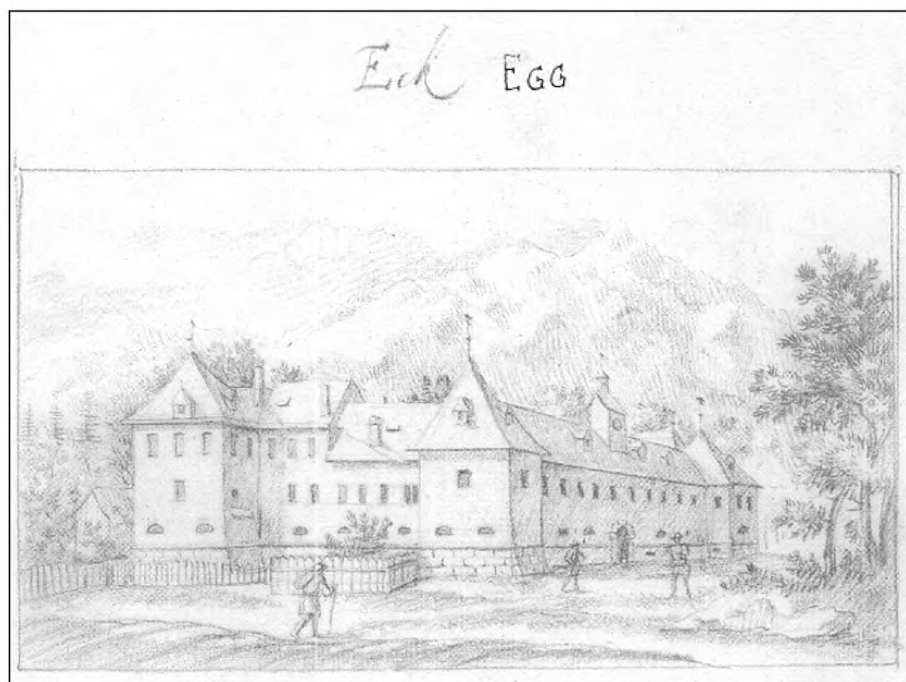
² Konservatorica mag. Nika Leben je prijazno omogočila vpogled v vse njihove dokumente, ki so v arhivu zavoda v mapi Brdo. Večine načrtov avtorji niso natančno signirali in datirali, vendar je mogoče razbrati osnovna poglavja predelav.

³ Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture, str. 177.

⁴ Osnovna opredelitev je povzeta po geslu v Enciklopediji Slovenije: Šumi, Dvorec, str. 411-412.

⁵ Šumi, Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem – Obdobje renesanse, str. 32-33.

⁶ Stopar je uvedel izraz kordonski kamen, otok in kordonska palica. Polkrožni, izstopajoč kamen je prstanasto opasal zunanost stolpa in bil namenjen boljši obrambi.

Risba dvorca Brdo, Valvasorjeva risba, okoli 1678

V 16. stoletju in do zadnjih prenov so bila pročelja dvorca Brdo ometana, razen spodnjega dela pod kordonskim prstanom, ki je bil obložen s kamnom. Do konca prve četrtine 20. stoletja so bile strehe prekrile s škodlami. Zamenjali so jih z bobrovcem in drugimi materiali, posebej z eternitom, ki se je leta 2003 umaknil opečni kritini.

Dvorec je bil v 16. stoletju in pred tem postavljen na razgledni in odprti legi, vendar na rahli vzpetini, kar potrjuje že ime lastnikov samo, ko povzema značilnosti brda ali morda vogalne lege.⁷ Lega ni bila obrobna kot danes, saj je dvorec stal blizu tovarniških poti, znanih v prazgodovini in kasneje, praktično ob poti med Ljubeljem in prehodi v smeri morja. Danes so tovarniški prehodi čez Karavanke in skozi Kranj ter Škofjo Loko ter naprej proti Furlaniji manj znani. Pomen poti in tovarništva je bil lastnikom, posebej Juriju Egkhu-Hungerspachu dobro znan, saj si je rodbina velik del dohodkov zagotovila prav s pobiranjem mitnin in drugih taks na Kranjskem in v sosednjih deželah.

Pred začetkom novogradnje so, po arhivskih podatkih⁸ sodeč, ob stavbni parceli že prilagajali vodotoke in ribnike za novo ali razširjeno rabo in obrambo. Lastnik je s cesarjevim dovoljenjem spre-

minjal njihovo lego in količino pretoka vode. Domnevamo lahko, da je bila voda namenjena za napajanje načrtovanih grajskih obrambnih jarkov ali zamočvirjenje dela dostopnih travnikov in ne zgolj za poganjanje mlinov. Bistven element postavitve novega dvorca je bilo njegovo orientiranje ob osi Predoslje–Brdo, kar je bila tedaj vsaj tako revolucionarna novost kot floris štirih traktov okoli kvadratnega dvorišča, saj je omogočila novo koncipiranje palače v naravnem in grajenem okolju ter ureditev vrtov ob osi, usmerjeni proti novemu glavnemu vhodu. Prepričani smo, da je bil prvotni vhod obrnjen proti jugu ali pa je stal na severni strani sedanjega južnega trakta.

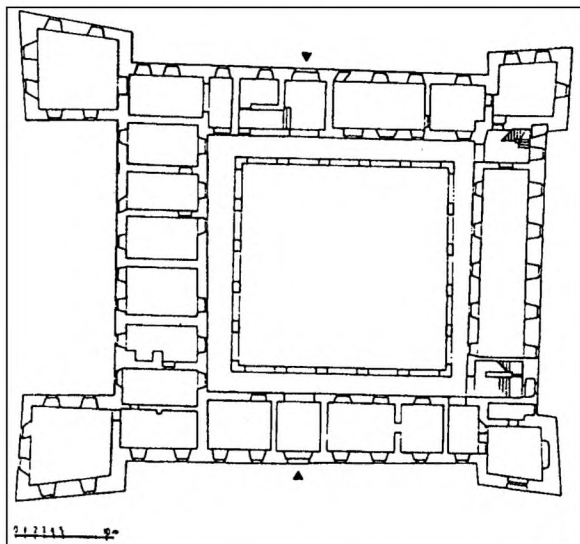
Dvorec Brdo je bil po do sedaj znanih zapisih prvi enotno zasnovan dvorec takšne vrste v osrednji Sloveniji. Kljub zasnovanemu konceptu dvomimo, da je bila vsa stavba grajena naenkrat, kar kažejo različni obsegi posameznih traktov, debelina zidov, neuravnoteženo število okenskih osi in druge značilnosti.⁹ Preveč dosledne predelave 20. stoletja so uničile ali prekrile številne značilnosti. Zaradi poenotenih streh, konstrukcij, novih betonskih plošč, podrhtih, pozidanih in preoblečenih zidov ter popolnoma predelanih oken celostna analiza ni mogoča. Domnevamo, da so renesančno stavbo gradili v dveh ali več fazah. Verjetno je renesančna zasnova prve faze najprej

⁷ Nekateri pisci lastnike posestva označijo kot Egkhe, drugi kot Eckerje.

⁸ Natančno so lastniki Brda popisani v brošuri: Vahen: Brdo, kratek pregled zgodovine gradu in gosposčine. Ti in drugi podatki so zbrani in predstavljeni v knjigi: Slana, Brdo pri Kranju, str. 25. Listina, v kateri je 30. julija 1500 cesar Maksimiljan I. Juriju Brdskemu prodal gosposčino Novi grad ob Kokri.

⁹ Enako domnevo so zapisali strokovnjaki Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju in Zavoda R Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane marca 1991 v spomeniško-varstvenih smernicah za javni natečaj.

spominjala na Gracarjev Turn ali na nekaj kasneje urejen dvorec Vipolže v Goriških Brdih, kjer imamo ob razpotegnjenem pravokotnem jedru dva podobno rombasto izstopajoča stolpa. Popravilo gradu v Brdih in morda celo novo zasnovo je goriški glavar Jurij Egkh s svojega delovnega mesta lahko spremljal skoraj s prostim očesom.¹⁰

Tloris dvorca Brdo pred predelavo 1952

Dokončne potrditve teze,¹¹ da je na isti lokaciji pred zidavo dvorca Brdo že stala stolpasta ali podobna zgradba, brez natančnih stavbnih in ustreznih arheoloških raziskav ni mogoče nedvoumno potrditi, čeprav so posamezne nedoslednosti enotne gradnje jasno vidne v fasadnem plašču, tlorisni zasnovi, debelini in razporedu zidov in višinskih gabaritih. Zidava renesančnega kastela verjetno zaradi prej obstoječih struktur ni bila izpeljana povsem dosledno, saj je bil in je južni trakt občutno večji od severnega. Začelje ima nižja stolpa, skoraj vtopljena v maso stavbe, če pregledujemo natančne načrte in ne le shematično narisanih skic ali poenostavljenih risb in grafik. Vendar je bil do 18. stoletja ali celo kasneje nižji tudi jugovzhodni stolp. Morda je bil južni trakt postavljen prej, severni in vmesne povezave kasneje. Potrditev teze je kontinuirana reprezentančnost južnega trakta, v katerem so imeli v nadstropju urejene glavne bivalne prostore v obdobju Josipa Broza enako kot že v dobi Pavla Karađorđevića. Menimo, da ni bilo bistveno drugače niti v dobi Zoisov in

Brdskih, čeprav je del bivalnih prostorov gotovo segal v vzhodni trakt.

Pregledi shem razvoja dvorca, njegovih tlorisnih izrisov in posebej originalne Valvasorjeve risbe stavbe, nastale okoli 1675, domnevno renesančno dozidavo z veliko gotovostjo potrjujejo.¹² Jugovzhodni stolp je bil že v 17. stoletju bistveno večji – njegova gmota in dodatno triosni trakt ob stolpu sta na risbi in grafikah širša in za bivalno etažo višja. Naklon strehe starejšega stolpa je popolnoma drugačen. Domnevamo, da je bil stolp podoben že ob zidavi renesančnega dvorca, dobrih 150 let prej. Dodatna posebnost je drugačen talni nivo tega stolpa in dvorane ob njem. Južna stolpa rombasto izstopata, severna sta manj zašiljena in bistveno nižja ter ožja. Nedvomno enotni renesančni načrt na praznem stavbišču ne bi predvidel takšne razlike med novo grajenimi posameznimi stolpi in sklopi. Izjemno pomembnost omenjenega višjega dela stavbe potrjuje veliko število dimnikov, ki presegajo število vidnih dimnikov ostalih traktov. Ogrevani prostori so bili nedvomno vezani na bivalne prostore gospodarjev dvorca. Na Valvasorjevi risbi so okna v drugem nadstropju obravnavanega stolpa večja, kot bi pričakovali, in jih je celo več kot v prvem nadstropju. Dodatni dokaz izjemnosti je zanimiv leseni tramovni strop, ki je do danes ohranjen v drugem nadstropju stolpa. Takšen strop v nadstropju severnega trakta sploh ni možen, ker je bil zadnji trakt vedno nižji in manj izpostavljen. Soba s takšnimi razponi treh vzdolžnih tramov in z dovolj ambicioznimi profili v nobenem primeru ni mogla biti pomožen prostor. Morda je bila celo glavni bivalni prostor starega dvorca, kar potrjuje velikost oken na obravnavani Valvasorjevi risbi. Enako razsežnega stropa v drugem nadstropju v gradu v Sloveniji ne poznamo, čeprav je podobno lociranih stropov veliko že na Gorenjskem: Tuštanj, Komenda¹³ in gradovi drugje potrjujejo, da so lastniki skrbno izbrali stolp, ki je lahko zbral največ sončnih žarkov poleti in pozimi, ter ga namenili za bivališče izbrancev. Tramovni stropi so stesani obvezno v dnevnem bivalnem prostoru, izbi ali hiši, kjer so bili nujen funkcionalni dodatek ogrevanega prostora. Značilnost ni veljala samo v bivališčih fevdalcev, enako so ravnali bogati kmetje npr. v Prešernovi hiši v Vrbi in drugje. Z lesom obložena osrednja izba je kot tip ohranjena do dvajsetega stoletja. Osrednji bivalni prostor je bil, če konfiguracija terena ali parcela ni zahtevala drugače, postavljen na JZ stran stavbe, ki je čez dan in popoldne najbolj osončena. Meščanske hiše so morale bolj prilagajati, ker je bila parcelacija v obzidanih mestih drugačna

¹⁰ Grad Vipolže je bil starejši objekt, znan v 13. stol., vendar med prvo beneško vojno leta 1510 podrt. Na lokaciji, na pobočju griča v Brdih, so za tem Thurni (Valsassina) postavili renesančno vilo s kasnejšima rombastima stolpoma ob vhodni strani.

¹¹ Slana, Brdo pri Kranju, str. 24 in 15. Listina 1446, oktober, ARS Ljubljana.

¹² Različica, da bi gradili dvorec kot uglaseno celoto in kasneje prezidali oba južna stolpa, ni verjetna.

¹³ Profilirani strop v Komendi ima narisano letnico 1499. Podoben strop je v Šivčevi hiši v Radovljici.

in zato orientacija izb ponekod variira. Jugozahodni stolp je na Brdu od 15. stoletja do danes ostal najvišji del stavbe z najbolj masivnimi stenami, saj njegovi zunanji stranici merita vsaj pol metra več kot pri sosednjem stolpu na južni strani. Dvonestropni trakt ob stolpu pa so neznano kdaj podrli. Stolpa na severni strani sta primerljiva samo po debelini zidov, ki ponekod presega meter in pol, drugače sta še danes za četrtno manjša od južnih.¹⁴ Valvasorjeva skica kaže celo, da je sleme severnega trakta vsaj dosegalo višino konice stolpa. V 16. stoletju je bila v dvorcu urejena tudi kapela, saj njeno uporabo natančno navajajo kritiki zbiranja protestantov v stavbi. Kje natančno je ležala stara kapela, ni znano; morda blizu enega od vhodov, da je bila lažje dostopna za zunanje obiskovalce. Dodatna zanimivost, zabeležena na Valvasorjevi skici, je bifora v nadstropju južnega trakta.

Lastnik Jurij Brdski je zaradi rodbinskih in službenih vezi odlično poznal razmere in sodobne renesančne stavbe, ki so rasle v Furlaniji in na njenem obrobju. Gradili so jih najboljši inženirji iz Benetk in Avstrije, ki so v začetku 16. stoletja utrjevali obrambni črti obeh vladavin. V Vidmu (Udine) je v istem obdobju nastal nov renesančni grad s poševnimi stolpi rombastega tipa v pritličju.¹⁵

Zgodnjebaročno obdobje v 17. stoletju zunajnosti osnovne stavbe ni dodalo veliko. Valvasorjevi risarji so v lastnini Gallenbergov zabeležili omenjeno, za etažo višje jedro na JZ. Pritlične poševnine so na risbah sorazmerno nizko, kar verjetno potrjuje domnevo, da je bil tik ob objektu v 16. stoletju izkopen jarek, ki je bil ob koncu 17. stoletja že delno zasut. Pritličje ima narisane nenavadne polkrožne line,¹⁶ poseben tip strelnih odprtín, ki so vmesna stopnja razvoja strelnih lin v širše za ognjeno orožje in v okenske odprtine. Drugačne, originalne strelne line so ohranjene na posameznih fotografijah prenove dvorca v poznih petdesetih letih. Iz fotografij ni mogoče razbrati, kje v zunanjem plašču so bile te line; verjetno vzdolž vseh zidov in posebej v stolpih. Gotovo so v baročnem obdobju povečali nekaj oken stavbe. Nekateri strokovnjaki celo domnevajo, da so bile šele v baročnem obdobju v celoti postavljene arkade ob notranjem dvorišču. Bolj verjetno so bile tedaj le prenovljene ali poenotene. Sedanje arkade s prede-

lanimi loki, novimi okenskimi okviri in debelimi ometi ne omogočajo natančnejše datacije. Prvotna zasteklitev bi morda sodila v prvo polovico 19. stoletja. Posamezne fotografije pa kažejo, da arkade v času Zoisov še niso bile zastekljene. Zasteklitev je nedvoumna v obdobju med obema vojnama.¹⁷

Vzhodni trakt na Valvasorjevi grafiki zaključeta dvoetažna stolpa podobne višine in širine. Ali je to stvarna podoba časa pred 1700 ali napaka grafika, ki je nedosledno prerisal terensko risbo, ni jasno. Nad glavnim vhodnim portalom je bil postavljen štiristrani strešni stolpič z uro in piramidasto streho. Podobni stolpiči so bili izjemno modni in so jih postavljali na vse pomembnejše rezidence. Verjetno so novi lastniki Gallenbergi, dvesto let staro stavbo prilagajali novim načinom bivanja. Morda so tedaj nekatere prostore preurejali v niz kontinuiranih sob, kar je ohranjeno zlasti na južni strani dvorca. Domnevamo, da so v njihovem obdobju nastale nekatere dekorativne stenske poslikave, gotovo dvoetažna kapela sv. Mihaela v SV stolpu dvorca. Po drugi svetovni vojni so kapelo neupravičeno prezidali, predelili in s tem prostor degradirali, štukaturam pa namenili spremenjeno vlogo. Mašna licenca za kapelo na tem mestu je bila podeljena leta 1712.

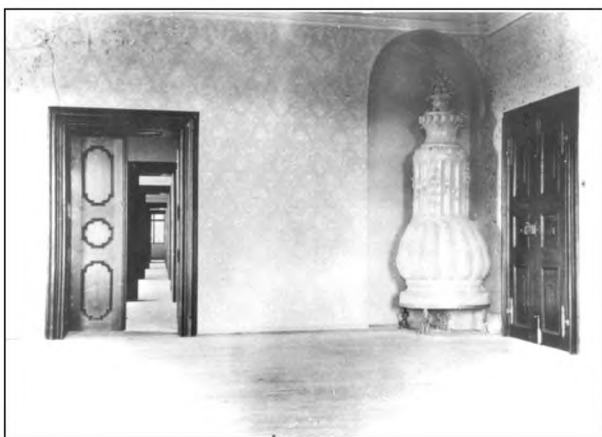
Obdobje Zoisov, ki so bili skoraj dve stoletji lastniki dvorca (1753-1929), je v zgodovini predelav dvorca, po sedaj znanih podatkih, slabo dokumentirano. Baron Michelangelo in njegov sin ter znani mecen Žiga nista spreminjala lupine dvorca, gotovo pa sta notranjost objekta prilagodila svojim potrebam. O tedanji opreči je iz redkih ohranjenih podatkov sestavila zanimivo študijo Vesna Bučič. Večina notranjih prostorov in njihovih okrasov je bila v 20. stoletju popolnoma spremenjena in praktično vse stavbno pohištvo zamenjano. Redke spremembe lahko rekonstruiramo samo s pomočjo nekaj fotografij in opisov stanja pred prodajo podjetnikoma Francu Dolencu in Stanku Hajnriharju. Z nekaj domišljije lahko Zoisom pripišemo štukaturne okrase, v katerih se morda skriva spomin na nekaj mitskih živali iz grba Zoisov. Gotovo so dekoracije iz dobe razcveta trgovine z železom. V prvo polovico 18. stoletja so sodila s fotografij razpoznavna dvokrilna profilirana vrata s trojno delitvijo polj, kakršna so bila ohranjena do prenov po drugi svetovni vojni, kakor dokazujejo dokumentarne fotografije. Vsa profilirana notranja vrata v dvorcu so bila zaščiten s temno oljno barvo. Imela so kovinska, kovana nasadila. Ali so jih uredili že Gallenbergi ali kasnejši Zoisi, ni jasno. Odpirala so se v posamezne sobe in med seboj v kontinuiran niz. Podobe potrjujejo načrti iz istega obdobja, saj so skoraj vsa notranja vrata narisana kot dvokrilna.

¹⁴ Jugozahodni stolp ima na načrtih, narisanih pred oblaganjem s kamnitimi ploščami, za izpostavljeni fasadi mere: J 12.20 m, Z 12.70 m; jugovzhodni stolp J 11.95 m, V 12.15 m; severozahodni stolp S 9.15 m, Z 9.22 m; in severovzhodni S 8.60 m, V 8.60 m.

¹⁵ Grajsko stavbo je po potresu 1511 prenavljal Giovanni da Udine. Dela so bila v Vidmu končana leta 1527.

¹⁶ Enak tip odprtín ima Valvasor izrisan na veliki bastiji gradu Turjak, ki je bila grajena v istem obdobju, pred 1520. Verjetno je bil ob številnih grbih na bastiji gradu Turjačanov celo grb Brdsko-Vogrških, kar dodatno potrjuje povezavo gradbenikov in naročnikov.

¹⁷ URSKD, INDOK, Fototeka in ZVKDS, OE Kranj, Fototeka.

Notranjost dvorca, okoli 1936 (foto: F. Rovšek, Kranj; ZVKDS, OE Kranj, fototeka 44436)

Mlajši Žigov brat Karel je dokazano uredil vrt in znotraj njega botanični vrt, o katerem govori poseben članek. Najkasneje v tem obdobju so povečevali okna v spodnji etaži, saj je potreba po obrambnih pritličjih postala zgodovina; kot zaščito so imeli kovane mreže v kvadratnih kamnitih okvirih. Ohranjene fotografije kažejo znano rokokosko okrasje v izbranih sobah in poslikave s posodami s sadjem in pticami v kartušah, ki so bile na tapetah, nalepljenih ob okenskih odprtinah.¹⁸ Dodatna oprema sob so bile številne, med seboj različne klasicistične peči, ki so jih odstranili po drugi svetovni vojni. Štukature, ohranjene samo v salonu v SV vogalnem stolpu, so domnevno iz zgodnjega obdobja Zoisov. Eden od poznejših Zoisov je želel nov izhod na vrt in uredili so krajše leseno stopnišče ob vzhodnem robu južnega pročelja. Na ohranjenih podobah to stopnišče sledimo od 19. stoletja do predelav v tridesetih letih. Vzdušje južnega pročelja je bila na leseno konstrukcijo pritrjena trta in ta je skoraj zakrila izhod z manjšim balkonom tik ob stolpu.

Začetno obdobje 20. stoletja je bilo za zane-marjeno stavbo s škodlasto streho kritično, saj Zoisi niso imeli dovolj znanja in zlasti denarja za ustrezno vzdrževanje objekta. Škodlasta streha ni bila enotna, saj so jo večkrat popravljali in verjetno tudi spreminjali njen naklon in širino napuščev. Razcvet za stavbo in njeno notranjo opremo je bil znova na vrsti z novimi lastniki, najprej z lesnima trgovcema Hajnriharjem in Dolencem. Prva neplemiška lastnika sta dvorec po nakupu decembra 1929 temeljito prenavljala kar tri leta. Obnove so bile najprej racionalno usmerjene v popravilo strehe ter zamenjavo lesene kritine z opečno in druge nujne predelave delov dvorca, ki je bil zaradi obubožanja Zoisov in njihovega zanemarjanja po

prvi svetovni vojni močno ogrožen. Podjetnika sta imela različne ideje, kaj bi lahko uredila v stavbi, saj so v arhivih celo načrti za predelavo dvorca v dom za ostarele. Očitno sta nameravala z objektom v razsežnem parku tudi zaslužiti. Dela njune skrbne prenove so bili deležni še ribniki in ureditev paviljona ob večji vodni površini. Med velikima stolpoma so uredili bujen predvrt in ga zaščitili z ograjo. Lastnika sta ohranila pomožen izhod na vrt ob vzhodnem robu južnega pročelja.

Gradbeno prenovljeni dvorec z nekaj starega sijaja, štukaturami, ostanki stavbnega pohištva in postavitev na izjemni lokaciji, v vrt blizu Bleda ter v senci Karavank in Avstrije, je navdušil kraljevega namestnika kneza Pavla, da je oktobra 1935, praktično leto dni po nastopu svojega regentstva, sam sebi za obletnico poklonil odkupljeno staro trdnjavo. Hitro so se lotili temeljite dodatne prenove in posodobitve. Pozimi so verjetno risali načrte. Predelave so bile v polnem teku že poleti l. 1936. Gradbena dela je izvajal podjetnik iz bližnjega Kranja. Natančne račune je pošiljal v Beograd, kjer so jih pregledali in potrdili. Del prenov in opreme je novi lastnik plačeval sam, za drugo je denar pritekal z računa, ki bi ga danes imenovali državni protokol.

Dvorec je ohranil osnovne gabarite in razporeditev prostorov. Na južni strani so ukinili pomožno stopnišče in po letu 1938 dozidali arkade. Natančno so uredili še dvoriščne arkade in notranje dvorišče z vodnjakom. Dvorišče so zasadili z bujnim rastlinjem. Vinska trta je rasla celo ob stenah arkad v pritličju. Arkade notranjega dvorišča so v nadstropju zasteklili. Stavba je dobila novo električno napeljavo, prvo centralno kurjavo, uredili so kopalnice in verjetno bolj razkošne spalnice. Na stenah so ohranili večino štukatur.

Ves dvorec so na novo in dodatno opremili, ker za Zoisi in prenovami v času kranjskih podjetnikov ni ostalo veliko kakovostnega pohištva in druge opreme, primerne za plemiški sijaj jugoslovanskega dvora in njegovih povezav z evropskimi vladarji. Knez Pavle Karađorđević in njegova žena Olga sta bila med najbolj kultiviranimi uporabniki in lastniki dvorca v njegovi zgodovini. Plemiča v kratkem času lastništva nista naročila zgolj prostorske prenove. Spodbudila sta celostno metamorfozo stavbe, ki je bila najprej, v dobi Brdskih, koncipirana pod italijanskimi vplivi kot renesančna trdnjavska arhitektura. Kasneje je, v dobi Zoisov, bogate rodbine italijanskega rodu, prerasla v dvorec s poznobaročnim vrtom. Nova predelava je celoto spremenila v dvorec – vilo z novo orientacijo. Vila je bila toskanskega tipa, z odprtimi arkadami na prisojni strani in z razgledno teraso z vzdolžnimi polji cvetja in z vrtovi z vodnimi motivi pod njo ter peščenimi povezovalnimi potmi. Vrt je bil na skrajni in ožji južni strani zaprt z

¹⁸ Poslikave je okoli leta 1930 fotografiral dr. France Stelè (URSKD, INDOK, Fototeka).

zidano ograjo in z gosto zasajeno živo mejo, vendar le v višini, ki je omogočal razgled iz nadstropja. Zid je na vzhodni strani segal do terase pod dvorcem. Zaradi novega koncepta urejanja so dokupili del travnikov na južni strani posestva. Vzдолžni, nekoliko žarkasto zasnovani osi južnega vrta sta bili po preureditvi poudarjeni z dvojnim lipovim drevoredom na obeh straneh. Iz dosegljivih dokumentov ni povsem jasno, kolikšno vlogo so imeli pri tem konceptu knez Pavle sam, koliko svetovalec, svetovno znani umetnostni zgodovinar in ljubitelj Toskane Bernard Berenson,¹⁹ ali njegov prijatelj, krajinski arhitekt Cecil Pinsent,²⁰ in koliko dvorni arhitekt Aleksandar Đorđević st.²¹ Verjetno je bil dvorni arhitekt nadzornik izpeljave novega koncepta, enako kot pri prenovi Belega dvora v Beogradu, ki ga je preurejal praktično v istem času, leta 1935.

Notranjost dvorca je pod Karađorđevići skrivala nekaj razkošnih kosov pohištva in opreme. Premišljeno izbrani izdelki, verjetno tudi slike, so prihajali večinoma iz domačih starinarn. Knez Pavle je bil eden največjih poznavalcev likovne ustvarjalnosti tedanje Evrope in zbiralec umetnin, simbolno imenovan celo za direktorja vseh muzejev tedanje Jugoslavije.²² Svoj prefinjeni okus je v posameznih starinarnah enako pogumno uporabljala kneginja Olga. Knezu so pomagali številni strokovnjaki, pri urejanju vrta je sodeloval omenjeni C. Pinsent, ob njem je načrte risal nemški strokovnjak, predstavljen v posebnem članku. Prepričani smo, da je znamenitega vrtnarja angleškega rodu priporočil umetnostni zgodovinar B. Berenson. Do leta 1937 je bil dokončno spremenjen nekdanji renesančni koncept stavbe z vhodoma na vzhodu in zahodu. Nov poudarek je postal južni izhod s prizidanimi arkadami med stolpoma v pritličju in z novo urejeno, dvignjeno teraso z bazenom in z balustrado ob robu pred samim dvorcem. Pred bazenom je bil postavljen akt ženske z ribo med nogama. Iz ribjega gobca je pršel curek vode v bazen. Teraso so dodatno okrasili z velikimi lonci s palmami. Ves južni del vrtnega parterja so obzidali z visokim zidom z valovitim zaključkom na vrhu. Na južnem robu travnika so v

osi dvorca postavili nenavadno konstrukcijo, ki je imela na notranji strani domnevno niše in načrtovane kaskadne vodne motive. Nove spremembe lastnikov in druga svetovna vojna v arhitekturo niso segle.

Levji delež temeljitih prezidav dvorca Brdo je bil na vrsti po drugi svetovni vojni, posebej v letih 1951, 1957, 1962, 1975. Načrte in izvedbo so zapuili izkušenemu in preverjenemu arhitektu Vin-ku Glanzu, vidnemu predstavniku Plečnikove šole.²³ Večina Plečnikovih učencev se je zelo izkazala pri prenovah starejših stavb. Največji vpliv sta imela Marjan Mušič in Anton Bitenc.²⁴ Bili so zadnja generacija, ki je obvladala ali vsaj razumela posamezna obrtna znanja, in je znala, kot stavbeniki v stoletjih pred tem, ustvariti uravnoteženo sintezo med posameznimi elementi stavbe in različnimi materiali. Avtor prenove je v tridesetih letih nabiral izkušnje s prenovo Dubrovnika in bil med obema vojnama banovinski arhitekt v Ljubljani. Odlikoval se je z načrtovanjem posameznih hotelov in njihovim umeščanjem v parkovno okolje.²⁵ Posebej odmevno, čeprav nekoliko šablonsko, je bilo Glančevo delo v Rogaški Slatini, kjer je v hotelu povzel izhodišče Plečnikove knjižnice. Glanz je v petdesetih letih potrdil svoj pomen še s postavitvami posameznih spomenikov NOB.²⁶ Arhitekt se je ukvarjal z zidavo in predelavo številnih rezidenc jugoslovanskih oblastnikov, saj je urejal Vilo Bled, delal na Brionih in bil arhitekt stavbe skupščine LRS, danes slovenskega parlamenta. Plečnikov učenec je prevzel delo na dvorcu Brdo že v petdesetih letih in se z njo praktično ukvarjal do upokojitve. Značilnosti njegove arhitekture so, kljub novim predelavam in pogosto nenačrtno dodajani opre- mi, še jasno razpoznavne. Osnovna značilnost je enoten koncept čistih prostorov, okvirjenih z naravnimi materiali, zlasti s kamnitimi ali lesenimi oblogami, in dodanimi modnimi materiali: linolej, ultrapas. Prostore poživljajo stenska in stropna svetila, natančno so izdelani detajli in dodani oblikovalski poudarki v pohištvu poznih petdesetih let, kakršnih ne zasledimo v prenovi nobenega drugega dvorca v Sloveniji. Posamezne vzporednice Brdu se pojavljajo še v omenjenih stavbah: Vili Bled, na Brionih in v slovenskem parlamentu. Glanz je

¹⁹ Vilnius 1865 – Firenze 1959. V Ameriki šolani umetnostni zgodovinar je večino življenja delal in raziskoval v Toskani.

²⁰ Urugvaj 1884-1959. V Angliji šolani arhitekt, ki se je posvetil oblikovanju vrtov, zlasti ob vilah v Toskani.

²¹ Beograd, 1890 – Beograd, 1952. Arhitekt je diplomiral v Karlsruhu. Med prvo svetovno vojno se je dodatno šolal v Parizu. Načrtoval je več elitnih vil in Golf klub v Beogradu. Beli dvor na Dedinju ima v prvem nadstropju podobno teraso z balustrado kot dvorec Brdo. Minić, Đorđević I Aleksandar. ELU 2, str. 162.

²² Knez in kraljevi namestnik Pavle Karađorđević, Sankt Peterburg, 1893-1976, Neuilly-sur-Seine, je nadomeščal mladoletnega kraljeviča Petra po atentatu na bratranca, kralja Aleksandra, od 10. oktobra 1934.

²³ Kotor, 1902 – Ljubljana, 1977. Glej katalog: Plečnikova šola v Ljubljani, str. 32.

²⁴ Mušič je sodeloval pri prenovi številnih gradov, največ na Dolenjskem, Bitenc se je izkazal na Bledu in v Zemonu. V spomeniški službi ali z njo so sodelovali Staša Blažič, Boris Kobe, Vlasto Kopač, Svetozar Križaj, Viktor Molka, Edo Mihevc, Nataša Suhadolc-Šumi, Ciril Tavčar, Špelka Valentinčič in drugi.

²⁵ Hoteli: Ankaran; Dobrna; Kotor; Aleksandrov dom, Rogaška Slatina; Vila Bled, Bled; Neptun III, Brioni.

²⁶ Ulaka nad Starim trgom 1953; Gramozna jama v Ljubljani 1955.

nekoliko nadgradil koncept kneza Pavla, ki je dvorec iz lokalnega plemiškega bivališča spreminjal v vladarsko rezidenco. Vhoda v dvorec so želeli poudariti s kamnitimi konfini in parom svetilk. Menjali in poenotili so vse okvire oken. Posamezne kamnite obloge so postale pravilo, najprej v vhodnih vežah in pri urejanju notranjega dvorišča ter pritličja, na koncu, ne najbolj posrečeno, za fasadno oblogo v celoti. Arhitekt je vedno skušal uporabiti čim več domačih materialov; na Brdu se ni omejeval le na Slovenijo. Kamnite plošče niso bile izbrane samo kot funkcionalen element, enako pomemben je bil likovni učinek posameznega kamna, predvsem pa celote. Pravilo velja za vse javne prostore v dvorcu, v nekoliko prilagojeni obliki za kopalnice in za apartmaje. V istem duhu je urejeno skoraj razkošno stopnišče, kjer niso kamnite samo stopnice, temveč celo stopniščna ograja.

V starejših načrtih je bila v pritličju narisana ureitev velike dvorane zgolj v obsegu odprtih arkad, ki jih je dal postaviti knez Pavle. Ker so potrebe protokola v pritličju narekovale večjo dvorano, so teraso z nosilci popolnoma podrli in pod novo betonsko streho zgradili širšo dvorano. Znova so pozidali del arkad v razširjenem pritličju, prebili fasadno steno in razširili veliko dvorano z nekakšnimi separeji. Uredili so zunanjo zasteklitev prostora z velikimi, polkrožno zaključenimi okni proti terasi. Oprema dvorane se je bistveno razlikovala od sedanjosti in je bila značilna za nekoliko sterilno oblikovanje poznih petdesetih let. Prevladovali so tedaj modni špartanski plastični materiali oblog, ki so jih kasneje popolnoma izrinili iz glavnih soban. Najdemo jih samo v nekaj pomožnih prostorih, npr. v kuhinji ob zajtrkovalnici v nadstropju na severni strani, kjer so na tleh ohranjene vinilne obloge. Podobno velja za masivno pohištvo iz sredine petdesetih in šestdesetih let. Med najbolj celostno ohranjenimi prostori je knjižnica v nadstropju vzhodnega trakta. Zaslužila bi posebno zaščito, saj je prostor skupaj z omarami, delovno mizo in knjigami na policah izjemen dokument vladarskega prostora socialistične Jugoslavije in Slovenije. Skromen ostanek osnovnega pohištva je ohranjen še v južnem traktu nadstropja, v obeh velikih apartmajih. Nekaj kasnejših sprememb, ki so bolj izraz mode, bi lahko popravili z natančnim rekonstruiranjem ambienta obeh prostorov.

Med prenovami arhitekta Glanza so spremenili teraso na južni strani, nekdanj namenjeno za družinsko rekreacijo Karađorđevićev. Bazen za kraljeviče so predelali v vodomet in na tlakovano razgledno teraso postavili kopijo Kalinovega Pastirčka.²⁷ Arhitekt je opustil idejo centralnega stop-

nišča s terase, ki ga je že narisal. Ostali sta stopnišči ob straneh; dodali so nove balustrade.

*Ureditev parka in dvorca Brdo, okoli 1938
(foto: zbirka B. Benedika, Bled)*

Stavbo dvorca Brdo so znova popolnoma preuredili leta 1962. Statična sanacija je zajela vso zgradbo. Preoblekli so vsa pročelja in jim dodatno poudarili mediteranska izhodišča s svetlimi kamnitimi oblogami, ki spominjajo na klasično antično klesanje. Dvorec je dobil nove eternitne strehe z delno spremenjenim naklonom. Kasneje so dodali še dvigalo ob stolpu na SV-strani.²⁸ Prenovam ni ušlo nekaj kopalnic in posebej delavnica z orodjem, ki jo je imel tik ob svoji knjižnici Josip Broz. Za današnjo uporabo protokolarnega objekta je takšna delavnica popolnoma neuporabna, vendar je njena zgodovinska pričevalnost dovolj prepričljiva, da bi morali to delavnico znova rekonstruirati.²⁹

Ob glavni palači so v letih po drugi svetovni vojni postavili ali prezidali številne manjše objekte, od čebelnjaka s končnicami različnih slovenskih slikarjev³⁰ do pokritega bazena in v vinsko klet preurejene vrtno ute, nekdanje ledenice na zahodni strani dvorca, oranžerije, pristave, lesenih hišic ob ribnikih.

²⁸ Načrti arhitekta Lunačka so datirani julija 1975.

²⁹ Slovenski politiki, ki se sami radi zadržujejo v dvorcu in v pomožnih poslopih, so spodbudili "odstranitev" delavnice, tujci (npr. predsednik Poljske) pa so na svojih obiskih iskali prav ta prostor, ki je postal skoraj maskota obdobja socialističnega in neuvrščene vladarja in grajski unikum.

³⁰ Podpisani so France Mihelič, Jože Ciuha, France Slana in številni drugi. Popravljeni čebelnjak, orientiran proti jugu, nujno potrebuje prenovo presvetljenih slikanih končnic.

²⁷ Kip je Zdenko Kalin, sorodnik arhitekta Glanza, zasnoval med drugo svetovno vojno. Odlitek so postavili ob prvem svobodnem prvem maju leta 1946 v Tivoliju.

*Dvorec med prezidavo, 1952
(ZVKDS, OE Kranj, fototeka 44454)*

Za Vinkom Glanzem in ob njem je v sedemdesetih naloge arhitekta za Brdo samostojno prevzel arhitekt Igor Lunaček. Načrti njegovih prezidav so datirani v junij 1975.³¹ Ustvarjalec se je z veliko vne-
mo in entuziazmom lotil vsake najmanjše preureditve. Večina njegovega dela je bila usmerjena v prilagajanje notranjih prostorov in natančno usklajevanje izbrane opreme za reprezentančne sobe, hodnike in dvorane, dozidavo dvigal, predelave prostorov. Posamezne izjemne kose opreme je arhitekt iskal po vsej Evropi. Arhitekt je spoštoval osnovno lupino in Glančev koncept ureditve. Načrtovalcem in upravljalcem gradu je pomagalo več strokovnjakov.³² Skupaj so skušali vračati poslopju opremo, kakršna pritiče vladarjem. V zadnjih letih je oprema natančno popisana v več inventarjih in dr. Bučičeva³³ išče njen izvor, kar je zaradi skromne dokumentacije težko. Oblikovanje nove opreme je podobno slabo dokumentirano, ker je moral avtor zaradi varnostnih pravil vedno oddati vse pripravljene načrte in matrice, ki so sedaj izgubljeni ali nedostopni. Lunaček se je ukvarjal še s predelavo objekta oranžerije in dozidavo bazena ob njej. Drugi arhitekti so imeli pri dopolnjevanju opreme zgolj epizodne vloge in koncepte, ki so zaostali za Glančevim.

³¹ Igor Lunaček je junija 1975 izdelal posamezne načrte za adaptacije v gradu, posebej za JV-stolp, posebej za stopnišče in dvigalo. Vse mape so konspirativno naslovili Komplex Kokra. Načrti obsegajo gradbena, inštalaterska in druga obrtniška dela. Investitor je bil Izvršni svet SRS.

³² Zelo aktivno je sodeloval Lojze Gostiša.

³³ Del raziskav bo dr. Bučičeva objavila v Kroniki; obdobje Zoisov je že predstavila: Bučič, Baroni Zois Edelsteinski, str. 111-119.

Po osamosvojitvi so bili posamezni grajski prostori večkrat kampanjsko prezidani. Dela so pred obiski različnih državnikov v naglici vodili različni avtorji; med vidnejšimi je bil arhitekt Sergej Pavlin, za njim arhitektka Saša Škulj. Novo izbranim arhitektom je manjkalo časa ali vedenja, da bi nadgradili enovit koncept ali uveljavili povsem novo, utemeljeno linijo oblikovanja znotraj dvorca. Pri prenavljanju so pogosto hoteli in pod pritiskom rokov in protokola zapostavljali nasvete spomeniške službe, muzealcev in galeristov. Prilagajali so se zahtevanim funkcijam posameznih sob, uvajali nove materiale in skupaj z upravitelji ustvarili pravi pel mel, kjer je izgubljen del hierarhije prostorov in etaž ter traktov, nastale so nove težave pri vzdrževanju in celo uporabi objekta. Zadnja leta kažejo bolj premišljeno gospodarjenje, kar je vidno pri vračanju parketov na tla in bobrovca na streho.

Arhitekt Lunaček je sredi sedemdesetih let zasnoval še hotel Kokra, ki naj bi zagotovil ustrezno raven prenočevanj za vedno obsežnejše spremstvo Josipa Broza. Hotel z alpsko linijo strešin so postavili tik ob vhod ožjega dela posestva, v os pristave. Za sedanje standarde varovanja narave in območja kompleksa je hotel preblizu roba posestva, čeprav je bistveno bolj oddaljen od dvorca kot je primer neuglašene simbioze gradu in hotela v Preddvoru. Vlogo velikega hotela moremo delno presojati celo pozitivno, saj je uporaba hotela odvrnila del prenovitvenih ambicij večje izrabe prostora znotraj matične stavbe, kar bi lahko popolnoma uničilo strukturo prostorov v samem dvorcu. Igor Lunaček je bil ob razmišljanjih o prezidavi hotela Kokra leta 1995 nerazumljivo pozabljen, čeprav je vodstvo posestva imelo nekaj razgovorov z njim. Dokumentirani so načrti Miloša Bonče, izrisani februarja 1995.³⁴ Arhitekt je premislil osi parka in skušal s prizidavami karakter alpske stavbe spremeniti v novo grajsko zasnovo nizov z izstopajočimi stolpi. Ideja bi verjetno preveč poudarila novogradnjo. Financerji so se kasneje odločili za kontinuirano prenovo vhodnega dela hotela. Preuredili so restavracijo ter izpeljali nujna dela na pročelju in dozidali vhodni nadstrešek.³⁵ Recepcija je kakovostno prezentirana, celota pa ne more skriti raznorodnosti in zadreg, še posebej restavracija z reflektorskimi svetili nad mizami. Zadrego so delno zakrili z barvitimi platni Marijana Tršarja. V nadstropjih so številne druge slike; med zanimivejše sodijo platna Maksima Sedeja. Upravljalci posestva skrbijo za dodatno opremo z organizacijo slikarskih kolonij.³⁶

Matija Potočnik, ki je po osamosvojitvi vodil protokolarno središče Brdo, je skušal bolj celostno

³⁴ Bernik, Arhitektura Miloša Bonče. str. 106.

³⁵ Arhitekt Matjaž Tomori. Del prostorov je urejala arhitektka Saša Škulj.

³⁶ Med avtorji so France Novinc, Klavdij Tutta, Boris Zaplatil in drugi.

ovrednotiti kulturno dediščino prostora in objekta. Njegov elaborat je ostal v predalih.³⁷ Novo rešitev za večno pomanjkanje ustreznih dvoran in dodatnih apartmajev je z zelo ambicioznim projektom prezidave pristave leta 2003 zasnoval arhitekt Miloš Florjančič. Njegovi zelo smeli načrti so, kot toliko drugih, obležali v predalih. Leta 2003 so zaključili prenovu streh dvorca.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv protokolarnega servisa, Grad Brdo.

URSKD – Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Ljubljana INDOK center, Fototeka.

ZVKSD – Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Kranj, arhiv in fototeka.

LITERATURA

Bernik, Stane: *Arhitektura Miloša Bonče*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002.

Bučič, Vesna: Baroni Zoisi Edelsteinski in njihovi interierji v gradu Brdo pri Kranju. *Avguštinov zbornik* (ur. Beba Jenčič et al.) Kranj : Gorenjski muzej (Gorenjski kraji in ljudje ; 24), 2003, str. 110-119.

Minić, Oliver: Đorđević I Aleksandar. *Enciklopedija likovnih umjetnosti 2*. Zagreb : Leksikografski zavod FNRJ, 1962, str. 162.

Plečnikova šola v Ljubljani. Ljubljana : Arhitekturni muzej Ljubljana, 1996.

Potočnik, Matija: *Brdo pri Kranju, protokolarno središče, vizija razvoja in ohranitev kulturne dediščine, povzetek* (tipkopis). Ljubljana, februar 2002.

Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.

Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1977.

Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem – Obdobje renesanse*. Ljubljana : Arhitekturni muzej Ljubljana, DZS, 1997.

Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1966.

Šumi, Nace: *Dvorec. Enciklopedija Slovenije 2, Cel. Ed.* Ljubljana : Mladinska knjiga, 1988, str. 411-412.

Vahen, Damjan: *Brdo : kratek pregled zgodovine gradu in gosposčine*. Ljubljana : Rado Hribar, 1940.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Architektur von Schloss Brdo bei Kranj

Die Architektur von Schloss Brdo bei Kranj wird zum ersten Mal als eine zusammengewachsene Architektur vom 15. Jahrhundert bis zu den letzten Erneuerungen im Jahr 2004 vorgestellt. Eingriffe verschiedener Baumeister und bekannter Architekten werden deutlich gegeneinander abgegrenzt. Die zugängliche Bausubstanz legt die Vermutung nahe, dass der südwestliche Turm, nach wie vor eine charakteristische mittelalterliche Feste, der älteste Teil des Gebäudekomplexes ist. Später, unter der Herrschaft der Egkh, wurde die turmartige Wohnstätte in ein Schloss umgewandelt, in eine Vierflügelanlage mit Innenhof, die sich inmitten des Gartens erhebt und das flache Land dominiert. Der Garten fungiert als gleichwertiger Bestandteil der Wohnanlage bereits im 16. Jahrhundert und hat diese seine Rolle bis heute beibehalten, was ein Unikum im slowenischen Raum darstellt.

Das Schloss spiegelt bedeutende Umgestaltungsversuche zur Zeit des Prinzregenten Pavle Kara or evi wider, die Einflüsse seines Beraters Cecil Pincet und den Entwurf des Architekten Aleksandar Đorđević, der den Versuch unternahm, die Residenz ohne aggressive Umgestaltungseingriffe in eine toskanische Villa umzuwandeln. Das originellste Autorenkonzept wurde nach dem Zweiten Weltkrieg von Architekt Vinko Glanz verwirklicht, einem Schüler Jo e Plečniks und Schöpfer des Parlamentsgebäudes in Ljubljana, der Villa Bled, der Erneuerung eines Teils der Objekte auf der Inselgruppe Brioni. Ausgehend von den Prinzipien der Denkmalpflege der fünfziger Jahre passte er das Schloss an seine neue Bestimmung als Residenz Marschall Titos an und baute es in mehreren Phasen um. Er baute einen großen Saal an und gestaltete das Schlossinnere und die Fassaden völlig neu. Zusammen mit seinen Mitarbeitern, vor allem Igor Luna ek, entwarf er die Inneneinrichtung, die in ihren Grundelementen erhalten blieb. Die Residenz stellt trotz der teilweise verdeckten Renaissance-Phase, eine außerordentliche Architektur dar.

³⁷ Potočnik, Brdo pri Kranju. Potočnik je povzel izhodišča celostnega razvoja, določena v generalnem konceptu leta 1994.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 747:728.81(497.4 Brdo)
prejeto: 10. 3. 2004**Vesna Bučič**

dr. umetnostnozgodovinskih znanosti, muzejska svetovalka v pokoju, Na jami 5, SI-1000 Ljubljana

Brdski interiereji v preteklosti in sedanjosti

IZVLEČEK

V prispevku sta predstavljena baročna in klasicistična notranja oprema Brda v lasti baronov Zoisov od druge polovice 18. stoletja do leta 1929. V nadaljevanju so obravnavani arhivsko dokumentirani interiereji jugoslovanskega kneza Pavla Karađorđevića od 1935-1941. Za časa nemške okupacije med drugo svetovno vojno o notranjosti gradu ni nobenih podatkov. Leta 1947 je bilo Brdo nacionalizirano in kot rezidenca Josipa Broza Tita opremljeno s stilno opremo iz različnih stilnih obdobjih. Po njegovi smrti leta 1980 je grad postal protokolarni objekt slovenske vlade in je to funkcijo zadržal tudi v samostojni Republiki Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE

Zois, Karađorđević, arhivalije, slogovna rezidencialna oprema, protokolarna oprema

SUMMARY

THE INTERIORS OF BRDO IN THE PAST AND IN THE PRESENT

The contribution presents the baroque and classicist interior fitting of Brdo from the ownership of the Zois barons in the second half of the 18th century to 1929. In continuation, archival documented interiors of the Yugoslav prince Pavel Karađorđević from 1935 to 1941 are dealt with. There are no data on castle interior for the time of German occupation during World War II. In 1947, Brdo was nationalised and as residence of Josip Broz Tito equipped with fittings of different style periods. After his death, the castle became a protocol edifice of the Slovene government, and preserved that function in the independent Republic of Slovenia as well.

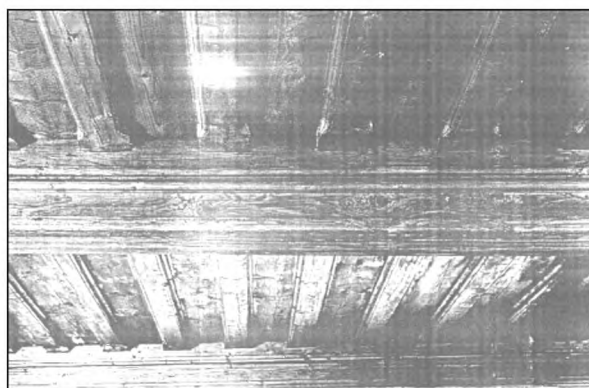
KEY WORDS

Zois, Karađorđević, archival matter, style residence fitting, protocol equipment

V idilični pokrajini z jezerci, potoki in ribniki, ki jo s severa zapira kulisa visoke gorske verige, leži v ravnini nedaleč od Kranja ob cesti med Predosljami in Kokrico renesančni grad Brdo. Ni čudno, da je bil prelepi dvorec sredi širnih gozdov domovanje pomembnih osebnosti, ki so na političnem, kulturnem in gospodarskem področju ostali zapisani v veliki knjigi slovenske zgodovine. Zgrajen v začetku 16. stoletja pod vplivom italijanske utrdbene arhitekture je bil pomemben že v času prvih lastnikov iz mogočne plemiške družine Egkh-Hungerspach. Ker beseda *Egg* pomeni v nemščini brdo ali hrib, imenujemo predstavnike te visoko uveljavljene plemiške družine viteze z Brda ali Brdske.¹ Pisnih virov o notranjosti in opreми brdskega gradu iz tega časa nimamo, lahko pa z gotovostjo zapišemo, da je notranjo ureditev narekoval umetnostni stil takrat že močno uveljavljene renesanse. Členitev prostorov iz tega časa nam je dobro znana iz primerjalnega gradiva analognih stavb iz renesančnega zgodovinskega obdobja.² Nova shema razporeditve grajskih prostorov se je močno razlikovala od neustreznega razporeda temnih in asketsko zasnovanih bivališč v srednjeveških gradovih. Z uvajanjem novih renesančnih zasnov so v gradovih nastajali svetli in udobni stanovanjski prostori s poudarjenim rezidenčnim značajem v gosposkem nadstropju ali *pianu nobile*. Po renesančnem načelu *enfilade* se je uveljavilo načelo osnega nanizanja grajskih soban, ki so potekale vzporedno z grajskimi hodniki, in prav to sosledje med seboj povezanih prostorov se je na Brdu obdržalo do danes. Z gotovostjo lahko zapišemo, da je bila v osrednjem delu bivalne etaže reprezentančna dvorana z izbrano opremo, levo in desno od nje so se vrstili dnevni bivalni in nočni prostori, nepogrešljiv je bil gospodov delovni kabinet in velika jedilnica, običajno opremljena z zložljivo mizo in malo pohištva. Ker brdski grad ni bil podkleten, lahko domnevamo, da so v pritličju prebivali služabniki, ob stranskem vhodu so bili ali ležali gospodarski prostori in shrambe za živila ter kot bistveni element, grajska kuhinja. Kje je bilo prvotno stopnišče za gospodo, ki naj bi vodilo od glavnega vhoda naravnost v gosposko nadstropje, ne vemo, stopnišče za služinčad pa je še danes na severni strani stavbe.

Z menjavanjem lastnikov, med katerimi pripada posebno mesto Zoisovi rodbini, je notranjost Brda doživljala večje in manjše spremembe. Najradikalnejše, ki Brdu niso ravno v ponos, so naredili po drugi svetovni vojni, ko so stavbo v petdesetih letih 20. stoletja brez slehernega sodelova-

nja spomeniškega varstva spremenili v predsedniško rezidenco in pozneje v protokolarni objekt. Edini pričevalni arhitekturni element, ki v gradu gotovo izvira iz prvotne stavbne opreme, je renesančni leseni strop z mogočnimi in dobro ohranjenimi tramovi v vrhni sobi jugozahodnega stolpa. Danes je v tem prostoru grajska likalnica, žal pa so na te bogato profilirane tramove pribite velike neonske svetilke! Gre za nedopusten poseg v žlahtne renesančne ostanke iz 16. stoletja, ki so se po naključju ohranili edino v tem, v preteklosti najbrž pomembnem prostoru.

*Renesančni strop s profiliranimi tramovi
v jugozahodnem grajskem stolpu
(foto: Miran Kambič)*

Brdski interierji v času baronov Zoisov Edelsteinskih

V prvi polovici 17. stoletja, po izselitvi baronov Egkhov, je Brdo z dedovanjem in porokami prešlo v roke plemiških družin Schrattenbach in Galenberg. Zaradi velike zadolženosti so bili slednji prisiljeni prodati brdsko posestvo na dražbi, ki naj bi bila okrog leta 1753. Propadajoči grad s celotnim posestvom je kupil v Ljubljano priseljeni Michelangelo Zois (1694-1777), pozneje baron Edelsteinski, ki je postal eden najbogatejših podjetnikov na Kranjskem.³ Poleg hiš v Ljubljani in Trstu je kupil več fevdalnih posestev. Najpomembnejše in najlepše med njimi je bilo gospostvo Brdo pri Kranju. Leto pred smrtjo je Michelangelo brdsko posest izročil v last sinu, baronu Žigi Zoisu (1747-1819), ki je z bogatim očetovim nasledstvom zaslovel kot gospodarstvenik in predvsem kot osrednja osebnost slovenskega razsvetljenstva. Kmalu po tridesetem letu je zbolel za protinom in bil zaradi tega do konca življenja privezan na invalidski voziček. Oče in sin sta kot premožna nova lastnika Brda

¹ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 14. Družina Egkh naj bi bila plemenitena v 12. stoletju.

² V Sloveniji Fužinski grad v Ljubljani, Brdo pri Lukovici, Krumperk, Soteska ...

³ Leta 1739 ga je cesar Karel VI. povzdignil v viteški stan s plemiškim pridevkom *von Edelstein*, leta 1760 pa ga je Marija Terezija povišala v barona. Preinfalk, Genealoška podoba rodbine Zois, str. 27-50.

zanemarjeni renesančni grad kmalu spremenila v baročno plemiško rezidenco.

V drugi polovici 18. stoletja sta Žiga in njegov mlajši brat baron Karel Zois (1756-1799) nadaljevala s preurejanjem brdskega parka. Žiga naj bi bil na Brdu zadnjikrat leta 1795,⁴ nedvomno pa ga je kot navdušen botanik dotlej pogosto obiskoval. Medtem ko je Žiga zaradi svoje neozdravljive bolezni in od leta 1797 navezanosti na invalidski voziček večino svojega življenja preživel v Ljubljani, kjer je nastajala njegova znamenita zbirka mineralov, je njegov mlajši brat Karel živel največ na Brdu in v parku ustvaril prvi botanični vrt na Slovenskem. Ko so Zoisove gorenjske fužine zaradi velike konkurence iz severnih dežel začele poslovati z izgubo, je Zoisovo bogastvo počasi kopnelo. Kljub vsemu je Žigi uspelo Brdo kot fidejkomisno posest zapustiti svojim dedičem neobremenjeno z dolgovi.

Veliki mecen Žiga Zois je umrl leta 1819 v svoji palači na Bregu v Ljubljani. Ker je kot neporočen ostal brez direktnih potomcev, je brdsko posestvo nasledil njegov nečak baron Karel Zois (1775-1836), ki je pri enajstih otrocih in verjetno velikih stroških vzdrževanje posestva začel razprodajati zapuščino svojega slavnega strica. Za njim se je v drugi polovici 19. stoletja zvrstilo še pet naslednikov brdske gosposčine,⁵ zadnji med njimi je bil baron Michelangelo Zois (1874-1945). Ko je bila leta 1919 v novi državi SHS nad usihajočim posestvom razglašena sekvestracija z uradnima oskrbnikoma, se je zadnji zakoniti lastnik brdske gosposčine odselil v Celovec. Nekaj let za tem je Ministrstvo za pravosodje ukinilo sekvester in Michelangelu Zoisu s prisojilno listino vrnilo posestvo. Leta 1928 je bil razveljavljen rodbinski fidejkomis in na željo zadnjega lastnika je bila 4. decembra 1929 razglašena javna dražba.⁶ Z novimi lastniki je brdska gosposčina prvič v svoji dolgoletni zgodovini prešla iz plemiških v meščanske roke.

O opremljenosti brdskih interierjev v daljni preteklosti ne vemo nič. Zapuščinskih inventarjev Egkhov, Schrattenbachov ali Gallenbergov ni ali pa se še skrivajo našim očem. Ravno tako ni znan noben popis Zoisovega premičnega inventarja iz 18. ali 19. stoletja. Pomemben vir o grajski notranjosti iz Zoisovih časov so konservatorske beležke dr. Franceta Steleta, nastale med letoma 1926-1929,⁷ in njegove nepogrešljive fotografije ter ohranjena

korespondenca med njim in zadnjim lastnikom brdskega posestva.⁸ Zapisi o brdskih predmetih in kupljene muzealije so v Narodnem muzeju Slovenije. Ohranjena dokumentacija nam omogoča vpogled v brdsko stavbno opremo, kot so štukature, sobne tapete, stenske poslikave in grajske peči ter v del cerkvenega inventarja iz grajske kapele, žal pa ni nobenih zapisov o pohištvenem, likovnem ali drugem drobnem inventarju.

Pomembnejši podatki iz dopisovanja med Steletom in baronom so pisma iz leta 1926,⁹ v katerih je baron iz Celovca prosil Spomeniški urad v Ljubljani in takratnega banovinskega konservatorja dr. Franceta Steleta, da bi mu "*na področju države S.H.S. pomagal najti kupca*"¹⁰ za veliko oltarno sliko sv. Mihaela iz brdske kapele, ki jo nekateri umetnostni zgodovinarji pripisujejo Guidu Reniju. Seveda je konservatorja in nestorja naše umetnostne zgodovine zamikal ogled omenjene slike in v odgovoru na baronovo pismo je vprašal, "*ali bi si smel ogledati in po možnosti fotografirati še druge grajske zanimivosti*."¹¹ Iz njune korespondence je razvidno, da je Stele obiskal Brdo vsaj dvakrat in v strjeni obliki opisal njegovo notranjost ter fotografiral vse, kar se mu je zdelo spomeniško zanimivega. Sliko sv. Mihaela omenja le kot italijansko delo iz 17. stoletja, in baronu v pismu sporoča, da "*zakoni ne dovoljujejo izvoz slik v inozemstvo*."¹² Ker so stroški za vzdrževanje gradu in propadajočega posestva presegali lastnikove finančne možnosti, je baron iskal rešitev v prodaji vseh sakralnih predmetov ter zelo kvalitetnih grajskih lončenih peči. Stele se je kot banovinski konservator zavzemal, da bi nekatere predmete odkupil Narodni muzej v Ljubljani, predvsem invalidski voziček Žige Zoisa, za inventar grajske kapele pa si je baron Zois že dopisoval s stolnim kanonikatom v Ljubljani.

Stele je svoja opažanja na Brdu strnil v konservatorskih beležkah¹³ in jih podprl s slikovnimi viri. Gre za prvo in edino zares strokovno pričevanje, kako so ambiciozni in vsestranski Zoisi grad prenovili in v njem po modi časa ustvarili udobne, rokokojsko razpoložene bivalne prostore. Prvi je z velikopotezno obnovo zanemarjenega gradu začel iznajdljivi in premožni Michelangelo. Kot nam potrjujejo Steletove fotografije, se ta obnova časovno in s pomočjo slogovnih elementov lepo ujema s časom Michelangelove vsesplošne aktivnosti. Ambientalne posege je najbrž brez premora nadaljeval njegov naslednik Žiga in verjetno, dokler je še

⁴ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 65.

⁵ Po Karlu Zoisu je brdsko posestvo prevzel njegov prvec Anton Zois (1808-1873), za njim njegov brat Michelangelo (1812-1882), potem tretji brat Alfons (1820-1889). Njega je nasledil sin Egon (1847-1919), ki je zadnja leta živel v turjaški palači v Ljubljani (Preinfalk, Genealoška podoba rodbine Zois, str. 37).

⁶ *SBL IV*, geslo Zoisi, str. 832.

⁷ ZRC SAZU, Steletovi zapiski.

⁸ URSKD, INDOK, fond Brdo.

⁹ Bučič, Baroni Zoisi Edelsteinski, str. 114-15, opombe 23-29.

¹⁰ Bučič, Baroni Zoisi Edelsteinski, str. 114, opomba 23.

¹¹ Bučič, Baroni Zoisi Edelsteinski, str. 114, opomba 24.

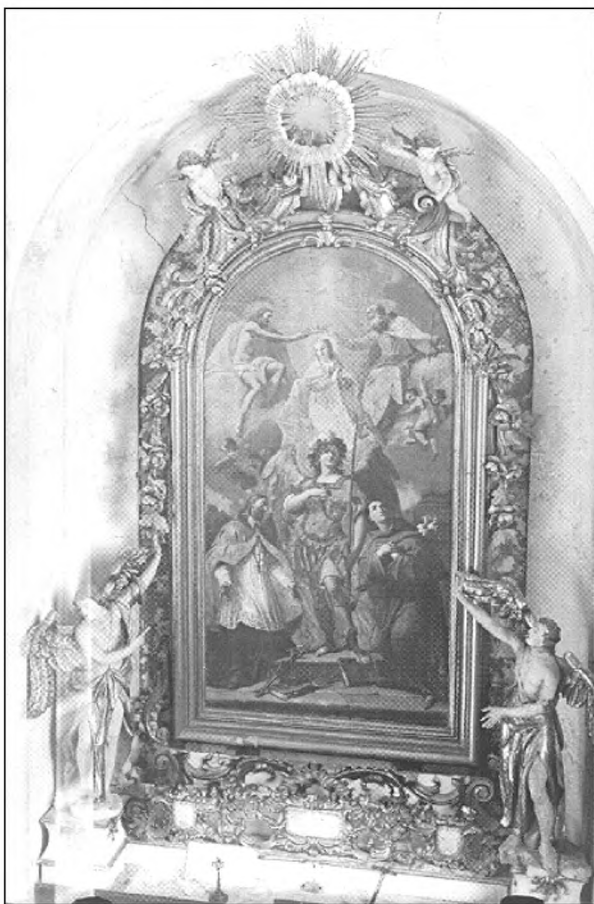
¹² Bučič, Baroni Zoisi Edelsteinski, str. 114, opomba 25.

¹³ ZRC SAZU, Steletovi zapiski, XLIII, 1926, str. 3-5 in XLIX, 1929, str. 7 in 13.

obiskoval Brdo, končal z obnovitvenimi deli do preloma 18. stoletja. Temu razkošnemu obdobju je sledilo skromnejše 19. stoletje in dokazov o morebitnih večjih spremembah ali obnovah brdskih interierjev v tem času nimamo, ker jih zaradi usihajočega premoženja Zoisov najbrž tudi ni bilo.

Rokokojska štukatura z druge polovice 18. stoletja na stropu nekdanje Zoisove kapele v severozahodnem stolpu (foto: Miran Kambič)

Baročni oltar s sliko sv. Mihaela iz 17. stoletja v nekdanji Zoisovi kapeli

Konservatorjeve beležke se začnejo s kratkim opisom grajske arhitekture, pri opisovanju notranjosti pa se je najbolj posvetil grajski kapeli, ki je bila tudi glavni vzrok njegovega prihoda na Brdo. Stele jo opisuje kot prostor kvadratnega florisa z zrcalastim stropom, okrašenim z rokokojskim štukaturnim okrasjem.¹⁴ K sreči med obnovo Brda v šestdesetih letih 20. stoletja niso odstranili te imenitne stropne dekoracije, pač pa so med višinsko pregraditvijo kapele, ki je nekoč segala skozi dve etaži, v spodnjem delu izginili stenski pilastri s štukiranimi rokokojskimi kapiteli. Stele omenja še kor z razgibano baročno balustrado, marmorirani štuk z baročno ornamentiko, kamnito oltarno menzo z dvema baročnima angeloma, rezljan in pozlačen okvir s sliko sv. Mihaela in še dva manjša angela z glorio na vrhu.¹⁵ Za oltarno oljno sliko na platnu je Stele zapisal, da je sv. Mihael "upodobljen v klasični vojaški obleki. Na levi je sv. Janez Nep., na desni klečeč svetnik-menihi z lilijo v roki. Na vrhu je kronanje Marije. Barve so nežne, mnogo je prijetno sinje, ki jo ljubi barok".¹⁶ Stele svoje mnenje glede datacije slike končuje z mislijo, da gre najbrž za italijansko delo iz 17. stoletja, v oklepaju pa je še dodan pripis *Albani*. Konservator je najbrž imel v mislih bolonjskega slikarja Francesca Albanija (1578-1660), znanega po rutiniranem izdelovanju velikih naročil, med njimi največ oltarnih podob, prilagojenih željam naročnikov. Iz konservatorjevega posnetka bi lahko domnevali, da sta oltar in stropna štukaturna dekoracija nastala v drugi polovici 18. stoletja, torej v času, ko je bilo Zoisovo bogastvo na višku. Takrat sta, verjetno Michelangelo ali njegov sin Žiga, oltarno sliko iz 17. stoletja, ki naj bi bila po baronovi izjavi v kapeli še iz časa baronov Egkhov, vstavila v nov, s cvetličnimi girlandami okrašen okvir.

Pri opisovanju prostorov gosposkega nadstropja Stele omenja, da so na stropovih v izbranih sobah in na stopniščih kvalitetne rokokojske štukature, o čem priča tudi njegova fotografska dokumentacija.¹⁷ Danes lahko to imenitno štukaturo občudujemo na ohranjenem stropu nekdanje grajske kapele. V sobah je Stele naštel kar sedemnajst različnih in lepo oblikovanih peči. Na treh fotografijah vidimo svetlo glazirane, okrogle ali valjasto oblikovane lončene peči, ki jih odlikuje kakovostna izdelava in pestro poznobaročno, rokokojsko in klasicistično okrasje.¹⁸ Peč s klasicističnim

¹⁴ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek stropa v kapeli, ser. 3144, neg. 6312.

¹⁵ Posnetek oltarja s sliko sv. Mihaela v INDOK-fond Brdo, ser. 3157, neg. 6921.

¹⁶ Bučič, Baroni Zois Edelseinski, str. 116, opomba 38.

¹⁷ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek stropnih štukatur, ser. 196, neg. 6308 in 6307.

¹⁸ URSKD, INDOK, Brdo, posnetki treh peči, ser. 196, neg. 14119, 14118, in 14116.

žlebovjem in plamenico na vrhu bi lahko datirali proti koncu 18. stoletja, torej je nastala v času, ko se je z grajsko obnovo še ukvarjal Michelangelov sin Žiga. Najmlajšemu, samskemu in nekoliko čudaškemu sinu Karlu, ki je sicer v tem času največ živel na Brdu, najbrž ne moremo pripisati skrbi za grajsko obnovo, saj je vse svoje življenje namenjal predvsem raziskavam rastlin ter zasajanju in negovanju grajskega parka.

Klasicistična peč iz konca 18. stoletja v eni izmed nekdanjih Zoisovih soban; sedaj v depozu Narodnega muzeja Slovenije

Na fotografiji prostora, ki ga Stele imenuje biblioteka, je bil fotoaparatusmerjen v tri okenska in nadokenska ostenja s poznobaročnimi poslikanimi medaljoni in listnatimi girlandami kot znailci bližajočega se klasicizma.¹⁹ Gre torej za slikarje iz poznega 18. stoletja, ko naj bi Žiga Zois še pred ohromitvijo obiskoval Brdo in ob svoji humanistični in gotovo tudi umetnostni razgledanosti poklical primerne slikarje ali dekoraterje. Po Steletovem zapisu sodeč je bila sobna poslikava po-

zneje prekrita s tapetami. Drugi Steletov zapis in njegova dokumentarna fotografija se nanašata na eno izmed brdskih sob v *pianu nobile*. Prav verjetno gre za reprezentančni slavnostni ali družabni salon, kjer so se gotovo srečevali Zoisovi humanistično izobraženi obiskovalci. Stene tega prostora so prekrivale dvobarvne, na platno nalepljene papirnate tapete z vertikalnimi nizi potiskanih rokokojskih venčkov in chinoiserijsko figuralno motiviko.²⁰ 18. stoletje je bil namreč čas, ko so se tudi najbolj premožni odločali za papirnate tapete s potiskanimi neskončnimi vzorci, ki so v bivalnih pa tudi v reprezentančnih prostorih zamenjali drage tapiserije in poslikana platna.

Poznobaročna poslikava okenskih ostenj iz konca 18. stoletja v nekdanji Zoisovi biblioteki

Od brdskega premičnega inventarja je Stele omenil in fotografiral samo dva portreta zakoncev Zois. Sodeč po signaturah slikarja Mihaela Stroya in letnicah 1851 in 1852 naj bi šlo za portreta barona Antona Zoisa in njegove žene Katarine, vendar so njuna oblačila časovno iz različnih stilnih

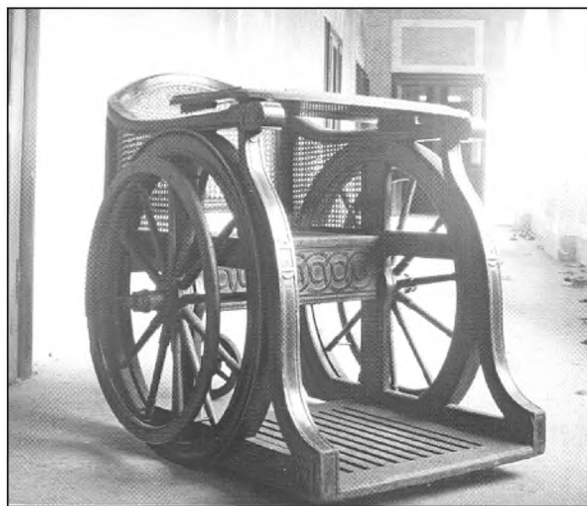
¹⁹ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek okenskega ostenja, ser. 3144, neg. 6273.

²⁰ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek slavnostnega salona, ser. 196, neg. 14116.

obdobjih.²¹ Na eni izmed Steletovih fotografij je posneta štukirana stropna rozeta s poudarjeno razgibanim rokokojskim ornamentom. Iz središča rozete visi stekleni, bogato razčlenjeni šesterokraki lesteneč s steklenimi venčki in obeski. Izdelek bi bil lahko proizvod beneške steklarske manufakture Salviani iz 19. stoletja.²² Nedvomno so se Zoisove sobane ponašale z izbranimi kosi sobne opreme iz različnih stilnih obdobjih. Ker Stele v svojih zapisih pohištva ne omenja, je možno, da so ga zadnji lastniki že pred njegovim obiskom Brda razprodali, ali pa so ga ob selitvi odpeljali v Celovec.²³ Narodni muzej je še pred dražbo odkupil dve peči in štiri zajetne omote že prej omenjenih potiskanih tapet.²⁴ Iz muzejskega arhiva je razvidno, da se je njegov ravnatelj dr. Josip Mal potegoval tudi za odkup invalidskega vozička ohromelega Žige Zoisa, vendar se zadnji grajski lastnik še ni odločil za njegovo prodajo. Na eni fotografiji, verjetno narejeni pred prodajo gradu, je ta znameniti voziček posnet na opustelem grajskem hodniku,²⁵ druga fotografija iz leta 1931 pa kaže voziček, posnet v eni izmed grajskih sob.²⁶ Naprej je njegova pot neznana vse do leta 1949, ko se je pojavil v prenovljeni zbirki Mestnega muzeja v Ljubljani.²⁷

Reprezentančni salon iz Zoisovih časov z rokokojskimi tapetami in klasicistično pečjo; tapete so v depozu Narodnega muzeja Slovenije

Invalidski voziček Žige Zoisa iz konca 18. stoletja; sedaj v Mestnem muzeju v Ljubljani

Brdo v neplemiški lasti škofjeloških lesnih trgovcev

Edina kupca na dražbi propadajočega brdskega posestva sta bila lesna trgovca in podjetnika Franc Dolenc (1869-1938) in Slavko Heinrihar (1902-1944) iz Škofje Loke. V treh letih sta opušteni grad od strehe do tal temeljito obnovila, kar je lepo vidno na sedmih fotografijah gradu in parka, objavljenih leta 1931 v reviji *Ilustracija*. Poleg kvalitetnih posnetkov je neznani avtor v zelo kratkem besedilu zapisal, da "zgodovinski grad Brdo pri Kranju je že razpadal in bi se gotovo počasi porušil, če ga ne bi rešil znani lesni trgovec iz Škofje Loke ... Namesto s staro leseno streho je grad danes krit z opeko. Hodniki so pobarvani z zelo učinkovito pompejansko rdečo barvo. V vseh sobah je ostal še zelo dobro ohranjen štuk, stene pa so poslikane v različnih stilih. Ostale so starinske peči in vrata.

²¹ Za portreta Zoisovih zakoncev je Stele zapisal: 2 portreta, mož v uniformi in žena s hrbtom iz slike obrnjena. Rodbina Zojs. Podpis pri možu: Stroy pinx 852 in pri ženi Stroy p. 851. Iz sicer slabih posnetkov se da razločiti, da je žena upodobljena v bidermajerski dekolirani obleki, mož z lasuljo pa je videti v baročnem suknjiču s čipkastim žabojem. URSKD, INDOK, Brdo, posnetka Zoisovih zakoncev, ser. 196, neg. 14124 in 14120.

²² URSKD, INDOK, Brdo, posnetek stropne rozete z lestencem, ser. 196, neg. 6308.

²³ Ko gre za premično brdsko opremo, naj omenim, da sem si kot mlada muzejska kustosinja z velikim zanimanjem ogledovala starine v ljubljanskem stanovanju dr. Emila Stareta, nekdanjega Zoisovega zastopnika pri prodaji gradu. Za veliko neorenesančno mizo s stoli z visokimi rezljanimi naslonjali so mi lastniki povedali, da izvira iz Brda in da jo je Michelangelo Zojs, zadnji grajski lastnik, dal (ali prodal) svojemu odvetniku, edinemu pooblaščenju pri prodaji brdskega posestva.

²⁴ NMS, muzejski arhiv, akti 146/29, 303/29, 1034/29 in 130/30. Inventarne štev. dveh peči: 10783 (N8708) in 10782 (N8703). Inventarna štev. papirnatih tapet: 14124/1-4.

²⁵ URSKD, INDOK, Brdo, posnetek Zoisovega vozička, ser. 196, neg. 14121.

²⁶ V reviji *Ilustracija*, 3, 1931, št. 11, je v kratki reportaži "grad Brdo pri Kranju" na str. 371 fotografija Zoisovega vozička, ki ga je posnel fotografski atelje Štefan Rovšek iz Kranja. Za opozorilo o fotografijah Brda v tej reviji, ki je izhajala samo tri leta v Ljubljani, se lepo zahvaljujem zgodovinarju Jožetu Dežmanu.

²⁷ Mal, Marginalije ob ljubljanskem Mestnem muzeju, str. 78-79. Ob prenovljeni zbirki Mestnega muzeja v Ljubljani leta 1949 je dr. Mal zapisal, da je "nanovo prišel poleg že nekaterih drugih predmetov v zbirke tudi stol, ki si ga je dal napraviti ohromeli Žiga Zojs, da se je z njim prevažal po svojem stanovanju".

Nedotaknjena je tudi grajska kapelica sv. Mihaela ... po teh sobah se je vozil v vozičku baron Žiga Zois.²⁸ Poleg fotografij z obnovljeno grajsko zunanostjo, arkadnega dvorišča, ribnika, gabrovega drevoreda in Zoisovega vozička sta za vpogled v notranjost Brda predvsem zanimiva posnetka "Kapelica sv. Mihaela" in "Pogled skozi vrsto grajskih sob" z lepo vidnimi baročnimi vrati. Leta 1931 narejeni posnetki bi bili lahko dokaz, da je Michelangelo Zois inventar grajske kapele prodal na dražbi skupaj z gradom, za voziček pa mu najbrž ni uspelo dobiti izvoznega dovoljenja. Leta 1933 je pravni zgodovinar dr. Janko Polec iz grajskega podstrešja prenesel Zoisov arhiv v Narodni muzej, od tam pa v nove prostore Arhiva Slovenije.

Čeprav sta lesna trgovca v grad veliko investirala, nista v njem nikoli stanovala. Ena od različic, kako bi se dalo grad koristno uporabiti, je bila, da bi Brdo preuredili v bolnišnico usmiljenih bratov. O tem obstajajo podrobni načrti iz leta 1932, ki jih je Lidija Slana našla v arhivu brdskega gradu. Ker lastnika nista našla prave namembnosti za grad, sta leta 1935 brdsko posest prodala knezu Pavlu Karađorđeviću. Kaj se je potem zgodilo z inventarjem grajske kapele in z oltarno sliko sv. Mihaela iz 17. stoletja, najbrž ne bomo nikoli izvedeli. Kje je bil po prodaji gradu deponiran Zoisov voziček, ki naj bi bil, sodeč po zapisu dr. Mala, šele leta 1949 pridobljen za obnovljeno zbirko Mestnega muzeja v Ljubljani?

Karađorđevićeva ureditev brdskih interierjev

Najbrž je lepo obnovljeni, a prazni grad sredi velikega parka s starodavnimi drevesi zamikal kneza Pavla Karađorđevića (1893-1976), bratranca jugoslovanskega kralja Aleksandra, da se je leta 1935 odločil za nakup obnovljene graščine.²⁹ Svetovljanski in široko izobraženi knez je grajsko notranjost obnovil in prilagodil sodobnim bivalnim potrebam, ne da bi pri tem izničil njegovo zgodovinsko pričevalnost, kot se je to zgodilo na Brdu deset let pozneje v novi Jugoslaviji. Kot dober poznavalec starin in veliki ljubitelj umetnosti je dal preurediti interierje z velikim občutkom za grajsko preteklost. Najbrž je tudi zato obnovo Brda prepustil arhitektu Aleksandru Đorđeviću (1890-1952), ki se je pri projektiranju stavb v marsičem zgledoval po zgodovinskih slogih.³⁰ Dokaz, da je Đorđević pri obnovi gradu obdržal večino stavbnega pohištva, med drugim številna Zoisova baročna vrata s trojnimi profiliranimi polji in originalnim

okovjem, dokumentirajo fotografije iz leta 1931, narejene za revijo Ilustracija.³¹ Na posnetkih vidimo, da je arhitekt na stenah sobe zadržal Zoisove vzorčaste tapete iz 19. stoletja in imenitno klasicistično peč iz časa Žige Zoisa. Na drugem posnetku grajske notranjosti, narejenem neposredno pred preurejanjem Brda v Titovo rezidenco, se med že porušeno medetažno ploščo³² še vidijo rokokojske štukature, ki so jih v povojni obnovi Brda neusmiljeno odstranili.

Iz zapisa kneževega kronista je znano, da je pri izbiri notranje opreme sodelovala Pavlova žena kneginja Olga, članica grške kraljevske družine.³³ Ustno izročilo pravi, da so po rušenju Suvobora, kraljevega dvorca ob blejskem jezeru, del Karađorđevićeve opreme prenesli na Brdo.³⁴ Knežja zakonca sta grajske interierje opremljala z dragimi kosi starinskega pohištva in prostore dopolnjevala z baročnimi pozlačenimi in kamnitimi skulpturami ter zlahtno srebrnino.³⁵ Večino predmetov je knežji par kupoval med leti 1936-40 pri Tizianu, trgovini z antikvitetami v Ljubljani, večji del srebrnine pa v ruski komisijski trgovini v Beogradu. Računi kažejo, da so grajske sobane krasili beneška ogledala, srebrni svečniki, baročne slike in, kar je za raziskovanje današnje opreme Brda zanimivo, dva zgodovinska portreta.³⁶ Gre namreč za oljni liki nadvojvode Karla Avstrijskega in njegove žene Marije Ane Bavarske, ki so ju plenilci Brda leta 1945 prezrli, in portreta sedaj visita v glavnem brdskem apartmaju. Nekaj računov je za leseno stavbno opremo in izdelavo hišnega inventarja za stranske prostore, vse pa je bilo narejeno v dveh mizarskih delavnicah na Gorenjskem.³⁷

Pred nedavnim mi je dr. Cene Avguštin, nekdanji ravnatelj Gorenjskega muzeja v Kranju, sporočil, da mu je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja kurir iz Brda prinesel nekaj predmetov s pri-

³¹ ZVKDS, OE Kranj, št. neg. 44436 in 44495.

³² ZVKDS OE, Kranj, št. neg. 44454.

³³ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 88.

³⁴ Benedik, *Bled, ta naš Bled*, str. 75. Avtorju knjige je to povedal uslužbenec kraljevega dvorca.

³⁵ Lidija Slana je v letu 2003 pregledala del Arhiva Srbije in Crne gore v Beogradu in mi ljubeznivo posredovala gradivo o Karađorđevićevih nakupih antikvitet za opremo brdskih interierjev in za obrtniška dela, storjena v grajskem poslopu. Za kolegialno uslugo se ji lepo zahvaljujem.

³⁶ Portreta sta na računu 18. 4. 1940 vpisana kot "avstrijski cesar Karl V. in žena", dr. Špela Čopić pa je v portretih prepoznala nadvojvodo Karla Avstrijskega in njegovo ženo Marijo Ano Bavarsko. Za identifikacijo portretov se kolegici Čopičevi lepo zahvaljujem. ASiCG, fond Dvor (74), fasc. 538, mapa 762, dokumenti 538-562, 563, 564, 567, 583, 588, 595, 598 in 540-186, 214.

³⁷ ASiCG, fond Dvor (74), fasc. 540, mapa 762, dokument 538-560, 599 in mapa 765, dokument 540-63, 64, računi za mizarska dela Jožefa Marklja iz Kamnja št. 35 pri Bohinjski Bistrici in Jožeta Zupančiča iz Primskovega pri Kranju št. 80.

²⁸ *Ilustracija*, 3, 1931, št. 11, str. 371-372.

²⁹ Vahen, *Brdo*, str. 32, opomba 132: "štiri kupne pogodbe od 10. okt. 1935" in opomba 134: "vpis v Zemljiško knjigo katastrske občine Predoslje 238-321, vložek 258, str. 122, sresko sodišče v Kranju".

³⁰ *Enciklopedija likovnih umetnosti*, zv. 2, str. 162.

pombo, da "v Titovi rezidenci nimajo s tem kaj početi". Gre za nekaj pištol na kresilni mehanizem iz 19. stoletja in pet na les poslikanih ikon, med katerimi sta dve delno obloženi z reliefno obdelano posrebrano pločevino. Po Avguštinovem spominu naj bi bilo na ikoni s svetnikom na konju izpisano v težko čitljivi ruski kurzivni cirilici posvetilo ruskega belogardističnega generala Denikina knezu Pavlu. Na drugi ikoni z motivom Marije z detetom je posvetilo patriarha Da ... (nerazločno) kneginji Olgi ob krstu njene hčerke Jelisavete.³⁸ Domnevamo lahko, da so te ikone visele v grajski kapeli, ki je bila med šestletnim bivanjem Karađorđevićve družine na Brdu najbrž preurejena za potrebe pravoslavne bogoslužja. Čas prenosa dokazuje še, da Brdo po letu 1945 ni bilo popolnoma izpraznjeno in so del opreme spreminjali in prinašali kasneje.

Knez Pavle je z družino večji del poletja, večkrat tudi jesen ali zimo preživel na Brdu. Ko je po smrti kralja Aleksandra leta 1934 postal njegov namestnik in leto pozneje kupil Brdo, je knežji par v svojem gradu sprejemal in gostil pomembne politike in kulturnike. Med njimi so bile tudi evropske kronane glave, saj je bil Pavle v sorodu z mnogimi evropskimi dvori. V času Pavlovega bivanja na Brdu je bil med drugimi državniki pogovori leta 1939 podpisan najbolj pomemben notranjepolitični sporazum Cvetković-Maček. Na gradu so knezu Pavlu v funkciji kraljevega namestnika številni diplomati v svečanih uniformah predajali svoje poverilnice in ob takih slovesnostih je sodelovala garda v paradnih uniformah.³⁹ Iz vseh dosedaj znanih zapisov in ustnih sporočil lahko sklepamo, da so bili Karađorđevići brdski interierji opremljeni primerno stanu kraljevega namestnika. V šestletnem razkošnem in diplomatskem vzdušju je teklo življenje na Brdu vse do usodnega marca 1941, ko je knez Pavle podpisal pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Takoj za tem so ga z državnim udarom odstavili in izročili Angležem, ki so ga z družino internirali v Južni Afriki.

Druga svetovna vojna in čas do leta 1947

Po aprilu 1941, v času nemške okupacije, ni

mamo natančnejših podatkov o gradu. Ustni viri niso zanesljivi, pisni pa se nanašajo na konec leta 1944, ko je v grad prišla večja skupina domobrancev in v njem organizirala starešinske tečaje. Po njihovem odhodu so se na Brdo naselili tečajniki Volksturma in ostali do konca vojne.⁴⁰ Nedvomno sta bila grad in posestvo pod strogim okupatorjevim nadzorom, kajti med drugo svetovno vojno Brdo ni doživelo usode mnogih drugih slovenskih gradov, od katerih so ostale le ruševine. Stavba je vojno preživela cela in zanesljivi ustni viri pravijo, da so tudi Karađorđevići interierji ostali nepoškodovani. Žal je Brdo takoj po vojni doletela enaka usoda kot mnoge druge naše bogato opremljene gradove, ki so brez gospodarja in varuha dragocene imovine zelo hitro postali plen nemirnih povojnih let. Takoj po letu 1945 se je v grad za kratek čas naselila IV. Jugoslovanska armada. Po njenem odhodu se je po pripovedovanju okoličanov začelo neustavljivo raznašanje Karađorđevićve opreme in v izropnem gradu so pritlične prostore zasedli stanovalci.⁴¹ Tedanja oblast je bila namreč namenoma gluha za dragoceno dediščino naše preteklosti, saj je na gradove gledala kot na ostanke starega režima. Spomeniškovarstvena služba ni imela moči, še manj pa možnosti, da bi lahko zavarovala dragocene ostanke naše premične in nepremične kulturne dediščine.

Rezidencialna in protokolarna notranja oprema

Po odloku o nacionalizaciji posestva leta 1947 je Brdo prešlo v last Izvršnega sveta SFR Jugoslavije z namenom, da se preuredi v rezidenco predsednika republike. V začetku petdesetih let so v gradu začeli velike prezidave, ki nikakor niso ustrezale spomeniškovarstvenim principom. Intenzivni gradbeni posegi so notranjost renesančnega gradu spremenili do nespoznavnosti, odstranitve pomembnih arhitekturnih elementov pa so postopoma izničile vso njegovo spomeniško substanco. Hladno vzdušje v prostorih, preurejenih za rezidenco, je oplemenitila šele notranja oprema iz

³⁸ Belogardistični general Anton Ivanović Denikin (1872-1947) se je leta 1920 po porazu proti boljševiški armadi umaknil na Krim, od tam emigriral v Francijo in kasneje v Ameriko. Ikone so bile v inventarno knjigo Gorenjskega muzeja vpisane leta 1971 pod štev. VZ 445-449, pištole pa so se pomešale med neko drugo zbirko orožja, zato je njihova inv. štev. nedoločljiva. Za podatke o ikonah, prinešenih iz Brda, se lepo zahvaljujem kolegom dr. Cenetu Avguštinu in mag. Damirju Globočniku, za pištole pa kolegici Bebi Jenčič.

³⁹ Benedik, *Bled, ta naš Bled*, str. 83. Avtor knjige je kot mlad novinar prisostvoval takšnemu diplomatskem dogodku.

⁴⁰ Lidija Slana je pri pisanju knjige o Brdu prisluhnila pripovedovanju, da naj bi med vojno za grad skrbel oskrbnik. Drugi nepreverjeni podatek pa naj bi povedal udeleženec posebnega oddelka brandenburške (?) divizije, ki se je na Brdu urila za diverzantske akcije. AS II, fond Slovensko domobranstvo ... od 24. XII. 1944 pa do februarja 1945 je bil v gradu tečaj za domobranske starešine, ki so se potem preselili v Stražišče, grad pa so do konca vojne zasedli tečajniki Volksturma. Podatki so tudi v *Gorenjskem domobrancu*, Kranj, 25. 1. 1945, str. 3 in v knjigi Kokalj, *Gorenjski domobranec*. Za podatke se lepo zahvaljujem kolegici Moniki Kokalj Kočevar.

⁴¹ Za zanesljivi podatek se lepo zahvaljujem g. Angeli Škofic iz sosednje vasi Ilovka, dolgoletni grajski gospodinjini v času Titovih obiskov na Brdu.

žlahtnih kosov stilnega pohištva, ki je skupaj z izbranimi deli slovenske likovne umetnosti in dragoceno zbirko orientalskih preprog ustvarila razkošno predsedniško bivališče. Leta 1961 je Josip Broz Tito prepustil posestvo in grad Brdo Izvršnemu svetu LR Slovenije in vsestranski nadzor nad rezidenco zaupal Ivanu Matiji Mačku, članu republiškega sveta Slovenije. Približno trideset let je Tito s soprogo Jovanko in najožjim spremstvom redno prihajal na oddih v eno njemu najljubših republiških rezidenc. Od leta 1957, ko je Tito sprejel na Brdu prvo visoko državniško osebnost, in tudi po njegovi smrti leta 1980 je ostal grad prizorišče pogostih pomembnih dogodkov in v njegovih sobanah so se še naprej vrstili obiski vodilnih političnih, diplomatskih, gospodarskih in kulturnih osebnosti z vsega sveta. Te dejavnosti opravlja tudi v samostojni Republiki Sloveniji, le z nekoliko širšim komercialnim poudarkom. Brdo-Servis za protokolarne storitve se je leta 2002 preimenoval v BRDO-Javni gospodarski zavod protokolarne storitve Republike Slovenije.

Za opremo grajskih prostorov je zbiranje večinoma spomeniških predmetov potekalo postopoma in od vsepovsod. Prvi in glavni vir je bil gotovo po vojni ustanovljeni Federalni zbirni center, kjer so zbirali tudi zaplenjene predmete iz nacionaliziranih gradov in meščanskih stanovanj. Iz skladišč so redno opremljali protokolarne objekte, vladne ustanove in privilegirana stanovanja, kar je ostalo, so dobili slovenski muzeji in galerije. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo iz knežje opreme na snežniškem gradu preneseno na Brdo okrog osemdeset kulturnozgodovinskih predmetov.⁴² Številne dragocene preproge in likovna dela so prenesli iz opuščene Titove vile na Bledu. Nekdanji brdski uslužbenci, ki so najbolj zanesljivi vir podatkov, vedo povedati, da so veliko opreme za grad kupovali od privatnikov in v starinarnah po vsej Jugoslaviji.

Med sprehodom skozi grajske prostore lahko občudujemo opremo iz različnih stilnih obdobj – od renesanse, baroka, klasicizma in bidermajerja ter različnih variant historizma vse tja do 20. stoletja. Pregraditve grajske notranjosti in kompletna zamenjava stavbnega pohištva so bile nedvomno odsev sodobnih zahtev po reprezentančnosti in so delo glavnega projektanta arhitekta Vinka Glanza (1902-1977), kasneje še arhitekta Igorja Lunačka, izvajalci mizararskih del pa so bile ljubljanske mizarске delavnice Berlic, Naglas in Zalokar. Prvotno opremljene prostore so sčasoma dopolnjevali ali popolnoma spremenili, prva postavitev grajskih prostorov pa je delno fotografsko dokumentirana.

Opis funkcije grajskih prostorov in bežni ogled pomembnejše pohištvene opreme začnemo v pri-

tličju, kjer je ves južni trakt namenjen državnim sprejemom in slavnostnim dogodkom. V ostalih traktih pritličja so pisarne, sobe za varnostnike in za strežno osebje ter grajska kuhinja. V veži zahodnega trakta stoji takoj pri glavnem vhodu bronasto poprsje ruskega carja Petra Velikega. Iz signature na portretno pravovernem doprskem kipu z vsemi carjevimi odlikovanji razberemo, da je bila bista neznanega kiparja vлита leta 1808 v livarno v Sankt Petersburgu. Ker nimamo nobenih podatkov o njeni provenienci, lahko samo ugibamo, kako se je impozantna skulptura znašla na Brdu. Osebo me navdaja misel, da gre za spregledani ostanek iz brdskega inventarja Karađorđevićev. Mati kneza Pavla je namreč izhajala iz bogate ruske knežje družine Demidovih, ki so dobili plemstvo prav za časa Petrove vladavine v 18. stoletju. Najbrž je za poveljni čas to "nepomembno" in težko bronasto poprsje s še težjim marmornatim podstavkom za nekontrolirane obiskovalce Brda predstavljalo prevelik napor, da bi ga odvedli v neznano, kot se je to zgodilo z bogato Karađorđevićovo opremo.

Iz veže se napotimo v stopniščno avlo, kjer pridemo mimo bronastih in marmornatih skulptur velikih mer, izdelkov bratov Kalinov in iz Snežnika prinešenim neorenesančnim dvosedom s stoli tipa *sgabello*, v jugozahodni stolp. V njegovem pritličju je od vsega začetka urejena lovska soba z razobešenimi Titovimi trofejami iz slovenskih in afriških lovišč ter nagačeni medved, trofeja Titove soproge Jovanke. V z macesnovim lesom opazenem prostoru izstopa okrogla točilna miza s krznenim oblogo, domiselni oblikovalski dosežek arh. Lunačka. Iz lovske sobe vodi eden od vhodov v osrednji prostor dvorca, v impozantno slavnostno dvorano, ki se obenem uporablja kot velika jedilnica. V njej so na arkadirani steni obešene pozlačene reliefne upodobitve Štirih letnih časov kiparja Zdenka Kalina, vzdolž dvorane pa so v treh poglobljenih separejih stenski mozaiki z močno stiliziranimi motivi poveljne obnove slikarja Ivana Seljaka Čopiča. Iz lesenega, žal za velikost dvorane prenizkega kasetiranega stropa razsvetljuje dvorano dvajset velikih lestencev-okroglih plafonjer, sestavljenih iz strjenih nizov bogato brušenih kristalnih kroglic. Imenitna bleščeča stropna svetila je po Glančevih predlogah izdelala tirolska tovarna Swarovski, od leta 1892 svetovno znani proizvajalec svetlobnih teles in sodobnega nakita. Pohištvena oprema dvorane je oblikovana v stilizirani maniri chippendalskega in neobaročnega sloga in je strojni in deloma ročno dorezljeni izdelek industrializirane proizvodnje stilnega pohištva v tovarni Stilles v Sevnici. Če je velika dvorana namenjena protokolarnim sprejemom, proslavam, koncertom ali drugim gala prireditvam, sprejme do 100 ljudi. Pri pogostitvah je pri slavnostno pogrnjeni mizi največ 60 gostov, ravno tako kadar

⁴² Bučič, Grad Snežnik, str. 76.

v njej zaseda vlada. Za njihovo dobro počutje skrbi dobro uigrana ekipa strežnega osebja v sodobno krojenih livrehajh.

Posebnost v dvorani je pod steklenim pokrovom razstavljena poročna skrinjica, najstarejši in najdragocenejši predmet v brdskem interierju. Renesanačna dragotina iz 15. stoletja je po vsej verjetnosti beneškega izvora. Okrašena je z reliefno izrezljanim nizom koščenih ploščic z bajeslovno vsebino, na pokrovu sta friza golih genijev in grba mladoporočencev ter koščeno okrasje, vloženo v les v tehniki *alla certosina*.⁴³ Med poročnimi skrinjicami tega tipa strokovna literatura navaja brdsko skrinjico med najrazkošnejšimi, pri nas pa sodi v najvišjo kategorijo kulturnozgodovinskega gradiva v Sloveniji.

Slavnostni dvorani sledita še dve sobani, namenjeni izključno protokolarnim dogodkom. V prostoru jugovzhodnega stolpa je konferenčna soba z imenitno oblikovano okroglo mizo z osrednjo odprtino za cvetlične aranžmaje. Načrt za odlični industrijski izdelek, ki so ga Stillesovi specializirani mojstri oplemenitili z intarzijami neobarokne motivike, je delo Stillesovega oblikovalca Iva Čamernika. Predprostor konferenčne sobe je namenjen tiskovnim konferencam in medijem vseh vrst, v njem se menjavajo zastave gostujočih držav. Soba je oplemenitena z žlahtnimi kosi bidermajerskega pohištva ter okrasnimi porcelanskimi vazami češkega izvora, ki jih krasijo ročno poslikani prizori rokokojskih žanrov. V obeh prostorih pritegneta obiskovalčevo pozornost veliki plafonjeri, ki s svojo razsežnostjo prekrivata obokana stropova. Lesketajoča stropna svetila iz kristalnih kroglic, brušenih v steklarni v Rogaški Slatini, je oblikoval arh. Lunaček, izdelala pa jih je delavnica pasarskega mojstra Pirnata v Ljubljani.

Iz pritlične avle se po širokem stopnišču z marmornato balustrsko ograjo povzpne v prvo nadstropje, nekoč v dvorcih imenovano *piano nobile*. V kareju iz štirih hodnikov so vhodi v šest apartmajev s sprejemnimi saloni, spalnicami in sanitariji in dva vhoda v veliko zajtrkovalnico in posebej knjižnico. Na steni nad stopniščem je obešena velika stenska preproga z izvezenimi vojaškimi konjeničnimi prizori in letnico 1830. Iz spomina nekdanje grajske gospodinje vemo le toliko, da je zanimivo ročno delo od nam neznanega izvora priskrbel Ivan Maček, ki je dajal soglasje k nabavam opreme za Brdo.

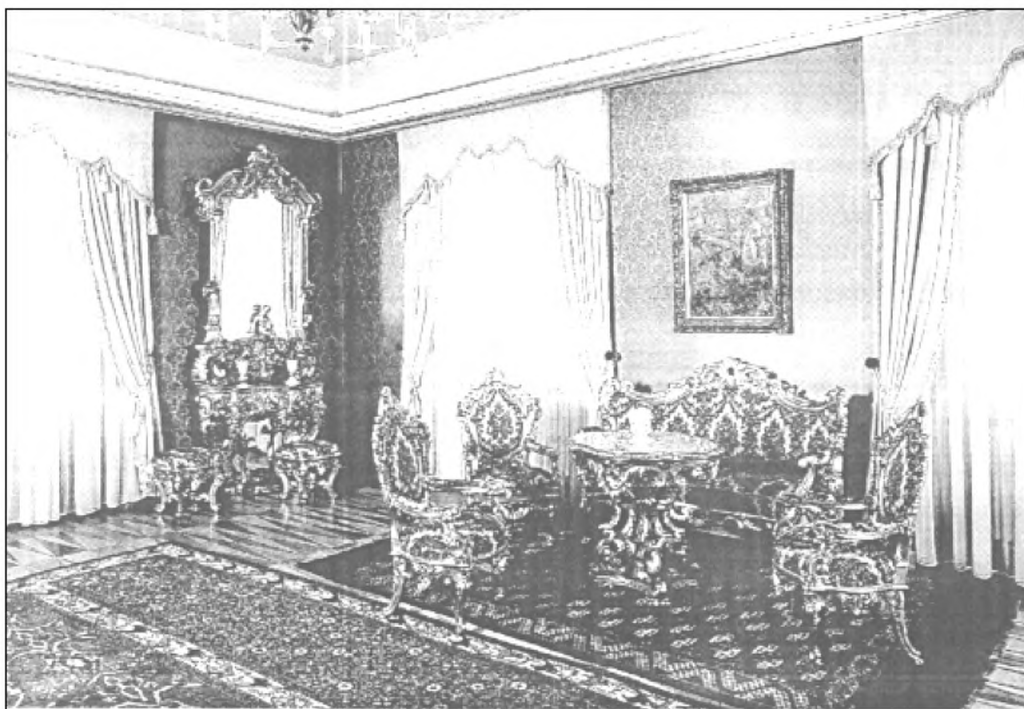
Ogled nadstropja začnimo v južnem traktu, kjer so tako kot v pritličju najbolj reprezentančni prostori. Projektant je v njegovem osrednjem delu postavil dva predsedniška apartmaja, do leta 1980 namenjena izključno zakoncema Broz. Pohištveno opremo njunih spalnic je arh. Glanz zasnoval v šestdesetih letih prejšnjega stoletja v maniri takrat modernega funkcionalizma. Ko so leta 1999 v predsedniških apartmajih posodobili sanitarije in s tem zmanjšali spalnične prostore, so z opazi povezano "celostno podobo" Glančevega pohištva razdvojili. V sobah sta ostali zgolj zakonski postelji, ki sta sedaj tuji telesi med pohištveno opremo plemenitega baroka. Med njimi velja omeniti baročno intarzirano tabernakelsko omaro iz 18. stoletja, nekoliko mlajšo klasicistično komodo in kot bistveno posebnost bogato rezljan naslanjač, prinesen leta 1975 iz knezovega salona na snežniškem gradu. Ta izjemni kos sedežnega pohištva, obogaten z rezbarijami s človeškimi figurami, je verjetno izdelek znamenite beneške delavnice iz 19. stoletja, v kateri je Valentino Panciera (1829-1902), imenovan Besarel, izdeloval fantazijsko pohištvo po starejših vzorih.⁴⁴ V sklop nekdanje predsednikove spalnice sodi še njegov delovni kabinet, v katerem izstopa Titova pisalna miza z rahlo usločenimi linijami, oblikovno posebej nadahnjena dosežek arh. Glanza, glavnega projektanta brdske opreme. V to sobo bi sodil Titov oljni portret, ki ga je za Brdo naslikal veliki mojster slovenskega slikarstva Gojmir Anton Kos, a je ta sedaj deponiran v grajski likalnici. Zaradi zgodovinskega spomina bi se ta prostor lahko imenoval "memorialni kabinet maršala Tita" in bi bil glavni pričevalni dokument povojne zgodovine Brda.

Iz južnega hodnika stopimo v najbolj prestižna grajska prostora, v t.i. rdeči in zlati salon. V času rezidenčnega Brda sta salona sodila k predsedniškemu apartmaju, po Brozovi smrti pa v njih državniki najvišjega ranga vodijo razgovore ali podpisujejo meddržavne pogodbe. V prvem, imenovanem rdeči zaradi rdečkasto patinirane pozlate in z rdečim žametom opetim sedežnim pohištvom, posnemajo zaobljene linije pohištva z rezljanimi školjčnimi motivi oblike zgodovinskega sloga *régence*. Na spodnjem delu namizne plošče izpisano ime I. MATHIAN nam pove, da gre za izdelek ljubljanske tovarne pohištva, ko sta oče Johann (1835-1914) "c. kr. dvorni dobavitelj", in pozneje sin Ivan (1864-1940) izdelovala hibridne inačice historičnih slogov, da bi tako zadovoljila okus svojih naročnikov.⁴⁵

⁴³ Zeri, Rozman, *Evropski slikarji*, str. 224-226, sl. XLVII-XLVIII. Renesanačna poročna skrinjica z grbi mladoporočencev je izdelana v kartuzijanskem načinu vlaganja koščenih okraskov, morda v beneški delavnici Embriachi v prvi pol. 15. stoletja, koščeni reliefi z grbi pa so bili zamenjani v 17. stoletju. Skrinjica je bila kupljena za Brdo pri zbiratelju umetnin Antonu Grgiču v Zagrebu leta 1975. Mere skrinjice: 35 x 54 cm, viš. 27,5 cm.

⁴⁴ Bučič, *Stol v petih tisočletjih*, str. 71, kat. št. 72. Naslanjač je oblikovno zelo podoben seriji dvanajstih naslanjačev Andrea Brustolona (1662-1732), ki jih je zna ni kipar izdelal za patricija Veniera, sedaj razstavljenih v muzeju Cá Rezzonico v Benetkah.

⁴⁵ Bučič, *Pohištvo*, str. 26-28.

"Zlato salon" z bogato rezljanim in pozlačenim pohištvo v neorokokojskem slogu iz druge polovice 19. stoletja (foto: Miran Kambič)

Iz rdečega salona je vhod v veliki zlato salon v jugovzhodnem stolpu, opremljenim z bogato rezljano in pozlačeno salonsko garnituro, ki so jo v predsedniško rezidenco pripeljali leta 1964 iz štajerskega dvorca Štatenberg pri Makolah.⁴⁶ Imenitni komplet ekskluzivne kategorije salonskega pohištva je sestavljen iz dveh sedežnih garnitur (dvosed, trosed in pet naslanjačev) z mizicami, dvema visokima ogledaloma s konzolnimi mizami in štirimi tabureji. Njegov sestav predstavlja najbolj izpopolnjeno garnituro reprezentančnega pohištva v brdskem interierju. Izbrani kosi te razkošno zasnovane salonske opreme z rezljanimi in predrtimi motivi školjk in volut ter igrivimi putti se še najbolj približujejo oblikam potsdamskega, pretirano razgibanega rokokoja. Izvor v celoti pozlačene salonske garniture ni znan. Strokovna opredelitev jo postavlja v drugo polovico 19. stoletja, ko so se ponavljali slogi iz različnih zgodovinskih obdobj. S stilno analizo bi lahko njen nastanek datirali po letu 1860 ali 1870, ko so se v srednjeevropskem prostoru uveljavile neobarčne in neorokokojske

oblike in je umetniška moč mizarjev, rezbarjev in pozlatarjev skušala z močno poudarjeno ornamentiko in bohotno igrivostjo celote in detajlov čimbolj ustreči izbranemu krogu uporabnikov.

V zlatem salonu pritegne pozornost velika francoska tapiserija z osrednjim motivom mladenke s snopom klasja v gozdni pokrajini. Najbrž ne bomo nikoli izvedeli, kako je bila stkana in dobro ohranjena stenska preproga iz 17. stoletja pridobljena za Brdo. Žal brdske kronike nihče ni zapisoval, tistih, ki bi o tem kaj več vedeli, pa ni več. V salonu je omemba vreden krilni klavir svetovno znane dunajske znamke *Bösendorfer* (op. 7855). S to serijsko številko opremljen že "muzejski" model klavirja z dunajsko mehaniko je iz sedemdesetih let 19. stoletja.⁴⁷

Iz rdečega salona se napotimo v vzhodni trakt z veliko dvorano, v kateri je brdska knjižnica s pohištveno opremo arh. Glanza in približno 6.500 knjižnimi enotami. Nekaj beletristike se je našlo v Karađorđevići zapuščini. Po obnovi Brda je bila knjižnica obogatena s prvimi izdajami slovenskega slovstva od protestantizma dalje. Med knjigami je poleg daril nekaj nakupov slovenskih avtorjev iz novejšega časa in kompletov marksistične literature, s katerimi so slovenske založbe pridno polnile tudi police brdske knjižnice.

Naslednji manjši prostor v vzhodnem traktu je bila Titova delavnica, opremljena s stroji, ki jih je

⁴⁶ Bučič, Zlato salon in njegovo restavriranje, str. 17 in 20. Salonsko garnituro so dobili leta 1964, ko so zamenjali stilno opremo med protokolarnim objektom Brdo in gradom Štatenberg, s katerim je upravljalo Ministrstvo za težko industrijo. Vlada je dala Štatenbergu v zameno komplet jedilniškega pohištva, oblikovanega v staronemškem slogu s konca 19. stoletja. Salon je leta 1999/2000 restavriral akad. slikar in restavrator Vlado Stjepić, obširno poročilo o obnovi salona je v arhivu Brda.

⁴⁷ Za datacijo klavirja se lepo zahvaljujem dr. Darji Koter.

Josipu Brozu podarila tovarna Iskra, da bi obujal spomine na svoja mladostna kovinarska leta. Čeprav je imela soba za Brdo pomemben memorialni značaj, so jo leta 2003 izpraznili, baje zaradi pomanjkanja pomožnih prostorov za novinarje, fotografe in televizijske snemalce ter opremo začasno deponirali v eni od podstrešnih sob. Gre za nerazumno kršenje spomeniškega kodeksa in upati je, da bo gradu ta krivica popravljena.

Beneški tip razčlenjene tabernakelske omare iz šestdesetih let 18. stoletja (foto: Miran Kambič)

Po hodniku vzhodnega trakta nadaljujemo pot do modrega apartmaja v severovzhodnem stolpu, ki je po kategorizaciji apartmajev takoj za predsedniškima. Soba s kakovostnim štukiranim stropom je nastala iz zgornjega dela višinsko pregrajene dvoetažne kapele. Po velikih spremembah brdske notranjosti v prejšnjem stoletju je imenitni strop ostal edini spomin na čase, ko sta barona Michelangelo in Žiga Zois preuredila grad v razkošno podeželsko rezidenco. V tem prostoru je sedaj t.i. modri salon, opremljen z v celoti pozlačeno sedežno garnituro s turkiznomodro žametno prevleko in z visokim konzolnim ogledalom. Salonsko pohištvo elegantnega in lahkotnega videza odlikujejo rahlo zaobljene linije novega baroka iz druge

polovice 19. stoletja. Salonski prostor dopolnjuje beneški tip razčlenjene tabernakelske omare iz šestdesetih let 18. stoletja, okrašene s pozlačenim rezljanim dekorjem in okovjem ter velikimi brušenimi ogledali. Tabernakelj sodi med najlepše kose brdske pohištvene opreme, žal z veliko pomanjkljivostjo za umetnostnozgodovinsko stroko, saj ne poznamo njenega izvora. V sklopu modrega apartmaja sta še vhodni predprostor z žlahtnimi kosi dunajskega bidermajerja in neoklasicistična bela spalnica z rezljanim pozlačenim okrasjem. Gre za zelo kvaliteten obrtniški izdelek, najbrž iz prvih desetletij 20. stoletja, ki v oblikah in okrasju zvesto posnema značilnosti francoskega sloga Ludvika XVI.

Prestopimo še v zahodni trakt prvega nadstropja, kjer so v jugozahodnem stolpu in zraven njega sobe, ki so nekoč sodile k damskemu glavnemu apartmaju. Danes jih uporabljajo za uradne razgovore najvišjih državnikov in za manjše sprejeme domačih in tujih delegacij. Pohištveno opremo velike sobe, katere se je zaradi svetlikajočega učinka sivkastosrebrne barve oprijelo ime srebrni salon, sestavljajo: dve sedežni garnituri z velikim ogledalom in vitrino z izbranimi kosi porcelana, brušene steklovine in žlahtne srebrnine, povečini prenešenih iz salonov snežniškega gradu. Salonsko pohištvo je oblikovano v neoklasicističnem slogu s karakteristikami francoskega sloga Ludvika XVI. Privlačna lepota naslonjačev in blazinjakov je v pisani paleti kuponov, stkanih v strojni tehniki *žakar*,⁴⁸ s katerimi so opeti tapcirani sedeži in naslonjala. Na kuponih so upodobljeni pastoralni prizori, ki so v času zgodovinskih slogov posnemali figuralne motive po vzorih starih tapiserij. Neoklasicistična sedežna garnitura je bila kupljena za Brdo leta 1975 iz opreme blejske vile ing. Dušana Serneca, politika in bana Dravske banovine med obema vojnoma.

V zahodnem traktu sta še beli in rjavi apartma z manj zanimivim spalničnim pohištvom, ki oba posnemata zgodovinske sloge. V salonih obeh apartmajev je še nekaj bidermajerske opreme in edina sedežna garnitura v t.i. staronemškem slogu (*altdeutsch*) iz prehoda 19. v 20. stoletje. V južnem traktu je v sredini še velika zajtrkovalnica, opremljena z neusklajenim stilnim pohištvom, prinesenim iz vseh vetrov. Za razvoj domačega mizarstva je pomembno v njej omeniti dve nizki intarzirani in z nekoliko "historičnim" navdihom oblikovani kredenci iz obdobja med obema vojnoma. Po kovinski nalepki v notranjosti večje kredence sodeč gre za izdelka Naglasove, najbolj renomirane mizarске delavnice v Ljubljani, katere začetki segajo v leto 1847.

⁴⁸ Tehnika *žakar* je poimenovana po Jacquardu (1752-1834), strojnem tekstilnem tehniku iz Lyona.

Spomeniško obarvanih in omembe vrednih predmetov je še veliko, predvsem med pozneje elektrificiranimi svetlobnimi telesi, katerih večina posnema historične sloge. Poleg nekaj bogato rezljanih in pozlačenih postbidermajerskih lesten- cev prevladujejo v gradu razkošni primerki iz brušenega češkega kristala in muranski lestenci iz raznobarnega stekla, segajo pa do kroparskih kovanih okrasov.

Pri obnovitvenih delih leta 1999 so bile do- trajane okenske zavese zamenjane z novimi, ki jim izvajalci žal niso znali dati "grajskega" videza. Stilna oprema salonskih prostorov zahteva v pri- lagojenem stilu oblikovane zavese. Celo izbor bla- ga in vzorcev naj bi bil barvno usklajen s tekstilom na sedežnih garniturah. Samo štirje saloni, na- menjeni sprejemom in konferencam, ter slavnost- na dvorana so opremljeni z novim parketom z zloženimi vzorci. Pri obnovitvenih delih leta 1999 so vse ostale sobe in hodnike ponovno prekrili s tapisoni v pastelnih barvah, ki nikakor ne sodijo v grajske interierje s stilno opremo.

Ko zapuščamo raznoliko in bogato opremljeno prvo nadstropje, se povzpnejo še na podstrežje, ki ima dva paralelna trakta z manjšimi sobami za varnostnike in različna spremstva ter laboratorijski prostor za analizo hrane, ki od Brozove smrti leta 1980 ni več v uporabi.

Gledano s spomeniškega in kulturnozgodo- vinskega vidika pomenijo brdski interierji neizvi- ren primer grajske bivalne kulture. Za večino brd- skega inventarja lahko rečemo, da so prave "mu- zealije" in bi kot take zaslužile temeljito kataloško obdelavo. Zaman sem v arhivu vlade med ne- urejenimi fascikli in neoštevilčenimi folijami iskala podatke o pridobivanju in nakupovanju predme- tov za opremo protokolarnih objektov, predvsem za gradove Brdo, Strmol in Snežnik. Kot že re- čeno, kronike teh gradov ni nihče zapisoval ali pa jih ni smel, čeprav je veliko dogodkov, predvsem na Brdu, zelo pomemben del naše novejšje zgo- dovine. Med leti 1986-1988 smo v okviru Mestnega muzeja v Ljubljani prvič izdelali strokovni in žal nikoli dokončani popis kulturnozgodovinskega in- ventarja, skrb za likovno gradivo pa je leta 1986 prevzela Narodna galerija. Izdelavo dokumentacije bo treba v razširjeni obliki nadaljevati, saj je ta po zakonu obvezna za vso premično, nepremično in naravno dediščino. Šele po izdelavi takega elabo- rata se lahko Brdo skupaj z opremo in grajskim parkom ustrezno ovrednoti in razglasi za kulturni spomenik, kar dosedaj ni bilo zaželeno. S pri- zadevanjem sedanjega vodstva Brda in kranjskega Zavoda za varstvo kulturne dediščine so stvari stekle v pravo smer.

Vpogled v brdske interierje naj končam z misljo, da je na brdskem gradu vse podrejeno protokolarnim dogodkom in sprejemom na najvišji

ravni. Zaradi vsebine, pomembnosti in varnosti dogodkov se mora del žlahtne opreme velikokrat prerazporejati po grajskih prostorih in se prilagajati vzvišenim funkcijam - seveda vse s pravo mero in odnosom do naše kulturne dediščine.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS II – Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dis- locirano arhivsko gradivo II
– fond Slovensko domobranstvo

ASiCG – Arhiv Srbije i Crne Gore
– fond Dvor (74), fasc. 538; fasc. 540.

NMS – Narodni muzej Slovenije
– muzejski arhiv.

URSKD – Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino
– INDOK – fond Brdo.

ZRC SAZU – Znanstveno raziskovalni center SAZU
Steletovi zapiski – Umetnostnozgodovinski in- štitut Franceta Steleta: Steletovi zapiski, XLIII, 1926 in XLIX, 1929.

ZVKDS OE Kranj – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Kranj

LITERATURA

Benedik, Božo: *Bled, ta naš Bled*. Ljubljana : Euro- design, 1993.

Bučič, Vesna: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine (Kulturni in na- ravni s spomeniki Slovenije : zbirka vodnikov; 205), 2004.

Bučič, Vesna: Baroni Zois Edelseinski in njihovi interierji v gradu Brdo pri Kranju. *Avguštinov zbornik* (ur. Beba Jenčič et all.). Kranj : Go- renjski muzej (Gorenjski kraji in ljudje; 24), 2003, str. 111-119.

Bučič, Vesna: Grad Snežnik po drugi svetovni vojni. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 74-94.

Bučič, Vesna: *Stol v petih tisočletjih : razstava v Arkadah*. Ljubljana : Narodni muzej, 1973.

Bučič, Vesna: *Pohišstvo, Secesija na Slovenskem*. Ljubljana : Narodni muzej, 1984, str. 26-28.

Enciklopedija likovnih umjetnosti, 2, D-F. Zagreb : Leksikografski zavod FNRJ, 1962.

Gorenjski domobranec. Kranj, 25. 1. 1945.

Ilustracija, 3, 1931, št. 11, str. 371-372.

- Kokalj, Monika: *Gorenjski domobranec*. Ljubljana (Gorenjski kraji in ljudje : Gorenjski muzej Kranj; 18), 2000.
- Mal, Josip: Marginalije ob ljubljanskem Mestnem muzeju. *Kronika*, 1, 1953, št.1, 78-79.
- Preinfalk, Miha: Genealoška podoba rodbine Zois od 18. do 20. stoletja. *Kronika*, 51, 2004, št. 1, str. 27-50.
- SBL – *Slovenski biografski Leksikon*, IV, T-Ž geslo Zois, Ljubljana, ZRC SAZU 1980-1991.
- Slana, Lidija: *Grad Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, Gorenjska I/1, Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana : Viharnik, 1996.
- Vahen, Damjan: *Brdo : kratek pregled zgodovine gradu in gosposčine*. Ljubljana : Rado Hribar, 1940.
- Zeri, Federico in Rozman, Ksenija: *Evropski slikarji : katalog stalne zbirke*. Ljubljana : Narodna galerija, 1997.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Brdoer Innenräume in der Vergangenheit und Gegenwart

In der Ebene zwischen den Ortschaften Predoslje/Predassel und Kokrica/Kokritz oberhalb von Kranj/Krainburg liegt das Renaissanceschloss Brdo/Egg. Es wurde in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts von den Rittern Egkh errichtet und war bis zum 20. Jahrhundert Wohnstätte bedeutender Persönlichkeiten, die durch ihr politisches, kulturelles und wirtschaftliches Wirken in die slowenische Geschichte eingegangen sind. Nach dem Auszug der Barone von Egkh in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts und nach ihnen der Adelsfamilien Schrattenbach und Gallenberg wurde das Schloss um 1753 von dem wohlhabenden Handelsmann Michelangelo Zois Baron von Edelstein durch Versteigerung käuflich erworben. Vater und Sohn Sigismund, Mineraloge, Mäzen und zentrale Persönlichkeit der slowenischen Aufklärung, wandelten das verkommene Renaissanceschloss in einen barocken Adelssitz um und schufen der Mode entsprechende gemütliche rokokoanmutende Wohnräume. Als im Laufe des 19. Jahrhunderts der Reichtum der Zois zu schwinden begann, wanderte der letzte Schlossbesitzer nach dem Ersten Weltkrieg nach Österreich aus und die Herrschaft Brdo wurde 1929 durch Versteigerung verkauft.

Vor der Versteigerung hatte der Bauschaftskonservator France Stele das Schloss aufgesucht, das Schlossinnere zur Zeit von Michelangelo und Sigismund Zois beschrieben und Details von künstlerischem Wert fotografiert: die Rokoko-Stukaturen, Zimmertapeten, Wandmalereien, barocke und klassizistische Öfen sowie den Barockaltar in der Schlosskapelle mit dem Bild des hl. Michael aus dem 17. Jahrhundert.

Auf einer Versteigerung wurde das Schloss von zwei Unternehmern aus Gorenjska/Oberkrain erworben und nach sechsjähriger Erneuerung im Jahr 1935 an den jugoslawischen Fürsten und Prinzregenten Pavle Karađorđević verkauft. Letzterer überließ die Schlossrenovierung dem Belgrader Architekten Aleksandar Đorđević. Aus der schriftlichen Dokumentation des Archivs in Belgrad geht hervor, dass das Schloss mit einer luxuriösen Stileinrichtung versehen wurde, die zum Großteil in einer Antiquitätenhandlung in Ljubljana erworben wurde. Nach Pavles Ausweisung aus Jugoslawien im Jahr 1941 wurde das Schloss während des Zweiten Weltkriegs von der deutschen Besatzungsmacht konfisziert, unmittelbar nach der Befreiung im Jahr 1945 brachte die Bevölkerung der Umgebung Karađorđevićs Einrichtung an sich.

Nach der Nationalisierung des Schlosses im Jahr 1947 wurde Brdo von der Regierung der Föderativen Volksrepublik Jugoslawien übernommen mit der Absicht, das Schloss in eine Residenz für den Staatspräsidenten Josip Broz Tito umzuwandeln. Der Denkmalschutz wurde daran nicht beteiligt. Durch intensive Baueingriffe wurde das Innere des Renaissanceschlusses bis zur Unkenntlichkeit verändert, seine Denkmalsubstanz dadurch vernichtet.

Die den Bedürfnissen eines Residenzobjekts entsprechend umgewandelten Räumlichkeiten unter der Leitung des Projektarchitekten Vinko Glanz und in der Folge des Architekten Igor Lunaček wurden durch die Stilmöbeleinrichtung bereichert, die – ergänzt durch ausgewählte Werke der slowenischen bildenden Kunst und eine kostbare Sammlung von orientalischen Teppichen – eine prunkvolle Residenz schuf. Seit 1957, als Tito den ersten hohen Staatsvertreter auf Brdo empfing, aber auch nach seinem Tod im Jahr 1980 blieb das Schloss Schauplatz bedeutender Ereignisse. Besuche führender politischer, diplomatischer, wirtschaftlicher und kultureller Persönlichkeiten folgen aufeinander. Alle diese Funktionen behielt das Schloss als Protokollobjekt auch im unabhängigen Slowenien bei, obwohl nun mit betont kommerzieller Bedeutung.

1.03 kratki znanstveni članek

UDK 069(497 Brdo):75
prejeto: 5. 1. 2004**Damir Globočnik**magister umetnostne zgodovine, muzejski svetovalec kustos za umetnostno zgodovino,
Gorenjski muzej, Tomšičeva ulica 44, SI-4000 Kranj

Zbirka slikarskih del na gradu Brdo

IZVLEČEK

Slike in plastike v protokolarni rezidenci Brdo pri Kranju tvorijo eno večjih likovnih zbirk pri nas. Upravljanje in strokovno skrb nad likovnimi deli na Brdu je leta 1986 prevzela Narodna galerija v Ljubljani. Večina avtorjev starejših slikarskih del (mdr. mitološki motivi in alegorije) je neznanih. Prevladujejo slike iz 19. stoletja, mdr. sta zastopana Anton Karinger in Jurij Šubic. V zbirki je tudi več slik, ki so delo vidnih slikarjev iz nekdanje Jugoslavije. Glavnino zbirke sestavljajo dela slovenskih slikarjev, ki so delovali v prvih treh četrtinah 20. stoletja: Rihard Jakopič, Matej Sternen, Matija Jama, France Pavlovec, Stane Kregar, Maksim Sedej st., Nikolaj Omersa in številni drugi. Najbrž so bila nabavljena v Umetniški zadrugi v Ljubljani. Nekaj slikarskih del je bilo kasneje naročenih in izdelanih posebej za Brdo (Gojmir Anton Kos, Janez Vidic, Ivan Seljak-Čopič). Slikarska zbirka predstavlja fragmentaren, vendar za nekatera stremljenja dovolj poveden pregled slovenskega modernega slikarstva.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, likovna zbirka, slikarstvo

SUMMARY

THE COLLECTION OF PAINTINGS AT THE BRDO CASTLE

The paintings and sculptures in the protocol residence Brdo near Kranj present one of the largest art collections in Slovenia. In 1986, The National Gallery took over the managing and professional maintenance of the collection. The majority of authors of older paintings (among them mythological motives and allegories) are unknown. Prevailing are paintings from the 19th century, among other paintings by Anton Karinger and Jurij Šubic. Numerous paintings in the collection are the works of famous painters from former Yugoslavia. The main parts of the collection are the works of Slovene painters from the first three quarters of the 20th century: Rihard Jakopič, Matej Sternen, Matija Jama, France Pavlovec, Stane Kregar, Maksim Sedej Sr., Nikolaj Omersa, and many others. Presumably, the paintings were obtained at the Umetniška zadruga in Ljubljana. Some paintings have later been ordered and made especially for Brdo (Gojmir Anton Kos, Janez Vidic, Ivan Seljak-Čopič). The collection of paintings presents a fragmentary yet for some aspirations enough narrative a survey of Slovene modern painting.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, art collection, painting

Slike in plastike v protokolarni rezidenci Brdo pri Kranju tvorijo eno večjih likovnih zbirk pri nas. Zbirka je nastajala na poseben način. Likovna dela so bila načrtno vključena v sklop notranje opreme gradu in drugih objektov na Brdu ter učinkovito krepijo čar imenitnosti razkošnih sprejemnih salонов, apartmajev, knjižnice, jedilnic, hodnikov, spalnih, delovnih in drugih prostorov.

Večino zbirke sestavljajo dela slovenskih likovnih ustvarjalcev, zato se je hkrati nenačrtno oblikoval tudi fragmentaren pogled na slovensko slikarstvo in kiparstvo. Izbor avtorjev in časovni okvir nastanka slik nam dovoljujeta domnevo, da bo pri tem segmentu zbirke lahko šlo za "avtorsko delo" posameznika (posebej zadolžene osebe za nakup likovnih del, opremljevalca prostorov, arhitekta, ponudnika ali posrednika pri prodaji likovnih del ipd.) ali manjše skupine. Dela so namreč skrbno izbrana, zlasti dobro je zastopana dokaj široka panorama sodobnega slovenskega slikarstva.

Večina del slovenskih slikarjev je nastala konec štiridesetih let, v tem obdobju ali še verjetneje hkrati z obsežnimi prezidavami in preureditvami gradu okrog leta 1950 in po njem so bile slike najbrž tudi pridobljene. Slike so med drugim kupovali pri Umetniški zadrugi na Šelenburgovi ulici 1 v Ljubljani, nekatere izvirajo tudi iz predvojnih državnih ustanov, kakršna je bila Kraljevska banska uprava v Ljubljani. Velik del slik je bil na Brdo pripeljan iz Titove vile na Bledu. Starejše slikarske kompozicije bi na Brdo lahko prišle tudi iz Federalnega zbirnega centra.

Nekaj slikarskih del je bilo kasneje naročenih in izdelanih posebej za Brdo (Gojmir Anton Kos, Ivan Seljak-Čopić, Janez Vidic). Ivan Seljak-Čopić in Janez Vidic sta bila partizanska umetnika, Gojmir Anton Kos kot eden najboljših predvojnih portretistov in figuralnih slikarjev pa je lahko naslikal

reprezentativen portret maršala Tita. Podobna pozornost je bila posvečena tudi izboru ostalih avtorjev, na kar nas posredno opozarja tudi čebelnjak z raznolikimi, mikavno poslikanimi panjskimi končnicami izpod čopičev znanih slovenskih slikarjev, ki pa je nastal kasneje, kot je bila izbrana večina del za okras gradu Brdo.

Osrednji zbirki likovne umetnosti pri nas sta oblikovali Narodna galerija (1933) in Moderna galerija (1948) v Ljubljani. Prej so bile zbirke likovne umetnosti izključno zasebnega značaja, npr. Auerpergova in Terpinčeva zbirka v Ljubljani, Brekerfeldova zbirka v Starem gradu pri Novem mestu, Strahlova zbirka v Stari Loki in Sadnikarjeva zbirka v Kamniku. Bolj kot na javne zbirke, kakršna je na primer leta 1997 v Narodni galeriji urejena stalna zbirka Evropski slikarji, se zbirka likovnih del na Brdu navezuje na nekdanje velike zasebne grajske zbirke.

Po *Pogodbi o ureditvi medsebojnih razmerij v zvezi s prenosom pravice upravljanja na likovnih delih v prostorih Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, v prostorih drugih organov in organizacij ter likovnih delih, ki so začasno pri posameznih osebah*, ki jo je 6. marca 1986 izdal Izvršni svet Skupščine SR Slovenije, je prevzela upravljanje in strokovno skrb nad likovnimi deli na Brdu Narodna galerija.

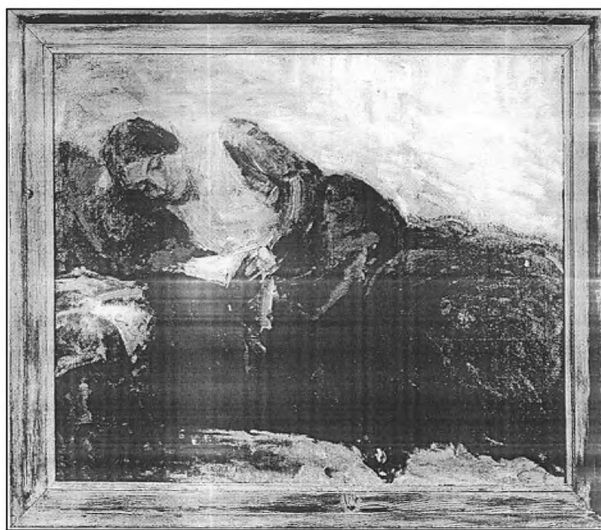
V omenjeno zbirko del evropskih slikarjev je Narodna galerija vključila tudi več slik, ki so bile po vojni del likovne opreme v gradu in drugih objektih na Brdu. Štiri slikarske kompozicije naj bi naslikal toškanski slikar Matteo Ghidoni (ok. 1626-1689), imenovan Matteo de' Pitocchi: *Zatočišče roparjev*, *Roparski napad*, *Ljudsko rajanje* in *Življenje revežev*. Sliko *David z Golijatovo glavo* naj bi izdelal neznani predstavnik Ferrarske šole iz 17. stoletja. Flamski slikar Cornelis de Wael (1592-

Rdeči salon, "Nimfa in satir", olje, platno, 147 x 216 cm, inv. št. S 2099

Apartma I. - Spalnica, "Putta nosita pijanega Bakha", olje, platno, 97 x 146,4 cm, inv. št. S 2138

Apartna II – Mali prehodni salon, Matej Sternen, Čitajoča (Dekle pri branju na kanapeju), olje, platno, 110,2 x 133,2 cm, inv. št. S 2185

Apartna III – Dnevni prostor, Rihard Jakopič, Mati z otrokom v interierju, 1912, olje, platno, 72 x 82,7 cm, inv. št. S 2162

1667), ki je deloval v Italiji, je avtor slike *Bitka pred utrjenim mestom*. Avtor slike *Parisoa sodba* naj bi bil znameniti flamski slikar Jacob Jordaens (1593-1678) ali slikar, ki je deloval pod njegovim vplivom. Slikar, ki pripada Antwerpenski slikarski šoli, naj bi med 1650-1660 naslikal kompoziciji *Gospodki par na trgu* in *Dama na trgu*. Avstrijski slikar Friedrich Gauermann (1807-1862) je izdelal sliko *Divji petelin* (vsi podatki o avtorstvu slik po katalogu: Zeri in Rozman, *Evropski slikarji*).

Omenjena dela je Narodna galerija nadomestila s slikami iz lastne zbirke, vendar se nekatere izmed njih ne prilagajajo najbolje značaju grajskega ambianta.

Starejša slikarska dela, ki so danes v gradu Brdo, ne pripadajo tako pomembnim slikarjem kot so ti, ki sta jih ugotovila avtorja stalne zbirke evropskega slikarstva v Narodni galeriji. Večina avtorjev starejših slikarskih del je neznanih. Mitološki motivi (Nimfa in satir, Puta nosita pijanega Bakha, Puti z atributi vojne) in alegorije (štiri alegorije čutov) nas spominjajo na nekdanje grajske zbirke, od koder najbrž te slike tudi izvirajo. Krajeva *Beneška cvetličarka* iz 1862 in Coronellijeva *Pastirica* iz konca 19. stoletja sta mikavna in nekdanj popularna motiva, vendar je umetnostna zgodovina na njuna avtorja povsem pozabila. Portret francoskega komediografa Molièra, ki je delo slikarja Nicolasa de Largillierija (1656-1746), je sicer pričevalno zanimiv, toda njegove avtentičnosti ne moremo potrditi. Podatki o provenienci slik so večinoma izgubljeni: portret Elizabete, kneginje zur Lipp naj bi prišel iz gradu Snežnik, prav tako naj-

brž dve zimski krajini.

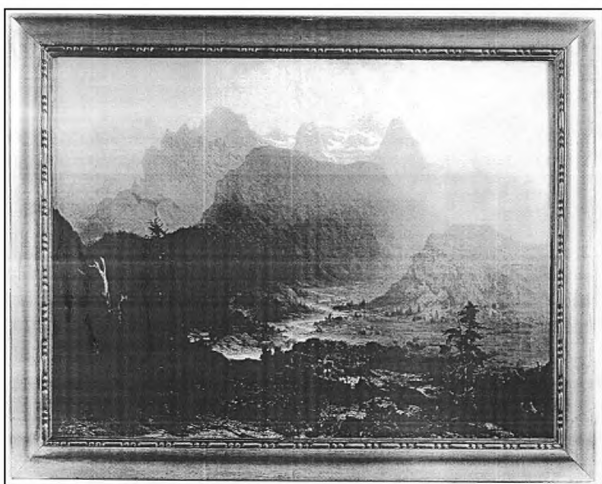
Večina starejših del je nastala v 19. stoletju. Akvarel Bohinja iz 1824, delo slikarja Johanna Scherrerja (1788-1876), ki ga poznamo predvsem po sliki *Ilirija oživljena*, naslikani po istoimenski Vodnikovovi odi iz 1811, nas opozarja na pozornost, ki jo je 19. stoletje namenjalo dokumentarnim krajinam in vedutam.

Mojstrana z dolino Vrat ali *Vrata s Triglavom* (motiv iz *Vrat*) iz 1866 sodi med najboljša in najbolj znana dela poznoromantičnega slikarja Antona Karingerja (1829-1870), s katerim smo že krepko zakoračili v meščansko 19. stoletje.

Mitološka kompozicija *Leda z labodom* iz 1883 ali 1885 je redek svetovljanski motiv Jurija Šubica (1855-1890), enega prvih slovenskih realističnih slikarjev, ki je večino del naslikal v tujini.

Kompozicijo *Zadnji lov Nikole Šubic Zrinskega* iz 1891 je naslikal Oton Iveković (1869-1939), glavni predstavnik hrvaškega zgodovinskega slikarstva.

Znameniti hrvaški slikar Josip Račić (1885-1908) z akvarelom z motivom iz luksemburškega parka v Parizu in njegov stanovski kolega Vlaho Bukovac (1855-1922), ki je postal profesor na praški akademiji, s sliko *Paška – pri vedeževalki* iz 1914 napovedujeta manjši sklop slik nekaterih izmed najvidnejših slikarjev, ki so delovali v nekdanjih bratskih republikah. Srečamo tudi hrvaškega impresionista Vladimirja Becića (1886-1954), slikarja dalmatinskih motivov in portretista Jerolima Mišeja (1890-1970), Marina Tartaglijo (1894-1984), soustanovitelja Hlebinjske slikarske šole naivnih umetnikov Krsta Hegdušića (1901-1975), jugoslovanskega državnika,

Apartna IV – Salon, Anton Karinger, Mojstrana z dolino Vrat ali Vrata s Triglavom (motiv iz Vrat), 1866, olje, platno, 63,4 x 84,8 cm, inv. št. S 2160

Mansarda, Gojmir Anton Kos, Portret Josipa Broza Tita, 1964, olje, platno, 100 x 93 cm, inv. št. S 2148

slikarja in novinarja Moša Pijado (1890-1957), bosanskega slikarja Iva Šeremeta (1900-1991), madeonskega slikarja Lazarja Ličenoskega (1901-1964), Omerja Mujadžića (1903-1991), hrvaške slikarje Zlatka Šulentića (1893-1971), Iva Režka (1898-1979), Kamila Ružička (1899-1972), Marijana Detonija (1905-1981), Frana Šimunovića (1908-1995) in Branka Lovaka (1944-1983) ter srbska slikarja Veljka Stanojevića (1892-1967) in Boža Ilića (roj. 1919), ki je avtor nekaj najbolj značilnih del socialističnega realizma, idr. Rudolf Marčić (1882-1960) je sicer slovenskega rodu, a med njegova najboljša dela sodijo marine, ki so nastale na Hrvaškem.

Glavnino slikarskih del so prispevali slovenski slikarji, ki so delovali v prvih treh četrtinah 20. stoletja. Motivno slikarska dela predstavljajo predvsem krajine, vedute, tihožitja, žanrske prizore, portrete in figuralne kompozicije, medtem ko sakralne motive razumljivo ne srečamo. Tista izpred 2. svetovne vojne so sledila okusu meščanskih ljubiteljev likovne umetnosti, zbirateljev, naročnikov in kupcev, pri motivih nekaterih del iz prvih poveljnih let se je uveljavil socialistični realizem.

Slikarstvo konca 19. in začetka 20. stoletja zastopata Ferdo Vesel (1861-1946) in manj pomemben slikar Anton Gvajc (1865-1935). Veselov portret dečka iz leta 1899 je naslikan v realistični maniri, medtem ko njegova drobna marina že govori o vplivih impresionizma.

Izmed štirih slovenskih impresionistov manjka samo Ivan Grohar. Rihard Jakopič (1869-1943) je predstavljen kar s šestimi deli, med katerimi izstopajo *Kopalke* iz leta 1905, *Kopalci* in *Sestrici*. Njegovega stanovskega kolega Mateja Sternena (1870-1949) odlično predstavlja kompozicija *Čita-joča* (*Dekle pri branju na kanapeju*). Matija Jama

(1872-1947) je zastopan s štirimi slikami, dve izmed njih *Orači* (*Večer*) in *Žanjice* (*Poletje*) sta posvečeni kmečkemu žanru. Nastali sta leta 1900, najbrž pod vplivom francoskega slikarja François Milleta, in sodita v slikarjevo realistično obdobje pred impresionizmom.

Bolj skromno, vendar z obema izmed svojih osrednjih motivov – portretom in tihožitjem, je zastopan Ivan Vavpotič (1877-1943). Slika *Lov na zajce* predstavlja eno redkih znanih del na platno likovnega satirika in ilustratorja Hinka Smrekarja (1883-1942). Isti generaciji pripadajo Fran Klemenčič (1880-1961), Maks Koželj (1883-1956) in Fran Zupan (1887-1975), med slikarje, ki so se v letih po prvi svetovni vojni uveljavili s sproščenim realističnim slikanjem, sodijo tudi Anica Zupanec-Sodnik (1892-1978), Rajko Slapernik (1896-1975) in Elda Piščanec (1897-1967).

Gojmir Anton Kos (1896-1970) je predstavljen s tihožitjem in velikim, leta 1964 najbrž posebej za Brdo z značilnimi potezami s slikarsko lopatico naslikanim portretom maršala Josipa Broza Tita v civilni obleki.

Z največjim številom slik, kar z osmimi pejsaži, tremi tihožitji, portretom in interierom, je v grajski zbirki zastopan France Pavlovec (1897-1959), eden najboljših slovenskih krajinskih slikarjev. Pavlovec se je s postimpresionističnim načinom slikanja seznanil med šolanjem pri prof. Vladimirju Beciću na zagrebški akademiji. Lirične krajinske impresije in tihožitja je oblikoval s pretanjenim občutkom za barvo in slikarsko potezo.

Edini izmed predstavnikov ekspresionistične generacije, Tone Kralj (1900-1975), ima v zbirki samo poznejši kompoziciji *Dnevni kop* in *Prehod čez Neretvo*.

Ivan Seljak-Čopič, "Lopatarji", med 1963 in 1965, mozaik, 202 x 518 cm

Eno izmed duhu časa nastanka podobno prilagojenih del, sliko *Manifestacija* iz 1946, je prispeval Olaf Globočnik (1904-1991), ki je prav tako kot Pavlovec ter Janez Mežan, Mira Pregelj in Nikolaj Pirnat, ki pa v slikarski zbirki niso zastopani, pripadal "četrty generaciji". Partizanski motivi so posredno posvečeni trije pasteli Božidarja Jakca (1899-1989), ki so nastali na poti likovnih umetnikov po sledovih IV. in V. ofenzive leta 1946. Miha Maleš (1903-1987), ki skupaj z Jakcem velja za soustvarjatelja slovenske grafike, v zbirki sodeluje z jedkanico *Bolnica Franja*.

Poleg impresionistov je v zbirki najbolje predstavljen Klub neodvisnih, predvsem z deli trojice Stane Kregar, Nikolaj Omerza in Maksim Sedej. Klubu neodvisnih se kasneje pridružijo France Mihelič, Evgen Sajovic, Zoran Didek in Zoran Mušič, z njimi je razstavljal France Pavlovec. Neodvisni so bili izšolani na zagrebški akademiji, med njihovimi učitelji so bili Vladimir Becić, Ljubo Babić, Marino Tartaglia in Jerolim Miše.

Obsežna je zbirka slik Staneta Kregarja (1905-1973), ki se uvršča v slikarjevo obdobje barvnega realizma. Maksim Sedej st. (1909-1974) se predstavlja z intimnimi figuralnimi motivi, Nikolaj Omerza (1911-1981) s pejzažem, veduto in tihožitjem. Janez Vidic (1923-1996) je predstavljen z nekaj slikami, s katerimi se približuje duhu ljudske starožitnosti in umetnosti naive. Leta 1975 je naslikal veliko panoramsko kompozicijo *Fazani*, ki krasi veliko jedilnico.

Med letoma 1963 in 1965 je Ivan Seljak-Čopič (1927-1990) okrasil troje "lunet" v stranskih prostorih ob veliki jedilnici v pritličju gradu z stenskiimi dekoracijami, ki prikazujejo motive dela in

obnove. Čopičeve likovno prečiščene, trdne, geometrijsko poenostavljene in stilizirane interpretacije figuralnih motivov učinkujejo monumentalno ter prav iz tega razloga ne pridejo do izraza v dokaj utesnjenem ambientu.

S po enim ali dvema deloma so v zbirko vključeni tudi slikarji Boris Kobe (1905-1981), Ljubo Ravnikar (1905-1973), France Košir (1906-1939), France Mihelič (1907-1998), France Uršič (1907-1979), Riko Debenjak (1908-1987), Herman Pečarič (1908-1981), Tine Gorjup (1909-1991), Maks (Maksimilian) Kavčič (1909-1973), Alojzij Kogovšek (1909-1984), Lojze Perko (1909-1980), France Godec (1910-1997), Dore Klemenčič-Maj (1911-1988), Avrelij Lukežič (1912-1980), Mirko Lebez (roj. 1912), Marij Pregelj (1913-1967), Lajči Pandur (1913-1973), Janez Šibila (roj. 1919), Ferdo Mayer (1927-1994), Jože Peternej-Mauser (roj. 1927), Jože Horvat-Jaki (roj. 1930), Silvester Komel (1931-1983), Jaka Torkar (1932-2002), Dora Plestenjak (roj. 1934), Konrad Peternej-Slovenec (1936-2000) in France Novinc (roj. 1938).

Slike je dr. Vesna Bučič kultivirano in s posluhom za usklajenost z notranjo opremo vključila v različne ambientalne ureditve posameznih prostorov. Nekaj slik se nahaja tudi v Hotelu Kokra, v brunaricah in v upravnih prostorih gradu Brdo. Zbirko slikarskih in kiparskih del je strokovno popisala, inventarizirala in dokumentirala Narodna galerija v Ljubljani (albumi z inventarnimi kartoni in fotografijami likovnih del). Likovna dela v gradu Brdo in drugih stavbah bi zaslužila, da postanejo znana širši javnosti, morda v obliki tiskane kataloga celotne zbirke slik, plastik, starinskega pohištva, preprog in dragocenih predmetov.

LITERATURA

Čopič, Špelca: *"Brdo" (opredelitev slikarske in kiparske zbirke)*. Tipkopis besedila za vodič po Brdu.

Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.

Zeri, Frederico & Rozman, Ksenija: *Evropski slikarji : katalog stalne zbirke*. Ljubljana : Narodna galerija, 1997.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gemäldesammlung auf Schloss Brdo

Die Gemälde und Plastikarbeiten im Residenzgebäude Brdo bei Kranj bilden eine der größeren Sammlungen der bildenden Kunst in Slowenien. Den Großteil der Sammlung machen die Werke von slowenischen bildenden Künstlern aus, die in den ersten drei Vierteln des 20. Jahrhunderts schufen. Das Gros der Werke der slowenischen Maler wurde Ende der sechziger Jahre geschaffen. In dieser Zeit, noch wahrscheinlicher aber gleichzeitig mit den umfassenden Umbau- und Umgestaltungsarbeiten des Schlosses um 1950 und danach, wurden die Gemälde auch erworben. Sie wurden unter anderem bei der *Umetniška zadruga* (Künstlergenossenschaft) in der Šelenburgova ulica 1 in Ljubljana gekauft, einige stammen aus den Staatseinrichtungen der Vorkriegszeit, etwa der *Kraljeva banska uprava* (Königliche Banschaftsverwaltung)

in Ljubljana. Ein wesentlicher Teil der Gemälde wurde jedoch aus der Villa Bled in Bled nach Schloss Brdo gebracht.

Mit Verwaltung und fachlicher Pflege der Werke der bildenden Kunst auf Schloss Brdo wurde 1986 die *Narodna galerija* (Nationale Galerie) in Ljubljana betraut. Mehrere Gemälde wurden der ständigen Sammlung europäischer Meister einverleibt und durch Gemälde aus der eigenen Sammlung ersetzt.

Die meisten Autoren der älteren Gemälde, die sich heute auf Schloss Brdo befinden (u.a. mythologische Motive und Allegorien) sind unbekannt. Es herrschen Werke aus dem 19. Jahrhundert vor, u. a. Anton Karinger und Jurij Šubic. Unter den bedeutenderen Malern aus dem ehemaligen jugoslawischen Staat seien Oton Iveković, Josip Račić, Vlaho Bukovac, Vladimir Becić, Marino Tartaglia, Krsto Hegedušić erwähnt.

Motivisch gesehen sind die Werke der slowenischen Maler des 20. Jahrhunderts Landschaften, Veduten, Stillleben, Genreszenen, Porträts und figürliche Kompositionen, während man der sakralen Motive aus naheliegenden Gründen hier nicht begegnet. Die Gemälde aus der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg folgten dem Geschmack der bürgerlichen Kunstliebhaber, Sammler, Auftraggeber und Käufer, bei den Motiven einiger Werke aus der unmittelbaren Nachkriegszeit setzte sich der sozialistische Realismus durch. Die Gemäldesammlung stellt eine fragmentarische, für einige Kunsttendenzen jedoch aufschlussreiche Übersicht über die slowenische moderne Malerei dar. Mit ihren kunstvollen und interessanten Werken sind u.a. repräsentiert: Rihard Jakopič, Matej Sternen, Matija Jama, France Pavlovec, Stane Kregar, Maksim Sedej d.Ä., Nikolaj Omersa. Einige Gemälde entstanden später auf Bestellung (Gojmir Anton Kos, Janez Vidic). Ivan Seljak Čopič schuf zwischen 1963 und 1965 drei Wanddekorationen mit Motiven der Arbeit und des Wiederaufbaus.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 728.8(497 Brdo):73
prejeto: 5. 4. 2004**Gojko Zupan**mag. umetnostne zgodovine, sekretar, Ministrstvo za kulturo, Metelkova 4, SI-1000 Ljubljana
gojko.zupan@gov.si

Zbirka kipov na Brdu pri Kranju

IZVLEČEK

Kiparska zbirka na Brdu, zlasti v parku, je najbolj celosten prikaz kiparstva poznih štiridesetih in petdesetih let na prostem v Sloveniji. Odsev socialistične miselnosti in prepleta predvojnih in povojnih likovnih smeri je dokument čaščenja bližnje zgodovine, posebej NOB in dodatno spomin na maršala Tita s celopostavnim portretom Antuna Augustinčiča. Podobno velja za kiparski okras dvorca. Ta je raznorodna in pogosto neuravnotežena, saj sega od historičnih obdobj z začetka 20. stoletja do abstrakcije v šestdesetih. Z imeni Ivan Zajec, Ivan Napotnik, Tine Kos, Frane Kršinič, Boris Kalin, Grga Antunac, Vanja Radauš, Frančišek Smerdu, Karel Putrih, Zdenko Kalin, Stojan Batič in manj znanimi kolegi in njihovimi kipi je zanimiva celota ter ena redkih javnih zbirk kipov, nastalih okoli sredine preteklega stoletja, shranjenih izven galerij.

KLJUČNE BESEDE

kiparstvo v Sloveniji, kiparstvo prve polovice 20. stoletja, neodvisni, akt

SUMMARY

THE COLLECTION OF SCULPTURES AT BRDO NEAR KRANJ

The collection of statues at Brdo, particularly in its park, is a most complex presentation of open-air sculpturing in the late fifties and sixties in Slovenia. The reflection of the socialistic philosophy and the interlacement of the pre- and after-war art trends are a document of worshipping of the imminent history, particularly the NOB, and additional recollection of Marshal Tito by a full-figure portrait by Antun Augustinčič. Similar is valid for the sculptural decoration of the manor. Its decoration is variegated and frequently unbalanced as it reaches from historical periods from the beginning of the 20th century to abstract art of the sixties. With the names: Ivan Zajec, Ivan Napotnik, Tine Kos, Frane Kršinič, Boris Kalin, Grga Antunac, Vanja Radauš, Frančišek Smerdu, Karel Putrih, Zdenko Kalin, Stojan Batič, and with their less known colleagues and their sculptures it forms an interesting entirety and is one of rare collections of sculptures originating from the middle of the previous century, preserved outside galleries.

KEY WORDS

Sculpturing in Slovenia, sculpturing of the first half of the 20th century, independent, nude

Dvorec Brdo pri Kranju je pogosto opisan kot izjemen protokolarni objekt z izbrano likovno opremo. Slike, celo pohištvo so strokovnjaki večkrat predstavili. Redka besedila, v celoti zgolj Špelce Čopičeve,¹ pa natančneje opišejo kiparski zbirki v dvorcu (45 kipov) in parku (12 kipov), čeprav gre za najbolj zaokroženo slovensko zbirko večinoma bronastih kipov² iz obdobja, ko je v Jugoslaviji vladal Josip Broz Tito. Na srečo so bili pripravljeni vsaj natančni popisi, v katerih so vso opremo pazljivo inventarizirali kustosi iz Ljubljane in Kranja.

Kakšno kiparsko okrasje je imel nekdanji grad in kasneje renesančni dvorec, lahko zgolj ugibamo. Jurij Brdski je v Furlaniji gotovo srečal tudi okrase dvorcev. Morda so na Brdu celo posnemali zglede in v eni od sob ali na dvorišču imeli kakšen antični kip. Gotovo so imeli v kapeli ali reprezentančnejši sobi kakšno razpelo. Verjetno je nad vrati ali glavno dvorano visel vsaj reliefno klesan ali rezljan in pobarvan grb lastnika. Kamniti grb je ohranjen na Turjaku, podobnega poznamo na renesančni utrdbi Fužine pri Ljubljani. Nasledniki Jurija Brdskega verjetno niso veliko denarja vložili v kipe po sobah ali celo v kapeli. Brdski so bili pristaši protestantov in ti v 16. stoletju niso bili ljubitelji krašenja s klesanimi in slikanimi podobami, saj jim je nasprotoval celo sam Primož Trubar. Kasnejši lastniki Gallenbergi so dvesto let staro stavbo prilagajali novim načinom bivanja. Domnevamo, da so v njihovem obdobju nastale nekatere dekorativne stenske poslikave, skoraj gotovo dvoetažna kapela sv. Mihaela v SV stolpu dvorca. Mašna licenca zanjo je bila podeljena leta 1712. Kapela je bila po drugi svetovni vojni grobo prezidana in poznobaročnih lesenih angelov,³ ki so krasili oltarno sliko v času obiska Franceta Steleta, ni več. Morda so jih prodali že Zoisi, saj je revščina v 19. in v začetku 20. stoletja lastnike prisilila, da so razprodali vse, kar je ostalo v stavbi. V dokumentih inventarjev s kipi ni. Danes o kakršnihkoli starejših kipih pred letom 1940 skoraj ni sledu. Ostajajo nam neprepričljive domneve, čeprav slutimo, da dvorec v prvih štirih stoletjih razvoja ni bil čisto brez okrasa. Opremljevalci so skušali to zadrego nadgraditi z izdelki iz drugih zbirk. Leseni celopostavni sv. Mihael (18. stoletje) z delno polomljenima rokama, prenesen z gradu Strmol, je ikonografsko zanimiv, vendar z dvorcem Brdo nima neposredne povezave.

Karađorđevići so prenovljeni dvorec bogato opremili. Lastnik knez Pavle, eden največjih poznavalcev likovne ustvarjalnosti tedanje Evrope, je skupaj s svojo ženo kupoval slike in kipe po Evropi in celo v slovenskih starinarnah in na razstavah. To so potrdile najdbe več predmetov v slovenskih muzejih. Prepričani smo, da je Brdo opremil tudi s kipi. Njihov seznam nam ni znan. S fotografij smo razbrali samo dekorativen akt sedeče žene ob bazenu in standardno, obrtniško oblikovano levjo izlivno glavo manjšega vodnjaka z letnico 1936 v parku.

Ob srčastem bregu manjšega ribnika je tik nad vodno gladino ostal v travno površino zarinjen kip, ženski akt. Tja je zašel ob eni od preureditev po drugi svetovni vojni. V devetdesetih kipa niso predstavili na rob parka, med skulpture z značilno socrealistično zasnovo. Bronasti akt spominja na Meštrovičev⁴ bronasto figuro Ženski akt iz leta 1932.⁵ Gre za podobno zleknjeno golo figuro z napetimi prsmi, postavljeno na nagnjeno »ležišče« in z upognjenima nogama. Neposrednega posnemanja ni mogoče potrditi, saj je podobna stojna drža znana že od antike in Michelangela naprej. Značilno stojno držo je večkrat preizkušal Karel Putrih,⁶ saj jo ima še Dekliški torzo iz leta 1937, le nekoliko drugačna je plastika ležeče ženske figure iz leta 1940. Če bi kip na Brdu pravilno dvignili iz ležečega položaja, bi bil pred nami kip sedeče Putrihove Kopalke,⁷ kar so kustosi delno zapisali v

*Kopalka ob bazenu na terasi, Karel Putrih, 1940
(Fototeka Moderne galerije, 7667)*

¹ Poleg več kataloških popisov je edino natančnejše besedilo dr. Špelce Čopič, pripravljeno za vodnik v zbirki Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Njena zasluga so preverjene atribucije kipov, s katerimi je omogočila nadaljnje ocenjevanje zbirke in nastanek tega članka, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

² Dodanih je nekaj kamnitih (10), lesenih (3), iz žgane gline (2) in mavčnih kipov (3).

³ Okvir slike sta na spodnji strani navidezno držala dva vitka krilata mladca, zavita v draperije. URSKD, Fototeka INDOK, št. 3157 in 14123 (foto: France Stelè).

⁴ Vrpolje, Hrvaška 1883 – South Bend, ZDA 1962. Najbolj priznan kipar stare Jugoslavije, učitelj večine mlajših kiparjev, ki so se šolali v Zagrebu.

⁵ Kečkemet, *Ivan Meštrović*, str. 31, fot. 85.

⁶ Ljubljana 1910 – Ljubljana 1959. Putrih se je šolal v Pragi. Kipar je sodeloval z Neodvisnimi.

⁷ Kip je signiran in datiran levo spodaj na bronastem štoru, na katerem žena sedi: PUTRIH / 40.

*Velika dvorana s kipi Štirih letnih časov, Zdenko Kalin, okoli 1956
(Arhiv Protokolarnega servisa, Brdo)*

svoje popise. Putrih je akt oblikoval v mavcu že za razstave v Sloveniji in morda v Beogradu ob koncu tridesetih let,⁸ kar nam je pomagala razbrati Špelca Čopič. Avtorstvo Karla Putriha je znova potrdil natančen ogled kipa in čiščenje mahu ter trave ob podnožju, kjer se skriva signatura.

Verjetno so na eni izmed omenjenih razstav knez Pavle, njegova žena ali kakšen pomočnik opazili odlično modeliran Putrihov akt s stegnjeno levo nogo in nekoliko nazaj zapognjeno desno ter z rokama, s katerima se sedeča za hrbtom naslanja na sedež. Zrelo žensko telo je polno erotične energije, ki jo le delno zanika v levo zasukana glava z lasmi, spetimi na glavi in z obrazom brez izraženih čustev. Kiparju so naročili bronast odlitek za okras bazena na terasi dvorca Brdo. Očitno svetovljanskega kneza ni motilo golo žensko telo, ob katerem so se igrali mladi kraljeviči. Kakovostno odlit⁹ kip so postavili tik ob bazen na njegovo severno stran, kjer je bil postavljen po vseh pravih namestitve javnih kipov. Svetloba je temen bron na svetli terasi oblivala z južne strani. Med nogama sedeče žene je kipar namestil večjo vazo,¹⁰ iz

katere je pršlo več curkov vode v bazen. Kako je kip preživel poveljno plenjenje in ponovno urejanje na gradu, ni jasno. Znašel se je na trati ob vodnem zrcalu v parku, kjer so ga zlekli bolj, kot je to želel kipar s svojimi originalnimi rešitvami, in zadrego skrili s travnato rušo.

Drugi kip, za katerega domnevamo, da se je ohranil v dvorcu iz obdobja jugoslovanske kraljevine, pa za to nimamo pisne ali fotografske potrditve, je bronasto poprsje carja Petra Velikega¹¹ iz začetka 19. stoletja. Gre za značilen portret velikega ruskega carja, po katerem je dobila ime prestolnica ruske države. Pod ponosno dvignjeno glavo je carjevo poprsje oblečeno v dekorativen oklep z reliefi. Kdaj natančno je kip prišel na Brdo, ni popolnoma jasno, najbrž z enim od daril knežjih sorodnikov in obiskovalcev.

Današnja kiparska oprema dvorca je, razen omenjenih posebnosti, v celoti odraz dobe po drugi svetovni vojni in stagnacije do osemdesetih let, ko je umrl maršal Tito. Njegovi pomočniki in sledilci so skušali na Brdu oblikovati miniaturni poveljni slovenski Versailles, v katerem naj bi se med drevoredi in ribniki, ob žuborečih potokih in poteh ter na košenicah pojavljali kipi z ustrezno motiviko. Kipi v dvorcu in parku so prišli na vrsto zadnji, ko je bila arhitektura že urejena in večina

⁸ Čopič, Karel Putrih. Ciril Velepich, Biografija, str. brez oštevilčenja.

⁹ Kip je med skulpturami v parku odličit v najbolj kakovostno zlitino. Površine so gladke, z enakomerno barvo in strukturo ter uravnoteženo patino.

¹⁰ V podnožje kipa je spretno izvrtana okoli dm široka okrogla odprtina, skozi katero je bila napeljana vodovodna cev v danes izgubljeni vrč.

¹¹ Na kipu je podpisan livar V. Ekimov iz Sankt Peterburga. Dodana je datacija 1808. Kip ima sočasen kamnit podstavek.

sob opremljena s pohištvo in verjetno s slikami. Na izbor opreme in kipov je vsaj v začetku nekoliko vplival izkušeni arhitekt Vinko Glanz, ki so mu zaupali levji delež prezidav dvorca. Glanz je z izborom posameznih kiparjev, s katerimi je imel zaradi postavitve spomenikov NOB in okrasov arhitektur¹² veliko izkušenj, potrdil dolgoletne vezi z uveljavljenima Borisom in Zdenkom Kalinom¹³ ter s Karlom Putrihom, s katerimi je sodeloval pri postavitvah javnih spomenikov.¹⁴ Kiparji so bili podvrženi več selekcijam, ki gotovo niso bile delo likovnih kritikov. Pomagal je še slučaj, ko so ob preurejanju vile Bled likovno opremo hiše in parka preselili na Brdo.¹⁵

Notranjo opremo so zbirali bolj skrbno in jo nenehno dopolnjevali z nakupi in darili maršalu. Za dvorec Brdo so bila izbrana pretežno dela slovenskih avtorjev in nekaj njihovih hrvaških sodobnikov, ki so bili morda Titu ljubi. Če so bile skulpture estetsko neustrezne, so darila, kljub dobri volji darovalcev, pozabljena končala na podstrehi, skupaj z vzhodnjaškimi španskimi stenami in ljudskimi rezbarijami. Enako verjetna je domneva, da so kipi hrvaških avtorjev dediščina Karađorđević, saj so vsi po vrsti datirani v čas pred drugo svetovno vojno. Druga teza je celo verjetnejša, saj sta posebej kipa Vanje Radauš¹⁶ Bronasti torzo (1934)¹⁷ in dvojni akt Objeta (1934) zelo izbrana za svoj čas in ju je gotovo priporočil izkušen likovni kritik ali poznavalec.¹⁸

Kipe za dekoracijo parka so, kot omenjeno, večinoma prepeljali iz vile Bled in redke iz drugih zbirk. S teorijo postavljanja parkovnih kipov se niso pretirano ukvarjali, zato so za zeleno okolje uporabili skoraj izključno bronaste kipe. Ti so podobne barve kot naravno okolje in so v parku premalo kontrastni. Med plastikami na prostem so zgolj figuralni kipi, ki so nekakšni tričetrtinski posnetki značilnih javnih skulptur, kakršne so stale npr. na glavnem trgu v bližnjem Kranju. Kipi segajo do naravne ali nekoliko povečane naravne velikosti, kar je za čas socialističnega realizma in modne gigantskosti posebnost, značilna za slovenske kraje, kjer so le redki kipi posegli v res monumentalne dimenzije. Bronasti kipi v parku Brdo so nedvomno nastali za zunanji prostor. Po pripovedovanju in kataloških popisih¹⁹ so bili

večinoma zasnovani že leta 1947 za okras parka vile Bled²⁰ in obal ob Blejskem jezeru, kjer je do danes ostal samo monumentalni Splavar Borisa Kalina, izdelan že pred vojno in odlit 1947. Ko so večino kipov dobrih dvajset let kasneje prestavili na Brdo, so jih razmestili po parku. Po osamosvojitvi Slovenije novi oblastniki niso bili zadovoljni s političnimi poudarki socialističnega časa in revolucije, ki jih izražajo kipi partizanov, delavcev in bombašic. Da jih skulpture ne bi motile, so se z upravljalci dogovorili, da jih prestavijo na rob parka, ob visoko živico pred hipodromom. Združili so sedem kipov, Tineta Kosa Udarnik in Drvar, Borisa Kalina Na čelu brigade, Zdenka Kalina Partizan in Žanjica, Karla Putriha Bombašica in Delavec s kompresorjem. Kasneje so dodali skulpturo maršala Tita. Nova postavitve na zahodnem robu parka je poskus oblikovanja nekakšnega kiparskega skansena. Pozitiven rezultat je ohranitev vseh kipov v parku dvorca kljub njihovi partizanski ikonografiji. Dvig posameznih skulptur na visoke podstavke in pred živico je manj ustrezen.

*Kipi v parku: Bombašica, Karel Putrih, 1947
(foto: Gojko Zupan, 2004)*

¹² Palača OLO (občina) Nova Gorica; Ljudska skupščina, Ljubljana.

¹³ Starejši brat Boris: Solkan 1905 – Ljubljana 1975 in mlajši Zdenko: Solkan 1911 – Ljubljana 1990.

¹⁴ S Kalinoma je bil Glanz v sorodu po ženini strani.

¹⁵ Vilo Bled je urejal Vinko Glanz s sodelavci. Zato pri izboru kipov ni bilo veliko razlik.

¹⁶ Vinkovci 1906 – Zagreb 1975

¹⁷ *Jugoslovenska skulptura*, str. 191, brez oštevilčenja.

¹⁸ Pričevalci nimajo natančnih podatkov o času nakupa ali prenosu posameznih kipov. Arhivski viri pa še čakajo.

¹⁹ Čopić, *Karel Putrih*, str. brez oštevilčenja.

²⁰ Vsi kipi so bili zabeleženi v katalogih in literaturi. Šijanec, *Sodobna slovenska umetnost*, str. 319-354.

Iz neposredne bližine so betonski podstavki previsoki in kipi ne pridejo povsem do izraza. Bronasta sivo zelena barva je premalo kontrastna ob rjavo-sivo-zelenem grmovju, kljub želji, da bi sledili teoretično pravilni orientaciji kipov proti jugu. Najboljši učinek imajo skulpture v jeseni, ko je listje grmovja orumenelo. Kipi, razen Udarnika Tineta Kosa,²¹ so postavljeni zelo strnjeno, kar jim ni vedno v prid.

Drugi Kosov kip je podoba moža, ki se je vzpel z dvignjeno sekuro. Dviga jo s sklenjenima rokama nad in za glavo. Boris Kalin je zasnoval vzorčno skupino socrealističnih figur Na čelu brigade. Trojica zanosno nosi zastavo. Šablonsko so zbrani dekle in mlajši fant ob strani in starejši zastavonoša v sredini. Figure so delno oblečene, v duhu časa pa razkazujejo nekaj mišic. Enako šablonska je prva plastika mlajšega Kalina, Partizan. Druga, skulpturalno bolj polna in kakovostna je jedra, včasih celo pretirano jedra Žanjica. Stojeca žena presipa zrnje v dlaneh in se nasmiha obilni letini.²²

Putrih je podobno kot prijatelj Zdenko Kalin dobil naročilo za več kipov za okras vile Bled leta 1947. Velepč v monografiji našteva Borca, Bombašico in Delavca s kompresorjem. Do Brda sta prišla zadnja dva. Bombašica je tipičen izdelek svojega časa, s polno zanosa ob metanju bombe in s pozo, ki je odmev Metalca diska. Kiparsko in kompozicijsko je odlično zamišljen delavec, ki z ročnim kompresorjem vrta v tla. V upognjenem telesu in prepletu udov ter orodja je strnjen dinamičen splet trikotnikov, enako napet kot mišice delavca.

Likovno in zgodovinsko je med plastikami na prostem najbolj reprezentančen celopostavni portret Josipa Broza Tita, ki je na Brdo prišel zadnji. Njegov avtor je na podnožju podpisani Antun Augustinčić. Slavni hrvaški kipar je bil celo Brozov zagorski rojak.²³ Sveže imenovanega maršala je najprej portretiral na drugem zasedanju AVNOJ 29. novembra 1943 v Ljubljani, kjer se je poveljnik po pripovedovanju prič zamišljen sprehajal po dvorišču. Ne glede na propagandistične opise je dejstvo, da je bil Tito edini znani poveljnik nekega uporniškega gibanja, ki so mu med drugo svetovno vojno pripravili celopostaven kiparski portret. Upodobljenec v širokem vojaškem plašču je postavljen v rahel korak, s sklenjenima rokama na hrbtu. Izpod plašča stopa krepka, prepasana postava v uniformi in s škornji na nogah. Mogočnost figure poudarjajo pretehtana razmerja in gube plašča. Široki ovratnik uniforme in plašča obroblijo

Antun Augustinčić: Kip Josipa Broza Tita, detalj glave, 1948 (foto: Gojko Zupan, 2004)

portretno glavo. Močno idealiziran portret vladarja kaže suvereno kiparjevo obvladanje materiala, obrti in likovne nadgradnje. Originalni kip se je v vojni vihuri izgubil, zato so po osvoboditvi izdelali nov, baje identičen model in ga leta 1948²⁴ odlili v bron. Kovina deluje s svojo nezglajeno površino nekoliko ekspresivno, premišljeno za odprt prostor. Odlitek rahlo nadnaravne velikosti so postavili ob maršalovi rojstni hiši v Kumrovcu. Identičen odlitek²⁵ je bil pred sedmim kongresom Zveze komunistov Jugoslavije leta 1958²⁶ prepeljan v Ljubljano in postavljen pred glavni vhod Hale A

²⁴ Kip je signiran desno spredaj na podnožju A. AUGUSTINČIĆ / 1948.

²⁵ Leta 1977 so povečan kip postavili na previsok podstavek sredi Velenja (odkritje 25. junija), ki je bilo v času poudarjanja kontinuitete po Titovi smrti preimenovano v Titovo Velenje (1981-1990).

²⁶ Kongres je bil med 22. in 26. aprilom na novo sezidanem Gospodarskem razstavišču. Paviljone so okrasili s številnimi kipi, ki so zbujali polemike. Vrteča skulptura Urške in Povodnega moža na vodnjaku je za nekaj časa omejila število javnih naročil Stojanu Batiču. Ekvilibriste Draga Tršarja, ki niso bili všeč Ivanu Mačku, so odlomili kar z jeklenico kamiona in jih kasneje popravljene predstavili v Tivoli.

²¹ Čejnjska pri Moravčah 1894 – Ljubljana 1979.

²² Čopić, Kržišnik, *Zdenko Kalin*, str. 87, 179.

²³ Klanjec 1900 – Zagreb 1979.

na Gospodarskem razstavišču. Ko so razstavišče začeli uporabljati zlasti za komercialne prireditve, so spomenik maršala predstavili, saj ne bi bilo primerno, da bi stal med razstavljenimi izdelki. Znova je bil postavljen pred Cekinov grad, tedaj Muzej ljudske revolucije, na robu Tivolija. Postavitev v osi drevoreda in vhoda ni bila posebej posrečena, ker je bil kip postavljen tik nad stopnišče in v os temnega vhoda v dvorec. Med prenovo dvorca leta 1991 so kip in podstavek predstavili v muzejski depo. Na željo upravljalcev Brda so iz Muzeja novejšo zgodovine kip posodili za postavitev v parku. Zanimivo je, da je to po 35 letih vladanja edini kiparski portret maršala na Brdu.

Na tlakovano teraso dvorca so po prenovi in popolni predelavi bazena postavili priljubljenega Kalinovega Pastirčka.²⁷ Kip je Zdenko Kalin, pogost sodelavec arhitekta Glanza, zasnoval med drugo svetovno vojno (1942) in se verjetno nekoliko zgledoval pri Mihajlu Tomiću.²⁸ Odlitek so postavili ob prvem svobodnem prvem maju leta 1946 nad otroško igrišče v Tivoliju ter s tem poudarili skrb nove oblasti za otroke. Nedvomno gre za v času nastanka izjemno prefinjeno figuro razkoračenega golega dečka, ki igra na piščal. Kipar je celoto odlikoval s spretnim zajemanjem praznega prostora in očiščeno anatomijo, prosto akademizmov in naturalizmov.²⁹ Morda je na Primorskem rojeni kipar v času vojne iskal daljni odsev Gregorčičevega "kralja" svobodnih planin, ko pohaja za tropom ovčic. Kip je po mnenju poznavalcev značilen predstavnik novega realizma. Zoran Kržišnik celo meni, da je kip najbolj popularna skulptura v Sloveniji.³⁰ Pastirček je kot maskota slovenske televizije dejansko postal ena najbolj popularnih in znanih umetnin pri nas. Lokacija na Brdu je za kip idealna, saj siva silhueta izstopa v belini terase in v odprtem prostoru, z južne strani pa skulpturo riše v odseve vodnega zrcala in na svetlo pročelje stavbe. Krhkost celote povečuje stebrast podstavek.

V parku, na Račjem otoku, samostojno stoji še en bronast kip, tipičen izdelek sredine petdesetih let. Gre za golega dečka, razkoračenega v tekaški korak. Stereotipni obraz je brez poudarjenih

portretnih značilnosti ali čustev. Izdelek spominja na oblikovanje kiparja Staneta Keržiča,³¹ saj je skoraj identičen s spomenikom Kurirčku nad Podutikom.³² Kasneje nastalih kipov v parku ni, če prezremo naivno rezljano deblo tik ob čebelnjaku.

Večje število skulptur je v dvorcu.³³ V popisih so našli 45 plastik, kar je ob velikosti celote, obveznih pomožnih prostorih, izbranim pohištvi in slikah dovolj velika številka. Ponekod so namesto skulptur kot prostorska dekoracija uporabljene vaze, pred vhodom v dvorec par svetilnikov. Posebnost obeh grajskih vhodov sta reliefni glavi na sklepnem kamnu. Kipi v poslopju, na hodnikih in v posameznih dvoranh, apartmajih in druge nimajo veliko skupnega s plastičnimi okrasi v parku. Nekateri avtorji kipov se ponavljajo, vendar so motivika, pogosto celo material in velikost popolnoma drugačni. Želja krašenja s kipi je bila v urejenem dvorcu odraz mode plemenitenja arhitektur petdesetih in šestdesetih let, saj so z njimi v istem obdobju okrasili stavbo Ljudske skupščine v Ljubljani ali Festivalno dvorano in podobno ravnali v novo urejenih rezidencah od Beograda do Brionov. Vsaj na Brionih sta opazen delež s posebnim paviljonom pustila arhitekt Jožef Plečnik in kipar Francišek Smerdu.³⁴ Kiparskega načina oblikovanja interierske plastike praktično ni prizadela vojna niti politične spremembe, saj se motivika iz obdobja pred vojno pretežno brez cezure nadaljuje.

Posamezna dela starejših domačih kiparjev so v zbirki bolj slučajnost kot rezultat načrtnega, dolgotrajnega zbiranja kakovostnih kipov ali kipov različnih avtorjev. Med starejše zanimivosti na Brdu sodijo keramični reliefi s putti,³⁵ ki so neprimerno vzdani na južni steni arkadnega hodnika v nadstropju. Goli dečki so bili verjetno namenjeni za drugačen prostor, saj je težko razumeti, da bi kipar oblikoval anatomske značilnosti tako okorno. Obrtniško boljši je zgledno izklesani goli kamniti deček na ograji stopnišča.

Med zgodnjimi likovnimi deli izstopa značilno secesijski relief Požar kiparja Ivana Zajca,³⁶ avtorja Prešernovega spomenika v Ljubljani. Kipar nam je z valovanjem v množico strnjenih figur nadgradil modne oblike in celo slike Frana Tratnika. Valovanje bežečih ljudi lahko primerjamo z renesančnimi izhodišči iz Rafaelovih Stanz, kjer Enej s

²⁷ Drug odlitek Dečka s piščaljo so porabili kot protokolarno darilo Sukarnu in Indoneziji v Bandungu. Tretji je v Moderni galeriji, četrti pred stavbo Televizije Slovenija, peti v lasti kiparjevih dedičev.

²⁸ Kipar Tomić je oblikoval skulpturo Mladi muzičar leta 1934. Gre za golega fanta, ki drži roki v pozi simboličnega igranja na piščal. Podoben je še kip Ive Despić Simonović Bato svira. *Jugoslovenska skulptura*, str. 172 in 175, brez oštevilčenja. Na piščalko igra še Goršetov Pastirček, 1931. Galerija Božidarja Jakca, Koštanjeveca.

²⁹ Odlitek na Brdu je malenkost drugačen, saj deček drži piščalko tik pred usti. Kip je signiran levo spredaj na podnožju ZDENKO KALIN.

³⁰ Čopić, Kržišnik, *Zdenko Kalin*, str. 8.

³¹ Cesta pri Starem Logu 1918 – Ljubljana 1969. Kipar je avtor več spomenikov NOB (Kočevje, Slovenj Gradec). Pogosto je uporabljal figuro golega dečka.

³² *Vodnik po partizanskih poteh*, str. 54. Toško Čelo, odkritje spomenika Milanu Mravljetu, 22. julija 1961.

³³ Kipov ne obravnavam po posameznih sobah, ker so jih pogosto premeščali.

³⁴ Postojna 1908 – Ljubljana 1964.

³⁵ Predstavljali naj bi letne čase. Njihovo avtorstvo domnevno pripisujejo Alojziju Ganglu (Metlika 1859 – Praga 1935), kar bo potrebno natančno preveriti.

³⁶ Ljubljana 1869 – Ljubljana 1952.

svojci beži iz goreče Troje. Bolj očitno pa kipar veliko bolj sproščeno kot na reliefih Prešernovega spomenika prevzema rodinove modne odseve oblikovanja strnjene, skoraj nefiguradne gmote. Izdelek iz leta 1910 ne bi delal sramote niti v osrednji galeriji.

Posebnost v zbirki sta še lesena kipa Ivana Napotnika³⁷ Drvar in Dekle, oba iz leta 1946. Socialna nota Drvarja je bolj dediščina predvojnih gibanj in izhodišč kot povojnega diktata; dekle okoren, v ekspresivni tradiciji izdelan akt v levo zasukane stoječe mladenke.

V dvorcu so kipi naravne velikosti redki; še ti so nastali ali bili kupljeni kot nadomestek za starejše ureditve notranjosti. Tak je kip Diane, gole bronaste boginje lova z lokom. Boginji ob desnem boku stoji srnjak. Kompozicija stoji pod glavnim stopniščem, kjer so imeli prej urejen skalnjak z nagačenim gamsom; celota je bila primernejša za lovsko kočjo. Gola Diana je največji bronast akt v dvorcu. Kakovosten akt z manj prepričljivimi dodatki je podpisal Zdenko Kalin. Bolj nadčasovno in klasično sta zasnovana kamnita akta Borisa Kalina. V obeh gre za odlično klesani celopostavni figuri stoječih žena. Jutro II³⁸ je Kalinova ženska varianta Michelangelovega sužnja.³⁹ Gola marmorna žena, stoječa v kontrapostu na desni nogi, ima značilno dvignjeni roki, s katerima si spenja lase na zatilju. Zanimiva bi bila primerjava kamnitega Jutra II. s podobnim izdelkom Frana Kršinića⁴⁰ z naslovom Buđenje iz leta 1928.

Drugi Kalinov Stoječi akt je v izhodiščih glave nekoliko meštovičevski, vendar bistveno bolj izčiščenih linij. Izražen je le rahel kontrapost z naprej potisnjeno levo nogo, z nazaj nagnjenim trupom in v levo zasukano glavo z vencem las. Roki sta sklenjeni na hrbtu tako, da z desnico objema levo roko nad zapestjem. V levici drži nagubano blago, del oblačila.

Podobne velikosti so štirje reliefom prilični kipi golih ali delno golih žena Zdenka Kalina. Vsi so skoraj idealno zlit s prostorom velike dvorane. Alegorije predstavljajo Pomlad (s paličico s popki), Poletje (kos blaga kot senčilo), Jesen (z grozdom v vsaki roki) in Zimo (ovita v oblačilo). Kipar je skušal tudi s starostjo dekleta ali njegovo držo nadgraditi občutenje posameznega letnega časa. Več kot le stoječi ženski akt je manjša plastika Zdenka Kalina Po Cranachu, kjer v posnetku Venere slutimo igro čustev in senco renesančne koketnosti.

Zdenko Kalin (1911-1990), Zima iz serije štirih letnih časov, bron (foto: Miran Kambič)

Manjši ženski akti prevladujejo skoraj v vseh apartmajih in drugih boljših prostorih znotraj dvorca. Kiparsko upodobljenih borcev za interiere ni, celo obstoječi kipi fizičnih delavcev so se vedno bolj umikali v pomožne prostore za novinarje in varnostnike, kjer sta pristala Napotnikov Drvar ali Batičev Jeklar (1970). V manj dostopnih apartmajih so akti skoraj pravilo. Posamezne izjemne izdelke ali kipe večjih dimenzij so postavili na hodnike ali stopnišče.

Med najbolj kakovostne sodijo Smerdujeve male plastike. Nekatere bronaste in kamnite akte iz več serij kritiki uvrščajo celo v najbolj stroge izbore stalne zbirke Moderne galerije.⁴¹ Par izdelkov sega še v čas iskanja samostojne oblike. Eno je kar 2 m širok relief, ki ga poznamo pod različnimi

³⁷ Zavodnje 1888 – Šoštanj 1960.

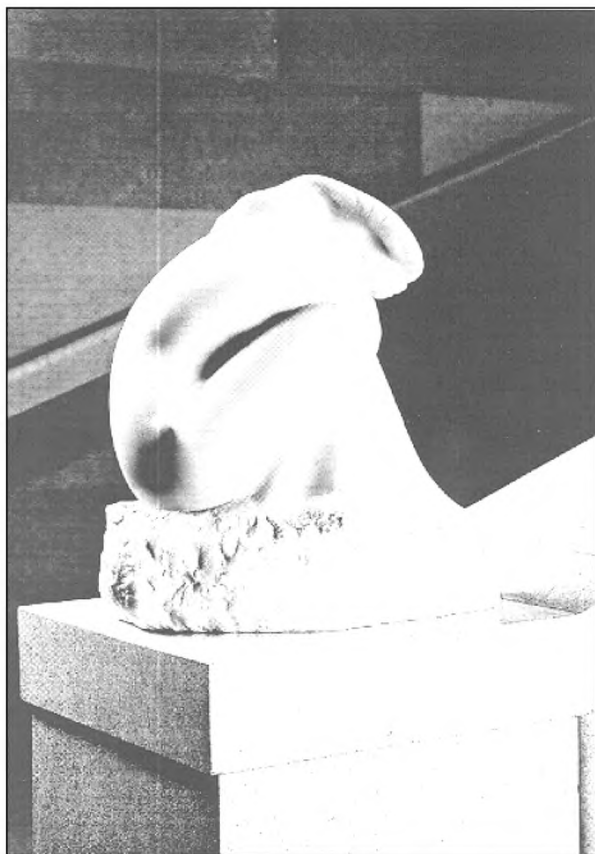
³⁸ Šijanec, *Sodobna slovenska umetnost*, str. 321. Isti kip je reproduciran z imenom Jutro.

³⁹ Mavčni odlitek sužnja imajo shranjen v Hotelu Kokra. Izvira baje iz zbirke Izidorja Cankarja, ki je več odlitkov za Narodno galerijo naročil v Louvru. Kip naj bi bil poročno darilo Lojzu Gostiši.

⁴⁰ Lumbarda 1897 – Zagreb 1982.

⁴¹ *Izbrana dela slovenskih slikarjev*, str. 20.

naslovi: Rojstvo, Rojenice ali Nimfe v mavcu in žgani glini (1942 in kasneje). Smerdu je nanj postavil množico ženskih aktov. Kot na atenskem frizu so obrnjene na obeh straneh proti sredini, kjer ena med njimi drži dojenca. Relief je bil izdelan v celoti ali v kosih, odlitki so v zasebnih in javnih zbirkah.⁴² Drugačen je Stoječi ženski akt (1958?), ki bi ga lahko zasnoval tako leta 1944 kot dvajset let kasneje. Vedno bolj poenostavljene linije poudarjajo liričnost in celo erotičnost posamezne mladenke. Najbolj lirično in blizu abstrakcije so upodobljena dekleta, stisnjena v marmor med leti 1961-63: Ležeči ženski akt, Dekle s šopkom, Drobne sanje, Sedeče dekle.⁴³ Ženski akt je nosilec nekega razpoloženja, kot trdi Stane Mikuš za Smerduja. Detajlov ni več veliko, služijo bolj kot izgovor za opredelitev motiva. Ekspresivna figura učinkuje kot celota, popolnoma brez portretnih značilnosti nam kaže veselje nad oblikovanjem in notranje občutje razcvetelega optimizma in življenjske radosti. Figure nosijo sledi tanagrejskih in drugih arhaičnih antičnih vzorov,

Francišek Smerdu: *Sedeče dekle*
(foto: Miran Kambič, ZVKDS Ljubljana)

⁴² Šijanec, *Sodobna slovenska umetnost*, str. 343. Iz Miheličevega ateljeja so en relief prenesli v Moderno galerijo, drugi je v zasebni lasti v Ljubljani.

⁴³ Čopič, *Francišek Smerdu*, str. 114, 118, 126-127.

vendar v veliki meri prehajajo iz akademskih vzorov v samostojen likovni izraz. Posamezne izdelke je težko datirati, ker jih je kipar najprej oblikoval v mavcu ali žgani glini in kasneje odlil v bron, kar velja za kip Stojčiča,⁴⁴ ali klesal v marmor, kot npr. izdelek Počivajoča.⁴⁵ Posamezni kipci so starejši, kakor priča Ležeča (1958).⁴⁶

Bolj raznolike zasnove kažejo Putrihove drobne plastike, v katerih se je otresel lirike in realnega posnemanja. Zaobljene linije postajajo ostro lomljene in sence so enako pomembne pri zasnovi kot izhodišča anatomije. Vmesno stopnjo predstavljata Bolečina (1950), goli deček, verjetno z ranjeno roko, in ob njem ženski akt Slačenje (1951). Bolj izrazita sta Stojčiče dekle ter najvišji, v nebo in k pticam segajoči Ptičar (1956). Na Brdu je bil celo v abstrakcijo segajoči kamniti Ženski torzo,⁴⁷ ki pa ga v gradu in popisih iz leta 1998 ni več mogoče najti.

Izbor kipov potrjuje, da so bili posamezni avtorji bolj pri srcu tistim, ki so odločali o krašenju dvorca in parka. Zelo malo je kipov avtorjev, rojenih izven Slovenije, čeprav so nekateri dosegali svetovno slavo. V popisih ni Ivana Meštrovića niti Dušana Džamonje. Ugotovitev je lahko nekoliko krivična, ker so morda ob čiščenju dvorca po Titovi smrti odpeljali tudi kakšen manjši kip, vendar bistvenih sprememb pri kiparskih okrasih ni bilo. Gotovo je veljalo nekakšno nepisano pravilo, da so dvorec v Sloveniji okrasili z deli slovenskih likovnikov. Grad so prenavljali slovenski arhitekti, opremo so izbirali slovenski strokovnjaki ali politiki, pohištvo so delali v slovenskih tovarnah. Redke izjemne dele opreme so uvozili, vendar med njimi ni kipov. Plastik emigranta Franceta Goršeta, kiparja Jakoba Savinška in vseh mlajših, razen Stojana Batiča,⁴⁸ praktično ni. Stojan Batič je povedal, da so nekatere kipe naročili neposredno za Brdo,⁴⁹ drugi so tam kot darila.⁵⁰ Le slučajno izbranega Slavka Krajnc⁵¹ predstavlja kamnit relief z dvema ležečima aktoma, nastalima v verigi podobno kakovostnih izdelkov, starejšega Staneta Kolenca⁵² pa plastika Dekle z violino (1934). Ta zadnja je še vpeta v meštrovičevske oblike Daljnih akordov. Po sobah je najti celo diletantske poskuse nekdanj modnih samoukov, kamor sodi izdelek pisatelja Toneta Svetine.⁵³ Omeniti moramo še Aladina

⁴⁴ Čopič, *Francišek Smerdu*, str. 43.

⁴⁵ Čopič, *Francišek Smerdu*, str. 64.

⁴⁶ Čopič, *Francišek Smerdu*, str. 72.

⁴⁷ Čopič, *Karel Putrih*, str. brez oštevilčenja.

⁴⁸ Trbovlje 1925.

⁴⁹ Oba akta iz žgane gline: Dekle s papigo (1952) in Dekle z draperijo (1952).

⁵⁰ Jeklar (1970). Bronasti odlitek je bil darilo Železarne Ravne.

⁵¹ Celje 1929.

⁵² Litija 1909 – Ljubljana 1989.

⁵³ Bled 1925 – Bled 1998.

Lanca, prav tako z ženskim aktom (1941), vendar v ekspresionističnem stilu, ali Grgo Antunca s kamnitim ženskim torzom (1939) klasičnih oblin in izhodišč.

Izbor kipov v dvorcu se je ustavil pri figuraliki pred uveljavitvijo abstraktnih skulptur in vseh modernejših oblik, materialov ali tehnik. Večina kipov je odlita v bron, slede jim klesani v kamen. Redki so izdelki iz žgane gline. Kljub nasvetom šolanih sodelavcev je opazno, da dolgoletni voditelj Jugoslavije ni bil poseben poznavalec kiparstva. V njegovem uradnem prostoru, knjižnici,⁵⁴ je na najbolj oddaljenem mestu Batičev Dekliški akt. Na omari, za hrbtno fotelja ob pisalni mizi, je v kot odrinjen manjši bronasti posnetek Smerdujevega Ilegalca (1952) in na eni od nižjih omar Kršiničev⁵⁵ kip Mati s hčerko, ki ji spleta kito. Na sami mizi pa se šopiri velik tintnik z umetelno klesanim, kičastim jaguarjem, ki spominja na maske hladilnikov prestižnih avtomobilov. Maršal Jugoslavije bi si lahko izbral drugačen okras, boljšo skulpturo, če bi to želel. Kljub temu je zaokrožena zbirka v dvorcu, posebej ženskih aktov, vredna vse pozornosti in jo je potrebno ohraniti kot celoto. Posamezni kipi pa sodijo med vrhunske izdelke zlasti zagrebške kiparske šole in posameznih odmevov iz Prage, mimo katerih ne more noben resen pregled kiparstva petdesetih let v Jugoslaviji.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv protokolarnega servisa, Grad Brdo, Brdo

Moderna galerija, Ljubljana, Fototeka

URSKD – Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Fototeka INDOK

ZVKDS, OE Kranj – Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, organizacijska enota Kranj, Fototeka

LITERATURA

- Bassin, Aleksander, Kržišnik, Zoran, Čopič, Špelca: *Stojan Batič, Pregledna razstava*. Ljubljana : Mestna galerija, 1995.
- Čopič, Jelisava: *Karel Putrih*. Slovenski likovni umetniki. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1961 (brez oštevilčenja).
- Čopič, Špelca: *Frančišek Smerdu*. Ljubljana : Založba Rokus, 2000.
- Čopič, Špelca: *Pola veka slovenačkov vajarstva 1900-1950. Jugoslovenska skulptura, 1870-1950*. Beograd : Muzej savremene umetnosti, 1975.
- Čopič Špelca, Kržišnik, Zoran et alii: *Zdenko Kalin*. Ljubljana : Moderna galerija Ljubljana, 1985.
- Izbrana dela slovenskih avtorjev iz zbirk Moderne galerije 1950-2000*. Ljubljana : Moderna galerija, 2002.
- Jenčič, Beba, Mikuž, Stane: *Stane Keržič 1918-1969*. Kranj. Gorenjski muzej, 1983.
- Kečkemet, Duško: *Ivan Meštrović*. Beograd : Nolit, 1983.
- Kržišnik, Zoran et alii: *Batič, Stojan*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1967.
- Kržišnik, Zoran: *Batič*. Ljubljana : ČZP Komunist, 1977.
- Kržišnik, Zoran: *Boris Kalin*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1958.
- Pirnat – Spahić, Nina, Menaše, Lev: *Akt na Slovenskem, II. kiparstvo*. Ljubljana : Cankarjev dom, Jakopičeva galerija, 2000.
- Šijanec, Fran: *Sodobna slovenska likovna umetnost*. Maribor : Založba Obzorja, 1961.
- Vodnik po partizanskih poteh*. Ljubljana : Založba Borec, 1978.

⁵⁴ Možne so manjše predstavitev kipov po prostorih, vendar večjih premeščanj ni bilo.

⁵⁵ Lumbarda 1897 – Zagreb 1982. V hrvaških zapisih ima kip naslov Pleti me pleti, majčice.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Statuensammlung in Brdo bei Kranj

Im Schlosspark Brdo ist eine Sammlung von dekorativen Bronzestatuen erhalten, die überwiegend in den vierziger Jahren des 20. Jahrhunderts entstanden sind und die Regierungsvilla Bled geschmückt hatten, in den siebziger Jahren aber in den Schlosspark Brdo verlegt wurden. Ihre Schöpfer sind Tine Kos, Zdenko Kalin und Karel Putrih. Zwei Statuen kamen später hinzu: die von Antun Augustinčič und Stane Keržič. Die Sammlung spiegelt die Entwicklung der slowenischen Bildhauerkunst hin zum sozialistischen Realismus und zum Teil dessen Überwindung wider.

Gesondert behandelt wird im Beitrag eine weitere Sammlung von 45 Statuen, die Säle, Gänge und Appartements von Schloss Brdo schmücken. Von einigen Ausnahmen abgesehen entstanden alle diese Werke in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Sie reichen von Jugendstil über Expressionismus bis zur stark betonten Neuen Sachlichkeit. Die meisten Plastiken entstanden im Schatten modernisierter antiker Ideale. Unter den Meistern herrschen die in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen an der Akademie in Zagreb ausgebildeten Bildhauer vor, im Vordergrund stehen Angehörige der sogenannten Gruppe der

Unabhängigen (Neodvisni). Ihre Werke bilden zusammen mit den Gemälden von France Pavlovec, Maks Sedej, France Mihelič u.a.m. einen recht repräsentativen Querschnitt der schöpferischen Kunst einer Generation. Bei der Ausschmückung von Appartements, Sälen und Gängen fügten die Schlossnutzer noch einige figürliche Werke jüngerer Bildhauer hinzu. Die Motive rühmt nur ausnahmsweise die Arbeiter, Partisanen oder den nationalen Freiheitskampf, was man in einer Residenz Josip Broz Titos mit Recht erwarten würde. Einige derartige Werke befinden sich in weniger frequentierten Personalräumen, der *Ilegalec* (Der Untergrundkämpfer) von Smerdu etwa in einer Bibliotheksecke. Ikonographisch zwar bescheiden, vom Standpunkt der Bildhauerkunst aber sehr interessant ist eine Sammlung von 33 Aktfiguren, davon nicht weniger als 28 Frauenfiguren. Nach seiner Qualität sticht Boris Kalan mit seiner von Michelangelo inspirierten Figur *Prebujajoče jutro II* (Erwachender Morgen II) hervor, ferner Frančišek Smerdu mit seinen lyrischen Miniaturen der in Marmor ausgeführten Rundungen des weiblichen Körpers sowie Zdenko Kalin mit mehreren Bronzearbeiten, vor allem mit seinen manieristisch verlängerten *Letni časi* (Jahreszeiten) im großen Saal. Die Statuen gehen harmonisch in der Architektur auf und bilden einen Bestandteil jener Einrichtung, die auf der Ausgangskonzeption von Vinko Glanz aufbaut und keine späteren Beigaben einer erneuten "Barockisierung" des Schlosses darstellt.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 728.8(497 Brdo):745.52
prejeto: 23. 12. 2003

Gregor Moder

diplomirani umetnostni zgodovinar, kustos za bivanjsko kulturo, Mestni muzej Ljubljana, Gosposka 15, SI-1000 Ljubljana
gregor.moder@mm-lj.si

Grajske preproge

IZVLEČEK

Zbirka preprog na gradu Brdo je največja javna zbirka na roke vozlanih orientalskih preprog na Slovenskem. Več kot sto preprog je obdelanih po provenienci (zvečine Perzija, Turkmenija in Turčija), dataciji (19. stoletje in začetek 20. stoletja), uporabljenih tehnikah in motiviki. Kritično sta obravnavana njihovo fizično stanje in postavitev. Posebej je predstavljenih nekaj najznačilnejših izdelkov.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, preproge

SUMMARY

THE CASTLE CARPETS

The collection of carpets at the Brdo castle is the largest public collection of hand-knotted Oriental carpets on Slovene territory. Over one hundred carpets are treated by provenience (mainly Persia, Turkmenia and Turkey), dating (19th century and the beginning of the 20th century), applied techniques and motifs. Reviewed are their physical state and setting. Some most typical makes are introduced separately.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, carpets

Zbirka preprog na gradu Brdo je največja javna zbirka na roke vozlanih volnenih orientalskih preprog na Slovenskem. Na podlagi razpoložljive dokumentacije je najbrž zanesljivo, da prvi zameetek zanj niso mogle biti preproge, najdene *in situ* ob prevzemu gradu po drugi svetovni vojni. Pomemben del osnovnega fundusa je bilo vsekakor gradivo, zbrano v Federalnem zbirnem centru. Pozneje se je zbirka dopolnjevala in spreminjala, predvsem z nakupi, z izmenjavami z drugimi protokolarnimi objekti (z vilo Bled, z vilo Podrožnik, z nekdanjim Izvršnim svetom, deloma z gradovoma Strmol in Snežnik) in z darili.

Leta 1991 sem v okviru sistematičnega popisa premične kulturne dediščine v javnih ustanovah, ki ga je tedaj vodil Mestni muzej Ljubljana, popisal 90 preprog na gradu. Pozneje sem si zbirko še večkrat ogledal, še posebej v letih 2002-2003.¹ Čeprav so predmete zaradi takih ali drugačnih, predvsem reprezentančnih namenov večkrat selili iz enega v drug prostor in čeprav poznam stanje samo v osrednji stavbi, ne pa tudi v spremljajočih objektih na posestvu, lahko rečem, da zbirka obsega danes več kot sto preprog.

Razen redkih izjem (na primer francoski autobusson) je provenienca največkrat "Orient". Ohlapna, bolj zgodovinska kot geografska oznaka zajema dežele "vzhodno" od tako imenovane "zahodne Evrope". Grajska zbirka črpa tako deloma iz dežel v jugovzhodni Evropi (od Makedonije in Grčije do Romunije), glavnina pa izhaja iz dežel od Turčije prek Kavkaza in Turkmenije do Perzije, Afganistana in Indije. Med vrstami preprog (kadar so poimenovane po kraju izdelave ali trgu) naj omenim džordes, kejseri, kulo, pandrmo, sivas in isparto iz Turčije, heriz iz perzijskega Azerbajdžana, kazak, kubo in širvan s Kavkaza, različne buhare iz Turkmenije in bahtiar, bidžar, džoušegan, ferahan, hamadan, isfahan, kašan, kerman, kum, mahal, malajer, mašad, meime, sabzevar, saruk, saveh, širaz in tabriz iz Perzije.²

Preproge lahko razdelimo po namembnosti, se pravi po osnovni rabi, od pregrinjala za pod sedlo, sedelne *torbe* in vhodnega zastora za v šotor (*engsi* ali tudi *hačli*, se pravi s križastim vzorcem) pri nomadskih vrstah prek molilnih preprog za osebno rabo do najrazkošnejših vrst, ki so kot ključna sestavina opreme krasile najbolj reprezentančne prostore. Glede na nastanek zbirke in vlogo gradu Brdo po drugi svetovni vojni je seveda razumljivo, da v grajski zbirki – z izjemo nekaj turških molitvenikov in nomadskih preprog – prevladujejo predvsem tako imenovane "sobne" preproge, preproge za na tla, med njimi kar nekaj zelo velikega formata (dvajset in več kvadratnih metrov).

Kar zadeva datacijo, izhaja glavnina preprog iz 19. in začetka 20. stoletja. Čeprav je zlasti v trgovski rabi uveljavljena delitev, da so *stare* preproge tiste, ki so starejše od štirideset ali šestdeset let, in *antične* one, ki so starejše od osemdeset ali sto let, je z umetnostnozgodovinskega stališča najbrž primernejša starostna ločnica približno na sredini 19. stoletja (zgornja delitev se je namreč uveljavila v strokovni literaturi med obema svetovnima vojnoma, ko je kategorija *antičen* označevala prvo polovico 19. stoletja). Sredina 19. stoletja je bila namreč obdobje, ko se je, kot že tolikokrat, "Zahod" začel znova zanimati za čare "Vzhoda", večjemu izvozu in večji produkciji pa sta neizbežno sledili prilagoditev starodavnih vzorcev in formatov zahodnemu okusu in izbira sprva anilinskih in precej pozneje sintetičnih barvil.

Velika večina preprog v zbirki je izdelana na pokončnih statvah, z vzdolžno in prečno nitjo (votkom) iz ovčje volne ali največkrat bombaža in s *florom* (se pravi "mesom" iz vozlov) iz ovčje (tudi kozje) volne, kameljih dlak ali svile. Uporabljeni sta obe vrsti vozlov, "turški" ali gordijski in "perzijski" ali *sene*. Turški in perzijski je v tem primeru oznaka za vrsto vozla, ne za geografsko provenienco. Nekaj preprog ima na ožjem koncu tkan in ne vozlan pas (*kelim*).

Največkrat so uporabljena naravna, se pravi rastlinska, rudninska in živalska barvila. Naj omenim broč (za rdečo pri zahodnoperzijskih preprogah), indigo (za modro), žafran (za zlato rumeno) in košeniljko (za rdečo pri vzhodnoperzijskih preprogah). Pri nekaterih preprogah s konca 19. stoletja so uporabljena kakovostno slabša anilinska barvila, ki so jih pozneje zavrgli. Najmlajše preproge so izdelane z industrijskimi sintetičnimi barvili.

Za estetski videz in za ugotavljanje datacije in provenience preprog je poleg uporabljenih tehnik in materialov najpomembnejša izbira vzorca. V tehničnem smislu lahko razdelimo preprogo na osrednje polje in rob (borduro). Osrednje polje je včasih enakomerno okrašeno z "neskončnim", po-

¹ Dvakrat v spremstvu iranskega poznavalca Abdolhamida Hadjiabbasija. Za koristne informacije se mu najlepše zahvaljujem.

² Vprašanje zapisa provenience (se pravi zemljepisnih imen) in izrazov za vrsto izdelkov ali okrasja je zelo zapleteno. Izvirna poimenovanja se včasih deloma, včasih pa tudi močno razhajajo, saj so odraz zemljepisno velikanskega ozemlja, dolgega kronološkega obdobja in jezikovne in etnične heterogenosti. Poleg tega so se v strokovni literaturi pokazala v različnih transkripcijah (pri nas predvsem v nemški in angleški različici). Pri zapisu v pričujočem besedilu sem se oprl predvsem na dva kriterija: 1. kjer je bilo mogoče, sem uporabil že uveljavljeni izraz (na primer za danes milijonsko mesto Tabriz, za romarsko središče Kum ali za sedelno bisago – torbo); 2. pri drugih izrazih sem se, tudi po posvetu z omenjenim strokovnjakom (glej op. 1), odločil za fonetično najbližji zapis.

navljajočim se vzorcem, drugič pa z okrasom na sredini (v obliki največkrat enega ali tudi dveh ali treh medaljonov) in z ustreznim okrasom v štirih kotih. Borduro največkrat sestavljajo srednji, malce širši pas in več ožjih pasov. Taka razdelitev seveda velja za tako imenovane preproge za na tla, največkrat pravokotne (redko kvadratne ali okrogle) oblike. Druge vrste preprog so po obliki prilagojene svoji funkciji (na primer *torbe* ali peterokotna pregrinjala za pod sedlo).

Kar zadeva upodobljeno motiviko, lahko razdelimo vzorce na geometrijske (v obliki geometrijskih likov ali stiliziranih rastlin in živali, črte so vselej ravne) in cvetlične (linije vzorca največkrat prepoznavnih rastlin ali cvetov so vegetabilno zavijugane). Posebna kategorija so upodobitve prizorov, na primer lova z lovci in živalmi.

Med geometrijskimi motivi na preprogah grajske zbirke naj omenim osmerokotnik, romb, včasih s kavli ali s sidrom (v rabi predvsem za osrednji medaljon), različne vrste križev, svastiko in meander (v rabi predvsem za borduro). Med cvetličnimi motivi so najpogostejši (bodisi z izvirnim ali z evropskim poimenovanjem): *herati* ali fershanski vzorec (suličasti listi in stilizirano cvetje okoli vitičastega romba z ukrivljenimi stranicami), *mir-i-bote* ali *bote* (z naglasom na zadnjem zlogu: list v obliki solze, v eno stran obrnjene hruške ali mandlja; vzorec se je razširil v vzhodno Perzijo najbrž iz Indije, saj so podobno okrašene stare indijske rute), *mina kani* (ponavljajoči se vzorec urejenega zaporedja večjih in manjših cvetov), palma, arabeska, lotosov cvet, drevo življenja, vrba žalujska in tako naprej.

Simbolika pomenov, tako posameznih motivov kot barv, je pri zahodnjakih od nekdaj netila radovednost. Čeprav lahko včasih govorimo o neposredno prepoznavnem pomenu (zelena barva, denimo, je sveta, zato je le redko uporabljena), pa se strokovnjaki zvečinoma strinjajo, da gre za starodavno motivno dediščino, kjer so se pomeni združevali, mešali ali so celo že kar pozabljeni. Zanimiv in širši javnosti manj znan je bil tudi vpliv krščanske ikonografije. Veliko kontroverz je povzročila Gantzhornova³ knjiga o "krščanskih" orientalskih preprogah, v kateri je pisec opozoril, kako so zgodnje armenske preproge, ki so jih izdelali v krščanskih skupnostih, vplivale na motivno simboliko (na primer križ, Jesejeva korenika in tako naprej).

Še beseda, dve o fizičnem stanju in ohranjenosti preprog. Tako kot v zvezi z drugimi umetninami in z opremo je vidna velika skrb upravljavcev za ohranjanje neprecenljive kulturne dediščine. Za to si oskrbniki zaslužijo posebno pohvalo. Preproge so sorazmerno dobro ohranjene in

vzdrževane. Potrebno jih je vsaj enkrat na leto izpostaviti soncu in vetru in vsakih nekaj let oprati (medtem ko lahko prvo opravijo na gradu sami, je treba drugo prepustiti strokovnjakom). Moti le dvoje. Prvič. Nekaj preprog je bilo v zadnjih letih neustrezno restavriranih: "resice", in to celo izdelane na stroj, so bile namreč kar prišite (tako imenovane resice so pravzaprav nadaljevanje osnovne niti). Ti in tudi nekateri drugi posegi govorijo o nerazumevanju razmerij med konservacijo (ohranjanjem izvirnega ali zatečenega stanja) in restavracijo (obnavljanjem). In drugič. Zaradi podreditve funkcionalni rabi so preproge ponekod prilepljene na tla, resice so spodvihane, na preprogah stojijo težki predmeti in podobno. Vse to seveda ogroža fizično integriteto umetnin. Kot vselej v takih primerih je treba najti strokovno neoporečen kompromis med zahtevami dejavnosti, ki jih opravljajo na gradu, in varovanjem kulturne dediščine.

V nadaljevanju bom na kratko opisal nekaj preprog, ki naj s svojo kakovostjo, z zanimivostjo ali s tipičnostjo dajo vpogled v bogastvo in širino zbirke.

Na prvem mestu so tako po številu kot po kakovosti perzijske preproge, kot se pač spodobi za deželo z najbogatejšo tradicijo na tem področju. Čeprav ni jasno, ali je najstarejša skoraj v celoti ohranjena vozšana preproga na svetu, tako imenovana paziriska preproga, ki je datirana v 5. stoletje pred našim štetjem, v resnici perzijska (vplivni avtorji⁴ postavljajo njeno provenienco bolj proti severovzhodu, na turkmensko-mongolsko območje), gre zagotovo za dva in pol tisoč let dolgo izročilo. Prav najdba te preproge z vsemi atributi "visoke" umetnosti je omajala uveljavljene poglede na razvoj preprog od nomadskih izdelkov s preprostimi geometrijskimi vzorci za domačo rabo k izdelkom z vse bolj zapleteno ikonografijo za dvorsko rabo.⁵ Nesporna zlata doba izdelovanja preprog v Perziji je bilo sicer safavidsko obdobje (od začetka 16. do začetka 18. stoletja), ko so se prejšnjim izdelkom pridružile reprezentativne preproge z novo cvetlično in živalsko motiviko in z osrednjim medaljonom. Izdelovale so jih dvorne manufakture (*karkhane*) v Kašanu, Kermanu, Isfahanu, Džoušeganu in Tabrizu. Po padcu Safavidov in nemirnih desetletjih, ki so mu sledila, je izdelovanje oživel v 2. polovici 19. stoletja in je odtlej na kakovostnem vrhu produkcije, namenjene za izvoz v zahodno Evropo in Ameriko.

Na Brdu je v srebrnem salonu na osrednjem mestu na sredini prostora razgrnjena velika zahodnoperzijska preproga vrste tabriz (ok. 640 x 430 cm). Na spodnjem robu je mogoče signatura

³ Gantzhorn, *The Christian Oriental Carpet*.

⁴ Bennett, *Oriental Rugs*, str. 38 in *passim*.

⁵ Prim.: Gantzhorn, *The Christian Oriental Carpet*, str. 49.

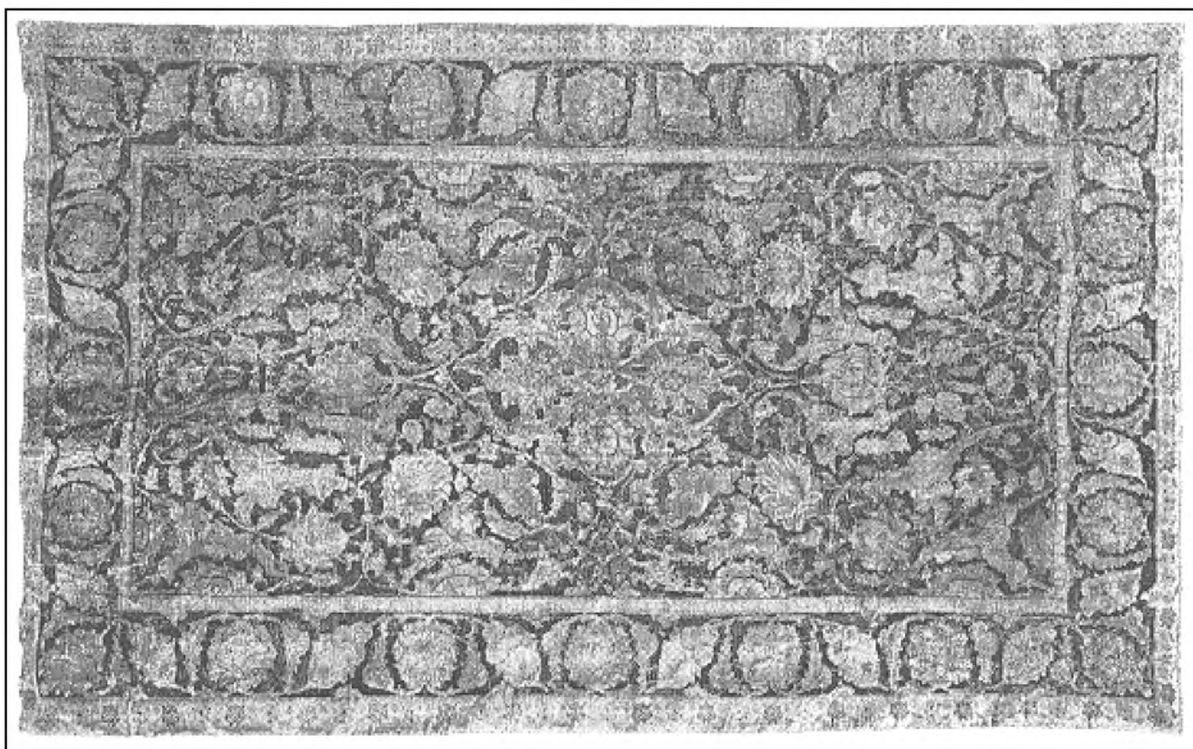

Tabriz, 19. stoletje (detajl) (foto: Miran Kambič)

mojstra Emada in jo lahko datiramo v 19. stoletje. Okrašena je z osnovnim motivom štirih letnih časov v svetlih pastelnih barvnih tonih. Letni časi so ponazorjeni z lovskimi in vrtnimi prizori, med živalmi naj omenim dokaj redko upodobitev purana. Različno široki pasovi v borduri so okrašeni s palmetami. Po kakovosti izdelave in uporabljeni motiviki gre za najboljše nadaljevanje izročila velikih dvornih manufaktur.

V zlatega salonu je podobno položena prav tako velika preproga (ok. 645 x 415 cm) z zanimivo kompozicijsko zgradbo: na vrhu je prečno potekajoč pravokotnik klasičnega, tako imenovanega sobnega formata, pod njim pa na vsaki strani po

dva pokončna, ozka tekača (*kenare*); vse troje je okrašeno z neskončnim cvetličnim vzorcem (*herati*); polje med obema navideznima tekačema je, nepričakovano, okrašeno s povsem drugačnim cvetličnim vzorcem v drugačni barvni skali. Lahko gre za perzijsko preprogo vrste bidžar (ali mogoče malajer?): izdelana je bila po naročilu in je s svojo arhitekturno zgradbo opredeljevala etiketo pri sprejemu po načelu *sar-an-doz* ("vsakomur svoj prostor"; *sar* je sicer osnovna merska enota v velikosti dobrega metra): hišni gospodar je sede počival na prečnem širšem delu, gostje na obeh ožjih stranskih, po vmesnem polju so prinašali hrano in pijačo.

Tabriz hadžalili, 19. stoletje (foto: Miran Kambič)

V pritličju je pred veliko dvorano v enem od separejev na steni obešena na pol skrita zahodnoperzijska preproga vrste tabriz hadžalili iz 19. stoletja (ok. 200 x 125 cm). Po kakovosti in motiviki z osrednjim medaljonskim cvetličnim vzorcem in z zahtevno borduro sodi v krog znanega mojstra hadžija Džalila Marandila (iz Maranda v bližini Tabriza). Zanimiva je njena usoda: glede napoškodbe, ki jih je utrpela, je bila najbrž dolgo v vodi, *flor* je skorajda čisto uničen, predvsem pa se je povsem spremenila barvna skala in se s svojo nenavadnostjo zelo bije z drugimi v zbirki.

Danes v rdečem salonu, prej pa v veži glavnega vhoda, je na tleh osrednjeperzijska preproga vrste kašan iz prve polovice 20. stoletja (ok. 363 x 315 cm). Čeprav je imelo mesto dolgo in odlično tradicijo v safavidskem obdobju, je izdelovanje preprog na koncu 19. stoletja zamrlo in znova oživelo šele v prejšnjem stoletju. Tovrstne preproge sodijo danes z vrstami isfahan, kum in nain med najbolj kakovostno sodobno produkcijo. Preproga je okrašena z izvrstnim ponavljajočim se cvetličnim vzorcem (*bote*). Kakovost izdelave se kaže tudi v zelo velikem številu vozlov (mogoče okoli 800.000 na kvadratni meter), kar daje motivom v vzorcu zelo natančne linije, preprogi pa trpežnost.

Pred okroglo dvorano je na tleh velika azerbajdžanska preproga vrste heriz iz 19. stoletja (ok. 472 x 351 cm). Z vzorcem (arabeski medaljon,

geometrični cvetlični motivi) in z barvno skalo (opečno rdeča, temno modra, slonova kost) je značilna predstavnica svoje vrste. Izdelana je z naravnimi barvili, o čemer priča *abraš*. Barvni odtenek se je namreč za malenkost spremenil, ko je zmanjkalo barve in so zmešali novo.

Zanimiva in nenavadna je perzijska preproga v rjavem salonu (ok. 418 x 285 cm). Zaradi redkega vzorca tako v osrednjem polju kot v borduri je njena provenienca negotova in spominja na izdelke iz okolice Isfahana (nadžafabad) ali malo bolj proti severu (arak).

Naj med perzijskimi preprogami na koncu omenim več pred kratkim kupljenih novih preprog vrste tabas, s katerimi so opremili veliko jedilnico. Če je po eni strani prav, da so z njimi nadomestili dragocenejšje preproge v prostoru s sorazmerno veliko stopnjo ogroženosti, gre vendarle za izdelke, ki posnemajo kvalitetnejšo sodobno produkcijo iz Naina in se po kakovosti ne morejo primerjati z njimi.

Posebna dragocenost zbirke je več kot deset turkmenskih preprog. Območje vzhodno od Kaspijskega morja je bilo nemara celo zibelka izdelovanja preprog. Žal se je ohranilo le malo preprog iz časa pred 19. stoletjem, mogoče zaradi nomadske rabe. Zavajajoča trgovska oznaka zanje je največkrat buhara. Mesto Buhara, danes v Uzbekistanu na meji s Turkmenistanom, je pravzaprav zgolj trg, na katerem so svoje izdelke prodajala in

še prodajajo nomadska ljudstva iz bližnje ali dokaj oddaljene okolice, po katerih so preproge dobile še dodatno posebno ime (teke, ersari, jomut, čodor, salori...). Največkrat imajo značilno rdeče rjavkasto barvno skalo in so okrašene s ponavljajočim se geometrijskim motivom osmerokotnika, starodavnega motiva, saj ga najdemo že na borduri omenjene paziriške preproge. Perzijski izraz zanj je *gul*: po različnih razlagah naj bi šlo bodisi za stiliziran cvet, odtis slonjega stopala ali pač za heraldični emblema posameznega ljudstva. Preproge imajo včasih na eni ali na obeh ožjih stranicah dodan pas vzlanega okrasa. Naj izrecno omenim samo preprogo te vrste v rdečem salonu (ok. 368 x 230 cm). Njena trgovska oznaka (royal buhara) govori o kakovosti, po času nastanka (prva polovica 20. stoletja) pa je njena provenienca mogoče celo "ruska" (mesto je bilo od leta 1924 v Sovjetski zvezi), kar priča o nepretrganosti in trdoživosti tradicije izdelovanja preprog na tamkajšnjem območju.

Po preprostih geometrijskih vzorcih so turk-menskim podobne kavkaške preproge (s širšega, etnično zelo heterogenega območja med Črnim in Kaspijskim morjem), čeprav z malce drugačno barvno skalo. V zlatem salonu je ob eni od sten na tleh položena preproga vrste kazak s preloma stoletja (ok. 273 x 171 cm). S tremi medaljoni v obliki osmerokotnika, z različnimi zvezdastimi motivi in z močno temno modro barvo na opečnati podlagi je značilen zgled za umirjeno eleganco tovrstnih preprog.

V zbirki je kar nekaj turških preprog. Izdelovanje preprog ima tamkaj nepretrgano tradicijo tudi zaradi dolgega vladanja osmanske ali otomanske dinastije (od okoli leta 1300 naprej). Evropa se je seznanila s turškimi preprogami z izrazito geometrijskimi vzorci že v času Marca Pola in še zlasti v renesančnem obdobju, ko so preproge celo dobile ime po upodobitvah na delih največjih tedanjih slikarjev (denimo Holbeina ali Lotta). Od 16. stoletja naprej so izdelovali tako imenovane molilne preproge, na katerih so kleče molili verniki, obrnjeni proti Mekki (ušak in pozneje džordes, ladik in bergama). Po že omenjenem prelomu sredi 19. stoletja so začeli v večji meri izdelovati tudi preproge s cvetličnimi motivi, ki so bile po eni strani nadaljevanje tako imenovanih kairskih ali mameluških preprog (Turki so zavzeli Egipt leta 1517), po drugi strani pa so predvsem posnemale perzijske vzore iz safavidskega obdobja.

V enem od apartmajev je na tleh molilna preproga (*namazlik*) vrste pandrma s preloma stoletja (ok. 196 x 150 cm). Osrednje polje med številnimi robnimi pasovi je oblikovano v *mihrah*, molilno nišo z visečo mošejsko svetilko pod lokom. Čeprav se preproga po tradicionalni obliki navezuje na slavne predhodnice, gre vendarle le za posnemanje vrhunskega izročila.

Pred okroglo dvorano je na steni obešena preproga (ok. 255 x 193 cm) s preloma stoletja in s prišito oznako "Broussa" na hrbtni strani. Gre za trgovsko oznako provenience, na podlagi katere je bila preproga kupljena v starinarnici. V Brusi (danes Bursi) je vsaj od 15. stoletja delovala dvorana manufaktura, poleg carigradske največja v osmanskem cesarstvu. Žal se ni ohranila pravzaprav nobena preproga, ki bi bila zanesljivo izdelana tamkaj. Trgovska oznaka potemtakem pomeni sorazmerno kakovosten, vendar precej mlajši turški izdelek, z gostimi vozli, s florom iz svile (ali iz finega merceniziranega bombaža s satenastim otipom?) in z vzorcem cvetličnih motivov v pravokotnih poljih po perzijskih vzorih.

Med evropskimi preprogami, narejenimi po "orientalskih" vzorih, naj omenim dve preprogi. Na odličnem prostoru – v spalnici glavnega apartmaja – je na vidnem mestu na sredini prostora na tleh položena grška preproga iz 20. stoletja (ok. 342 x 238 cm). Postavitev je povsem neustrezna. Gre za sorazmerno novo preprogo, ki je s centralnim medaljonskim vzorcem le od daleč podobna perzijskim zgledom in je izredno šibke kakovosti, tako po izdelavi kot po uporabljenem materialu (volna je groba in brez leska).

Drugačna je romunska preproga iz 20. stoletja (ok. 350 x 280 cm), položena na tleh pred lovsko sobo in deloma skrita pod težkim podstavkom za kip. Čeprav Romunija nima dolge tradicije izdelovanja preprog (slavne "sedmograške" ali "transilvanske" preproge iz 17. stoletja so turške), izdelujejo tamkaj sorazmerno kakovostne preproge, ki so bodisi natančne kopije po več sto let starih perzijskih ali turških izvirnikih (tuduk) ali pa so, tako kot obravnavana preproga, svobodna preinterpretacija perzijskih motivov.

Za konec

Na podlagi povedanega je jasno, da si zbirka preprog na gradu Brdo zasluži natančnejšo in poglobljenejšo obravnavo. Prvi korak je vsekakor dokončanje pred leti začetega popisa, v smislu ažuriranja in dopolnitve vseh relevantnih podatkov, mer, tehnik, uporabljenih materialov in tako naprej, pa tudi v smislu popisa še nepopisanih, pred kratkim pridobljenih ali od drugod prenesenih preprog. Šele celovitejša dokumentacija bo ob fotografski podpori omogočila valorizacijo celotnega fundusa in zbirke kot celote. In šele strokovna valorizacija bo lahko dobra podlaga za ustreznejšo postavitev.

Največja hiba zbirke je namreč prav postavitev, se pravi vloga preprog v okviru celovite vsebinske in vizualne prezentacije posameznega ambienta in njihova ubranost z drugimi prvinami, predvsem z arhitekturo interierja, z zavesami in z vrstami podov in talnih oblog, s stilnim pohištvom in s sli-

kami. Lahko rečem, da je šlo postavljalcem, žal, prevečkrat zgolj za estetsko obogatitev in včasih že kar za preobložitev. Renovacije posameznih delov interierja so vselej potekale posamezno in so se podrejele osnovni, praktični rabi prostorov, zmanjkalo pa je časa, strokovne energije, denarja in mogoče tudi volje za uresničitev celovitejše rešitve. Eden od dezideratov je potemtakem strokovna, umetnostnozgodovinska ali kar muzejska prezentacija zbirke in pravzaprav celotnih grajskih ambientov.

LITERATURA

- Aschenbrenner, Erich: *Oriental Rugs. Volume 2 Persian*. Woodbridge : Antique Collector's Club Ltd, 1990 (angleški prevod, ponatis).
- Bateman Faraday, Cornelia: *European and American Carpets and Rugs*. Woodbridge : Antique Collector's Club Ltd, 1990.
- Bennett, Ian (urednik): *Oriental Rugs. Volume 1 Caucasian*. Welsermühl : Oriental Textile Press Ltd., 1981.
- Bennett, Ian (urednik): *Rugs & Carpets of the World*. London : Tiger Books International, 1988 (ponatis).
- Bode, W., in Kühnel, E.: *Vorderasiatische Knüpfteppiche aus älterer Zeit*. Leipzig : Verlag von Klinkhardt & Biermann, s. a. (druga izdaja).
- Calatchi, Robert de: *Orientteppiche. Geschichte Ästhetik Symbolik*. München : Verlag Georg D. W. Callwey, 1968.
- Campana, Michele: *Tapetti d'oriente*. Milano : Fratelli Fabbri Editori, 1966.
- Curatola, Giovanni: *Teppiche. Materialien. Knüpfarten. Muster. Geschichte. Herkunft*. München in Zürich : Delphin Verlag, 1981 (prevod v nemščino: Christina Callori-Gehlsen).
- Ford, P. R. J.: *Oriental Carpet Design. A Guide to traditional motifs, patterns and symbols*. London : Thames and Hudson Ltd, 1989 (revidirana izdaja).
- Gantzhorn, Volkmar: *The Christian Oriental Carpet. A Presentation of its Development, Iconologically and Iconographically, from its Beginnings to the 18th Century*. Köln : Benedikt Taschen Verlag GmbH & Co. KG, 1991 (prevod v angleščino: Charles Madsen).
- Harris, Nathaniel: *Rugs and Carpets of the Orient*. London-New York-Sydney-Toronto : The Hamlyn Publishing Group Limited, 1977.
- Hubel, Reinhard: *Ullstein Teppichbuch. Eine Teppichkunde für Käufer und Sammler*. Berlin-Frankfurt/M-Dunaj : Ullstein, 1965.
- Jacoby, Heinrich: *ABC des echten Teppichs*. Tübingen : Verlag Ernst Wasmuth, 1966 (8. izdaja).
- Loos, A. A.: *Čarobni svet orientalskih preprog*. Ljubljana : Amalietti, 1995.
- Loos, Aleksej Adrijan: *Zgodnje preproge in njihove upodobitve v italijanskem slikarstvu do srede XIV. stoletja*. Ljubljana, 2001 (diplomsko delo, tipkopis).
- Loos, Aleksej Adrijan: Upodobitve turških preprog v Carpacciovem ciklu za Scuola di Sant'Orsola. *Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta*, 38, 2002, str. 79-106.
- Moder, Gregor: *Zbirka preprog Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine, (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 205), 2004, str. 38-43.
- Parsons, R. D.: *Oriental Rugs. Volume 3 Afghanistan*. Woodbridge : Antique Collector's Club Ltd, 1983.
- Schürman, Ulrich: *Teppiche aus dem Orient*. Wiesbaden : Ebeling Verlag, 1981 (6. izdaja).
- Stojanović, Dobrila: *Orientalni tepisi i čilimi*. Beograd : Muzej primenjene umetnosti, 1971 (v cirilici).
- Stone, Peter F.: *The Oriental Rug Lexicon*. London : Thames and Hudson, 1997.
- Zipper, Kurt, in Fritzsche, Claudia: *Oriental Rugs. Volume 4 Turkish*. Woodbridge : Antique Collector's Club Ltd, 1989 (angleški prevod).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Teppiche auf Schloss Brdo

Die Teppichsammlung auf Schloss Brdo/Egg ist die größte öffentliche Sammlung handgeknüpfter orientalischer Teppiche in Slowenien. Sie umfasst mehr als hundert Stücke. Sie stammen zum Teil aus Südosteuropa (Mazedonien, Griechenland, Rumänien), die Provenienz des Großteils der Teppiche erstreckt sich aber in einem breiten Streifen von der Türkei, über den Kaukasus und Turkmenien nach Persien, Afghanistan und Indien. Ihrer Bestimmung nach handelt es sich meistens um Bodenteppiche, vor allem für repräsentative Zwecke, es gibt aber auch etliche Gebets- und Nomadenteppiche.

Die meisten Teppiche stammen aus dem 19. und vom Beginn des 20. Jahrhunderts. Sie wurden auf vertikalen Knüpfstühlen hergestellt, mit Kette und Schuss aus Wolle, meist Baumwolle sowie mit Flor aus Schafs- und Kamelwolle oder Seide. Dabei

verwendete man meistens Natur-, Pflanzen-, Erz- oder Tierfarben, zum Teil auch Anilin- und synthetische Farben.

Es handelt sich entweder um geometrische (Achteck, Rhombus, Kreuze, Swastika, Mäander u.ä.) oder floreale Muster und Motive (Herati, Boteh, Mina-Khani, Palmette, Arabeske, Lebensbaum u.ä.). Einige Teppiche zeigen Jagd- und Gartenszenen.

Die Teppiche sind verhältnismäßig gut erhalten. Leider wurden einige von ihnen unsachgemäß restauriert (die Fransen wurden zugenäht). Störend wirkt auch ihre Unterordnung unter das funktionalistische Prinzip der Schlossräume (Teppiche sind manchmal auf dem Boden geklebt, schwere Gegenstände stehen darauf, die Fransen sind nach unten eingeschlagen). Einen Schwachpunkt der Sammlung stellt die Aufstellung dar, d.h. die Rolle der Teppiche im Rahmen der einzelnen Ambiente.

Gesondert ausgestellt sind einige gute, interessante oder charakteristische Teppiche nach historischer Provenienz: aus Persien (z.B. Täbris, Kashan, Heris), aus Turkmenien (Bukhara), aus dem Kaukasus (Kasak), aus der Türkei (Panderma, Brussa) und aus Europa.

1.01 izvirni znanstveni članek

UDK 728.8(497 Brdo):747
prejeto: 26. 1. 2004**Marjeta Ciglencečki**

dr. umetnostne zgodovine, izredna profesorica, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru,
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
don.ciglencecki@siol.net

Tkana in vezena stenska preproga v dvorcu Brdo pri Kranju

IZVLEČEK

Avtorica v članku opisuje tkano in vezeno stensko preprogo v dvorcu Brdo pri Kranju. Tapiserija je v zadnji četrtini 17. stoletja izdelana verdura, značilna za produkcijo v Aubussonu. Na spodnjem robu tapiserije je ohranjena signatura (GOVNI * M * R * DAVBVSSON). Tkanino lahko opišemo kot alegorijo poletja, vendar je njena ikonografska vsebina bolj zapletena. Vezena je poljskega izvora, v 16 prizorih je predstavljena vojaška bitka, izvezena letnica 1830 pa je orientacija za datacijo.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, preproge, vezenine, tapiserije

SUMMARY

WOVEN AND EMBROIDERED WALL CARPET IN THE MANOR BRDO AT KRANJ

The author describes in her article the woven and embroidered wall carpet in the manor Brdo at Kranj. The tapestry is verdure, manufactured in the last quarter of the 17th century, and typical for production in Aubusson. A signature is preserved on the lower edge (GOVNI*M*R*DAVBVSSON). The fabrics can be described as an allegory of summer yet its iconographic content is more complex. The embroidery is of Polish origin, a military battle is presented in 16 scenes, and the embroidered year 1830 is an orientation for dating.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, carpets, embroidery, tapestry

V tako imenovanem "zlatem salonu" v dvorcu Brdo pri Kranju je na steni ob vhodnih vratih obešena tapiserija, ki jo signatura opredeljuje, da je bila stkana v Aubussonu, po vsej verjetnosti v zadnji četrtini 17. stoletja.

Velikost celotne tapiserije je 284 x 338 cm; bordura je široka 26 cm, za Aubusson značilen modri zunanji rob na straneh meri 2,5 cm, ob spodnji in zgornji stranici pa 8,5 cm. Niti osnove (4-5/cm) in niti votka (10-12/cm) so volnene. Barvna skala votkovnih niti je omejena, prevladujejo zeleni, nekoliko v modro uglašeni¹ ter rjavi in svetli peščeno sivkasto rjavi toni. Ni opaziti, da bi bile barve bistveno obledele. Na spodnjem modrem robu je signatura:

GOVNI * M * R * DAVBVSSON

Tapiserija ni v najboljšem stanju, vendar poškodbe dovoljujejo obešanje. Mestoma so se razklenile pošite reže med različnimi barvnimi ploskvami, mestoma je propadel vrotek, tu in tam je popustila tudi nit osnove. Otip tkanine je grob, med niti so legli prah in druge nečistoče, volneni material je izgubil prožnost in tudi barvni sijaj. Poškodbe kljub temu niso tolikšne, da bi bistveno motile estetski videz tapiserije. Estetsko moteča pa so nekatera mesta, ki so bila v preteklosti že restavrirana. Novejše volneno tkivo je večje vstavljeno, vendar so bili za barvanje niti očitno uporabljeni tehnično slabi materiali, kar je značilno za restavratorske posege ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja.²

Na tapiseriji je upodobljena z drevjem gosto zaraščena pokrajina; pod krošnjami dreves se odpira pogled na visoko pogorje v ozadju, pod vznožjem strmih skalnih gora pa je razsežna trdnjava z mnogimi stolpi. Med drevje je postavljena figuralna skupina. Na sredini sedi ženska s svetlimi lasmi, odeta v antikizirajoče svetlo oblačilo z modrim senčenjem. V desnici drži baklo, v levici pa šopek žitnih klasov. Levo in desno od nje so štirje putti. Skrajno levo dva do kolen stojita v vodi; prvi je pravkar ujel ribo, ki jo drži v rokah, drugi se oprijema njegovih ramen, riba pa mu je ušla iz rok in "obvisela" v zraku. Nekoliko bolj

desno naslednji putto nosi žitni snop proti sedeči ženski, skrajno desno pa se zadnji iz četverice ozira nazaj proti ženski figuri. Iz desnice mu je pravkar zdrsnil srp, kazalec leveice pa si pomika proti ustnicam, morda v pozivu k molčanju. Povsem v ospredju zbudijo pozornost šopi cvetočih rastlin z nesorazmerno velikimi listi. Bordura v enakomernem ritmu obdaja osrednji prizor. V kito cvetja (vrtnice ali potonike, posušen mak, drobno socvetje) so enakomerno razporejeni grozdi in vstavljeni uvihani akantovi listi. Med cvetove so posedle ptice, nekatere se stegujejo h grozdju, na straneh v sredini prepoznamo papigi. V spodnjih vogalih se od spodaj navzgor poganjata psa, v zgornjih vogalih pa se po dve ptici stikata s kljuni.

Že signatura opredeljuje, da je bila tapiserija stkana v Aubussonu, o čemer nas prepričajo tudi omejena barvna skala, značilen modri zunanji rob, izključna uporaba volne in razmeroma debele niti votka. Tudi osrednji prizor je značilen za produkcijo v Aubussonu. Tapiserijo bi lahko označili kot značilno verdure, v katero je vkomponirana figuralna skupina.

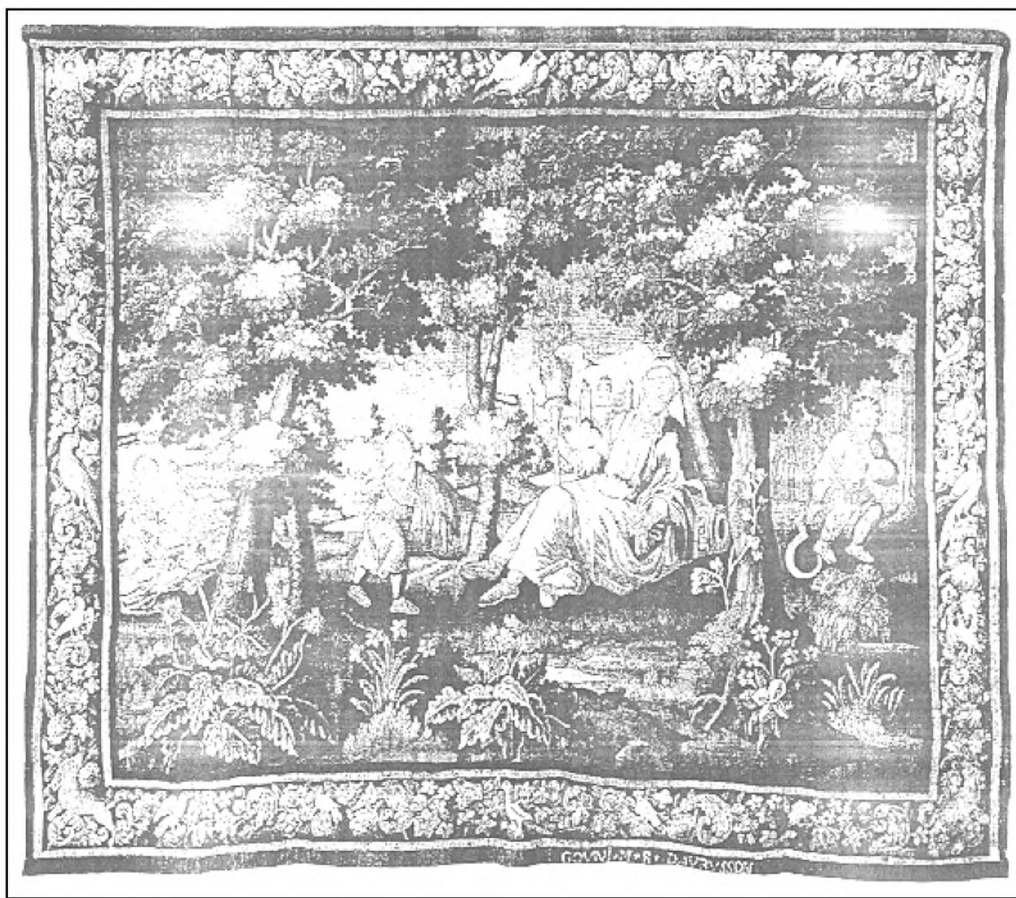
Izdelovanje tapiserij v Aubussonu ima dolgo tradicijo. Znani so podatki, da so tapiserije v centralnojužni francoski pokrajini La Marche, v mestu Aubusson ob reki Creuse v istoimenskem departmaju in v bližnjem Felletinu, tkali že v 16. stoletju,³ razcvet tamkajšnjih tkalnic pa se je začel v 17. stoletju, ko so bili tapiseristi deležni določenih privilegijev. Henrik IV. je leta 1601 z odlokom prepovedal uvoz tapiserij, da je s tem zaščitil domačo proizvodnjo po celi Franciji. Leta 1620 so tapiseristi iz Aubussona dobili pravico, da brez dajatev vozijo svoje izdelke prodajat v Pariz, zaradi česar so se pritoževali pariški tkalci in trgovci, češ da gre za nelojalno konkurenco. Tapiserije iz Aubussona in Felletina so bile namreč mnogo cenejše od pariških, čeprav tudi mnogo skromnejše v uporabljenih materialih in izvedbi. Nikakor niso bile namenjene zahtevnim kupcem iz visokih in premožnih krogov, zanje so se zanimali skromnejši odjemalci iz meščanskih vrst. V tridesetih letih 17. stoletja je bilo na območju Aubussona in Felletina v proizvodnjo tapiserij vključenih okrog 2000 ljudi. Delali so po majhnih, večinoma družinskih tkalnicah.

Leta 1665 pa so tapiseristi iz Aubussona dobili privilegije kraljeve manufakture (*Manufacture Royale d'Aubusson*, lahko tudi *Manufacture Royal Daubusson* ali *Manufacture Royal Du Aubusson*, pisano tudi v okrajšavah *M.R. Daubusson* ali *M.R.D.B.* in podobno), za kar je poskrbel minister Colbert. Visoki naziv je pomenil, da so v Aubussonu občasno sprejeli tudi kakšno naročilo s kraljeve-

¹ Modrikasti odtenki prvotno zelenih površin so na tapiserijah zelo pogost pojav, do katerega prihaja, ker zaradi učinka svetlobe blede rumena komponenta zelene barve.

² Na tapiseriji posebej opazna sprememba temno rjave barve v razmeroma svetlo rdečkasto rjavo je prisotna tudi na dveh baročnih tapiserijah, ki jih je leta 1997 na trgu umetnin pridobil Pokrajinski muzej Ptuj. Obe tapiseriji sta precej poškodovani, v preteklosti pa sta bili verjetno celo večkrat restavrirani (Ciglenečki in Ilec, *Tapiserije v ptujskem muzeju*). Velike težave z barvnimi spremembami na tapiserijah, ki so bile restavrirane na začetku 20. stoletja, imajo tudi na Češkem.

³ Nekoliko nezanesljivi podatki sporočajo, da naj bi prva tkalnica v pokrajini La Marche delovala že leta 1456, in to v Felletinu.

Verdura iz Aubussona v "zlatem salonu" dvorca Brdo pri Kanju (foto: Miran Kambič)

ga dvora in imeli dostop do kartonov iz kraljevih manufaktur v Parizu in Beauvaisu. Po drugi strani pa so kraljevi privilegiji tapiseriste obvezovali k solidni kvaliteti. Izdelke so ocenjevali štirje porotniki, ki so se menjavali na tri leta. Tapiserije, stkanе v Aubussonu, so označevali z obveznim modrim robom okrog bordure, na tem robu pa so morali izpisati oznako *Manufacture Royal d'Aubusson* (pisano v vseh različicah ali tudi s kraticami), pred tem nazivom pa tudi ime mojstra tkalca. Število tkalcev se je povečalo s povečanim povpraševanjem. Produkcija v bližnjem Felletinu je bila v izvedbi skromnejša kot v Aubussonu, a so si tudi tamkajšnji tapiseristi leta 1689 pridobili kraljeve privilegije, tapiserije pa so morali obrobati z rjavim robom, kar je veljalo za manjvredno.

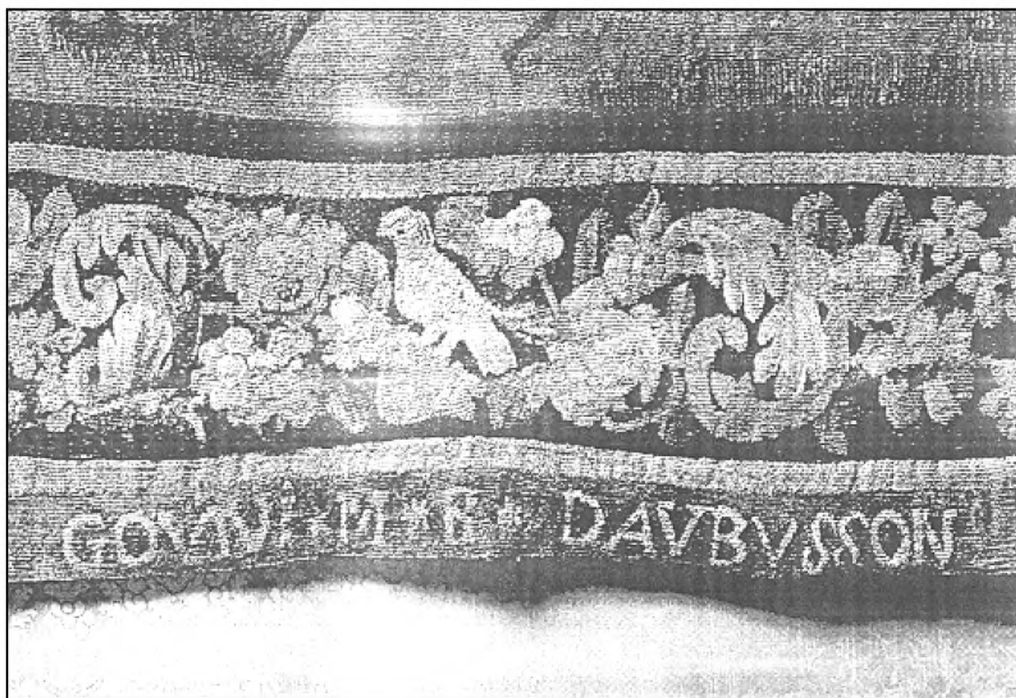
Ukinitev Nantskega edikta⁴ je leta 1685 zelo prizadela proizvodnjo v Aubussonu. Meščani so bili pretežno kalvinisti, med tapiseristi pa je bilo tudi veliko priseljenih Nizozemcev. V novih razmerah so se mnogi odločili zapustiti Aubusson. Delo so si

našli v protestantskih deželah. Nemški knezi so ustanavljali lastne manufakture, na primer v Berlinu in Erlangenu, in tako so tapiseristi iz Aubussona ponesli francoski slog v nemške kraje.

Kljub veliki krizi proti koncu 17. stoletja je proizvodnja tapiserij v Aubussonu preživela vse do danes. Sistem številnih majhnih, a organizacijsko povezanih tkalnic, v katerih so delali večinoma člani ene družine, je bil dovolj prilagodljiv, da je preživel različne težave. Tako se proizvodnja ni ustavila niti v času francoske revolucije, ko so v Parizu uničili nepredstavljive količine dragocenih stenskih preprog. Sežigali so jih na grmadah, češ da je treba odstraniti razkošje pomehkuženega plemstva, na ta način pa so pridobili tudi nekaj srebra in zlata. Bleščeče kovinske niti so bile pogost dodatek volni in svili, ki so ju kot votek uporabljali v pariški kraljevi manufakturi in v Beauvaisu. Aubusson in Felletin sta bila odmaknjena od revolucionarnega trušča, za tkanje pa niso uporabljali srebra in zlata;⁵ niti svile ne najdemo v iz-

⁴ Nantski edikt, ki ga je leta 1598 proglasil kralj Henrik IV. in z njim dal francoskim kalvincem (hugenotom) velike verske svoboščine, je kralj Ludvik XIV. leta 1685 prekinjal.

⁵ Znana je ena sama tapiserija iz Aubussona, pri kateri so bile uporabljene zlate niti. Leta 1666 so jih vtkali v tapiserijo z motivom elementa zemlje, za katero so uporabili znano Le Brunovo predlogo iz leta 1664.

Signatura na verduri iz Aubussona (foto: Miran Kambič)

delkih iz Aubussona in Felletina. Tudi v 19. stoletju, ki tapiserijam na splošno ni bilo naklonjeno, je v Aubussonu in Felletinu neprekinjeno delovalo vsaj nekaj ateljejev, ki so se preživljali s tkanjem po večkrat uporabljenih, likovno povsem zastarelih predlogah. Ponovni razcvet pa so tkalnice v Aubussonu in Felletinu doživele v tridesetih letih 20. stoletja, ko je v Franciji naravnost izbruhnilo zanimanje za moderno tapiserijo. Tkali so po predlogah znanih slikarjev, vodilna osebnost pa je bil Jean Lurçat (1892-1966),⁶ ki je zahteval, da se tkanje tapiserij ponovno opre na srednjeveško tradicijo. Pripravljalci osnutkov in kartonov so obsodili težnjo tkalcev v renesansi in baroku, da umetelne tkanine po videzu čim bolj približajo slikam, za kar so izumljali vedno nove tkalske tehnike in povečevali število barvnih odtenkov votka.⁷ Približevanje slikarskim vzorom je doseglo vrhunec sredi 18. stoletja. Ko so se tapiseristi v 20. stoletju vrnili k srednjeveškim vzorom, se je bistveno zmanjšalo število uporabljenih barv, tapiserija pa je kot tipičen objekt stenske dekoracije v likovnem izrazu spet postala bolj ploskovita, kar je seveda ustrezalo smernicam evropske moderne.⁸

Kljub podeljenim kraljevim privilegijem v Aubussonu dolgo niso mogli zaposliti dobrega slikarja in barvarja.⁹ Likovno skromni mojstri so večinoma predelovali kartone, ki so jih pridobili iz kraljevih manufaktur v Parizu in Beauvaisu. V drugi polovici 17. stoletja so bile najbolj priljubljene kompozicije direktorja pariške kraljeve manufakture Charlesa Le Bruna (1619-1690),¹⁰ ki pa so jih ponostavljali in si iz njih izposojali posamezne figure. Tapiserij iz Aubussona zato ne moremo označiti za inventivne. Tudi barvanje je pomemben del procesa pri tkanju tapiserij. V srednjem veku so tapiseristi uporabljali od 20 do 40 barvnih odtenkov, že v 16. stoletju pa se je to število začelo večati. Leta 1669 je Colbert napisal navodila

93-135; Guiffrey, *Histoire générale de la tapisserie I*, str. 141-145; Guiffrey, *Histoire de la Tapisserie*, str. 311-315; Heinz, *Europäische Tapisseriekunst*, str. 158-164, 274-285; Jarry, *La tapisserie des origines*, str. 246-258; Jarry, *Wandteppiche des 20. Jahrhunderts*, str. 65; Lejard, *French Tapestry*, str. 79-85; Phillips, *Tapestry*, str. 88-112; Verlet, *Das grosse Buch der Tapisserie*, str. 87-102; Weigert, *La Tapisserie et les tapis*, str. 135-141.

⁶ Leta 1939 je bil imenovan za stalnega karto nista v Aubussonu.

⁷ Na dekadenco takšnega početja so opozarjali že nekateri starejši pisci, npr. Bayard, *L'Art de Reconnaître*, str. 71.

⁸ O proizvodnji tapiserij v Aubussonu je precej literature. Za pisanje pričujočega prispevka je bila uporabljena naslednja splošna literatura: Aubusson et la Renaissance de la Tapisserie 1946; Bayard, *L'Art de Reconnaître*, str.

⁹ Slikarji so bili v Aubussonu zaposleni že od srede 17. stoletja, a so bili povprečni mojstri skromnih zmogljivosti (Heinz, *Europäische Tapisseriekunst*, str. 163). Prvi barvar se je v Aubussonu zaposlil šele leta 1730, v Felletinu pa 1737 (Jarry, *La tapisserie des origines*, str. 247; Verlet, *Das grosse Buch der Tapisserie*, str. 95).

¹⁰ Charles Le Brun je začel delati za pariško kraljevo manufakturo leta 1664, za njenega direktorja pa je bil imenovan 1667. Na tem položaju je ostal do smrti 1690, vendar je bil njegov vpliv na proizvodnjo tapiserij v Parizu močno zmanjšan leta 1683 po smrti Jeana-Baptista Colberta, finančnega ministra Ludvika XIV.

za tkanje tapiserij, ki so dovoljevala uporabo 120 odtenkov za votek.¹¹ Barvanje številnih odtenkov je doseglo vrhunec sredi 18. stoletja. Barvna skala je temeljila na 36 barvah, ki so jih množili s številnimi gradacijami, tako da so imeli tkalci na voljo okrog 30.000 odtenkov. Pretirano obsežno paletu so šele sredi 19. stoletja skrčili na 4.020 tonov, ki so temeljili na sistemu barvnega kroga. Sintetične barve so začeli uporabljati v Parizu na začetku 20. stoletja, vendar so zahtevnejši mojstri še vedno prisegali na barve, ki so jih pridobivali iz rastlinskih izvlečkov. V Aubussonu, kjer vse do 20. stoletja ni bilo pravega mojstra za barve, so se morali zadovoljiti s skromno barvno paletu. Na tapiserijah iz Aubussona in Felletina še posebej pogrešamo intenzivno rdečo, ki sije in žari z najmenitnejših tapiserij, stkanih v boljših manufakturah.¹²

Tapiseristi v Aubussonu in Felletinu so uporabljali izključno nizke statve. Tkanje na nizkih statvah teče hitreje kot na visokih, kar seveda znižuje ceno izdelkov. Tkalci razpirajo parne in neparne niti osnove s pomočjo nožnih pedalov, obe roki pa tako ostaneta prosti za potiskanje čolnička in za zbijanje votka. Kartone za tkanje na nizkih statvah razrežejo na trakove, ki jih potisnejo pod niti osnove, tako da imajo tkalci predlogo ves čas na očeh. Tkanje na visokih statvah zahteva več spretnosti in likovne usposobljenosti. Kartone si tkalci pritrdijo na steno za svoj hrbet in jih potem opazujejo v zrcalih, kamor se lovi tudi prava stran tkanine. Na niti osnove, ki jih razpirajo z rokami, si samo rahlo začrtajo osnovne linije motiva. Ceno tapiserij iz Aubussona in Felletina je zniževal tudi uporabljeni material. Tkali so izključno z volnenimi nitmi precejšnje debeline, kar je pospeševalo delo, vendar ni dovoljevalo pretanjenosti pri detajlih. Upodobitve rastlin in dekorativnih elementov so na razmeroma visoki ravni, česar pa ni mogoče trditi za figuraliko, ki je v večini primerov okorna.

Najbolj priljubljene in najbolj razširjene tapiserije iz Aubussona iz 17. in 18. stoletja so verdure, z drevjem gosto zaraščene pokrajine. V sredini kompozicij se pogosto odpirajo perspektivični pogledi v osvetljeno in včasih z arhitekturo poseljeno pokrajino. Za Aubusson je značilno še, da so v ospredju pogosto upodobljeni šopi rastlin z neobičajno velikimi listi. Nemaokrat se v pogozdenih pokrajinah pojavljajo tudi figure, pri čemer je število oseb omejeno. Dela iz 17. stoletja vendarle izkazujejo več izvirnosti kot tista iz 18. stoletja, ko so se tapiseristi skušali vse bolj približevati vzorom iz

Pariza in Beauvaisa.¹³ Likovna izvedba je bila skorajda v celoti prepuščena tkalcem,¹⁴ ki zaradi pomanjkanja dobrih slikarjev niso bili deležni ustrežne likovne izobrazbe. Prav zaradi pomanjkljivega likovnega znanja tkalcev je prihajalo do nenamernega poploščenja prostora.

Vse opisane značilnosti veljajo tudi za tapiserijo, ki je shranjena v dvorcu Brdo. Tapiseriji z Brda bi smeli očitati številne likovne spodrsaljake. Sedeča ženska figura je anatomsko problematična. Nogi sta okorno postavljeni druga ob drugo; zdi se, da je tkalec zamenjal levo in desno, nobene pa tudi ni uskladal s telesom figure. Očitno je, da so bili putta, ki lovit ribe, in deček, ki mu je iz rok padel srp, na predlogi upodobljeni v dinamičnem gibanju, na tapiseriji pa se dozdeva, da je njihova drža "zamrznila". Doslej smo tapiserijo opisovali kot značilno verduro, ki predstavlja poletje ali morda tudi mesec julij. Vsekakor je na Brdu shranjena zgolj ena tapiserija iz večje serije, ki je morda predstavljala v baroku priljubljen motiv letnih časov, elemente (voda in zemlja na naši tapiseriji) ali celo mesece v letu. Vendar nas pri takšni interpretaciji moti bakla v desnici sedeče ženske¹⁵ in nerazumljiva gestikulacija putta na desni strani prizora, v kateri bi morali iskati doslej še nepojasnjeno pripovedno vsebino. Čeprav v pričujočem članku na to vprašanje ne bomo našli odgovora,¹⁶ pa lahko nakažemo nekaj smernic za nadaljnje raziskave.

Omenili smo že, da so tapiseristi iz Aubussona pogosto uporabljali kartone iz kraljevih manufaktur v Parizu in Beauvaisu, pri čemer so poenostavljali figuralne kompozicije oz. so iz večjih celot izločali le posamezne figure. Pogosto se je pri tem popolnoma spremenila vsebina stenske preproge. Tkalci pa so se opirali tudi na priljubljene grafične predloge, ki so jih prav tako prilagajali svojim zmogljivostim in sami določali barve, ko so črno belo grafiko prevajali v tkanino. Ena takšnih serij so bili grafični listi Abrahama Bosseja z zgodbo o Devici Orléanski, ki jih je naredil po ilustracijah

¹³ Heinz, *Europäische Tapissierkunst*, str. 163.

¹⁴ Tkalci v Aubussonu in Felletinu niso bili deležni posebnega izobraževanja v risanju, za kar je bilo poskrbljeno v kraljevih manufakturah v Parizu in Beauvaisu. Prvi pouk risanja v Aubussonu je leta 1732 organiziral Jean-Joseph Dumons (1687-1779), ki pa v Aubussonu ni bil stalno angažiran. Šele leta 1642 so ustanovili pravo šolo risanja (Jarry, *La tapisserie des origines*, str. 247).

¹⁵ Simboliko bakle povezujejo s simboliko ptice, svetlobe, mavrice, očiščenja z ognjem v smislu iniciacije in razsvetlitve. Bakla lahko v simboličnem smislu razsvetljuje temo pobožnemu romarju, v emblemih pa je bila lahko tudi simbol Modrosti kot ene od štirih kardinalnih kreposti (Chevalier in Gheerbrant, *Slovar simbolov*, str. 45; Biederman, *Knaurs Literatur Lexicon*, str. 130; Manning, *The Emblem*, str. 310).

¹⁶ Proučevanje tapiserije z Brda zahteva mnogo obsežnejšo raziskavo, kot jo je bilo mogoče opraviti do natisa pričujoče številke Kronike.

¹¹ *"Instruction générale pour la teinture des laines etc."* Navodila so bila dopolnjena leta 1671.

¹² V pariški kraljevi manufakturi so si že leta 1665 uredili lastno barvarno, ki jo je vodil izkušeni Holanec Jacques Van Kerkhove, ki je v Francijo prinesel skrivnost škrlatne barve, imenovane tudi "écarlate de Hollande".

*Spodnji desni prizor z napisom na vezeni stenski preprogi v dvorcu Brdo pri Kranju
(foto: Marjeta Ciglenečki)*

Clauda Vignona.¹⁷ Claude Vignon (1593-1670) je leta 1656 ilustriral historično pesnitev Jeana Chapelaina (1595-1674) *La Pucelle d'Orléans ou la France délivrée*. Prvi del pesnitve (12 pesmi) je izšel leta 1656 v Parizu, naslednjih 12 pesmi pa so natisnili v Orléansu šele leta 1882. Chapelain je v uvodu označil pesnitev kot popolno literarno delo, ki pa je danes skorajda neberljivo. Pesnitev pripoveduje o mladi Jeanne iz Domrémyja, ki na ukaz svete device zgrabi za orožje, se bori proti Angležem in po zavzetju Orléansa omogoči kronanje dauphina v Reimsu. Prvih 12 pesmi nadvse natančno popisuje bitke, prijetje hrabre Jeanne, njeno izročitev Angležem in obsodbo na čarovniškem procesu. Naslednjih 12 pesmi, ki so bile objavljene proti koncu 19. stoletja, govori o sodnem procesu in dekličini smrti na grmadi. Chapelain je bil izredno cenjen literat, vendar so *La Pucelle d'Orléans* ostro kritizirali že nekateri sodobniki.¹⁸

¹⁷ Posamezne tapisrije s temi motivi hranijo v Musée historique v Orléansu, v zbirki Mobilier National v Parizu in v Umileckoprümyslové muzeum v Pragi. V: Heinz, *Europäische Tapisseriekunst*, str. 163. Primer, ki ga hrani muzej v Orléansu, je mlajši in datira v prvo polovico 18. stoletja. V: Lejard, *French Tapestry*, str. 91.

¹⁸ *Knaurs Literatur Lexicon*, str. 7897. Leta 1762 je izšla Voltairova parodija na Chapelainovo pesnitev. Voltaire je plemenito, junaško in globoko verno pastirico spremenil v robato deklo, nezakonsko hčer župnika in služkinje (*Knaurs Literatur Lexicon*, str. 7897, 7898).

Čeprav Chapelaine s pesnitvijo ni uspel, pa so bralci cenili Vignonove ilustracije, ki jih je Abraham Bosse (1602-1676)¹⁹ prenesel na grafične liste. Bossove grafike so v Aubussonu uporabili kot predloge za večkrat ponovljeno serijo tapisrij, ki so jih očitno cenili zaradi domoljubne vsebine. Doveda pa se, da so posamezne figure iz Bossovih grafik uporabili še v drugih kompozicijah. Tako bi smeli domnevati, da je tudi sedeča figura na tapisriji z Brda povzeta po Bossovi predlogi in v nasprotju z izvirno grafiko postavljena v pokrajino, gosto zaraščeno z drevjem.²⁰ Iz literature poznamo vsaj še eno tapisrijo iz Aubussona, ki predstavlja Venero in Adonisa v podobno zasnovanem krajinskem okviru, Adonis pa je v pozi, izoblikovanosti nežnega obličja in razporedu draperije nadvse soroden sedeči figuri z Brda. V desnici namesto bakle drži kopje, levica pa je skrita za telo Venere, ki se mu ponuja v objem.²¹ Če naša domneva vodi v pravo smer, si lahko obetamo, da bodo nadaljnje raziskave pojasnile povezavo med sedečo žensko figuro in štirimi putti ter razvozlale

¹⁹ Abraham Bosse je bil cenjen francoski grafik, ki je znal dokumentarno zvesto in z določeno mero kritičnega komentarja upodabljati prizore iz sodobne francoske družbe. Izvrstno je obvladal perspektivo in postopke jedkanja, o čemer je tudi pisal (*The Dictionary of Art*, str. 467-469; Blunt, *Art and Architecture*, str. 271, 272).

²⁰ Za primerjavo glej Lejard, *French Tapestry*, str. 91.

²¹ Phillips, *Tapestry*, str. 90.

sedaj še nejasno simboliko bakle, šopka žitnih klavsov, padlega srpa in prsta na ustnicah putta, ki poziva k molčečnosti.

Če drži namig na vsebinsko zasnovno tapiserije z Brda, bi dragoceno baročno tkanino lahko datirali v zadnjo četrtino 17. stoletja, kar bi bilo tudi v skladu z njenimi tehnološkimi značilnostmi in izoblikovanostjo bordure. Uporaba modre obrobe že sama po sebi postavlja nastanek tapiserije v čas po letu 1665, ko so bili delavnicam v Aubussonu podeljeni privilegiji kraljeve manufakture. Signatura v desni polovici spodnjega roba nas seznaja z dejstvom, da je tapiserija izdelek kraljeve manufakture v Aubussonu in da je njen tvorec neki Govni. Prav za Aubusson je bila že v 19. stoletju zbrana dokaj podrobna dokumentacija o tamkaj delujočih tapiseristih, tkalcih in trgovcih.²² Na dolgem seznamu ne najdemo nobenega imena, ki bi bilo izpisano natančno tako kot na tapiseriji z Brda. Pač pa so za leta med 1640 in 1652 dokumentirani Antoine, Jean in Joseph Goumy.²³ Težko bi trdili, da lahko povežemo imeni Goumy in Govni, lahko pa takšno možnost predvidimo. Če se bo takšna atribucija kdaj potrdila, bo tudi delovanje treh Goumyjev dokazano še za čas po 1652. Vendar pa je potrebno pri tolmačenju signature na tapiseriji z Brda uporabiti določeno mero previdnosti. Kos modrega roba s signaturo v dolžini 70,5 cm je namreč vstavljen v kasneje dotkan spodnji modri rob. Spodnji robovi so bili najbolj izpostavljeni deli tapiserij, ki so se najhitreje uničili. Z njimi vred so se uničile tudi mnoge signature. Ob restavriranju so robove pogosto na novo stkali in tako utrdili ter zaščitili tudi višje dele tapiserij.²⁴ So restavratorji, ki so v 19. ali morda na začetku 20. stoletja obnavljali verduro z Brda, v spodnji rob vstavili signaturo s tapiserije, ki so jo restavrirali, ali pa so si zapis z imenom tkalca in manufakture sposodili s katere druge stenske preproge oziroma njenih ostankov? Krpanje stenskih preprog s fragmenti drugih tapiserij je bila v 19. in na začetku 20. stoletja običajna praksa, s katero so trgovci dvigovali ceno starih umetelnih tkanin.²⁵

Tapiserija z Brda nam zastavlja številna vprašanja, na katera zaenkrat še ne najdemo odgovorov. Tako tudi ne znamo razložiti, kje je bilo njeno

Medaljon z datacijo na vezeni stenski preprogi v dvorcu Brdo pri Kranju (foto: Marjeta Ciglenečki)

prvotno nahajališče. Zanesljivo je postala del opreme gradu Brdo šele po koncu druge svetovne vojne, ko je bil dvorec nacionaliziran, obnovljen in ponovno opremljen za protokolarne namene. Zapiski in fotografije dr. Franceta Steleta, ki jih je naredil v letih 1926 in 1929 ob ogledu dvorca Brdo, ter korespondenca med banovinskim konservatorjem ter grofom Michelangelom baronom Zoisom in njegovim pravnim zastopnikom, ne navedajo nobene stenske preproge.²⁶ Z baronom in njegovim odvetnikom se je France Stele pogajal za odkup baročnih peči, rokokojskih stenskih tapet, invalidskega stola barona Žige Zoisa, oltarja iz grajske kapele, mize iz litega železa in njej pripadajočega stola ter arhivalij za Mestni muzej v Ljubljani. Če bo kdaj ugotovljena pot, po kateri je verdura iz Aubussona pripotovala do Brda pri Kranju, bo morda tudi lažje razpoznavati njeno vsebino, predvideti še druge kose iz serije in morda spoznati tudi njene nekdanje lastnike.

²² Številna imena tapiseristov iz Aubussona je zbral M. Pérathon. V: Guiffrey, *Histoire de la Tapisserie*, str. 311; Bayard, *L'Art de Reconnaître*, str. 282.

²³ Bayard, *L'Art de Reconnaître*, str. 282.

²⁴ Takšen način zaščite je bil izveden tudi na seriji šestih bruseljskih verdur s konca 17. stoletja, ki jih hrani Pokrajinski muzej Ptuj. Verdure so bile prvič restavrirane leta 1901 v ateljeju Lachmayer na Dunaju. Takrat so jim dotkali vijolične robove (Ciglenečki, Potrdilo o prevzemu, str. 7-14).

²⁵ Guiffrey, *Histoire de la Tapisserie*, str. 311; Ciglenečki, Potrdilo o prevzemu, str. 7-14.

²⁶ Dokumentacijo hrani INDOK center Uprave Republike Slovenije za kulturno dediščino, Stele, Zap. XLIII, 1926; Zap. XLIX, 1929; pripadajoča fotodokumentacija in korespondenca za leta 1926-1933.

V dvorcu Brdo pri Kranju pa hranijo še eno stensko preprogo, in sicer vezenino, ki jo lahko datiramo v leto 1830 ali ne dolgo zatem.²⁷ Visi na stopnišču, ki vodi iz pritličja v prvo nadstropje. Po podatkih upravnikov dvorca jo je maršalu Titu poklonil poljski premier Wojteh Witold Jaruzelski. Vezenina meri približno 286 x 289 cm,²⁸ torej gre za kvadrat. Bordura, ki teče enakomerno krog in krog, je široka 37 cm. Platnena podlaga je prekrita s polovičnimi križnimi vbodi, pri čemer prevladuje gostota 7 vbodov/cm, robovi okrog posameznih prizorov pa so prekrti z večjimi vbodi – 4/cm. Na posameznih mestih so polovični križni vbodi dopolnjeni z diagonalnimi, ki so položeni v dolžini treh polovičnih križnih vbodov, tako da tvorijo nekakšne križne vzorce. S tem je vezilec dosegel reliefno raznolikost in zato večjo slikovitost vezenine. Na takšen način so poudarjeni deli pokrajin in rastlinje. Figure v posameznih prizorih so razmeroma okorne, čeprav tehnika vezenja dokazuje dokajšnjo spretnost. Domnevati smemo, da si je vezilec pomagal z likovnimi predlogami. Barve so zbledele in dobile sivkast ton. Tako je danes vezenina uglasena predvsem v sivkaste in svetlo rjave odtenke. Vezena stenska preproga je v razmeroma dobrem stanju, očitno pa je bila že enkrat restavrirana. Na posameznih mestih je opaziti manjše poškodbe (izpadle posamezne vbode), bolj prizadet pa je zunanji rob, ki je na nekaterih delih povsem oguljen. Vezenina je podložena z novejšim platnom, ki je na izvirno podlago pritrjeno z razbremenilnimi šivi, kar utrjuje celoto in zagotavlja varno obešanje.

Osrednji motiv na vezenini je sestavljen iz šestnajstih kvadratov, ki so razporejeni po štirje v vsaki vodoravni in navpični vrsti. Večina jih upodablja bojne prizore, v drugem kvadratu z leve in v tretji vrsti od spodaj navzgor pa so ob dekorativno razporejena glasbila prislonjene tri plošče z mnogimi imeni, ki verjetno označujejo udeležence upodobljene bitke. Še posebej je zanimiv spodnji desni prizor, na katerem je upodobljen vojščak, ki zamišljen sedi ob grobu, nad njim pa se spreletava angel. Nad angelom je desno zgoraj napis: *Kiedys*, v medaljonu na sredini prizora pa lahko preberemo: *2. 9. / Livtp (?) / 1830*.²⁹ Napisa

verjetno ne smemo brati kot čas izdelave vezenine, bolj verjetno pomeni čas upodobljene bitke. Ta očitno ne sodi v okvir slovitega upora poljskega naroda proti Rusom, ki ga je podžgala odločitev ruskega carja Nikolaja I., da jeseni 1830 na vojaški pohod proti Franciji in Belgiji pošlje poljske vojaške, kar je sprožilo vojno med Poljaki in Rusi. Vojna se je pričela z burnim zasedanjem sejma v novembru 1830, bitke pa so se vrstile med januarjem in septembrom 1831, ko so bili Poljaki dokončno poraženi, saj iz zahodne Evrope niso dobili pričakovane pomoči.³⁰ Vsekakor pa je izvezena letnica 1830 lahko dobra orientacija za datiranje stenske preproge na Brdu pri Kranju.

Stenska preproga v tehniki vezenja z letnico 1830
(foto: Miran Kambič)

²⁷ V starejši literaturi se za tovrstne vezenine uporablja izraz tapisserija. Tako je za tapisserijo večkrat imenovana tudi slovita vezenina iz Bayeuxa iz zadnje tretjine 11. stoletja. Vezenine velikih izmer so bile zelo priljubljene v 16. stoletju, ko jim je bila naklonjena Katarina Medici, in v baroku, ko so jih izdelovali v več manufakturah. Kot del notranje opreme premožnejših bivališč so jih cenili tudi v 19. stoletju. V: Bayard, *L'Art de Reconnaître*, str. 38-54. Novejša literatura pa ostro ločuje med tkano in vezeno stensko preprogo (Weigert, *La Tapisserie et les tapis*, str. 1).

²⁸ Meritve so bile otežene zaradi nedostopnosti zgornjega dela stenske preproge.

²⁹ Sredinski del napisa je zaradi poškodovanih niti slabo čitljiv.

Šestnajst kvadratov s figuralnimi prizori obdaja bordura, povsem enaka na vseh štirih stranicah. Na vsaki je izvezen dekorativen sestav trofej, vojaških zastav in glasbil. Preseneča, da se stranski borduri ne prilagajata svoji poziciji, bordura je ob straneh postavljena na bok. Domnevati smemo, da so bordure prišli k osrednjim prizorom šele na-

³⁰ *The New Encyclopedia Britannica*, str. 948-950. Pri razjasnjevanju kulturnozgodovinskega ozadja vezene stenske preproge z Brda mi je pomagal kolega Andrej Brence, za kar se mu zahvaljujem.

knadno. K taki misli nas navajata višja kvaliteta in večja pretanjenost vezenja na borduri, če jo primerjamo z izoblikovanostjo v osrednjem polju, pa tudi štirje enaki, v vogale postavljeni poljsko-litvanski grbi. V levem polju grbovnega ščitka je upodobljen poljski srebrni orel na rdeči podlagi, v desnem litvanski jezdec na vzpenjajočem se konju; nad ščitkom je krona. Poljska in Litva sta bili združeni od 1386 do 1795, ko je večji del Poljske pripadel Rusiji. Torej so bili grbi na stenski preprogi izvezeni pred koncem 18. stoletja.

Tkana in vezena stenska preproga v dvorcu Brdo sicer ne sodita v vrh tovrstne evropske produkcije, vendar obe zaslužita vso našo pozornost in tudi vztrajnost pri nadaljnjem odkrivanju kulturnozgodovinskih okoliščin, ki so botrovale njunemu nastanku, in pojasnjevanju njunega sporočila. V Sloveniji se je ohranilo zelo malo tekstilnih umetnin iz prejšnjih stoletij. Pokrajinski muzej Ptuj hrani štiri bruseljske tapiserije s prizori iz Odiseje z začetka 17. stoletja, šest bruseljskih verdur s konca 17. stoletja,³¹ dve močno poškodovani baročni tapiseriji,³² katerih vsebina še ni opredeljena, in več primerkov tapiserij iz Kranjskega zavoda za umetniško tkanje, ki je deloval v Ljubljani med letoma 1898 in 1909. Še več tapiserij iz Kranjskega zavoda je v Narodnem muzeju Slovenije, kjer hranijo tudi pet verdur s konca 17. ali začetka 18. stoletja, ki so nekdaj krasile eno od soban v gradu Slovenska Bistrica.³³ V zadnjem času se je v Sloveniji pojavilo nekaj tapiserij tudi na trgu umetnin, vendar ostaja povsem odprto vprašanje njihove provenience. Verdura v dvorcu Brdo pri Kranju pomembno dopolnjuje to skromno število in hkrati predstavlja edino baročno tapiserijo na Slovenskem s signaturo. Nekaj zgoraj zapisanih stavkov o vezenini v dvorcu Brdo pa naj bo zgolj opozorilo na dragoceno stensko preprogo, ki je sicer povezana s poljsko zgodovino, a je danes v hrambi in oskrbi slovenske države. Za vsako nadaljnje proučevanje bo vezenino potrebno sneti s stene. Šele takrat bo mogoče prebrati napise v posameznih poljih in razločiti nekatere detajle, pomembne za razumevanje upodobljenih prizorov.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

INDOK center Uprave Republike Slovenije za kulturno dediščino, urejeno spisovno gradivo in fototeka – dosje Brdo pri Kranju. Stele, Zap. XLIII, 1926; Zap. XLIX, 1929.

LITERATURA

- Aubusson et la Renaissance de la Tapisserie. *Le Point. Revue artistique et littéraire*, XXXII, Lanza, par Souillac, 1946.
- Bayard, Émile: *L'Art de Reconnaître les Tapisseries*. Paris, 1927.
- Biedermann, Hans: *Knaurs Lexicon der Symbole*. Augsburg : Weltbild München : Droemer Knaur, 2000.
- Blunt, Anthony: *Art and Architecture in France. 1500-1700*. London, 1977.
- Chevalier, Jean in Gheerbrant, Alain: *Slovar simbolov : miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995.
- Ciglenečki, Marjeta in Ilec, Eva: *Tapiserije v ptujskem muzeju*. Ptuj : Pokrajinski muzej 1997.
- Ciglenečki, Marjeta: Potrdilo o prevzemu in predračun za restavriranje tapiserij s ptujskega gradu v Ateljeju J. & C. Lachmayer na Dunaju. *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2001, str. 7-14.
- Ciglenečki, Marjeta: Zapuščina rodbine Leslie na ptujskem gradu. *Zapuščina rodbine Leslie na ptujskem gradu* (ur. Vidmar, Polona). Ptuj : Pokrajinski muzej, 2002, str. 57-71, 97-106.
- Guiffrey, Jules: *Histoire générale de la tapisserie, I*. Tours, 1878.
- Guiffrey, Jules: *Histoire de la Tapisserie depuis le Moyen âge jusqu'à nos jours*. Tours, 1886.
- Heinz, Dora: *Europäische Tapisseriekunst des 17. und 18. Jahrhunderts. Die Geschichte ihrer Produktionsstätten und ihrer künstlerischen Zielsetzungen*. Wien-Köln-Weimar, 1995.
- Jarry, Madeleine: *La tapisserie des origines à nos jours*. Paris : Hachette, 1968.
- Jarry, Madeleine: *Wandteppiche des 20. Jahrhunderts*. München, 1975.
- Knaurs Literatur Lexicon*, IX, Zürich 1972.
- Lejard, André: *French Tapestry*. London, 1946.
- Manning, John: *The Emblem*. London, 2000.
- Phillips, Barty: *Tapestry*. London, 2000.
- Štular, Hanka: *Tapiserija v Sloveniji*. Ljubljana : Narodni muzej, 1982.
- The Dictionary of Art*, 4. Grove, London, 1998.
- The New Encyclopedia Britannica*, 25, Chicago, 1994.
- Verlet, Pierre (et al.): *Das grosse Buch der Tapisserie*. Wien-Düsseldorf, 1965.
- Weigert, Roger-Armand: *La Tapisserie et les tapis en France*. Paris, 1964.

³¹ Ciglenečki, Zapuščina rodbine Leslie, str. 57-71, 97-106.

³² Ciglenečki in Ilec, *Tapiserije v ptujskem muzeju*.

³³ Štular, *Tapiserija v Sloveniji*.

ZUSAMMENFASSUNG

Der gewebte und der gestickte Wandteppich auf Schloss Brdo bei Kranj

Im Schloss Brdo werden sowohl ein gewebter als auch ein gestickter Wandteppich aufbewahrt. Beide gelangten erst nach dem Zweiten Weltkrieg auf Schloss Brdo, als das Schloss nationalisiert, erneuert und neu eingerichtet wurde. Keiner der Wandteppiche gehört zur europäischen Spitzenproduktion. Da wertvolle Textilien aus vergangenen Jahrhunderten in Slowenien sehr rar sind, verdienen die Tapisserie aus Aubusson und die großformatige Stickarbeit alle fachliche Aufmerksamkeit.

Die Tapisserie (284 x 338 cm) zeigt eine Verdure, eine reichlich mit Bäumen bewachsene Landschaft, in deren Mitte sich ein weiter Blick auf ein Hochgebirge und eine langgestreckte Festung an dessen Fuße öffnet. In die Landschaft wurden Figuren gesetzt: eine sitzende Frau mit einer Fackel in ihrer Rechten und einem Ährenbund in ihrer Linken. Sie ist von vier Putten umgeben, zwei von ihnen sind beim Angeln dargestellt, die dritte trägt ein Ährenbündel, der vierten ist eine Sichel entglitten. Es liegt die Vermutung nahe, dass die Tapisserie lediglich Teil einer größeren Gruppe ist, die vielleicht die im Barock beliebten Jahreszeiten (Sommer) oder Monate (Juli) darstellte, vielleicht sogar die vier Elemente (in unserem Fall Wasser und Erde). Der ikonographische Gehalt der Tapisserie von Brdo ist komplizierter Natur und kann vorerst noch nicht entschlüsselt werden. Vielleicht könnten die ikonographischen Ausgangspunkte des Wandteppiches mit den graphischen Vorlagen Abraham Bosses (1602-1676) in Verbindung gesetzt werden, die nach Illustrationen von Claude Vignon (1593-1670) in der Dichtung *La Pucelle d'Orléans ou la France délivrée* entstanden, die 1656 in Paris herausgegeben wurde und deren Autor Jean Chapelain (1595-1674) ist. Die zentrale Szene wird von einer Bordüre mit Pflanzenmotiven umgeben, auf letzteren haben sich Vögel niedergelassen. Die Textilie ist relativ gut erhalten und für die Produktion von Aubusson nach 1665 charakteristisch, als die dortigen Ateliers den Titel *Manufacture Royal*

d'Aubusson und dementsprechende Privilegien erlangten. Die Tapisserien von Aubusson gehören nicht zur europäischen Spitzenproduktion, ihre Erzeugnisse waren für weniger anspruchsvolle und wohlhabende Käufer bestimmt. Die Farbskala der Tapisserien von Aubusson ist beschränkt, die Weber verwendeten lediglich Material aus Wolle, die Fäden sind verhältnismäßig dick, so dass die bildliche Darstellung nicht besonders verfeinert ist. Sie webten ausschließlich auf niedrigen Webstühlen. Nach 1665 mussten die Tapisserien mit einem blauen Band und einer Signatur versehen werden, die den Titel der königlichen Manufaktur von Aubusson und den Namen des Webers auswies. Die Signatur der Tapisserie von Brdo (*GOVNI * M * R * DAVBUSSON*) wurde in einen neugewebten blauen Saum eingefügt, der bei der ersten Restaurierung der Tapisserie höchstwahrscheinlich Ende des 19. oder zu Beginn des 20. Jahrhunderts beigelegt wurde. Bei der Deutung der Signatur ist daher Vorsicht geboten. Sie gehörte ursprünglich nicht unbedingt gerade zu diesem Wandteppich, vielleicht verwendeten die Restauratoren vor einem Jahrhundert das Fragment einer anderen Tapisserie, was damals gang und gäbe war. Unmittelbar in Aubusson ist kein Weber mit dem Namen "Govni" überliefert, vielleicht könnte man den Namen mit drei Tapisseriewebern Antoine, Jean und Joseph Gaumy in Verbindung setzen, die zwischen 1640 und 1652 in Aubusson wirkten.

Der zweite Wandteppich von Brdo ist eine Stickarbeit (ca. 286 x 289 cm). In den 16 Szenen ist eine Schlacht dargestellt, umrahmt von einer Bordüre mit Motiven von Kriegstrophäen und den polnisch-litauischen Wappen in den Ecken. Die zentralen Szenen können in die Zeit um 1830 datiert werden, ist die dargestellte Schlacht doch mit einem gestickten Datum im äußersten rechten unteren Feld (2. 9. 1830) datiert. Die Schlacht muss knapp vor dem berühmten Aufstand der Polen gegen die Russen im November 1830 stattgefunden haben, der sich zu einem regelrechten Krieg (Januar-November 1831) entwickelte, in dem die Polen besiegt wurden. Die Bordüre ist offensichtlich als sekundäre Zugabe zum zentralen Feld aufzufassen, sie kann in die Zeit vor 1795 datiert werden, als Polen noch mit Litauen vereinigt war und 1795, bevor es in dem genannten Jahr Russland zugeteilt wurde.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 630.728.8(497 Brdo)
prejeto: 6. 1. 2004**Franci Jagodic**

univ. dipl. ing. gozdarstva, JGZ Brdo Protokolarne storitve RS, vodja področja gozdarstvo, kmetijstvo in konjereja,
Predoslje 39, SI-4000 Kranj
fjagodic@hotmail.com

Gozdovi posestva Brdo

IZVLEČEK

Od 496 ha velikega kompleksa Brdo pri Kranju, ki je bil v današnji obliki oblikovan leta 1972, je 380 ha gozda. Z njimi upravlja Javni gospodarski zavod protokolarne storitve Republike Slovenije na podlagi Odloka o ustanovitvi javnega gospodarskega zavoda protokolarne storitve republike Slovenije, Uredbe o razglasitvi gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom in zakupne pogodbe s Skladom kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije, v skladu z veljavnim gozdnogospodarskim načrtom. Za gozdove Brda je značilna izjemna poudarjenost estetske, biotopske, turistične, raziskovalne in lovnogospodarske funkcije ter pestra sestava drevesnih vrst. V preteklosti so njihovo usodo pogosto krojile vremenske ujme.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, gozdovi

SUMMARY

THE FORESTS OF THE BRDO ESTATE

Of the 496 hectares large complex of Brdo near Kranj, which was to the present form designed around 1972, 380 hectares are forests. State Protocol Services of the Republic of Slovenia is managing those forests on the basis of the Act on establishing of the Republic of Slovenia, the Decree on proclaiming the forests of Brdo as forests of special purpose, and a lease agreement with the Fund of agricultural lands and forests of the Republic of Slovenia, in accordance with the valid forestry-economic plan. Characteristic of the forests of Brdo is an extraordinary accentuation of aesthetic, biotic, tourist, research, and hunting-economic functions, and a variegated composition of tree species. In the past, rigours of the weather frequently shaped their fortune.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, forests

Z gozdovi na Brdu gospodari Javni gospodarski zavod protokolarne storitve Republike Slovenije na podlagi Odloka o ustanovitvi javnega gospodarskega zavoda protokolarne storitve republike Slovenije,¹ Uredbe o razglasitvi gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom² in zakupne pogodbe z dne 13. marca 2001 s Skladom kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije.

Brdo leži v kolinskem pasu predalpskega fitogeografskega območja, na starejši kvartni terasi z več fluvioglacialnimi zasipi. Starejši zasip predstavlja trdno zlepljen debeložrnat konglomerat z lečami manj sprijetega proda in peska. Prevladujočo obliko talne odeje sestavljajo distrična rjava tla.³ Povprečne letne temperature zadnjih 50 let se gibljejo med 7,2 in 10,1°C, poprečne temperature najhladnejšega januarja so med -7 in +2°C, najtoplejši mesec je julij s povprečno temperaturo med 17 in 20°C. Vegetacijska doba je dolga od 170 do 180 dni. Padavin je od 1100 do 1700 mm letno, padavinski maksimum je premaknjen iz pozne pomladi v zgodnje poletje in preide preko neizrazitega minimuma v avgustu v drugi maksimum v novembru. Padavine pridejo večinoma z jugozahodnimi vetrovi. Snežna odeja leži od 50 do 90 dni,⁴ opazna so velika nihanja, predvsem v zadnjem obdobju. Za vegetacijo je nevaren pozno-pomladanski mrz in težak južni sneg.

V gozdovih Brda prevladuje acidofilen borov gozd (*Vaccinio-Pinetum typicum*), ki površinsko predstavlja 68,3% gozda. Sledi mu gozd hrasta in belega gabra (*Quercus-Carpinetum typicum*) s 23,1%. V manjšem delu je prisoten še kisli bukov gozd z rebrenjačo, oblika z belkasto bekico (*Blechno-Fagetum luzuletosum*) s 6%, predele z visoko podtalnico pa tvorijo logi črne jelše (*Alnetum glutinosae*) z 2,6%.⁵

Kisloljubna borova združba z borovnico, *Vaccinio-Pinetum typicum*, je talno pogojena. Nahaja se na suhih tleh, ki so zaradi spranosti siromašna s hranilnimi snovmi. Podlago tal tvorijo diluvialne in starejše ilovice. Nastanek tal na njih je počasen. Zaradi steljarjenja in neustreznega gospodarjenja v preteklosti je rastišče še dodatno biološko degenerirano. Za to rastišče je značilno, da zaradi kislosti praktično onemogoča vse drevesne vrste razen kisloljubnih, kot je rdeči bor. Zaradi redkega sklepa je rast pritalne vegetacije zelo bujna (borovnica, orlova praprota, jesensko vresje).

V gozdovih Brda prevladuje kisloljuben borov gozd *Vaccinio-Pinetum* (foto: Franci Jagodic)

Nižinski gozd gradna in belega gabra, tipična oblika, *Quercus Carpinetum typicum*, ima dvoslojno zgradbo in predstavlja vegetacijski klimaks. Porašča zmerno topla in vlažna rastišča na karbonatnih kameninah. Geološko podlago tvorita mešani konglomerat in apnenec, na katerih so se razvila globoka rjava pokarbonatna tla. Zaradi ugodnega reliefa je bila v preteklosti večina teh gozdov izkrčena v kmetijske namene. Danes so na teh rastiščih pogosto monokulture smreke, na Brdu jo imamo v skrajnem zahodnem delu. Predstavnik te združbe sta hrast v vladajočem sloju in beli gaber kot podstojen, prisotnih pa je še veliko drugih drevesnih in grmovnih vrst, kot so divja češnja, gorski javor, veliki jesen, lipa in lipovec, smreka je ponavadi primešana antropogeno, na steljarjenih površinah pa se priključuje še rdeči bor. Močno razvit je tudi zeliščni sloj.

Kisli bukov gozd z rebrenjačo, oblika z belkasto bekico, *Blechno-Fagetum luzuletosum*, raste na silikatni podlagi, najpogostejše na zmerno nagnjenih pobočjih na toplih legah. Pod to obliko gozda se razvijajo rjava silikatna tla. Ob ugodnih vlažnostnih razmerah uspevajo tukaj tudi nevtralne rastlinske vrste. V drevesnem sloju prevladuje bukev s posamezno primesjo smreke, bora, jelke. Po-

¹ UL RS, št. 97-4803/2001.

² UL RS, št. 76-3970/2001.

³ Robič, Popis dendroflora, str. 4.

⁴ Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 3.

⁵ Gozdnogospodarski načrt 2002-2011, str. 177.

goste so monokulture smreke. Pritalna vegetacija je značilno kisloljubna.

Logi črne jelše, *Alnetum Glutinosae*, uspevajo ob potokih, ob ribnikih in v gozdu, kjer ima voda dominantni vpliv. Združba naseljuje aluvialne nanose, za katere so značilni redukcijski procesi v tleh. Rastišče je selektivno produktivno, saj uspevajo le tiste vrste, ki prenesejo stalno ali občasno zalitost korenin z vodo. To pa sta črna jelša in dob.

Starejši viri o gozdovih na Brdu

Neposreden vpliv graščine Brdo na gozdove v zaledju večinoma ni dokumentiran. Žal pa zaradi neorganiziranega gospodarjenja s temi gozdovi, v nasprotju z bogato gozdarsko tradicijo pri nas, ko imamo prve zapise o ravnanju z gozdovi datirane v 15. stoletje in izdelan prvi gozdnogospodarski načrt (Trnovski gozd) leta 1771,⁶ manjkajo tudi zapisi o obdobjih iz bližnje preteklosti o gozdovih na Brdu in s tem tudi trendi njihovega razvoja.

Gozdovi v zaledju gradu Brdo so prvič omejeni ob koncu XVII. stoletja v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske, kjer je zapisano: "Blizu tega gradu stojijo zelo lepi in radost vzbujajoči gozdovi, ki mnogoteri divjadi zavetje dajejo."⁷

Tudi na vojaškem zemljevidu iz leta 1763-1787 (Josephinische Landesaufnahme) najdemo v opisu za Suho pri Predosljah oznako, da so gozdovi visoki in zaraščeni z grmovjem.⁸

Na karti iz leta 1797, na kateri je prikazana Zoisova posest, se vidi lega gozdnih parcel. V desnem zgornjem kotu je za vsako parcelo vpisano, da je to gozd, ponekod je dodan tudi tip gozda. Na karti opazimo, da je ob cesti mimo travnika Tatinec potekal drevored, da je v gozdičku trikotne oblike zahodno od prvega ribnika, levo od ceste proti Tatincu oblikovana jasa z zvezdasto razporejenimi stezicami, in da je na vzhodni strani drugega ribnika njiva z zeljem na mestu, kjer je danes gozd.

Kar nekaj informacij o gozdu nam dajeta katastra iz let 1826 in 1867. Na katastru iz leta 1826 so na področju gozda slikovne oznake izključno za iglast gozd, med črkovnimi oznakami pa prevladuje oznaka "MH", kar naj bi pomenilo srednji gozd (Mittel Holz). Izjema je le katastrska občina Suha, kjer prevladuje oznaka "HS", ki se pojavlja tudi v katastrskih občinah Bela in Predoslje. Ta oznaka pomeni visoki gozd (Hoch Standort). Na katastru iz leta 1867 so tudi slikovne oznake za iglast gozd, črkovne oznake pa so "čr.g.d.", tudi

"č.g.d." ali "d.g.č.", kar naj bi pomenilo črni gozd debel (debeltak iglacev), v južnem in zahodnem delu pa so tudi oznake za mešane gozdove "d.g.m" (debel gozd mešan). Zanimivo je, da so vzdolž potoka Vršek, kjer so danes ribniki in gozd, vpisani pašniki.⁹

Oblikovanje današnjega kompleksa Brdo

Okrog gradu je bila v drugi polovici 18. stoletja dominikalna zemlja ali dvor, ki je obstajal iz nekdanjih sedmih podložniških hub. Ob meritvah za jožefinski kataster leta 1785/86 je dvor obsegal 33 oralov njiv (18,99 ha), 97 oralov travnikov (55,82 ha) in 74 oralov pašnikov in gozdov (42,58 ha), to je skupaj 117,39 hektarov.¹⁰

Zaradi propadanja Brda so po predlogu barona Zoisa posestvo Brdo z gradom, cvetličnjakom, vrtom, gospodarskim poslopjem, ribnikom ter gozdovi in travniki v bližini gradu 4. decembra 1929 prodali na prostovoljni javni dražbi. Franc Dolenc in Stanko Heinrichar sta po pripovedovanju kmetov Brdo kupila največ zaradi bogatih zalog lesa, ki sta jih kasneje močno izkoriščala.¹¹

Franc Dolenc je kot velik ljubitelj narave v lastnih gozdovih zasadil več milijonov smrek. Na Brdu je zasadil smreko v obliki monokultur na nekaterih večjih površinah leta 1933.¹² V parkovnih nasadih Brda je sadil tudi številna eksotična drevesa. Imel je tudi svojo drevesnico.¹³

Grad in zemljišče je 10. oktobra 1935 kupil knez Pavle Karađorđević z izposojenimi 1.600.000,00 dinarji.¹⁴ Z dokupovanjem okoliških zemljišč je posest arondiral, preuredil travnike in gozdove, zgradil poti in očistil ribnike, s tem pa je posestvo postalo eno najlepših v državi. Ob začetku 2. svetovne vojne je posest merila skupno 66,1182 ha. Leta 1947 je po ukazu predsedstva-prezidija ljudske skupščine FLRJ na podlagi zakona o zaplembah¹⁵ in naredbi vlade FLRJ¹⁶ prešla skupaj z objekti v družbeno lastnino. Državno posestvo Brdo so prvič povečali v letih 1957 in 1961. Posest je tedaj obsegala 160,7439 ha zemlje, od tega je bilo 107,8280 ha gozdov.¹⁷

V zemljiški knjigi se je kot imetnica pravice uporabe za Brdo 9. januarja 1962 vknjižila Uprava zgradb in zavodov LRS Ljubljana, Erjavčeva 17, Ljubljana. S to izjavo so prenesli pravico uporabe Brda na Ljudsko republiko Slovenijo, kar je bila

⁶ Gašperšič, *Gozdnogospodarsko načrtovanje*, str. 16.

⁷ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 53.

⁸ Rajšp in Serše, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, str. 116.

⁹ Arhiv RS, kataster iz leta 1826 in 1867 za katastrske občine Predoslje, Suha, Kokrica, Bela in Breg ob Kokri.

¹⁰ Žontar, *Položaj podložnikov gospostva Brdo*, str. 144.

¹¹ Gozdnogospodarski načrt, 1961-1970, str. 3.

¹² Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 9.

¹³ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 85.

¹⁴ Gozdnogospodarski načrt, 1961-1970, str. 3.

¹⁵ UL FLRJ, 58/47.

¹⁶ Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 2.

¹⁷ Gozdnogospodarski načrt, 1961-1970, str. 3.

edinstvena poteza v zgodovini jugoslovanskega protokola.¹⁸ Na tej podlagi Brdo ob osamosvojitvi Slovenije ni zapadlo v skupno delitveno bilanco. Ta vpis je še danes veljaven kot zadnji vpis v dveh zemljiškoknjižnih vložkih.

Drugo povečanje posesti Brdo je bilo izvedeno leta 1972, ko so postavili novo ograjo okrog posesti v današnjem obsegu. Posest so povečali na 496 ha, od tega je 380,91 ha gozdnih površin.¹⁹

Po postavitvi ograje so lastniki gozdov lahko hodili na svoje parcele po posebnem režimu. V spomladanskem in jesenskem času je bilo določenih po 14 dni, v katerih so ob določenih urah odpirali vrata v ograji in omogočali lastnikom vstop in izstop. Glede ure so bili zelo natančni in zamuda nekaj sekund je pomenila, da je bilo potrebno počakati na naslednje odpiranje čez eno ali dve uri. Les, ki so ga lastniki gozdov v kompleksu Brdo lahko sekali, je odkazal gozdar. To pa seveda ni bila ovira, da nekateri lastniki ne bi posekali kaj več. Ker so slutili, da bo takšno vstopanje nekoč končano, so posekali na svojih parcelah poleg odkazanih še preostala najlepša drevesa. Takšen režim je veljal do leta 1979.²⁰

Lastništvo na delu, ki je bil v kompleks zajet z ograjo leta 1972, so pričeli urejati leta 1975, ko so prenašali nepremičnine v družbeno last na podlagi menjalnih in kupoprodajnih pogodb z lastniki in nadaljevali leta 1980. Za vse nepremičnine so bile sklenjene kupoprodajne in menjalne pogodbe,²¹ vendar niso bile vse realizirane. Do danes je ostalo nerešenih še 27 zasebnih lastnikov zemljišč na 47 parcelah s skupno površino 25,4532 ha.

Pred pričetkom delovanja Sklada kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije leta 1993 so bili v zemljiški knjigi za kompleks Brdo kot lastniki zemljišč vpisani: družbena lastnina s pravico uporabe Uprava zgradb in zavodov LRS (61,1835 ha), družbena lastnina s pravico uporabe Izvršni svet skupščine SRS – Protokolarni objekt Brdo pri Kranju (54,8130 ha), Gozdno gospodarstvo Kranj (128,2816 ha), ki je sklepalo menjalne pogodbe z nekdanjimi lastniki, Kmetijska zadruga Sloga (5,9740 ha), Občina Kranj (33,7218 ha), Javno podjetje Komunala (0,0750 ha) in zasebni lastniki (32,0621 ha). Gozdno gospodarstvo Kranj je zemljišča preneslo na Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov takoj po uveljavitvi zakona o skladu kmetijskih zemljišč in gozdov RS,²² Kmetijska zadruga Sloga in Občina Kranj sta pričeli s prenosom kasneje, prenos pa še ni povsem končan. Servis Vlade Republike Slovenije je 6. marca 1996 sklenil pogodbo o prenosu kmetijskih zemljišč in gozdov

s Skladom in nanj prenesel vsa zemljišča, razen zemljišč v parkovnem delu in zemljišč, kjer so ribniki. Tako je danes v kompleksu Brdo večinski zemljiškoknjižni lastnik Republika Slovenija s 368,7269 ha, 61,1835 ha je vpisanih na družbeno lastnino s pravico uporabe Uprave zgradb in zavodov LRS ter 54,8130 ha na družbeno lastnino, s pravico uporabe Izvršnega sveta skupščine SRS – Protokolarni objekt Brdo pri Kranju. Zemljišča kmetijske zadruge Sloga in Občine Kranj so v postopku prenosa na Republiko Slovenijo.

Leta 1991 je bil sprejet Zakon o denacionalizaciji.²³ Na njegovi podlagi je Upravna enota v Kranju spoznala 15 vlog za upravičene. Nanašajo se na 51 parcel s skupno površino 27,5224 ha. Vlada Republike Slovenije, Komisija za kadrovske in administrativne zadeve je 31. marca 1993 sprejela sklep, da je treba ohraniti tedanji obseg protokolarnih objektov in kompleksov, zato nasprotuje vračanju v naravi vseh tistih protokolarnih objektov in zemljišč, za katerih vrnitev je po zakonu o denacionalizaciji zavezanec Republika Slovenija in s katerimi upravlja Servis za protokolarne storitve Brdo pri Kranju. Komisija je predlagala, da se namesto vrnitve nepremičnin v naravi upravičencem izplača odškodnina v obliki vrednostnih papirjev Slovenskega odškodninskega sklada.

Iz neznanih vzrokov ni prišlo do takšne oblike reševanja problema. Od zasebnih lastnikov je Servis za protokolarne storitve odkupil nekaj zemljišč, vendar po ugotovitvah računskega sodišča tega ne bi smel. Reševanje problematike se je zato pričelo vrteti v začaranem krogu. Servis za protokolarne storitve je zato 17. junija 1999 na Vlado RS naslovil predlog, da se za približno 60 ha zmanjša obstoječi kompleks Brdo, kar tvori sklad nadomestnih nepremičnin, namenjen denacionalizacijskim upravičencem, ki jim na drug način ne bo mogoče zagotoviti nadomestnih nepremičnin. Vlada je predlog 8. julija 1999 sprejela. Po priloženi skici je razvidno, da se kompleks zmanjša v enakomernem pasu po celotni dolžini na vzhodni strani. Na osnovi tega sklepa je Upravna enota Kranj upravičencem izdala odločbe o lastništvu njihovih idealnih deležev na kompleksu, oblikovanem v ta namen. Odločbe še niso uresničljive, ker kompleks še ni oblikovan v zemljiški knjigi. Težavna bo tudi fizična delitev deležev med upravičence, zato sta se Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije in Javni gospodarski zavod protokolarne storitve Republike Slovenije dogovorila, da Sklad najde čim več nadomestnih zemljišč za zamenjavo, JGZ Brdo pa prične z odkupovanjem zemljišč v skladu z Uredbo o pridobivanju, razpolaganju in upravljanju s stvar-

¹⁸ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 94.

¹⁹ Gozdnogospodarski načrt, 1991-2000, str. 3.

²⁰ Šemrov, izjava 6. 1. 1998.

²¹ Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 3.

²² UL RS, št. 10-432/1993.

²³ UL RS, št. 27-1094/1991.

nim premoženjem države²⁴ od lastnikov in upravičencev, ki se s tem strinjajo.

Gozd s posebnim namenom

Gozdovi Brda so bili na podlagi zakona o gozdovih iz leta 1965 in temeljnega zakona o gozdovih iz leta 1965 razglašeni za gozdove s posebnim namenom že leta 1966 z odločbo Skupščine občine Kranj²⁵ skupaj z gozdovi ob jezeru Črnjava v Preddvoru, gozdovi in gozdnatimi pašniki na Zgornjem Jezerskem ter gozdovi in gozdnatimi pašniki na Krvavcu. V obrazložitvi so zapisali, da gozdovi Uprave zgradb, uradov in zavodov SR Slovenije – posestva Brdo in Strmol služijo za reprezentančne namene kot rezervat. V odločbi je določeno, da se z njimi gospodari po odloku o varstvu javnega zelenja na območju občine Kranj in da stroške gospodarjenja z gozdovi s posebnim namenom krijejo organizacije in lastniki gozdov, ki s temi gozdovi gospodarijo.

Drugi akt, ki se nanaša na zemljišča, je bil sprejet 6. marca 1980. Izvršni svet Skupščine Socialistične republike Slovenije je namreč na podlagi zakona o kmetijskih zemljiščih izdal Odlok o proglavitvi zemljišč na območju protokolarnega objekta Brdo pri Kranju za zemljišča s posebnim namenom.²⁶ Odlok je bil sprejet z namenom, da zasebni lastniki prenehajo vstopati v svoje parcele na območju protokolarnega objekta in da se pričnejo urejati medsebojna razmerja. V II. točki namreč piše, da se zemljišča, ki so s tem odlokom proglašena za zemljišča s posebnim namenom, uporabljajo izključno za potrebe protokolarnega objekta Brdo pri Kranju. Uporabnikom in lastnikom teh zemljišč pa pripada za omejitev možnosti pridobivanja dohodka uporabnina, ki se sporazumno določi med uporabniki in lastniki teh zemljišč in SR Slovenijo. Zemljišča, ki jih odlok zajema, so naštet po katastrskih občinah. Zanimivo je, da je to večina zemljišč v delu, ki je bil k Brdu pripojen s širitvijo leta 1972, kar še potrjuje domnevo, da je bil odlok sprejet zaradi prenosa zemljišč za ograjo pod izključno rabo protokolarnega objekta Brdo pri Kranju. Izpuščenih je le nekaj gozdnih parcel in večina travnikov.

Leta 1993 je bil sprejet nov zakon o gozdovih, ki je za varovalne gozdove in gozdove s posebnim namenom v tretji točki 93. člena določil, da se morajo akti o njihovi razglasitvi uskladiti s tem zakonom najpozneje v treh letih po uveljavitvi tega zakona. V prvi točki 46. člena zakon pravi, da mora akt o razglasitvi gozda za gozd s posebnim namenom določiti režim gospodarjenja z gozdom,

izvajalca tega režima in zavezanca za zagotovitev sredstev za stroške, ki nastanejo zaradi posebnega režima gospodarjenja ali posebnega režima ureditve in opreme gozda s posebnim namenom.²⁷

Zaradi tega je avtor tega prispevka²⁸ sestavil pripraviško nalogo z naslovom Izhodišča in podlage za razglasitev gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom. Servis za protokolarne storitve pa je 19. oktobra 1999 na Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano poslal vlogo za razglasitev gozdov za gozdove s posebnim namenom. Minister Ciril Smrkolj je 7. junija 2000 imenoval komisijo o imenovanju članov komisije za pripravo osnutka predpisa o določitvi gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom. Komisija je pod vodstvom Sava Vovka pripravila predlog Uredbe o razglasitvi gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom, ki jo je Vlada Republike Slovenije sprejela na seji 10. maja 2001. V sklepu so zapisali, da besedilo uredbe pred objavo v Uradnem listu Republike Slovenije še enkrat pregledajo minister za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, minister za pravosodje in generalni sekretar Vlade. Ozadje takšnega sklepa je bilo, da minister za pravosodje na seji ni dobil zadovoljivega odgovora o poteku denacionalizacije v kompleksu Brdo. Po dodatni objasnitvi, da Uredba ne posega v lastninske pravice lastnikov gozdov do lastnine ali v postopke denacionalizacije, je 28. septembra 2001 le prišlo do objave Uredbe v Uradnem listu Republike Slovenije.²⁹

Uredba o razglasitvi gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom, v katerih so dovoljeni gozdnogospodarski ukrepi, temelji na izjemno poudarjeni estetski funkciji. V Uredbi so po katastrskih občinah našteje vse parcele, na katere se Uredba nanaša. To so vse parcele, ki so porasle z gozdom, pri parcelah, ki niso v celoti gozdne, je v oklepaju pripisano "del". V 2. členu je določeno, da se zaradi načina rabe gozdov za estetsko funkcijo gozdovi na območju protokolarnega objekta Brdo ogradijo. S tem je bila legalizirana ograja okrog Brda. Zakon o gozdovih v 5. členu namreč določa, da mora lastnik gozda v svojem gozdu dovoliti prost dostop in gibanje drugim osebam, ter dovoliti v svojem gozdu čebelarjenje ter lov in rekreativno nabiranje plodov, zelnatih rastlin, gob in prosto živčih živali v skladu s predpisi, v 24. členu pa, da se gozd s posebnim namenom lahko ogradi, če je to določeno z aktom o razglasitvi gozda za gozd s posebnim namenom. V Uredbi je določen tudi režim gospodarjenja, izvajalec režima in zavezanec za stroške.

²⁴ UL RS, št. 12-498/2003.

²⁵ Uradni vestnik Gorenjske, št. 18-174/1966.

²⁶ UL SRŠ, št. 7-476/1980.

²⁷ UL RS, št. 30-1299/1993.

²⁸ Jagodic, Izhodišča in podlage.

²⁹ UL RS, št. 76-3970/2001.

Načrtovanje gospodarjenja z gozdovi v kompleksu Brdo

Gozdnogospodarski načrt 1961-1970

Prvi gozdnogospodarski načrt za Brdo je bil narejen ob prvi širitvi Brda leta 1961. To je Gozdnogospodarski načrt za državno posestvo Brdo pri Kranju z veljavnostjo za obdobje od 1. januarja 1961 do 31. decembra 1970. Izdelala sta ga gozdarska tehnika Ignac Šenk in Janko Troha. Opisni del zajema uvod, splošni opis gozdov, lesne zaloge s pregledom lesnega fonda, prirastka in etata, smernice za bodoče gospodarjenje in izkaz površin po oddelkih in parcelah. Posebej so podane višinske krivulje za bor, smreko, jelko, iglavce in listavce, lesne zaloge po debelinskih stopnjah in lesne zaloge po drevesnih vrstah. V zadnjem delu načrta so vpeti kartoni po oddelkih in skupaj, v katerih so opisi sestojev z rezultati polne premerbe, zapisani načrti za obdobje 1961-1970, vpisane evidence sečenj in gojitvenih del.

Načrt je bil po naročilu Občinskega ljudskega odbora Kranj narejen kot del že obstoječega in potrjenega gozdnogospodarskega načrta velikega obsega za gospodarsko enoto Kranj – levi breg Save, "ker ti gozdovi služijo za posebne namene, torej niso namenjeni zgolj za načrtno pridobivanje lesne tvarine."

Občinski ljudski odbor Kranj je 4. decembra 1961 na podlagi pisnega poročila strokovnega poročevalca inženirja Janeza Juvana in zapisnika komisije za terenski ogled načrt potrdil. Izvajalcu načrta je priporočil, da:

- na osnovi tega načrta sestavi še poseben gojitveni načrt za dobo dveh ali treh let in po tem načrtu gospodari, ker bo tako lažje doseči gojitveni cilj predvsem za melioracijo čistih borovih sestojev;
- poskrbi, da se klasifikacija zemljišč in katastrsko oštevilčenje zemljiško-kulturnih vrst na novo izvede po obstoječem dejanskem stanju;
- skrbno izvaja sanitarne sečnje in strogo pazi na gozdni red;
- vodi tekočo evidenco o izvajanju del;
- izvajanje načrta vodi gozdarski strokovnjak.

Načrt je zajemal 107,8280 ha gozdov od skupne površine posestva 160,7439 ha. Površine, ki niso gozdovi, so stavbišča, pota, jezera, travniki in obdelovalna zemlja. Gozdovi so bili razdeljeni v pet oddelkov ("I-V"), ki so bili poimenovani z domačimi imeni. Navedenih je tudi vseh 184 gozdnih parcel. To naj bi omogočalo, da se natančno ugotovi z gozdom zarasla površina in se dobi osnova za prilagoditev zemljiškega katastra novemu posestnemu stanju. Dotedanjo posestno razdrobljenost naj bi zamenjale površinsko večje gozdne parcele v obsegu že formiranih oddelkov.

Težišče načrta je v smernicah za bodoče gospo-

darjenje, po katerih naj bi v oddelku "I" uredili parkovni gozd, ki naj bi se z izbiro drevesnih vrst približal arboretumu, v ostalih oddelkih pa naj bi ostal sedanji borov gozd s ciljem, da bi v bodočih letih razmerje med iglavci in listavci postalo enako (1:1).

Vendar je že leta 1962 v gozdove prišla ujma, tako da načrta niso izvajali, temveč so zgolj združili nekatere parcele. Izrednega pomena pa je načrt za oceno takratnega stanja gozdov.

Gozdnogospodarski načrt 1991-2000

Drugi načrt je bil izdelan leta 1992. V njem je zapisano, da za protokolarni objekt Brdo pri Kranju doslej še ni bil izdelan nikakršen strokovni načrt za gospodarjenje z gozdovi in divjadjo ter da nastali načrt zato ne samo da zapolnjuje doslej prisotno belo liso v Kranjskem gozdnogospodarskem območju, temveč nekoliko širši javnosti daje vpogled v stanje gozdov v doslej dokaj zaprtem območju. Sestavljalci tega načrta torej niso vedeli za načrt iz leta 1961. Gozdnogospodarski načrt z veljavnostjo od 1. januarja 1991 do 31. decembra 2000 je izdelal dipl. ing. gozdarstva Damjan Oražem kot pripravnik pod mentorstvom dipl. ing. gozdarstva Sava Vovka. V uvodu načrta je zapisano, da se načrt zaradi posebnosti in velikosti objekta ne drži povsem navodil za izdelavo načrtov za enote. Sestavljen je iz splošnega dela, opisov sestojev, tabelarnega dela in kartnih prilog. Splošni del je razdeljen v devet poglavij: kratek pregled zgodovine Brda, stanje proizvodnih dejavnikov, prikaz stanja gozdov, analiza dosedanjega gospodarjenja, temeljni problemi razvoja gozdov, načrt za prihodnje gospodarjenje z gozdovi, kratek opis in ocena nekaterih nameravanih večjih posegov v gozdove Brda, ekonomika in evidenca o gospodarjenju z gozdovi.

Zaradi relativne homogenosti sestojev in strukture potreb po splošnokoristnih funkcijah sodi kompleks v en sam gospodarski razred. Glede na značilnosti gozdnih združb je za obnovo teh gozdov primerno samo skupinsko postopno gospodarjenje, pri čemer se upošteva degradiranost zaradi bivšega stelarjenja in potrebne melioracije.

V tem načrtu so gozdovi tudi na novo razčlenjeni na oddelke. Tako je bilo znotraj kompleksa oblikovanih 10 oddelkov, katerih meje zaradi manj izraženih potez v naravi potekajo skoraj izključno po cestah. Oštevilčenje oddelkov je bilo narejeno v skladu z oštevilčenjem v gozdno gospodarski enoti Preddvor, katere del je Brdo. Povprečna velikost oddelkov znaša 43 ha, gozdna površina v njih pa 38 ha.

Izpostavljeni temeljni problemi razvoja gozdov v tem načrtu so bili neuravnoteženo razmerje razvojnih faz, preštevilčna rastlinojeda divjad, pre-

nizke lesne zaloge in slaba negovanost sestojev.

Kot skupna značilnost gozdov Brda je v načrtu poudarjena nenačrtnost gospodarjenja. Dokler so bili gozdovi v lasti kmetov, so ti izvajali tako imenovano kmečko ali "kvazi" prebiranje, tako da so sekali najdebelejše drevje. Prisotno je bilo še stelarjenje. S tem se je izvajala negativna selekcija in degradacija tal na že tako proizvodno malo sposobnem rastišču. Listavci so bili marsikje izsekani kot plevel, kmetje pa so v stelnjkih vzdrževali tak sklep krošenj, ki omogoča optimalno rast pritalnega rastlinstva, ki je uporabno za steljo. Posledica takšnega gospodarjenja so zelo preredčeni sestoji z zelo gostim pokrovom borovničevja, resja in trave, ki oteži kalenje semen in razvoj podladka.

O preštevlni rastlinojedi divjadi je zapisano, da ima na okolje največji vpliv, kljub intenzivnemu dohranjevanju in povzroča precejšnjo škodo na drevju. Gozd se ob taki številčnosti le težko pomlajuje, pa še to v veliki večini le z rdečim borom. Če se stalež divjadi ne bo precej zmanjšal, bo obnova gozdov zahtevala nesorazmerno velika sredstva.

Poleg načrta za prihodnje gospodarjenje z gozdovi se načrt dotakne tudi kratkega opisa in ocene nekaterih nameranih večjih posegov v gozdove Brda in sicer "etno" parka (skansena) in golf igrišča. Avtor za obe vrsti posegov ugotavlja, da sta za ta prostor neprimerni.

Predzadnje poglavje je namenjeno ekonomiki. Je kratko, vendar nazorno. Z enostavnim izračunom je prikazano, da je čisti dobiček od posekanega lesa dane kvalitete z upoštevanjem vseh stroškov gozdne proizvodnje, gojenja in varstva, urejanja gozdov, vzdrževanja cest in osebnih dohodkov režije 36% dosežene prodajne cene. Ob predvidenem letnem etatu bi moral dobiček letno znašati 4,5 krat več, kot je bil dobiček pri poslovanju z divjadjo v letu 1991.

Načrt je za evidenco gospodarjenja z gozdovi predvidel evidenco sečenj, evidenco gozdnogojitvenih in varstvenih del, evidenco potrebnih ukrepov za krepitev splošnokoristnih funkcij in kroniko gospodarjenja z gozdovi.

Gozdnogospodarski načrt 2002-2011

Trenutno veljavni gozdnogospodarski načrt za obdobje od 2002 do 2011 je bil sprejet s Pravilnikom o sprejemu gozdnogospodarskega načrta gozdnogospodarske enote Predvdor (2002-2011).³⁰ Načrt je izdelan v skladu s Pravilnikom o gozdnogospodarskih in gozdnogojitvenih načrtih³¹ in obsega območje Gozdnogospodarske enote Pred-

vdor, v katero sodi tudi Brdo. Na podlagi Uredbe o razglasitvi gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom je v tem načrtu Brdo zaradi specifičnosti gospodarjenja obravnavano kot poseben gospodarski razred, zato nam ni potrebno izdelovati še posebnega gozdnogospodarskega načrta. Ob izdelavi tega načrta so, glede na zadnje razmejitve oddelkov, meje le teh ostale enake, le oddelka 253 in 257 sta bila razdeljena na odseka a in b, tako da so meje oddelkov sedaj usklajene tudi z mejami katastrskih občin.

V tem načrtu je zapisano, da so zaradi načina rabe gozdov za estetsko funkcijo gozdovi Brda ograjeni in da Protokolarni kompleks Brdo pri Kranju predstavlja kultivirano naravno vrednoto, ki v vodnih in kopenskih ekosistemih dosega izjemno bogastvo rastlinskih in živalskih vrst, ki je enakomerno porazdeljeno po celotnem kompleksu. Določeno je tudi, da se pri oblikovanju ciljev in izdelavi gozdnogojitvenih načrtov v gozdovih s posebnim namenom upošteva akte o razglasitvi in ekološke ter socialne funkcije teh gozdov. Za posamezna območja, kot je tudi Brdo, je potrebno izdelati prilagojene načrte za gospodarjenje v sodelovanju s pristojnimi organi.

Gozdnogojitveni načrt

Za smotrnejšo izvedbo gojitvenih del in premen bo potrebno narediti še posebni gojitveno – operativni načrt in sicer za dobo dveh, največ treh let, so zapisali že v Gozdnogospodarskem načrtu za obdobje 1961-1970. Vendar je bil prvi gozdnogojitveni načrt za posestvo Brdo narejen šele na osnovi Zakona o gozdovih iz leta 1993,³² ki predpisuje gozdnogojitvene načrte. Izdelal ga je revirni gozdar Tomaž Polajnar v letu 2002 kot seminarsko nalogo v okviru visokega strokovnega študija. Načrt je razdeljen na splošni in posebni del. V splošnem delu je v poglavjih lastništvo, splošni opis, sestojne značilnosti, splošne ugotovitve, smerice in tehnološki del načrta predstavljeno posestvo Brdo, posebni del pa je razdeljen na opis strukturnih enot, opis načrtovalnih enot in opis negovalnih enot. Opisanih je 65 strukturnih enot, to je različnih delov gozda. Oblikovane so 4 načrtovalne enote: prva v parkovnem delu Brda, druga v zahodnem delu posesti s prevladujočimi hrasti, tretja v predelih okrog potokov in jezer, kjer je velik vpliv vode, in četrta v prevladujoči borovi združbi. Negovalne enote v okviru posameznih načrtovalnih enot se prostorsko pokrivajo z opisi strukturnih enot.

³⁰ UL RS, št. 15-602/2003.

³¹ UL RS, št. 5-242/1998.

³² UL RS, št. 30-1299/1993.

Funkcije gozdov Brda

Prvič so funkcije gozdov obravnavane v gozdnogospodarskem načrtu 1991-2000. V poglavju o stanju proizvodnih dejavnikov so, kot posebno podpoglavje, obravnavane hidrološka, varovalna, klimatska in turistično-rekreativna funkcija ter funkcija prehrane in normalnega razvoja favne.

Z metodo intersektorske parne primerjave po Koellerju je najpomembnejša lesno proizvodna funkcija, sledijo pa ji lov in divjad, hidrološka funkcija, varovalna funkcija, dohodek, klimatska funkcija, zaposlitev, rekreacija, estetska funkcija. V načrtu za prihodnje gospodarjenje so na kratko opisani gozdnogospodarski cilji in omejitve pri gospodarjenju po funkcijah v tem vrstnem redu. Funkciji lova in divjadi bosta zelo pomembni tudi v prihodnje, a sta zaradi konkurenčnosti z drugimi funkcijami dobili nižji rang. Cilj za ti dve funkciji predvideva, da naj bi se zmanjšal skupni stalež divjadi na račun damjaka. Hidrološka funkcija ima zelo velik pomen, ker sodi Brdo v območje zajetja pitne vode. Varovalna funkcija je poudarjena zaradi labilnih tal in velike količine padavin. Dohodek iz gozdarstva v skupni bilanci Brda naj bi se povečal, ker naj bi sečnjo slučajnih pripadkov in "kvazi" prebiranje zamenjala načrtna sečnja, ki bo rezultat gojitvenih zahtev, posredno pa se bo dohodek iz gozdov odražal tudi prek ostalih dejavnosti v gozdu (lovstvo, turizem). Klimatski učinki so vezani predvsem na zaščito pred vetrom in na ustvarjanje habitatov za živali, z velikim deležem bora in smreke pa je dosežena tudi velika vsebnost eteričnih olj v zraku. Intenzivnejše delo v gozdu zaradi zahtev po polifunkcionalnosti tega prostora naj bi zvišalo potrebe po delovni sili, zlasti strokovno usposobljeni. Funkcija rekreacije je zajeta v sedanjem obsegu, v skladu s povečanjem ali zmanjšanjem odprtosti kompleksa pa se lahko bistveno spremeni. Prisotna je zlasti v zunanjem delu Brda, izven gojitvenega lovišča. Ta funkcija zahteva malopovršinske oblike gospodarjenja z velikim poudarkom na negi, važna je drevesna sestava in uravnavanje zmesi, pušča se drevje večje estetske vrednosti. Kjer ni nevarnosti vetroloma, se oblikuje odprt gozdni rob, da s tem pridejo do izraza estetske vrednosti notranjosti sestoja. Pospeševati je potrebno skupinsko raznodobno in skupinsko mešano zgradbo sestojev. Pri sečnji in izdelavi ter spravilu se dela parkovno (skrben gozdni red) z lahko mehanizacijo, spravilo se izvaja v suhem vremenu. Vso rekreacijsko infrastrukturo je treba redno vzdrževati. Vrednost estetske funkcije raste skladno z razvojem turizma in protokolarne dejavnosti. Vsi ukrepi v gozdu so omejeni tako, da ne delujejo negativno na notranjo estetiko sestojev in ne kvarijo estetskega izgleda gozda in krajine.

V podpoglavju o gojenju gozdov so, poleg osnovnih proizvodno gojitvenih vsebin, kot so dolgoročni gozdnogojitveni cilj in smernice za gojenje gozdov, okvirno načrtovanje vrst in obsega gozdnogojitvenih in varstvenih del, načrt etata, predlog spremljav na kontrolnih ploskvah ter program gradnje gozdnih cest, še posebej opisani stanje in smernice glede ukrepov za vzpostavitev in vzdrževanje ravnovesja med gozdom in živalskim svetom, ločeno na divjad in ptice, glede hidrološke funkcije in glede estetske funkcije in rekreacije.

V pripraviški nalogi izhodišča in podlage za razglasitev gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom so bile obravnavane vse funkcije in njihov pomen za Brdo.³³ Poseben poudarek je namenjen turistični funkciji, ker so razmišljali, da bi gozdni del posesti pričeli intenzivno izrabljati v turistične namene.

V gozdnogospodarskem načrtu z dobo veljavnosti od 2002 do 2011 so izjemno poudarjene estetska, biotopska, turistična, raziskovalna in lovno-gospodarska funkcija. Posebej so omenjene usmeritve za ohranjanje in krepitev biotopske, turistične in estetske funkcije.

Usmeritve za ohranjanje in krepitev biotopske funkcije narekujejo prilagojeno intenzivnost in dinamiko gospodarjenja z gozdom okoli življenjskih prostorov, aktivnih gnezdišč in zavetišč. Ohranjanje in negovati je potrebno plodonosne vrste gozdnega drevja. V sestojih je potrebno izbirati posamezna drevesa ali manjše skupinice in jih pustiti do starosti najmanj dveh proizvodnih dob, vsaj eno drevo oziroma skupino na oddelek prepustiti naravnemu razkroju. Ohraniti je potrebno obstoječa dupla, votla drevesa in sušice, v kolikor ne predstavljajo nevarnosti iz varstvenih razlogov, in sicer: 3-6 sušic/ha od 3.-4. debelinske stopnje, 2-5 sušic/ha od 5.-8. debelinske stopnje in 1 sušico/ha nad 8. debelinsko stopnjo. Dinamiko del pri negi mladja in gošče moramo prilagoditi gnezditvenemu obdobju ptic. Ohranjanje in vzdrževanje je potrebno vodne ekosisteme v gozdu in gozdnem prostoru (vodne kotanje, izviri, mokrišča ipd.). Ob vodnih kotanjah in izvirih v polmeru od ene do dveh drevesnih višin (do 25-50 m) ohranjamo tesen sklep krošenj odraslega sestoja.

Usmeritve za ohranjanje in krepitev turistične funkcije so predvsem naslednje: potrebno je pospeševanje estetsko-doživljajskih naravnih prvin v gozdu (gozdni rob, stara drevesa, dendrološke posebnosti), odstranjevanje nevarna drevesa za obiskovalce in vzpostaviti popolni gozdni red. Dopustna je tudi odstranitev ali mehanska predelava vej in sečnih ostankov po sečnji.

³³ Jagodic, Izhodišča in podlage, str. 43.

Zaradi pospeševanja estetsko-doživljajskih prvin v gozdu je za Brdo dopustna mehanska predelava vej in sečnih ostankov (foto: Franci Jagodic)

Gozd se kot estetska kategorija, zaradi katere so gozdovi Brda proglašeni za gozd s posebnim namenom, pojavlja v več merilih: v regionalnem, v merilu sestoja in v merilu drevesa ali grma, ter v podrobnem merilu, kadar gre za dele gozda (gobe, cvetje, insekti), ki opozarjajo na svojo estetsko pojavnost z barvami, oblikami, glasovi, ipd. V dojemanju lepote gozda ne gre samo za vidne zaznave, temveč tudi za zaznavo sluha, tipa, vonja in celo okusa. Vplivni radij estetske vloge je torej vplivni radij naših čutov. Na estetsko funkcijo vpliva tudi ritem časovnih sprememb v gozdu, od razvojnih faz do spremembe letnih časov. Posebne estetske občutke vzbujata tako pestrost kot monotonija.

Usmeritve za ohranjanje in krepitev estetske funkcije so ohranjanje in oblikovanje mehkih robov v gozdu, puščanje posameznih dreves, ki presegajo gospodarsko zrelost, oblikovanje členjenih gozdnih robov, ohranjanje naravnih rastlinskih združb, omejevanje vsega nenaravnega, kar je gozdu tuje in vanj vneseno "na silo" ter izboljševanje zdravstvenega stanja gozda.

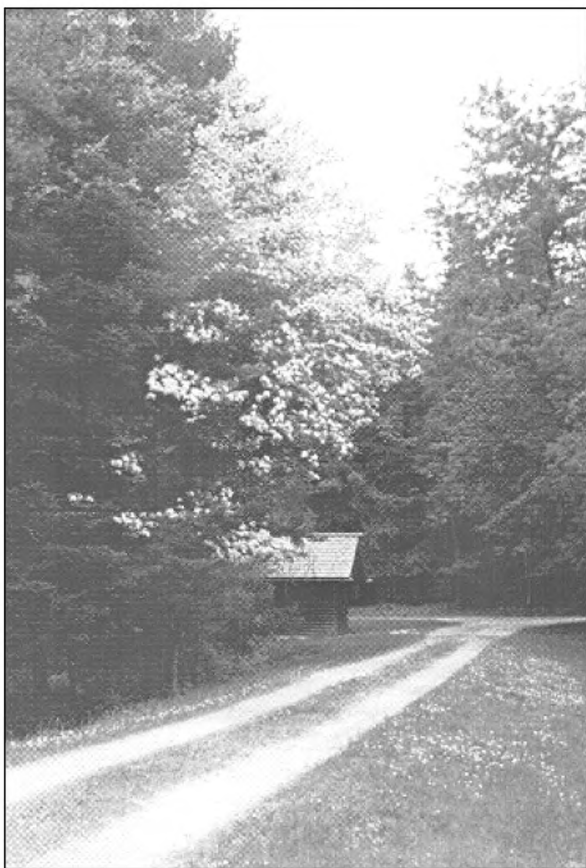
Za Brdo je značilna tudi prva stopnja poučarjenosti lovne funkcije, ki jo pospešujemo s košnjo in drugimi ukrepi, s katerimi intenzivno vzdržujemo gozdne jase in krmišča.

Drevesne vrste, lesna zaloga in prirastek

V gozdovih Brda je najpogostejša drevesna vrsta rdeči bor (*Pinus sylvestris*), ki predstavlja v lesni zalogi kar 61,1%. Sledijo mu navadna smreka (*Picea abies*) s 23,2%, hrast graden in dob (*Quercus petraea* in *Q. robur*) z 10,7%, črna in siva jelša (*Alnus glutinosa* in *A. incana*) z 2%, bukev (*Fagus sylvatica*) z 1,3%, bela jelka (*Abies alba*) z 0,6%, preostali odstotek pa tvorijo druge drevesne vrste,³⁴ katerih sestava je zelo pestra: koloradska in orjaška jelka (*Abies concolor* in *A. grandis*); maklen (*Acer campestre*); ameriški, pahljačasti, ostrolistni, gorski, beli rdečelistni in srebrnolistni javor (*Acer negundo*, *A. palmatum*, *A. platanoides*, *A. pseudo-platanus*, *A. pseudo-platanus* var. *atropurpurea*, *A. saccharinum*); veliki pajesen (*Ailanthus glandulosa*); navadna in puhasta breza (*Betula pendula* in *B. pubescens*); beli gaber (*Carpinus betulus*); domači kostanj (*Castanea sativa*); navadna leska (*Corylus avellana*); enovrati in mehki glog (*Crataegus monogyna* in *C. mollis*); japonska kriptomerija (*Cryptomeria japonica*); veliki in mali jesen (*Fraxinus excelsior* in *F. ornus*); alpski nagnoj (*Laburnum alpinum*); navadni macesen (*Larix decidua*); navadni tulipanovec (*Liriodendron tulipifera*); omo-

³⁴ Gozdnogospodarski načrt, 2002-2011, str. 178.

rika in bodeča smreka (*Picea omorika* in *P. pungens*); zeleni bor (*Pinus strobus*); beli in črni topol (*Populus alba* in *P. nigra*); trepetlika (*Populus tremula*); divja češnja (*Prunus avium*); navadna in pozna čremsa (*Prunus padus* in *P. serotina*), črni trn (*Prunus spinosa*); drobnica (*Pyrus pyraeaster*); rdeči hrast (*Quercus rubra*), čistilna in kranjska kozja češnja (*Rhamnus catharticus* in *R. fallax*); robinija (*Robinia pseudoacacia*); iva, bela in pobešava vrba (*Salix caprea*, *S. alba* in *Salix x sepulcralis*); navadni mokovec (*Sorbus aria*); jerebika (*Sorbus aucuparia*); tisa (*Taxus baccata*); lipovec (*Tilia cordata*) in kanadska čuga (*Tsuga canadensis*).³⁵

Na brani 3. ribnika cveti mehki glog (*Crataegus mollis*) (foto: Franci Jagodic)

Večina neavtohtonih drevesnih vrst ali eksot je bila v gozd, predvsem v neposredni bližini ribnikov, posajena v letih od 1962 do 1972. Sadnja eksot je bila predvidena v smernicah gozdnogospodarskega načrta iz leta 1961,³⁶ po katerih so gozd razdelili v dva dela. Prvi del je bil oddelek "I", ki naj bi bil parkovni gozd in bi se z izbiro drevesnih vrst približal arboretumu. Izvršili naj bi premene na odprtinah, jasah in čistinah ter, kjer bi

nastal prostor zaradi odstranitve bolnega drevja. Za izboljšanje tal naj bi sadili bukev, beli gaber in ostrolistni javor, nato pa naj bi počasi pričeli izvajati premeno z eksotami.

V ostalih oddelkih pa so smernice predvidevale borov gozd s ciljem, da bi v prihodnjih letih dosegli enako razmerje med iglavci in listavci. Rdeči bor naj bi zamenjali z drevesnimi vrstami, ki niso tako občutljive na sneg (zeleni bor, himalajski bor, prerezana bukev (navadna, do 5 let stara bukev – štorovec), rdeči hrast, jerebika, beli gaber in kak javor).

Med eksotami posebno pozornost zaslužita pozna čremsa (*Prunus serotina*) in mehki glog (*Crataegus mollis*), ki sta manj znani vrsti v seznamih eksot na Slovenskem.³⁷ Prva, pozna čremsa je spontano razširjena v celotnem jugovzhodnem predelu Brda, zato predvidevamo, da je na Brdo prišla že v času Zoisov in se iz parka razširila v gozd. V Zoisovih inventarjih namreč najdemo kar štiri vrste iz rodu *Prunus* z vrstnimi imeni *padus*, *canadensis*, *virginiana* in *strieta*.³⁸ *Prunus padus* in *P. virginiana* sta poznani vrsti, medtem ko vrst *P. canadensis* in *P. strieta* ne najdemo niti v sinonimih vrst iz rodu *Prunus*, zato domnevamo, da bi bila ena od teh dveh vrst lahko *Prunus serotina*.

Mehki glog (*Crataegus mollis*) je posajen na štirih mestih: na jezu 3. in 4. ribnika, na križišču od 4. ribnika proti stari ribogojnici in pri koči na Beli. Slednji je bil h koči prestavljen ob izgradnji cest po zadnji širitvi Brda, pred tem pa je bil na mestu, kjer je sedaj cestna povezava po desni strani med ustjem 5. in jezom 6. ribnika.³⁹ Mehki glog je ameriška vrsta gloga z listi, podobnimi breku (*Sorbus torminalis*) in užitnimi rdečimi plodovi, ki so podobni skorševim (*Sorbus domestica*), le da so nekoliko manjši.

Plodovi mehkega gloga (*Crataegus mollis*) (foto: Franci Jagodic)

³⁵ Robič, Popis dendroflora, str. 6.

³⁶ Gozdnogospodarski načrt, 1961-1970, str. 7.

³⁷ Robič, Popis dendroflora, str. 4.

³⁸ Arhiv RS, Vrtni inventarji iz leta 1799, Zbirka Zois, fascikel 30.

³⁹ Česen, Izjava dne 25. 10. 2001.

Kranjska kozja češnja (*Rhamnus fallax*) uspeva med cesto in 10. ribnikom. To je vrsta, ki naravno uspeva predvsem v jelovo-bukovih gozdovih pa tudi v subalpinskih predelih kot pionirska vrsta na meliščih in kameniščih,⁴⁰ zato se postavlja vprašanje, kako se je ta grm znašel tu. Predvidevamo, da so seme kranjske kozje češnje sem zanesli konji, s katerimi so vojaki iz Bovca spravljali les iz gozda po vetrolomu iz leta 1984.⁴¹

Stanje sestave drevesnih vrst je bilo torej pred sajenjem eksot verjetno drugačno, vendar ni točnih podatkov o deležu posamezne drevesne vrste. Po gozdnogospodarskem načrtu 1991-2000 tvorijo gozdove na Brdu rdeči bor s 64%, smreka 17%, graden 7%, bukev 4%, črna jelša 2%, po 1% pa imajo domači kostanj, dob, jelka in 3% ostalih listavcev. Delež rdečega bora se je tako malo zmanjšal, povečal pa se je delež smreke in hrasta. Bistveno manj je tudi bukve. Vprašanje je, če niso razlike v sestavi drevesnih vrst deloma tudi posledica različnih metod pridobivanja podatkov.

Glede na sestavo drevesnih vrst ugotovimo, da je od skupno 381,33 ha gozdov na Brdu kar 339,51 ha ali 89% gozdov spremenjenih, ohranjenih pa le 41,82 ha ali 11%.⁴² Normalno stanje po modelu naj bi namreč bilo po 28% smreke in rdečega bora, 18% hrasta, 6% bukve, 2% jelke, 5% plemenitih listavcev, 7% drugih trdih listavcev in 6% mehkih listavcev.

Sestoji so močno poškodovani, saj je Brdo najbolj poškodovan gospodarski razred v gozdnogospodarski enoti Preddvor. Poškodovanih je 19% dreves, največ ali 16,7% na deblu in koreniniku zaradi vpliva parkljaste divjadi, 1% na vejah, 0,6% dreves pa ima osuto krošnjo.

Skupna zaloga po gozdnogospodarskem načrtu iz leta 1961 na posestvu je bila 14.663 m³, sestavljala pa jo je 54.307 dreves (površina 107,8280 ha – o.p.) in je bila ugotovljena s polno premerbo. Povprečna lesna zaloga na posestvu je bila 137 m³/ha (507 dreves/ha), od tega je bilo 95,2% iglavcev in 4,8% listavcev. Lesna zaloga samo za oddelek I. je bila 193 m³/ha. Povprečna lesna zaloga je bila torej razmeroma majhna. Ocenjevali so, da bi bila lesna zaloga na tem rastišču takrat lahko tudi 250 m³/ha. Obstoječa zaloga je tako predstavljala le 50 do 55% zmogljivosti rastišča, kar so pripisovali dotedanjemu napačnem gospodarjenju in degradiranim tlem.⁴³

Lesna zaloga po stanju iz leta 1990 za gozdnogospodarski načrt 1991-2000 znaša 55.900 m³ bruto lesne mase (površina 380,91 ha – o.p.) ali 146 m³/ha, od tega je 82% (121 m³) iglavcev in 18% (26

m³) listavcev. Lesno zalogo so ugotovili z okularno oceno in jo izboljšali s 100 vzorci z Bitterlichovo metodo.⁴⁴

Lesna zaloga, ugotovljena za gozdnogospodarski načrt 2002-2011, znaša bruto 66.351 m³ (površina 381,33 ha – o.p.) ali 174 m³/ha, od tega tvorijo iglavci 147,9 m³/ha (85%) in listavci 26,1 m³/ha (15%). Tokrat so lesno zalogo ugotovili na 32 stalnih vzorčnih ploskvah, ki so bile postavljene v ta namen leta 2001.

Poprečni rastiščni koeficient za gozdove na Brdu je 5,9 m³/ha, izkoriščenost rastiščnega potenciala pa je 65%.⁴⁵ Letni prirastek namreč znaša 3,86 m³/ha, pri iglavcih 3,23 m³/ha (83,69%) in pri listavcih 0,63 m³/ha (16,31%).

Prirastek je bil ugotovljen po metodi izvrstkov in z uporabo odstotkov volumnih prirastkov po predhodnih dobah, enako kot za predhodno obdobje (1991-2000), zato so tudi rezultati podobni: 4,0 m³/ha/leto, od tega iglavci 3,2 in listavci 0,8 m³/ha/leto. Odstotek priraščanja je višji pri listavcih (2,89%) kot pri iglavcih (2,7%).

Za gozdnogospodarski načrt 1961-1970 pa so prirastek ugotovili na podlagi vrtnanj s Presslerjevim prirastnim svedrom in izračuna po Klepčevi hitri metodi iz leta 1959. Ugotovljen odstotek priraščanja za bor je bil 1,51%, smreko in jelko 2,10% ter listavce 1,62%. Priporočali pa so, da izvajalec načrta spremlja razvoj prirastka in ga po kontrolni metodi preverja vsakih 4 do 5 let.⁴⁶

Z uvedbo stalnih vzorčnih ploskev postaja ugotavljanje prirastka enostavnejše in točnejše, saj bodo že ob naslednjih meritvah prirastki izračunani na podlagi razlike prsnih premerov dreves na stalnih vzorčnih ploskvah.

Sečnje in vremenske ujme

Etatov (etat je dovoljen letni posek lesa), predvidenih v gozdnogospodarskih načrtih, se v preteklosti niso mogli držati, saj so bile dokaj pogoste vremenske ujme, ki so narekovalе drugačen cikel sečenj. V gozdnogospodarskem načrtu 1961-1970 etata niso računali, ker so to gozdovi s posebnim namenom. Predviden etat za obdobje 1991-2000 je bil 5.670 m³ iglavcev in 250 m³ listavcev, skupaj 5.920 m³. Večina etata naj bi bila rezultat pomladitvenih sečenj in redčenj, zaradi precejšnje izpostavljenosti vetru pa naj bi bil tudi precejšen delež slučajnih pripadkov. Tako določen etat je zaradi akumulacije lesne zaloge in povečevanja deleža listavcev predvidel 39% prirastka, 46% pri iglavcih in 9% pri listavcih.

⁴⁰ Mlakar, *Dendrologija*, str. 104.

⁴¹ Šemrov, Izjava dne 14. 11. 2001.

⁴² Gozdnogospodarski načrt 2002-2011, str. 179.

⁴³ Gozdnogospodarski načrt, 1961-1970, str. 6.

⁴⁴ Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 11.

⁴⁵ Gozdnogospodarski načrt 2002-2011, str. 177.

⁴⁶ Gozdnogospodarski načrt 1961-1970, str. 6.

Iz evidence sečenj v gozdnogospodarskem načrtu razberemo, da so v letu 1961 posekali 300 m³ lesa v vseh oddelkih, razen v oddelku "I". V letu 1962 pa je gozdove prizadela ujma, zaradi katere je bilo pospravljenega kar 2.176 m³ lesa. Posledice ujme so v etatu opazne še v letu 1963, ko je bilo posekanega 402 m³ lesa, zatem pa se je posek v letu 1964 razpolovil. Od leta 1965 naprej do leta 1969 so sekali nekoliko več lesa le v oddelku "I", vendar nikoli 40 m³, v ostalih oddelkih pa so samo pospravljali suha drevesa. Sečnja je bilo nekoliko večja spet leta 1970.

Les, ki so ga potrebovali za lastne potrebe, so sekali po potrebi, brez sodelovanja gozdarja. Vse do leta 1980 so les sekali le v delu, ki je bil ograjen že pred širitvijo leta 1972.⁴⁷

Februarja 1984 je po Gorenjskem divjal orkanski veter, ki je v gozdovih povzročil velikansko škodo. Podrl je praktično vso smreko, ki jo je leta 1933 posadil Franc Dolenc, poleg tega pa še mnogo drugega drevja. Skupno je bilo na Brdu podrte približno 30.000 m³ lesne mase ali 80 m³/ha, kar je približno 35% prejšnje lesne zaloge, ki je znašala okrog 225 m³/ha. Vetrolom je bil relativno pozno in nestrokovno saniran, zato so se razširili podlubniki, ki so bili v gradaciji tudi na prvi pogled nepoškodovanih površinah, kjer so bili razmajani koreninski sistemi. Vzrok za gradacijo podlubnikov je bila tudi poletna suša v letu 1983. Dodatno razdiralno moč vetra so omogočili številni in neprimerno grajeni gozdni robovi. Podrte je bilo zlasti veliko smreke in na nekaterih površinah so bili panji, sečni ostanki in korenine zasuti z zemljo. Povrhu so nasadili smreko, ki pa ni bila obžeta in je bila zato precej redka in precej različnih velikosti.⁴⁸ V najbolj poškodovanih predelih so po vetrolomu naredili nove travnike, ki so namenjeni paši divjadi.

Vetrolom so sanirali s pomočjo Gozdnih gospodarstev in vojske. V severozahodnem delu kompleksa ob 11. ribniku, kjer so delo opravljali delavci SGG Tolmin, so ti naredili leseno koč, imenovano Tolminka, iz brun z ilovnatimi tlemi in kuščem na sredi.

Ob tem vetrolomu so se na Brdu oskrbeli tudi z lastno gozdarsko mehanizacijo: s kamionom Tam 170 s hidravličnim dvigalom LIV Postojna in polpriklopnikom, traktorjem IMT 560, adaptiranim za delo v gozdu, z dvobobenskim hidravlično vodenim vitlom LIV Postojna in motornimi žagami Husqarna 266. Kamion še danes redno uporabljajo pri delu v gozdu, motorne žage so v uporabi bolj redko, ker so za delo veliko bolj pripravne novejšje, manjše in lažje. Polpriklopnik in traktorja z vitlom nisto več potrebovali, zato so ju prodali.

Na večer 27. decembra 1995 je začelo močno snežiti. Moker sneg se je oprijel krošenj drevja in v začetku leta 1996 so spet imeli naravno ujmo zaradi snega in žleda do nadmorske višine 500 m. Ker rednih sečenj v obdobju veljavnosti gozdnogospodarskega načrta vse do leta 1996 niso izvajali (ali pa o tem ni podatkov), so po snegu in žledu leta 1996 pospravili 1.493 m³ lesa. To pa ni bilo dovolj, saj so bili, že pred novim letom 1997 in po njem, spet prizadeti sestoji pod novim pritiskom snega in žleda, tokrat do nadmorske višine 700 m. V letu 1997 so pospravili še 3.087 m³ lesa.⁴⁹

V maju 1997 se je na smrekovem nasadu v jugozahodnem delu Brda, ki je bil osnovan po vetrolomu leta 1984, prenamnožila smrekova grizlica (*Pristiphora abietina*). Njena gradacija se je nadaljevala tudi v letu 1998, potem pa se je populacija umirila. Grizlica je vplivala na višinski prirastek, saj so se sušili enoletni poganjki, drugega vpliva pa ni imela.

Cestno omrežje

Cestno omrežje na posestvu Brdo ima izrazito obeležje omrežja internega značaja. Velika večina cest je makadamskih, širine 4 m, dobro vzdrževanih. Skupna dolžina cest znaša 31.450 m, od tega jih je v območju oddelkov 29.200 m. Gostota cestnega omrežja znaša 76,7 m/ha.⁵⁰ Obstoječa gostota cest je dovolj velika, tako da ne obstajajo potrebe po gradnji novih. Obstoječih cest naj ne bi asfaltirali, ker se take ne bi vklaplale v krajino.

Raziskovalna dejavnost

Gozdnogospodarski načrt 1991-2000 predvideva zaradi velike številčnosti divjadi spremljavo poškodb na drevju, zlasti v mladovju ter nato na podlagi teh ugotovitev ter ugotovitev o spremembah v populaciji divjadi določati odstrel. Poškodbe bi morali spremljati na stalnih vzorčnih ploskvah. Pri tem ni pomembna povprečna poškodovanost v odstotkih, ampak količina nepoškodovanih dreves na hektar (po številu in vrstah) v najbolj kritičnem višinskem razredu (več od 40 cm), v razvojnih fazah pomlajenec in mladovje. Z raziskovalno dejavnostjo takrat niso pričeli. Zato pa je Zavod za gozdove v letih 1996 in 2000 izvedel popisa objedenosti gozdnega mladja na ploskvah 5 x 5 m v 2 x 2 km mreži. V Gozdnogospodarski enoti Preddvor je bilo popisanih 19 ploskev, od tega sta dve na Brdu, ki omogočata vpogled v intenziteto objedanja.

⁴⁷ Šemrov, izjava 6. 1. 1998.

⁴⁸ Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 17.

⁴⁹ Gozdnogospodarski načrt 1991-2000 in 2002-2011.

⁵⁰ Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 17.

V spomladanskem času naredi divjad na gozdu največ poškodb z lupljenjem (foto: Franci Jagodic)

Stalne vzorčne ploskve so postale osnovni način zbiranja informacij o gozdu za potrebe gozdnogospodarskega načrtovanja. S tem namenom je Zavod za gozdove pri zbiranju podatkov za izdelavo novega gozdnogospodarskega načrta v gozdnogospodarski enoti Preddvor sistematično položil 526 stalnih vzorčnih ploskev na mreži 250 x 500 m. Od tega jih v kompleksu Brdo leži 32, na katerih so trije študentje gozdarskega oddelka Biotehniške fakultete popisali tudi poškodovanost mladovij. Rezultate svojega dela bodo predstavili v svojih diplomskih nalogah. Po podatkih, ki so bili pridobljeni pri gozdni inventuri, je v vsej Gozdnogospodarski enoti Preddvor drevje najbolj poškodovano ravno na Brdu zaradi vpliva divjadi.

Z inventarizacijo flore in favne na Brdu smo v letu 2000 pričeli sistematično popisovati rastlinske in živalske vrste. Nosilec projekta popisov je Zavod za favnistiko Koper, posamezne popise pa izvajajo strokovnjaki za popisovane skupine. Letos je bil končan že 4. cikel popisov. Skupno je bilo do sedaj popisanih 782 rastlin, 183 nižjih živali, 659 žuželk in 147 vretenčarjev. Od tega je 23 živalskih in 1 rastlinska vrsta uvrščena na slovenski seznam kot močno ogrožena vrsta, 33 živalskih in 11 rastlinskih vrst kot ranljive ter 3 živalske vrste kot redke, 7 popisanih živalskih vrst pa je za Slovenijo novih.

V letu 2003 je Gozdarski inštitut pričel postavljati ploskve za intenzivno spremljanje stanja gozdov in postavil eno ploskev tudi na Brdu. Ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo maja 2004 bo potrebno začeti izvajati zakonodajo, ki ureja varovanje gozdov pred vplivi onesnaženega zraka ("Forest Focus" 2003-2008). Ti predpisi poleg ostalih nalog predvidevajo tudi izvajanje spremljanja stanja gozdov.

Program so v Sloveniji začeli redno izvajati v letu 2004, poskusno pa že avgusta 2003. V projektu poleg Gozdarskega inštituta Slovenije (nosilec in koordinator) sodelujejo še Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Ministrstvo za okolje, prostor in energijo ter Zavod za gozdove Slovenije.

Na Brdu poleg obveznih popisov osutosti, tal, foliarnih razmer in pritalne vegetacije spremljajo tudi stanje dušika in težkih kovin, depozita in talne raztopine ter opazujejo fenološke pojave.

Ploskve za izvajanje intenzivnega spremljanja stanja gozdov so velikosti 50 x 50 m in obdane s 25 m varovalnim pasom.

VIRI IN LITERATURA

USTNI VIRI

- Česen, Marjan: Izjava z dne 25. 10. 2001, Brdo pri Kranju.
 Šemrov, Dušan: Izjava z dne 6. 1. 1998, Brdo pri Kranju.
 Šemrov, Dušan: Izjava z dne 14. 11. 2001, Brdo pri Kranju.

VIRI

- Gozdnogospodarski načrt gozdnogospodarske enote Preddvor 2002-2011.
 Gozdnogospodarski načrt za državno posestvo Brdo 1961-1970.
 Gozdnogospodarski načrt za GE Brdo pri Kranju, del GE Preddvor, za obdobje 1. 1. 1991 - 31. 12. 2000.
 Jagodic, Franci: Izhodišča in podlage za razglasitev gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom. Pripraviška naloga. Brdo pri Kranju, 1998.
 Odločba 174. *Uradni vestnik Gorenjske*, 18-174/1966.
 Polajnar, Tomaž: *Gozdnogojitveni načrt posestva Brdo pri Kranju*. Seminarška naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 2002.

Robič, Dušan: Popis dendroflora v gozdovih gozdnogospodarske enote Brdo pri Kranju. V: Popis favne na Brdu pri Kranju, Raziskovalni projekt, Zavod za favnistiko, Koper, 2001.

UL FLRJ – Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije

UL RS – Uradni list Republike Slovenije

UL SRS – Uradni list Socialistične republike Slovenije

LITERATURA

Gašperšič, Franc: *Gozdnogospodarsko načrtovanje v sonaravnem ravnanju z gozdovi*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo, 1995.

Mlakar, Jože: *Dendrologija. Drevesa in grmi Slovenije*. Ljubljana : Tehniška založba Slovenije, 1985.

Rajšp, Vincenc, Serše, Aleksandra: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787. Opisi, 4. zvezek*. Ljubljana : ZRC SAZU 1998.

Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.

Žontar, Jože: Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja. *Kranjski zbornik 1980*. Kranj : Skupščina občine Kranj, 1981, str. 144-162.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Wälder des Guts Brdo

Die Wälder auf Gut Brdo/Egg werden von der öffentlich-rechtlichen Anstalt *Javni gospodarski zavod Protokolarne storitve Republike Slovenije* verwaltet. Brdo liegt im Hügeltal des voralpinen phytogeographischen Bereichs, auf einer älteren Quartärterrasse mit größeren fluvioglazialen Schwemmkegeln. Dort herrscht acidophiler Kieferwald (*Vaccinio-Pinetum typicum*) vor. Ihm folgt

Eichen- und Weißbuchenwald (*Quercus-Carpinetum typicum*). Zu einem kleineren Teil kommt auch azider Buchenwald mit Rippenfarn und Schneehainsimse (*Blechno Fagetum luzuletosum*) vor, Gebiete mit hohem Grundwasser bilden Schwarzerlenhaine.

Um das Schloss erstreckte sich in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ein Dominikalgrund oder Hof, der aus sieben ehemaligen untertänigen Hufen bestand. Bei der josephinischen Landvermessung im Jahre 1785/86 umfasste der Hof 33 Joch Ackerland (18,99 ha), 97 Joch (55,82 ha) Wiesen und 74 Joch Weiden und Wälder (42,58 ha), insgesamt 117,39 ha.

Der Besitz in seinem heutigen Umfang entstand durch eine neue Einzäunung im Jahr 1972. Damals wurde der Besitz von 160 ha auf 496 ha vergrößert, 380,91 ha davon nahmen die Waldflächen ein. Die Wälder von Brdo wurden bereits 1966 zu Wäldern mit besonderem Status erklärt. Der erste forstwirtschaftliche Plan für Brdo wurde anlässlich der ersten Erweiterung von Brdo im Jahr 1961 entworfen mit der Geltungsdauer 1961-1970, der zweite im Jahr 1992 mit der Geltungsdauer 1991-2000. Der zur Zeit geltende Plan hat die Geltungsdauer 2002-2011. Es handelt sich um den forstwirtschaftlichen Plan der Forstwirtschaft Preddvor, in dem Brdo als selbstständige Wirtschaftsklasse behandelt wird. Im Jahr 2002 wurde auch ein Plan für forstliche Zuchtvorhaben entworfen.

Hinsichtlich der Waldflächen von Brdo wurden besonders ihre Biotops-, Fremdenverkehrs-, Forschungs- und Jagdwirtschaftsfunktionen hervorgehoben. Im Rahmen der Forschungsfunktion laufen mehrere Projekte, darunter sind die Inventarisierung der Fauna und Flora des Guts sowie das intensive Monitoring des Waldzustandes auf der Grundlage einer Musterfläche am bedeutendsten.

Von Naturkatastrophen wurde Brdo in den Jahren 1962, 1984, 1996 und 1997 heimgesucht. Die vom Jahr 1984 traf Brdo am schwersten: 30.000 m³ Holzmasse oder 80 m³/ha wurden davon betroffen, was ungefähr 35% der ehemaligen Holzvorräte (circa 225 m³/ha) ausmachte.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 639.1:639.2:639.3(497 Brdo)
prejeto: 26. 1. 2004

Franci Jagodic

univ. dipl. ing. gozdarstva, JGZ Brdo Protokolarnе storitve RS, vodja področja gozdarstvo, kmetijstvo in konjereja,
Predoslje 39, SI-4000 Kranj
fjagodic@hotmail.com

Ribogojstvo, ribištvo, lovstvo in konjereja na Brdu

IZVLEČEK

Ribogojstvo, ribištvo, lovstvo in konjereja se na Brdu pojavljajo že od samega začetka, pravi razcvet pa so doživele v drugi polovici 20. stoletja. Avtor v prispevku predstavi razvoj posamezne dejavnosti. Spreminjanje vodnega režima in ograditev kompleksa sta povzročila velike odzive, prvi med prizadetimi koristniki vode, drugi pa med lovci, ki so izgubili del lovišča, zato je pozornost namenjena tudi temu dogajanju.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, ribogojstvo, lov, konjereja

SUMMARY

FISH FARMING, FISHING, HUNTING AND HORSE BREEDING AT BRDO

Fish farming, fishing, hunting and horse breeding occur at Brdo since its beginning. All the mentioned were most prosperous in the second half of the 20th century. The author presents in his contribution the development of individual activities. The changing of water regime and enclosing the complex caused strong responses, the first among users of water, and the second among hunters who lost part of the hunting ground. Thus, attention is directed to those events as well.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, fish farming, hunting, horse breeding

Uvod

Ribištvo, lovstvo in konjereja so dejavnosti, ki se na Brdu pojavljajo od začetkov gospodstva. V drugi polovici 18. stoletja so imeli lastniki gradu Brdo pravico ribolova v Kokri in njenem pritoku Belici, gradu Brdo pa je v okolici pripadalo lovišče za visoki lov. Leta 1760 je takratni lastnik graščine Brdo, Michelangelo Zois, kupil lovsko pravico tudi od kneza Auersperga. Konji so bili v tistih časih osnovno delovno in prevozno sredstvo.

Pravi razcvet so te tri dejavnosti doživele v drugi polovici 20. stoletja.

Ribogojstvo in ribištvo

Vodni sistem na Brdu je, izključno zaradi človekovih posegov vanj, zelo kompliciran. Posegi so bili velikopotezni in grobi, a ravno ti so bili odločilni, da je Brdo danes takšno, kot je, še pestrejšje in privlačnejše.

Spreminjanje vodnega režima se je pričelo že daljnjega leta 1499, ko je cesar Maksimilijan I. 10. novembra 1499 dovolil Juriju Egkhu-Hungersprachu zaječiti potok Vršek, ki je tekkel v bližini dvora Brdo in zgraditi nekaj ribnikov.¹ Napravili so tri ribnike.² Zaradi majhnega dotoka vode so po letu 1610 na potoku Belica nad Zgornjo Belo zgradili derivacijo, ki je preusmerila nizke vode iz osnovne struge v smeri proti Predosljam, v dolini Vrška pa je bila zgrajena bifurkacija z namenom, da se poveča dotok v ribnike na Brdu. Za derivacijo na Belci nad Zgornjo Belo je bil zgrajen kašni jez ali lesena stopnja, ki je bila večkrat obnovljena, dokler ni bila leta 1960 nadomeščena s solidno betonsko konstrukcijo.³

Ribnike je velel razširiti Žiga Zois. To delo so opravili podložni kmetje spomladi leta 1781. Ob ljubo, da bodo razširili graščinski ribnik, so kmetje dali brdskemu upravniku Martinu Urbančiču na pogajanjih glede nove pogodbe o dnevni tlaki. Le tako je ta, po daljšem moledovanju, pristal na spremembe v pogodbi.⁴ Na karti Brda iz leta 1797 sta vidna dva ribnika, enaka kot sta danes, prav tako na franciscejskem katastru iz leta 1826. Na obeh risbah se vidi gabrov drevored, ki je vodil od gradu do zahodnega brega prvega ribnika. Do ribnika je vodila tudi široka peščena pot, ob ribniku pa je stal lesen paviljon v obliki pagode. Prav tak paviljon je stal tudi ob obali drugega, večjega ribnika. Ribnika je na zahodni in severni strani obkrožal gozd.⁵

Ribnike je v okviru urejanja parka očistil tudi knez Pavle Karađorđević v času, ko je bil od leta 1935 do začetka druge svetovne vojne lastnik gradu. V času Zoisov ter Dolenca in Heinricharja je bilo Brdo odprto javnosti, tako da so se ljudje hodili kopat v ribnike. V ribnikih je kasneje plaval tudi Karađorđević, kljub temu, da ga je bilo vode strah.⁶

Z ribogojstvom na Brdu pa se je pričel ukvarjati Janez Bukovnik iz Kokrice kmalu po letu 1947. V potoku v zahodnem delu parka Brdo, pod prvim ribnikom, so naredili bazene, ki obstajajo še danes, in v katerih je gojil ribe. Janez Bukovnik je imel poleg bazenov tudi kletko z vidrami. Ena izmed njih je bila povsem udomačena in mu je povsod sledila.⁷

Po prvem povojnem povečanju Brda leta 1961 so začeli intenzivno graditi ribnike, da bi povečali obseg ribogojstva. Iz odločbe sekretariata za kmetijstvo in gozdarstvo LRS z dne 25. aprila 1961 je razvidno, da naj bi državno posestvo Brdo akumuliralo del vode potoka Belica ter jo uporabilo v kmetijske namene.⁸ V sklopu teh del so po letu 1961 naredili 3., 4. in 5. ribnik.

V istem obdobju kot ribnike, predvidoma leta 1967,⁹ so naredili tudi malo ribogojnico. Narejena je bila zelo na hitro pred prihodom maršala Tita na Brdo, zato je bila gradnja nekvadratna. Morali so jo pogosto obnavljati.¹⁰ Vanjo je bila speljana voda iz izvira nad ribogojnico. Ribogojnica je bila sestavljena iz treh baterij bazenov z dvema velikima bazenom na koncu. Na zgornjem delu je bilo vališče za zarod, v katerem so bili kovinski valilniki. To je bila lesena stavba, ki so jo leta 1984 ob vetrolomu podrla padla drevesa.¹¹ Na njenem mestu je bil narejen nov nadstrešek, ki stoji še danes, s to razliko, da ima sleme strehe obrnjeno pravokotno glede na prejšnjo stavbo.

Gojili so izključno šarenko. Plemensko ribo so imeli v 5., najvišjem ribniku. Ribe, ki so bile zrele za smukanje, so namreč iz ribnika plavale po potoku navzgor, kjer je bila toplejša voda kot v ribniku, da bi se drstile. V potoku so jih nato prestregli in na drstišču osmukali. Streha drstišča na potoku nad 5. ribnikom stoji še danes in ima od leta 1999 novo kritino iz smrekove skodle. Ikre so iz drstišča prenesli v vališče na stari ribogojnici in v njem vzgojili zarod, ki so ga vložili v bazene. Uporabljali so vodo iz izvira. V zgornjih bazenih so bile najmanjše ribe, zatem pa navzdol vse večje, do velikosti 10 cm, ko so jih prenesli v ribnike. Ribe so gojili za konzum in jih prodajali, uporab-

¹ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 25.

² Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 1; Knific, Poročilo o pregledu študije dovoda vode, str. 1.

³ Knific, Poročilo o pregledu študije dovoda vode, str. 3.

⁴ Žontar, *Upor podložnikov gospodstva Brdo*, str. 25.

⁵ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 73.

⁶ Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 89.

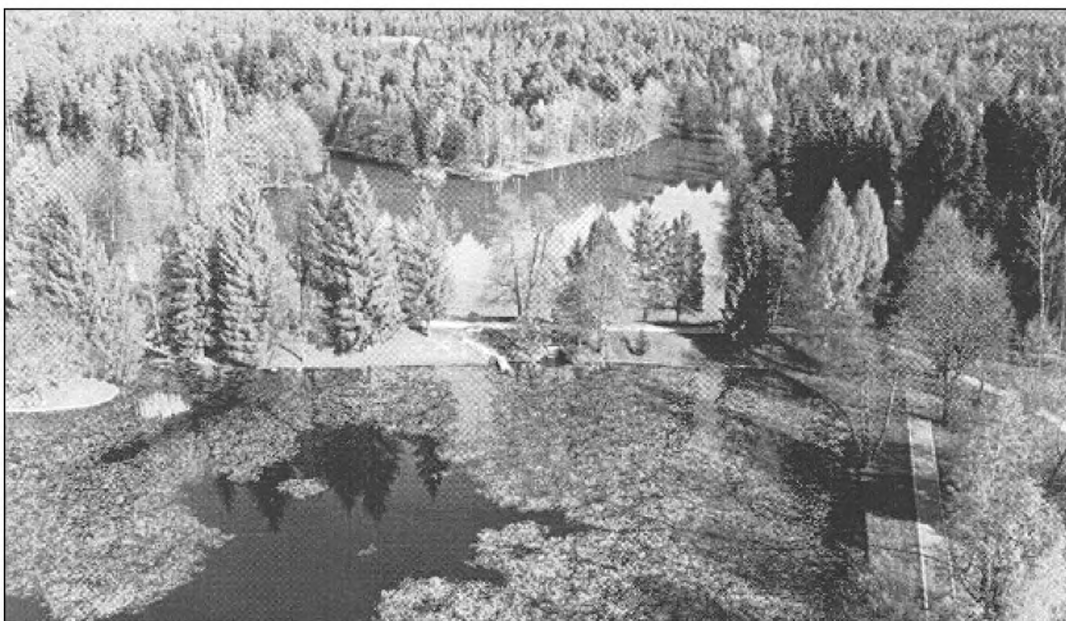
⁷ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁸ Odločba z dne 25. 4. 1961; Zapisnik z dne 25. 9. 1961.

⁹ Štepan, Izjava dne 2. 12. 1997.

¹⁰ Štepan, Izjava dne 2. 12. 1997.

¹¹ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

Prvi in drugi ribnik iz zraka (foto: Franci Jagodic)

ljali pa so jih tudi v hotelu, ki je bil zgrajen leta 1975. Manjše količine rib so za potrebe hotela na mali ribogojnici tudi prekajevali.¹² Od tu izvira dimljena brdska postrv.

Dimljenje postrvi so skušali obnoviti. Decembra 1998 so v obnovljeni prekajevalnici poskusno prekadili 100 postrvi. Prekajevanje je lepo uspelo, zato so ga izvajali vse pogostejše, vendar je zaradi spleta okoliščin prav tako hitro tudi zamrlo.

Vse večja količina rib v ribnikih je zahtevala izdatno krmljenje. Za hranjenje krme so na jezu vsakega ribnika naredili hišico. Po ohranjenih navodilih so ribe hranili pri temperaturi vode do 6°C trikrat na dan v 3. in 4. ribniku in dvakrat na dan v 5. ribniku. Količino enega obroka so morali razmetati čim bolj na široko po ribniku in opazovati ribe, kako jedo. Takoj ko so opazili, da ribe ne jedo več hlastno in da se oddaljujejo, so morali prekiniti hranjenje.¹³

Dotekajoče vodne količine iz potoka Bele v ribnike na Brdu so bile premajhne za obnavljanje življenjskih pogojev v ribnikih, ki so jih uporabljali za vzrejo tržnih rib. Tržna vzreja rib je imela za posledico večje količine odpadkov in ostankov umetne hrane, ki so vodo obremenjevali s prevelikimi količinami organskih snovi. Te so se v vodi razkrajale in rabile kisik, kar je bilo pri pretočnih ribnikih nezaželeno, ker je plitva in topla voda, obremenjena z organskimi snovmi, pogojevala bujno rast vodnega rastlinstva, ki je ribam zmanjševalo življenjski prostor in trošilo že tako premajhne zaloge kisika. Študija za možnosti dovoda vode

v ribnike na Brdo pri Kranju, ki jo je sestavil Janez Rejic leta 1973, je predvidela ureditev stanja v dveh fazah in sicer v prvi fazi s povečanjem količine dotekajoče vode in v drugi fazi s postopno sanacijo ribnikov. V študiji je Rejic razmišljal predvsem o prvi fazi sanacije, to je z dovodom dodatnih 200 litrov vode na sekundo v ribnike na Brdo. Proučil je možnosti, kje dobiti vodo in kako jo pripeljati na Brdo. Iz poročila je razvidno, da je investitor že imel predstavbo o tem, kako bo problem rešil in je s to predstavbo tudi vplival na sestavljalca študije.¹⁴

V poročilu o študiji je Janko Knific leta 1974 zapisal, da elaborat v bistvu predstavlja le obravnavo variant dovoda vode iz Kokre in že kar nakaže rešitev, nikjer pa ni mogoče najti argumentacije pravilnosti izbire osvojene odločitve, ker niti ne obravnava ribnikov kot objektov, ki naj se sanirajo, niti ne raziskuje vzrokov, ki so to stanje povzročili. Po njegovem mnenju bi bilo najprej potrebno določiti namembnost vodnih površin, temu primerno organizirati gospodarjenje, nato pa izvesti najprej drugo fazo sanacije in šele zatem razmišljati o potrebi dovoda dodatnih količin vode. Tudi potrebna količina vode 200 l/s naj bi bila določena na pamet s strani investitorja. Pri izračunu pretočnosti ribnikov je avtor ugotovil, da se voda v njih zamenja petkrat letno, po tem pa bi se vsakih 14 dni. Za primerjavo je vzel Blejsko jezero, kjer menjava celotne količine vode traja dve leti in pol.¹⁵

¹² Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

¹³ Navodilo za hranjenje rib za en mesec, T do 6°C.

¹⁴ Rejic, Študija možnosti dodatnega dovoda vode.

¹⁵ Knific, Poročilo o pregledu študije dovoda vode, str. 2.

Večja ribogojnica je bila zgrajena pozimi 1979/1980 (foto: Franci Jagodic)

O možnostih dovoda iz Kokre Knific ugotavlja, da dve varianti nista sprejemljivi iz hidrotehničnih, biološko-krajinskih in sanitarnih razlogov, dve pa iz ekonomskih razlogov. Osvojena varianta odvzema vode iz Kokre naj bi bila najcenejša in naj bi sodila v prvo skupino, kar naj bi pomenilo še eno ponovitev zgrešenega vodnogospodarskega posega iz 17. stoletja, ki je zavrl normalni gospodarski razvoj več naseljem. Ker pa je bila stvar že bolj kot ne odločena, je predlagal, da se prouči tudi možnost ojačitve potoka Bela, ki teče skozi Predoslje, z vodo iz Kokre.

Cevovod, po že vnaprej znani varianti, so zgradili leta 1974 po projektu Zavoda za vodno gospodarstvo SRS iz Ljubljane in ga 1. septembra 1974 spustili v redno uporabo. Ob koncu del je projektant izdelal Začasna navodila za vzdrževanje cevovoda in za upravljanje z napravami na cevovodu, v katerih je natančno opisan cevovod, objekti na njem, njihovo vzdrževanje ter način polnjenja in čiščenja cevovoda.

Vendar so bile kapacitete obstoječih ribnikov za naraščajočo proizvodnjo rib premajhne, zato so zgradili še 3 ribnike in novo, večjo ribogojnico. Ribnike 6, 7 in 8 so pričeli graditi jeseni 1978, ribogojnico pa so zgradili v zimi 1979/80. Obenem so pod njo naredili še travnik, nad njo pa 9. ribnik.

Istočasno z gradnjo ribnikov in ribogojnice, so gradili tudi cestno omrežje po celotnem kompleksu.¹⁶ Ob 6. in 7. ribniku ter ob novi ribogojnici so zgradili tudi ribiške koče. V kočah ob ribogojnici so napeljali še vodo in elektriko. Na vseh kočah so v letih od 1998 do 2000 zamenjali kritino in jih prekrili s smrekovimi škodlami, kakršne so bile že prej na kočah ob 6. in 7. ribniku.

Po končani gradnji so plemenko iz 5. prenesli v 9. ribnik. Mladico so iz bazenov na mali ribogojnici prenesli najprej v bazene na novi veliki ribogojnici, ko je dosegla 10 cm, pa so jo prenesli v ribnike. Tako so se izognili tudi problemu množičnih poginov rib, ki so se pojavljali pri prehodu rib iz ribogojnice v ribnike zaradi prevelike temperaturne razlike, kajti voda na stari ribogojnici je bila zaradi uporabe vode iz vodovoda prehladna.¹⁷

Po vetrolomu februarja 1984 je bila stara ribogojnica precej poškodovana. Za silo so zgradili brunarico za 8. ribnikom, kapacitete 25 valilnikov, misleč da je tam izvorna voda, ki je imela pozimi od 4 do 5°C, a so kasneje ugotovili, da je voda iz 9. ribnika. Na novi ribogojnici so naredili tudi vrtino, globoko 100 m, vendar do vode niso prišli.

¹⁶ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

¹⁷ Štepan, Izjava dne 2. 12. 1997.

Ker se na novi lokaciji ribogojstvo ni obneslo, so se vrnili na staro in ponovno usposobili bazene. V letu 1981 so na Belci v smeri proti Suhi zgradili še 10. in 11. ribnik.¹⁸

V tem času se je zvrstilo tudi večje število ribogojcev. Za Janezom Bukovnikom je ribogojstvo prevzel Lojze Rebolj, za njim pa Marjan Petrovčič, ki mu je nekaj let pomagal tudi Jože Oseli. Ko je Petrovčič odšel iz ribogojstva, sta eno sezono na tem področju delala Marijan Česen in Franc Žibert, naslednjo sezono pa sta v to delo vpeljala Saša Stepana, ki je prišel na Brdo kot pripravnik v kmetijstvu leta 1979, marca 1980 pa je prevzel ribogojstvo. Nekaj sezon mu je pri delu ponovno pomagal Marjan Petrovčič.

Ribniki v parku so bili v sedemdesetih letih očiščeni. Na njih je bilo ogromno rac mlakaric, ki so kopale obalo ribnikov, ponekod že prav do ceste. Dnevno so za njihovo krmljenje porabili približno 25 kg koruze. V letih od 1977 do 1980 so zato ribnike obdali z železniškimi pragovi. Vodja sekcije za vzdrževanje prog za Gorenjsko je priskrbel betonske železniške pragove, ki jih je železnica zamenjevala z lesenimi, in delavce, ki so z 10 kilogramskimi macolami zabijali železniške šine v tla ter nanje pritrdjevali pragove.¹⁹

Skupna površina vseh 11 ribnikov znaša 12,85 ha,²⁰ dolžina obale vseh ribnikov skupaj pa je približno 5850 m, od tega je približno 1480 m ali dobra četrtina obrežja umetno utrjenega. Na ribnikih je bilo zgrajenih več objektov. Prevladujejo pomoli, ki so bili večinoma obnovljeni v letu 1999. Ob drugem ribniku so sredi osemdesetih let zgradili čolnarno in Kočo jezero, na njem pa Račji otok.²¹ Posebno pozornost zasluži še 45 metrski most preko tretjega ribnika, ki je bil zgrajen leta 1963 pred obiskom predsednika Sovjetske zveze Hruščova. Most je bil obnovljen poleti leta 2003.

Vse spremembe v vodnih režimih so povzročile močan odziv pri okoliških prebivalcih, ki so se zaradi vodnih pravic prerekali med seboj in z Brdom, od prve zaježitve potoka Vršek v 15. stoletju vse do današnjih dni, ko se zadeve umirjajo.

V dolgotrajni pravdi, ki so jo vodila oškodovana naselja Srakovlje, Tatinec in Hraše proti naseljem Predoslje in Suha, ki ju je podpiral tudi graščak, je Dunaj razsodil v prid slednjih. Od tedaj je naravna struga Belce degradirana v navadno hudourniško strugo do izliva v Rupovščico v dolžini približno 7 km. "Po matični strugi lahko teče le toliko vode, kot je velika "bognarska pest", ista količina je lahko tekla tudi na Brdo s to razliko, da

jo je Brdo dobivalo v poletnih mesecih od sv. Jurja (24. april) do sv. Mihaela (29. september) vsako nedeljo po 24 ur več kot običajno."²²

Pri obnovi mostu na 3. ribniku so delavci zabijali pilote s 100 kilogramskim "norcem"
(foto: Franci Jagodic)

Bifurkacija pod Srednjo Belo je bila v teku stoletij prav tako predmet spora med koristniki vode v naseljih Suha in Predoslje ter Brdom, ker vodna pravica na razdelilniku ni bila dovolj natančno določena. O tem je Jože Dolhar ml. iz Predoselj 18. septembra 1961 pisal maršalu Titu. Stalen pretok vode proti Suhi se zagotavlja na razvodju pod Srednjo Belo z 12 navoji proti Brdu.²³ Vendar je zagotavljanje zadovoljivih količin vode zelo težko zaradi porozne struge Belce in požiralnikov med vasjo Suha in Predoslje.²⁴

Leta 1971 so se vsi zainteresirani dogovorili, da bi se voda potoka Belica pri severni zapornici na kompleksu Brdo razdelila v razmerju 1/3 za potrebe ribnikov na Brdu, 2/3 vode pa naj bi teklo naprej po potoku proti Suhi in Predosljam. Dogovorili so se tudi, da bo zapornica proti Brdu odprta na dvanajst navojev. Ob izgradnji cevovoda iz reke Kokre leta 1974 je bil v okviru vodne skupnosti sprejet sporazum, da ob manjšem pretoku Belce Brdo (sedaj prek dveh novih ribnikov, zgrajenih leta 1981) dovaja v strugo Belce manjkajočo vodo tudi iz reke Kokre. Zaradi izgradnje novih ribnikov na Belci je bil sprejet nov dogovor, da

¹⁸ Stepan, Izjava dne 2. 12. 1997; Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003; Informacija o sestanku 1. 9. 1981.

¹⁹ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

²⁰ Polajnar, Gozdnogojitveni načrt, str. 41.

²¹ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003; Stepan, Izjava dne 21. 12. 2003.

²² Zapisnik z izredne seje 25. 9. 1961.

²³ Zapisnik z izredne seje 25. 9. 1961; Zapisnik sestavljen dne 6. 9. 1971; Zapisnik sestanka v zvezi ..., 6. 7. 1981.

²⁴ Poleti suha in zaudarjajoča. *Gorenjski glas*, 1. 10. 1999.

Tretji ribnik z mostom v ozadju (foto: Franci Jagodic)

mora Brdo, tudi v najbolj kritičnih letnih mesecih, zagotoviti pretok najmanj 20 l vode na sekundo, ki naj se ugotavlja pred mostom na Suhi.²⁵

Jože Dolhar iz Predoselj je 13. avgusta 1971 od uprave gradu Brdo dobil pooblastilo, da na zapornici na Beli urejuje vodotok tako, da je pretok proti gradu Brdo nastavljen na 12 navojev. Pooblastilo je bilo izdano za obdobje do ureditve vodnega režima na Beli. Leta 1981 je Dolhar zaradi neizpolnjevanja samoupravnega sporazuma o izkoriščanju vode Belca tožil Izvršni svet SRS – Protokolarni objekt Brdo pri Kranju.²⁶ Zadeva se je zaključila 29. junija 1985 s sodno poravnavo na Temeljnem sodišču v Kranju z dogovorom, da tožena stranka zagotavlja tožniku, da bo ob izhodu iz Brda proti Predosljam v potoku Belica vedno takšna količina vode, da bo ustrezala 2/3 količine vode v Belci ob vstopu v Brdo. Pri tem ni pomembno, ali bo proti Predosljam tekla voda iz Belce ali iz Kokre. Tožena stranka se je zavezala tudi, da bo tožniku in njegovim pravnim naslednikom, lastnikom mlina, ob spremembi vodostaja dovolila kontrolo pretoka vode na razdelilniku.²⁷

Na sestanku koristnikov vode iz reke Kokre 5. marca 1998 je Vodnogospodarsko podjetje Kranj

pozvalo Brdo, da pridobi dovoljenje za odvzem vode iz reke Kokre, a zadeva še do danes ni zaključena. Ker pa je odvzem vode iz reke Kokre dejstvo, je so upoštevali pri izdaji uredbe o koncesiji za gospodarsko izkoriščanje vode iz vodotoka Kokre za dodatno zasneževanje smučišč na Krvavcu²⁸ in v Načrtu urejanja povodja Kokre.²⁹

S športnim ribolov na ribnikih so se pričeli ukvarjati leta 1989. Zaradi zelo nizkega dohodka od ribogojstva je bil Sašo Stepan poklican na zagovor k novemu šefu Servisa Ludviku Zvonarju. Kot rešitev je predlagal športni ribolov, ki je zelo zaživel. Ribogojstvo so povsem opustili. Zaradi popestritve so pričeli vlagati v ribnike tudi druge vrste rib, kot so potočna postrv, krap, ščuka, beli amur, tolstolobik, linj, smuč, som in lipan.³⁰ Le v parkovna ribnika so že pred tem vlagali tudi druge vrste rib.³¹

Leta 1998 je bil športni ribolov iz več vzrokov ukinjen. Pripravljene so bile podlage za turistični ribolov in ribogojstvo v protokolarnem objektu.³² V prvi fazi je bil predlagan športni ribolov na tretjem,

²⁵ Informacija o sestanku 1. 9. 1981.

²⁶ Sklep Sodišča združenega dela v Kranju 24. 8. 1981; Dopis na sodišče 17. 8. 1981.

²⁷ Zapis poravnave P 613/81-25, 29. 6. 1985.

²⁸ Uradni list RS, št. 44/95.

²⁹ Globevnik, *Načrt urejanja povodja*, str. 49.

³⁰ Stepan, Izjava dne 2. 12. 1997; Stepan, Izjava dne 21. 12. 2003; Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

³¹ Stepan, Izjava dne 21. 12. 2003.

³² Ocvirk, Turistični ribolov; Purič, Turistični ribolov in ribogojstvo.

četrtem in enajstem ribniku, v drugi fazi pa vzreja rib od mladice dalje za potrebe hotela Kokra in za vlaganje v ribnike. Športni ribolov je v letu 2000 ponovno zaživel, vendar v zelo omejenem, s ceno reguliranim obsegu. Z vzrejo rib pa zaenkrat še niso pričeli.

V okviru inventarizacije flore in favne na posestvu Brdo je bilo ugotovljenih veliko število različnih vrst, vezanih na vodna telesa, med njimi tudi redke in ogrožene vrste.³³ Na tem mestu bi kot zanimivost omenili le sladkovodne školjke, ki so številne v iztoku prvega ribnika in v tretjem ribniku. Andrej Sovinc pa je leta 2000 opisal hidrološke značilnosti povodja Kokre in kompleksa Brdo s predlogom načrta vzdrževanja in obnove vodnih habitatov.³⁴

Lovstvo

Po drugi svetovni vojni se je za lovstvo na Brdu začelo novo obdobje. Z lovom se je, tako kot z ribogostvom, začel ukvarjati Janez Bukovnik. Poleg rib in vider je gojil tudi različne vrste fazanov, krmil je race in labode, razmeroma kmalu pa so naselili tudi muflona (*Ovis musimon*). Za Bukovnikom je lov prevzel Gregorka.

Damjaka (Dama dama) so na Brdo naselili leta 1973 iz Brionov (foto: Franci Jagodic)

Gojitveno lovišče, kakršnega poznamo še danes, je pričelo nastajati leta 1972. Z razširitvijo kompleksa in postavitvijo nove ograje so v kompleksu omejili trop navadnega jelena (*Cervus elaphus*), ki je bil že prej prisoten na tem območju, pripeljali pa so še jelene iz Belja. V letu 1973 so naselili še damjaka (*Dama dama*), ki so ga pripeljali iz Brionov.³⁵ Za lovca je na Brdo tedaj prišel Adolf Stopar.

Leta 1977 se je na Brdu v enoti kmetijstvo zaposlil Dušan Šemrov. Adolf Stopar je bil vse bolj obremenjen z gradnjami lovskih prež, krmišč, ribnikov, ribogojnic, ribiških koč in kozolcev, zato je lov prepustil mlademu Šemrovu. Leta 1977 je bila dograjena tudi lovska koča na Beli.

Za pašo divjadi so v gozdu od leta 1977 delali pašnike. Zadnji so bili narejeni po vetrolomu leta 1984. Zaradi želje po večjem številu divjadi niso lovili, potrebno pa je bilo intenzivno krmljenje. V lovišču so imeli njive, na katerih so za divjad gojili ohrov, topinambur, peso, ajdo in koruzo. Delo so večinoma opravili ročno. Pri delu na njivi je na pomoč pristopilo tudi osebje hotela. Z naraščanjem števila je divjad na njivah povzročala vse več škode, zato ni pomagal več niti električni pastir. Divjad je ponoči prišla na njivo in jo povsem opustošila. Njive so zato opustili, nekaj let za tem pa so namesto tega gojili koruzo na letališču Brnik. Vse večje poškodbe od divjadi so bile tudi na drevju v parku, zato so leta 1985 postavili ograjo, s katero so razmejili lovišče in parkovni del.³⁶

Veliko število jelenjadi ni ustrezalo muflonu. Izrinjen je bil v predele ob ribnikih, kjer ni zadovoljivo obrabljal parkljev, še bolj pa ga je prizadel metljaj, ki je imel ob vodi odlične pogoje za svoj razvoj. Med mufloni so zato beležili zelo veliko pogina. Zadnjega so odstrelili leta 1989.³⁷

Lov je bil v začetku zgolj priložnosten za potrebe protokola, leta 1986, ko so prišli prvi gostje iz Nemčije in Avstrije, pa so se začeli ukvarjati tudi s komercialnim lovom. V letu 1988 je bila pri Vladi SRS ustanovljena komisija, ki je vsako leto predložila seznam petih oseb za odstrel damjakov, vse drugo pa je bil lov v komercialne namene. Trofeje odstreljene divjadi so v tistih letih dosegale zelo visoke ocene, večina jih je imela zlato medaljo. Tako je leta 1986 Dušan Košir uplenil šestletnega navadnega jelena,³⁸ ki je doslej jelen z najvišjo oceno v Sloveniji. Strokovnjak za ocenjevanje trofej in dolgoletni predsednik mednarodne komisije za ocenjevanje trofej (CIC) Veljko Varičak ga je ocenil z 248,05 točkami,³⁹ leta 1994 pa je bilo rogovje ocenjeno tudi na mednarodni lovski razstavi v

³⁵ Šemrov, Izjava dne 6. 1. 1998 in izjava dne 19. 12. 2003.

³⁶ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

³⁷ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

³⁸ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

³⁹ Varičak, *Ocenjevanje lovskih trofej*, str. 178.

³³ Glej prispevek Iztoka Geisterja Popis rastlin in živali na Brdu pri Kranju v tej številki Kronike.

³⁴ Sovinc, Hidrološke značilnosti povodja Kokre.

Kranju. Poleg trofeje so shranjeni tudi prvi štirje rogovi tega jelena, manjka le peti rog.

Leta 1986 je bil na Brdu uplenjen šestletni jelen, ki je še vedno slovenski prvak (foto: Franci Jagodic)

Že od začetka je Brdo sodelovalo z Gojitvenim loviščem Kozorog. Revir Vodice so do leta 1990, ko je pretekla pogodba o sodelovanju, uporabljali tudi za potrebe protokola. V tem revirju so lovili srnjad in fazane, ki so jih gojili v območju letališča. Pogodbe niso več podaljšali, ker je lov za protokol izgubil na pomenu.

V gozdnogospodarskem načrtu za Brdo za leta 1991 do 2000 je zabeleženo, da je število damjakov ocenjeno na 500 glav, v oklepaju pa je pripisana pripomba, da je ocena vprašljiva. Leta 1980 so odstrelili 192 damjakov, 1991. leta pa 245 damjakov in 38 jelenjadi. Odstrel damjaka je bil v zadnjih letih precej višji, ker so želeli njegovo populacijo precej znižati. Odstrel jelenjadi pa je bil številčno manjši, saj so želeli njegovo populacijo povečati na račun damjaka. Skupna obremenitev obeh naj bi v naslednjih dveh letih ostala 0,5-0,7 živali na hektar.⁴⁰

V načrtu so posebej poudarili pomen divjadi in lova. Za izboljšanje življenjskih in prehrabnih pogojev so predvidevali redno košnjo pašnih površin, negovanje gozdnih robov, pospeševanje plodonosnih grmovnih vrst, seveda pa so zaradi številčne divjadi temu ustrezno načrtovali nekoliko nižje lesne zaloge in slabšo kvaliteto sortimentov.

Poleg divjadi in lova je pomemben tudi ostali živalski svet. V načrtu so posvetili posebno pozornost pticam. S ciljem izboljšanja gnezditvenih in prehranjevalnih razmer so predvideli več smernic in ukrepov, med njimi puščanje ustreznega števila sušic in živih dreves z dupli, puščanje starih debel, dreves in grmovja, nameščanje gnezdilnic, ustrezno gospodarjenje ob vseh vodnih in močvirnih

površinah ter primerno gospodarjenje na gozdnem robu, v gozdnih ostankih in v habitatih redkih in manj pogostih vrst. Delo v gozdu je potrebno ustrezno načrtovati in pri njem upoštevati obdobja gnezdenja posameznih vrst.

Negativni vplivi divjadi se v gozdu odražajo s selekcioniranjem drevesnih vrst, zaradi česar je zmanjšana pestrost drevesne sestave in zmanjšana kvalitetna produkcija sestojev. Gostota sestojev je zaradi poškodovanosti mladovij manjša, kar zmanjša tako količinsko kot kvaliteto produkcijo. Zaradi objedanja mladja se pomladitvene in proizvodne dobe zmanjšujejo, s tem pa je zmanjšana rastnost sestojev. Divjad preprečuje tudi naravno sukcesijo malodonosnih gozdov, kar pomeni zadrževanje združbe na nižji razvojni stopnji. Podobne ugotovitve o odnosu med gozdom in divjadjo so zapisane tudi v Gozdnogojitvenem načrtu posestva Brdo pri Kranju.⁴¹

Zaradi značaja gojitvenega lovišča imajo gozdovi protokolarnega posestva Brdo prvo stopnjo poudarjenosti lovne funkcije tudi v načrtu za Gozdnogospodarsko enoto Preddvor z dobo veljavnosti od leta 2002 do 2011. S košnjo in drugimi ukrepi se intenzivno vzdržujejo gozdne jase in krmišča.

Lovna funkcija je upoštevana tudi v Uredbi o razglasitvi gozdov Brda za gozdove s posebnim namenom, v kateri je določeno, da se morajo lovskogojitveni načrti in upravljanje z divjadjo prilagoditi estetski funkciji gozda. Na podlagi uredbe je Servis za protokolarne storitve 26. oktobra 2001 na Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano naslovil vlogo za pridobitev pravice gospodarjenja z divjadjo in izvajanja lova v lovišču Brdo. Ministrstvo je odgovorilo, da vprašanje lova v omejenih površinah z zakonom ni rešeno, oziroma je določeno, da o tem odloča ustanovitelj. V dopisu so zato določili lovne dobe, pogoje lova in odlova divjadi ter način ravnanja s trofejami divjadi.

Gozd s posebnim namenom na območju protokolarnega objekta Brdo – obora Brdo je bil leta 2002 vključen v Letni lovskogojitveni načrt za Gorenjsko lovskogojitveno območje, vendar je zaradi specifičnosti gospodarjenja z divjadjo in zaradi ograje Brdo obravnavano posebej. V letu 2002 so prvič izdelali Letni načrt gospodarjenja z divjadjo v lovišču Brdo in Lovskogospodarski načrt za lovišče Brdo. Lovskogospodarski načrt za lovišče Brdo za obdobje od 1. aprila 2002 do 31. decembra 2006 je upravna enota Kranj potrdila januarja 2003.

Februarja 2003 je ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano dovolilo ponovno naselitev muflona v obori Brdo in določilo lovne dobe za muflona. Temu je nasprotoval Zavod za gozdove na podlagi strokovne presoje o ustreznosti tega ukrepa in zavoljo tega, ker naseljevanje muflonov v obori Br-

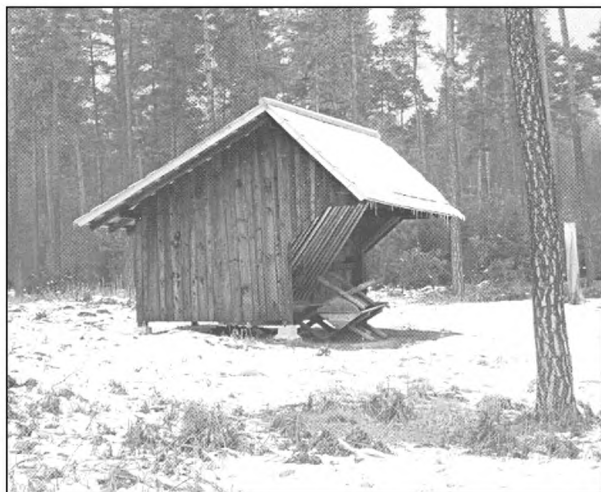
⁴⁰ Gozdnogospodarski načrt 1991-2000, str. 26.

⁴¹ Polajnar, Gozdnogojitveni načrt, str. 6.

do ni predvideno v lovskogojitvenem načrtu za Gorenjsko lovskogojitveno območje in lovskogospodarskem načrtu za lovišče Brdo za obdobje 2002-2006.

V prvih letih so občasno v lovišče pripeljali še posamezne živali od drugod, po letu 1975 pa je to prenehalo. Zaradi osveževanja krvi populacije divjadi v obori so v letu 2002 ponovno pričeli dosegljati divjad. Prvo zimo so pripeljali dva damjaka, enega navadnega jelena in dve košuti ter muflona in dve ovci.

Od leta 1999 redno izvajajo štetje divjadi in na tej podlagi ocenjujejo številčnost živali v lovišču. Na osnovi te ocene, predvidenega prirastka in izvedenega odstrela načrtujejo odstrel. Število divjadi v lovišču v zadnjih letih zmanjšujejo predvsem na račun damjaka, obenem pa želijo izboljšati kvaliteto živali. Pričeli so tudi z obnovo prež in krmišč, na njihovih strehah postopno zamenjujemo kritino s smrekovo škodlo.

*Krmišče za divjad z obnovljeno streho
(foto: Franci Jagodic)*

Kompleks Brdo je nastal na območju lovišča Lovske družine Storžič. V njihovem zborniku "Teh naših 50 let, Kronologija Lovske družine Storžič 1945-1995" je zapisano, kako je Brdo vplivalo na njihovo lovišče. Hud udarec je Lovska družina doživela z drugo širitvijo Brda leta 1972, še hujšega pa leta 1974, ko je Uprava javne varnosti Kranj lovcem poslala predlog odločbe o prepovedi uporabe strelnega orožja v krogu 6 km od varovanega objekta Brdo. Takoj po prejemu tega predloga so pričeli z aktivnostmi za omilitve te odločbe in za pridobitev nadomestnega lovišča. Z režimom izvajanja lova okoli Brda sta bili deloma prizadeti tudi Lovski družini Šenčur in Udinboršt, zato so imele družine skupne sestanke na Lovski zvezi Gorenjske. Oktobra 1974 so razmišljali o določitvi prvega in drugega zaščitnega pasu in režima lova

znotraj teh. Zaradi zmanjšanja lovišča pa naj LD Storžič, LD Šenčur in GL Kozorog sprejmejo "dogovor o skupnem gospodarjenju na določeni površini lovišča Kozorog in lovišča obeh LD".

Kljub temu je 2. decembra 1974 oddelek za notranje zadeve Skupščine občine Kranj izdal odločbo o prepovedi uporabe strelnega orožja, razstreliva in razstrelilnih sredstev na delu območja občine Kranj (Brdo).

V letu 1975 so se Lovska družina Storžič, Lovska družina Šenčur in Gojitveno lovišče Kozorog dogovarjali o medsebojnem sodelovanju, vendar predlog, ki ga je pripravil Kozorog, ni bil sprejemljiv. Ker nikakor ni prišlo do dogovora, so sklenili, da poskušajo zadevo rešiti po politični poti. Na sestanku na občinskem komiteju Zveze komunistov Kranj so 1. aprila 1975 ob prisotnosti predsednika Lovske zveze Slovenije Lojzeta Briškega ustanovili šestčlansko komisijo in apelirali "partijsko odgovornost vseh". Pošiljali so dopise pristojnim organom, opravili osebne razgovore na višjih nivojih, a je starešina vodstvo Lovske družine Storžič 26. julija 1976 obvestil, da z dodelitvijo lovišča ne bo nič.

Lovska družina Storžič je nato 23. septembra 1976 prosila oddelek za notranje zadeve Kranj za dovoljenje za izvajanje lova na območju, kjer je sicer prepovedana uporaba strelnega orožja (Ilovka, Suha, Bobovek, Breg) in prijavila brakade na II. varnostnem območju. Skupščina občine Kranj jim je 14. oktobra 1976 izdala Dovoljenje za izvajanje lova na prepovedanem območju. Naslednjič so imeli brakado na območju, na katerem je bila uporaba strelnega orožja sicer prepovedana, v letu 1978 in tudi tokrat so dobili dovoljenje. Zato so 30. maja 1979 prosili oddelek za notranje zadeve Skupščine občine Kranj za dovoljenje za izvajanje lova v okolici Brda z režimom javljanja policiji pri vhodnih vratih. Dne 28. septembra 1979 so dobili dovoljenje za "uporabo strelnega orožja za izvajanje skupnih lovov na območju v okolici Brda, po predhodni 24 urni najavi in posebnem dovoljenju".

Uradni vestnik Gorenjske je 21. februarja 1984 objavil odlok o prepovedi uporabe strelnega orožja v določenem mejnem pasu okrog Brda, ko tam bivajo tuji državniki ali druge varovane osebe. Odlok je dokončno prenehal veljati leta 1986.

V letu 1984 so lovci obnovili postopek za pridobitev novih lovnih površin, vendar brezuspešno. V letu 1988 so predlagali, da bi bilo nadomestno lovišče na Psici, leta 1991 pa, da bi bilo v lovišču Kozoroga, v predelu Storžiča desno od Belce. Februarja 1992 je Lovsko društvo Storžič obnovilo postopek za pridobitev lovišča pri novi oblasti.

V letu 1988 sta Lovska družina Storžič in Brdo pripravljali dogovor o sodelovanju. Na podlagi tega dogovora so nekateri člani Lovske družine Storžič prišli jeseni tega leta na lov rac, potem pa je sodelovanje prenehalo.

Konjereja

Starejši delavci vedo povedati, da so na Brdu imeli nekdanja dva arabska žrebca z imeni Kadja in Purin. Ko ju ni bilo več, je dobil Tito v dar dve kobili lipicanki z imenoma Jadranka in Lipica. Iz Karađorđeva so dobili še črnega lipicanca, ki so ga pripuščali h kobilam. Potomci teh treh konj so bili žrebec Jadran in kobili Jera ter Lipa. Z Lipico in Jadranko so vozili tudi les iz gozda. Med maršalovimi živalmi na Brdu sta bila tudi poljska ovčarja Sava in Dunav.⁴²

Konjeništvu je pravi razcvet doživelo s kasači od leta 1977 naprej. Menda je Tito vprašal upravnika Brda Mira Dobriloviča, če ima rad konje. Ta je odgovoril pritrdilno in tako se je začelo. Najprej so z ljubljanskim živalskim vrtom zamenjali ponija, ki so ga imeli na Brdu, za kasaško kobilo Nino. Iz ukinjene kobilarne Pik Tamiš v Pančevu, so dobili kasaški kobili Lamo in Lepeno. Istočasno so iz Italije uvozili še kasaškega žrebca, ki je že kmalu po prihodu na Brdo ob naprejanju pred hlevom brcnil v okno in si prerezal kito. Lepena je bila legendarna kobila, ki je pod vajetmi Angele Škofic zmagovala na vseh dirkah, kjer se je pojavila, in bila med najuspešnejšimi brdskimi tekmovalnimi konji.⁴³

V kobilarno Pik Tamiš v Pančevu so preselili neprodane konje iz ukinjene kobilarne Turnišče, tako da se je z Lamo in Lepeno vrnil v Slovenijo ljutomerski kasač. Preostale konje iz Tamiša so preselili v kobilarno Pik Jozef Halas v Adi v Vojvodini, s katero je Brdo zgledno sodelovalo vse do osamosvojitve leta 1991. Leta 1985 so na Švedskem skupaj kupili žrebca Fire Buff. Za svetovanje pri kasaštvu so se na začetku obrnili na Lojzeta Gorjanca, ki ga še danes najdemo na Brdu. Svoje konje je imel že v petdesetih in šestdesetih letih. On in Franc Slabe sta tudi posodila prvo kasaško konjsko opravilo, dokler niso imeli svoje.⁴⁴

S prihodom kasaških konj na Brdo so v letu 1977 zgradili tudi mali hipodrom. Leta 1979 so na njem v čast maršalu Titu pripravili "kasaško dirko", na kateri so s programom sodelovali tudi konji iz Lipice. Na spodnjem delu hipodroma so naredili tribuno, na kateri je sedel Tito, ob njem pa prof. Jože Jurkovič, ki je maršalu predstavljal program in mu razlagal o konjih. Prireditelj so pripravili, da bi Tita toliko navdušili za konje, da bi privolil v gradnjo novega kasaškega rejskega centra na Brdu. Po propadu tistega v Ljutomeru ga Slovenija ni imela več. Tito je po prireditvi privolil v gradnjo.⁴⁵

Še preden so začeli graditi hipodrom, so pričeli z velikim navdušenjem voziti kar po njivi z ovsom. Skozi živo mejo, ki je potekala preko sedanjega hipodroma, pa so presekali prehod.⁴⁶ Zaradi Titove smrti leta 1980 so novi hlev in hipodrom pričeli graditi šele januarja 1981. Upravitelj Miro Dobrilovič je gradnjo spodbujal z besedami, da je bila to Titova zadnja želja.⁴⁷ Hlev so gradili z opeko iz opekarne na Bobovku, ki so jo takrat opuščali. Opeko, pomešano z drugim materialom, so nasipali na cesto, ki pelje od hleva proti Sra-kovljam. Iz nasutega materiala so vojaki pobirali in čistili opeko za hlev. Ko je opeke na cesti zmanjkalo, so jo nekaj še kupili. Za strešno kritino pa so uporabili bobrovec z gradu, ki so ga takrat zamenjali s ternitom.⁴⁸

Steza hipodroma je dolga 800 m, če pa ne bi bilo na njegovi zgornji strani kapitalnega gozda, ki ga je leta 1984 podrl vetrolom, bi bila steza dolga 1000 m.⁴⁹ Tribuno pri hipodromu so gradili delavci železnice, ki so takrat že končali delo pri ribnikih. Tokrat pa pragov niso več prenašali ročno, ampak so si pri delu že pomagali s traktorjem in hidravličnim dvigalom.⁵⁰ Otvoritev hipodroma je bila s prvo kasaško prireditvijo septembra 1981. Na njej se je zbralo več kot 25.000 gledalcev. Ob tej prireditvi je bilo Brdo prvič po letu 1947 odprto za javnost.⁵¹

Za hlevom so naredili sprehajalnik za konje, na zgornji in spodnji strani hleva ter za tribuno pa so ogradili izpuste za konje. Spremljajoči objekti, zgrajeni ob velikem hipodromu in novem hlevu, so bili še hipodromski boksi, hipodromska brunarica in brunarica na tribuni. Leta 1983 so vselili konje v novo zgrajeni hlev. Ob njem so 1. septembra 1983 pripravili prvo razstavo haflingerjev, ki pa je bila do sedaj tudi zadnja. Takrat so namreč haflingerja uvedli kot konja za uporabo v vojaške namene, zato so zelo spodbujali njegovo rejo pri kmetih. Razstava je bila prirejena s sodelovanjem vojske, vodil pa jo je prof. Jože Jurkovič.⁵²

Ob hipodromu so postavili kozolec, ki so ga pripeljali leta 1980 iz Žirov, leta 1985 pa so ob njem v smeri proti novemu hlevu za konje postavili še en kozolec, največji, ki so ga pripeljali iz Zagorja ob Savi. Dobili so ga od gospoda Polca iz Izlake. Prvi kozolec pa je bil na Brdo pripeljan leta 1977 ali 1978 iz Rake na Dolenjskem in postavljen na zelenici za hotelom Kokra. Na vseh kozolcih so v letih od 1999 do 2001 obnovili slamnate strehe.

⁴² Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003; Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁴³ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003; Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁴⁴ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁴⁵ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁴⁶ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁴⁷ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

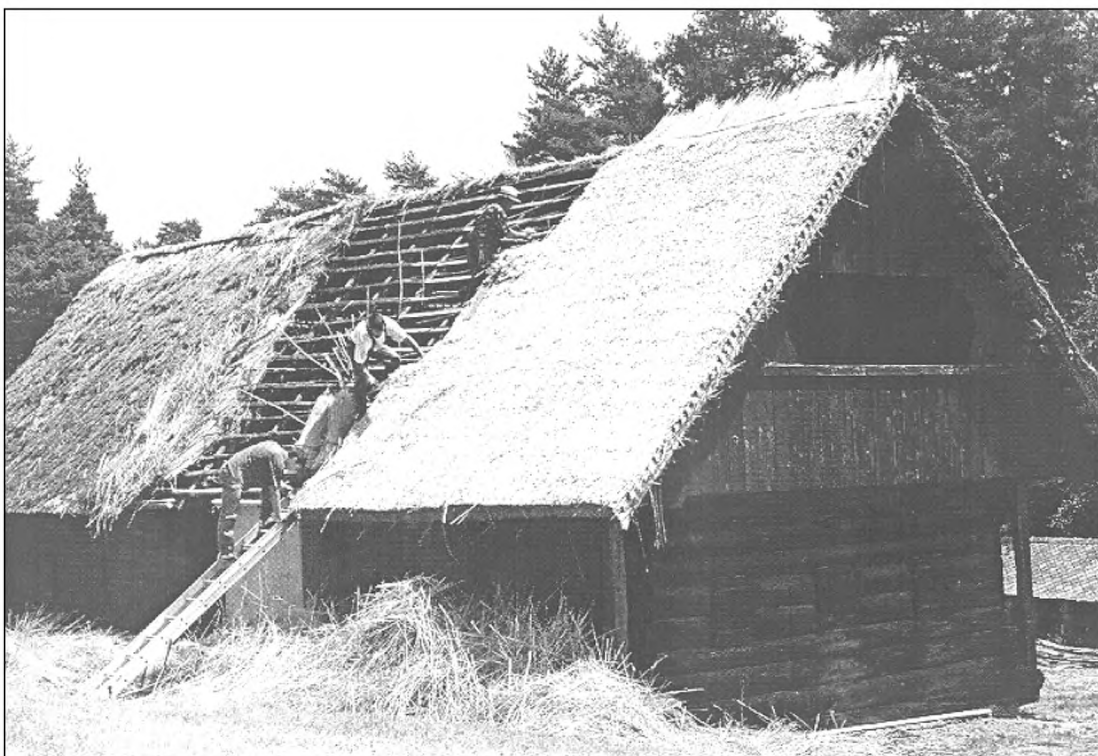
⁴⁸ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁴⁹ Gorjanc, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁵⁰ Šemrov, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁵¹ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁵² Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

Prekrivanje slamnate strehe na sitarski hiši (foto: Franci Jagodic)

Svetovalec in glavni trener Lojze Gorjanc je pričel leta 1984 aktivno nastopati na dirkah s konjem Nepalom. Ob njem je v zimskih obdobjih nekaj let svetoval in treniral konje tudi Bora Cocić iz Srbije. Ob prihodu veterinarja Leona Šparovca novembra 1987 je bilo na Brdu 76 konj, od tega 5 lipicancev in 2 angleža, vse ostalo pa so bili kasači, med njimi 18 plemenskih kobil in trije plemenski žrebci, ostalo pa tekmovalni konji, letniki in žrebci.⁵³

Na kasaških dirkah so brdski konji posegali po najboljših mestih. V sezoni 1988 so dosegli 30 zmag, Vlado Rančigaj pa je istega leta Brdu pripeljal prvo zmago na derbiu v Beogradu. Naslednji derbi za Brdo je dobil šele leta 1994 Lojze Gorjanc, ki je imel v vajetih vpreženo svojo kobilo Jaso.⁵⁴ Konji z oznako "B" so se zato dobro prodajali.⁵⁵

Marca 1990 so na Brdo vzeli v oskrbo prve tri zunanje konje, jeseni istega leta pa še četrtega. Namestili so jih v hipodromskih boksih. Po letu 1991 novega vodstva konjeništvu ni zanimalo, ni pa mu nasprotovalo. V tem obdobju so zato naredili velik napredek v reji z novim strokovnim pristopom.⁵⁶

Vse od izgradnje novega hleva je v njem delovala tudi pripustna postaja. Pripuščali so lipicance in kasače, od leta 1984, ko so vzeli v oskrbo prvega hladnokrvnega žrebca, tudi njega, od leta 1997 dalje še haflingerja. V letih 1997 in 1998 so za lipicanske in kasaške kobile v sodelovanju z Veterinarsko fakulteto in v okviru programa Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano izvajali tudi umetno osemenjevanje. V letu 1999 je pripustna postaja prenehala delovati, na Brdu sta od žrebcev ostala le še brdski Nautical Hill in Gorjančev Meadow Meritime, ki pa sta tudi v treh letih zapustila Brdo.

Od začetkov kasaštva je na Brdu deloval Konjeniški klub Brdo. Do leta 1990 je bil šef Servisa vedno tudi predsednik kluba. V Servisu so vodili tudi vse računovodske posle za klub. Po osamosvojitvi sta se servis in klub ločila. Njegov prvi predsednik po ločitvi je bil Vito Habjan, za njim pa je predsednik še danes Lojze Gorjanc. Sprva je po ločitvi iz Servisa prihajal sekretar kluba, pod Gorjančevim predsedovanjem pa je tudi ta postal zunanji član. Tako sta se servis in klub dokončno razšla, še vedno pa dobro sodelujeta. Vsako prvo nedeljo v septembru skupaj organizirata kasaško prireditev.⁵⁷

Servis za protokolarne storitve je leta 1999 sprejel odločitve, da preneha z aktivnim sodelovanjem

⁵³ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁵⁴ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁵⁵ Gorjanc, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁵⁶ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁵⁷ Gorjanc, Izjava dne 19. 12. 2003.

na kasaških prireditvah, zato so pričeli s prodajo tekmovalnih konj. Prodaji je postopoma sledila še prodaja vseh kobil in žrebet ter plemenskega žrebca. Zadnji brdski kasač je bil prodan leta 2002. Nekaj časa so za konje v oskrbi nudili še treninge konj, leta 2002 pa so prenehali tudi s tem in prešli samo na oskrbo konj. Število konj v novem hlevu se je s prihodom Vitacela leta 2001 ponovno povzpelo na 48 glav, po njegovem odhodu leta 2002 pa se število konj v novem hlevu giblje okoli številke 14.

Jahalni šport se je pričel razvijati leta 1989, ko so se dogovorili s kobilarno Lipica za zamenjavo kobile Jere II. za dva ujahana konja. Kobilu so dali takoj, lipicanca Conversana Betalka in Favory Strana pa so pripeljali na Brdo šele 18. avgusta 1991. Prvi je na Brdu ostal, drugega pa so potem le posodili in so ga po pol leta, ko je zašepal, odpeljali.⁵⁸

Leta 1989 so začeli s šolo jahanja. Prvi jo je vodil Peter Prešeren, za njim pa so se kot učitelji po enkrat ali večkrat zvrstili Franc Slabe, Beti Valič, Drago Zore, Jože Janhar, Miro Gregorc, Lidija Grum in Barbara Bajda.⁵⁹ Za jahanje so leta 1993 zgradili manežo, leta 1999 pa lonžirni krog in obnovili jahalni hlev. Jahalna šola oziroma Konjeniško turistični center Brdo je bil leta 1999 ocenjen s strani Slovenske konjeniške akademije. Dobil je štiri podkvice od 5 možnih. Od leta 2002 dalje šolo jahanja vodi Alenka Gec, od leta 2003 pa še Tomo Romšek. Za jahanje so leta 1993 kupili konja Atlasa in Boryota, leta 1997 Atreja in leta 2001 Evo.

Leta 1999 so iz Lipice dobili kobilu Wero XX in Gratoso VII za vožnjo kočije in šolo jahanja. Z njunim prihodom na Brdo je ponovno zaživela vožnja kočije. Boštjan Roblek in Roman Rakovec sta bila junija 2002 na seminarju v vožnji dvovpreg v Lipici pod vodstvom Henricha von Sendena iz Nemčije.

Kobili vprežejo v kočijo viktorijo, ki je na Brdu, in je bila darilo službe državne varnosti Titu za 60. rojstni dan. Izdelana je bila v tovarni karoserij in vagonov Mladen Mogin v Novem Sadu.⁶⁰ Leta 1999 jo je obnovil Franc Gladek iz Ljubljane.

Kočija viktorija je primerna za razkošno vožnjo le za dve osebi, zato so leta 2003 kupili še kočijo vis-a-vis, s katero se lahko udobno peljejo štiri odrasle osebe. To kočijo so kupili od Jožeta Kavčiča s Celestrine pri Malečniku, ki jo je imel v lasti nekaj let. Kočija izvira iz gradu Hrastovec in je bila v lasti grofov Herberstein. Pred 2. svetovno vojno so jo hoteli obnoviti, a se je vojna pričela, preden je kolar pričel z obnovo. Kočija je ostala nedotaknjena, dokler je ni kupil Jože Kavčič in jo natanč-

no obnovil. Nova sta samo osrednji leseni del, v katerem se sedi, in zaboj za zadnjim kolesom, vsi ostali deli pa so originalni.

Če je dovolj snega, naprežejo sani, ki so jih obnovili leta 2000, za treniranje vožnje pa včasih zaprežejo tudi zapravljiček, ki so ga kupili pri Marušku v Naklem leta 1999.

VIRI IN LITERATURA

USTNI VIRI

Česen, Marjan (vodja področja vrtnarstvo in urejanje parkov): Izjava dne 25. 10. 2001, Brdo pri Kranju.

Gorjanc, Lojze (upokojenec, predsednik Konjeniškega kluba Brdo): Izjava dne 19. 12. 2003, Brdo pri Kranju.

Stepan, Sašo (nekdanji ribič na Brdu, sedaj varnostnik – receptor): Izjava dne 2. 12. 1997, Brdo pri Kranju.

Stepan, Sašo: Izjava dne 21. 12. 2003, Brdo pri Kranju.

Šemrov, Dušan (lovec na Brdu): Izjava dne 6. 1. 1998, Brdo pri Kranju.

Šemrov, Dušan: Izjava dne 15. 12. 2003, Brdo pri Kranju.

Šparovec, Leon (dr. vet med., nekdanji vodja konjereje na Brdu, sedaj veterinar pri Veterinarski upravi Tenetiše): Izjava dne 19. 12. 2003, Brdo pri Kranju.

PISNI VIRI

Dopis na Sodišče združenega dela v Kranju z dne 17. 8. 1981, Protokol v Izvršnem svetu skupščine SRS, Grad Brdo pri Kranju (pri avtorju).

Globevnik, Lidija: *Načrt urejanja povodja, vodnogospodarsko načrtovanje v okvirih približevanja Evropski uniji: načrt urejanja povodja Kokre: šopek kapljic za vsakogar*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Uprava RS za varstvo narave, 1998.

Gozdnogospodarski načrt gozdnogospodarske enote Preddvor 2002-2011.

Gozdnogospodarski načrt za državno posestvo Brdo 1961-1970.

Gozdnogospodarski načrt za GE Brdo pri Kranju, del GE Preddvor, za obdobje 1. 1. 1991 - 31. 12. 2000.

Informacija o sestanku o uporabi vode potoka Belica v Predosljah 1. 9. 1981 (pri avtorju).

Izvajanje lova v gozdovih s posebnim namenom na območju protokolarne objekta Brdo št. 322-08-105/01 z dne 27. 11. 2001, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.

⁵⁸ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁵⁹ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

⁶⁰ Šparovec, Izjava dne 19. 12. 2003.

- Izvajanje lova v gozdovih s posebnim namenom na območju protokolarnega objekta Brdo – ponovna naselitev muflona v obori Brdo, št. 322-08-105/01-04 z dne 26. 02. 2003, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Knific, Janko: Poročilo o pregledu študije dovoda vode v ribnike na Brdu pri Kranju. Naklo, 1974. Arhiv Brdo, mapa II./4.2.
- Letni lovskogojitveni načrt za Gorenjsko lovskogojitveno območje za leto 2002.
- Letni načrt gospodarjenja z divjadjo v lovišču Brdo za leto 2002.
- Lovskogospodarski načrt za lovišče Brdo za obdobje od 1. 4. 2002 do 31. 12. 2006.
- Navodili za hranjenje rib za en mesec T do 6°C (pri avtorju).
- Ocvirk, Jože: Turistični ribolov in ribogojstvo v protokolarnem objektu Brdo (Predlog). Pisni vir z dne 14. 6. 1999, Zavod za ribištvo Ljubljana (pri avtorju).
- Odločba 03-UA-23/3-60 z dne 27. 10. 1960, Okrajni ljudski odbor Kranj, Oddelek za gospodarstvo (pri avtorju).
- Odločba sekretariata za kmetijstvo in gozdarstvo LRS št. 3/S-328/3-61 z dne 25. 4. 1961 (pri avtorju).
- Polajnar, Tomaž: *Gozdnogojitveni načrt posestva Brdo pri Kranju*. Seminarska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, 2002.
- Poleti suha in zaudarjajoča. *Gorenjski glas*, 1. 10. 1999, str. 6.
- Ponovna naselitev muflona v obori Brdo, št. 06515/2003 z dne 24. 03. 2003. Zavod za gozdove Slovenije, Območna enota Kranj.
- Pooblastilo tov. Dolharju, mlinarju iz Predoselj z dne 13. 8. 1971. Izvršni svet SRS, Grad Brdo (pri avtorju).
- Potrdilo o potrditvi petletnega lovskogospodarskega načrta za lovišče Brdo za obdobje 2002-2006, št. 32400-0008/02-08/MK z dne 9. 1. 2003. Uprava enota Kranj.
- Preusmeritev potoka Belce zaradi Brda. Dopis Jožeta Dolharja ml. z dne 18. 9. 1961 Maršalu Titu (pri avtorju).
- Purič, Iztok: Turistični ribolov in ribogojstvo. Pisni vir z dne 26. 9. 1999, Brdo – Protokolarni servis, (pri avtorju).
- Rejic, Janez: Študija možnosti dodatnega dovoda vode v ribnike na Brdo pri Kranju. Ljubljana: Zavod za vodno gospodarstvo SRS, 1973. Arhiv Brdo, mapa II./4.1 in II./4.2.
- Sklep Sodišča združenega dela v Kranju S 361/81 z dne 24. 8. 1981.
- Sklep št. 35507/0022/98 z dne 19. 2. 2001. Ministrstvo za okolje in prostor, Uprava RS za varstvo narave.
- Sovinc, Andrej: Hidrološke značilnosti povodja Kokre in kompleksa Brdo s predlogom načrta vzdrževanja in obnove vodnih habitatov. *Dodatek k popisu favne na Brdu pri Kranju, Raziskovalni projekt*. Zavod za favnistiko, Koper, 12 s.
- Stepan Sašo: Vrsta rib in ocena številčnega stanja, rokopis z dne 23. 10. 1998 (pri avtorju).
- Stepan, Sašo: Ribogojstvo in ribištvo 1980-1999. Pisni vir z dne 29. 3. 1999 (pri avtorju).
- Uradni list RS*.
- Vloga za ponovno naselitev muflona v obori Brdo, št. 171-III-4/03 z dne 20. 02. 2003, JGZ Brdo protokolarne storitve RS.
- Vloga za pridobitev pravice gospodarjenja z divjadjo in izvajanja lova v lovišču Brdo, dopis št. 805-III-4/01 z dne 26. 10. 2001, Servis za protokolarne storitve.
- Vodnogospodarsko dovoljenje, dopis št. 144-IV/98 z dne 19. 3. 1998, Servis za protokolarne storitve.
- Začasna navodila za vzdrževanje cevovoda za dovod vode v ribnike na Brdo pri Kranju in za upravljanje z napravami na cevovodu. Ljubljana : Zavod za vodno gospodarstvo SRS, 1974. Arhiv Brdo, mapa II./4.3.
- Zapis poravnave P 613/81-25 z dne 29. 6. 1985, Temeljno sodišče v Kranju, Enota v Kranju.
- Zapisnik sestanka v zvezi z izvajanjem sporazuma o pretoku vode po strugi Belce, ki se je vršil dne 6. 7. 1981 v prostorih Uprave zgradb SRS, reprezentančni objekt Brdo po sklicu OVS Gorenjske (pri avtorju).
- Zapisnik sestavljen dne 6. 9. 1971 v prostorih Skupščine občine Kranj o določitvi vodnega režima na potoku Belica (pri avtorju).
- Zapisnik skupnega sestanka koristnikov vode Kokre z odvzemom na jezu v Preddvoru, št. VD/222-2, z dne 5. 3. 1998, Vodnogospodarsko podjetje Kranj, p.o.
- Zapisnik z izredne seje Zbora volilcev vasi Predoslje in Suha z dne 25. septembra 1961 (pri avtorju).

LITERATURA

- Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana: Arterika, 1996.
- Teh naših petdeset let : kronologija lovske družine Storžič 1947-1997* (ur. Janez Petač). Storžič : Lovska družina, 2000.
- Varičak, Veljko: *Ocenjevanje lovskih trofejev. Slovenska divjad*. Ljubljana : Magnolija, 1997.
- Žontar, Jože: Upor podložnikov gospodstva Brda pri Kranju v letih 1781 do 1783. *Kronika*, IV, 1956, št. 1, str. 24-29.

ZUSAMMENFASSUNG

Fischzucht, Fischerei, Jagd und Pferdezucht auf Gut Brdo

Fischzucht, Jagd und Pferdezucht auf Gut Brdo/Egg können auf eine jahrhundertlange Tradition zurückblicken, einen Aufschwung erleben sie in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Den Wasserhaushalt begann man im Jahre 1499 zu verändern, als Georg Egkh-Hungersprach von Kaiser Maximilian I. das Recht erhielt, den Bach Vršak aufzustauen. Kurz nach 1947 fing man in Brdo an, Fische zu züchten. Im Bach wurden im westlichen Teil des Parks Brdo unter dem ersten Fischteich Becken angelegt, wo man Fische züchtete. Nach 1961 wurden zu diesem Zweck noch drei Fischteiche, 1967 auch eine Fischbrutanstalt errichtet. Es wurde ausschließlich die Regenbogenforelle gezüchtet. Im Jahre 1974 legte man eine Rohrleitung, durch welche den Fischteichen zusätzliche Wassermengen aus dem Fluss Kokra/Kanker zugeführt wurden. Später legte man noch weitere Fischteiche an und im Winter 1979/80 errichtete man noch eine neue größere Fischbrutanstalt.

Alle Veränderungen im Wasserhaushalt lösten eine heftige Reaktion bei der benachbarten Bevölkerung aus, die wegen der Wasserrechte unter sich und mit Brdo stritt, und zwar seit der ersten Aufstauung des Baches Vršak im 15. Jahrhundert bis heutzutage, wo die Streitigkeiten allmählich beigelegt werden.

Die Anfänge des Angelsports in den Fischteichen reichen in das Jahr 1989 zurück, im Jahre 1998 wurde er vorübergehend eingestellt. Man bereitete neue Grundlagen für Angelsport und Fischzucht vor. Der Angelsport wurde im Jahr 2000 wiederbelebt, jedoch in einem sehr bescheidenen, durch die Preise regulierten Umfang.

Das Hegerevier Brdo, wie man es heute kennt, begann 1972 zu entstehen. Nach der Komplexerweiterung beschränkte man sich auf die Rothirschzucht (*Cervus elaphus*), die Herde wurde durch zusätzliche Hirschexemplare aus dem Jagdrevier Belje vergrößert. Im Jahr 1973 wurde noch der Damhirsch (*Dama dama*) von der Inselgruppe Brioni auf Brdo angesiedelt, das Mufflon (*Ovis musimon*) war dort schon beheimatet. Jagden wur-

den zunächst nur gelegentlich zu Protokollzwecken veranstaltet, seit 1986, als die ersten Gäste aus Deutschland und Österreich eintrafen, auch auf kommerzieller Basis. So erlegte Dušan Košir im Jahr 1986 einen sechsjährigen Rothirsch, den bisher höchstbewerteten Hirsch in Slowenien.

Der Komplex Brdo entstand im Jagdbereich der Jagdvereins Storžič, der 1974 infolge des Verbots von Schusswaffen und Sprengstoffen in einem Teil der Gemeinde Kranj (Brdo) einen beträchtlichen Anteil seines Jagdreviers verlor. Der Jagdverein war daher darum bemüht, die Annullierung der einschlägigen Verordnung zu erwirken bzw. ein Ersatzrevier zu erlangen.

Die Pferdezucht erlebte einen großen Aufschwung mit Traberpferden seit 1977. In der Nähe des Stalls errichtete man eine kleinere Reitbahn, auf der man 1979 zu Ehren Marschall Titos ein Trabrennen veranstaltete, auf dem auch die Lipizzaner ihr Programm darboten. Tito war so begeistert, dass er in den Aufbau eines neuen Gestüts einwilligte. 1981 begann man einen neuen Stall und eine Pferderennbahn zu bauen. Das Hippodrom wurde im September 1981 durch ein erstes Pferderennen eröffnet. Anlässlich dieser Veranstaltung wurde Brdo zum ersten Mal nach 1947 einer breiten Öffentlichkeit zugänglich gemacht. Im Jahr 1983 brachte man die Pferde im neuen Stall unter.

Seit dem Anbeginn des Trabrennsports wirkte auf Brdo ein Trabrennklub, der *Konjeniški klub Brdo*. Die öffentlich-rechtliche Anstalt *Javni gospodarski zavod Brdo* und der *Konjeniški klub Brdo* arbeiten gut zusammen. Alljährlich veranstalten sie am ersten Septembersonntag gemeinsam ein Pferderennen. Der Regierungsdienst für Protokollangelegenheiten beschloss 1999, sich nicht mehr aktiv an den Pferderennveranstaltungen zu beteiligen, darum begann man die Rennpferde zu verkaufen. Das letzte Rennpferd von Brdo wurde 2002 verkauft.

Mit der Einrichtung einer Reitschule begann man 1989 den Reitsport zu entwickeln. Im März 1990 wurden in Brdo die ersten drei auswärtige Pferde in Zucht genommen. Die zwei Stuten, die man aus Lipica bekam, ziehen die Kutsche und werden in der Reitschule eingesetzt. Sie werden in eine Kutsche mit Namen "Viktoria", ein Geschenk für Tito zu seinem 60. Geburtstag, eingespannt, ferner in eine Kutsche aus Schloss Hrastovec, die 2003 käuflich erworben wurde, sie ziehen auch Einspanner und Schlitten.

1.04 strokovni članek

UDK 069(497 Brdo):7
prejeto: 16. 3. 2004**Silvester Gaberšček**

diplomirani etnolog in profesor sociologije, konservatorski svetovalec, državni podsekretar na Ministrstvu za kulturo RS,
Tržaška 223, SI-1000 Ljubljana
czm.slovenia@siol.net

V spomin Muzeju na prostem na Brdu pri Kranju*IZVLEČEK*

Od leta 1991 do leta 2003 je živel zamisel o postavitvi Muzeja na prostem za Gorenjsko znotraj protokolarnega območja Brdo pri Kranju, kjer je že od 1980 stala iz Stražišča prenesena sitarska hiša. V ta namen je bil narejen izbor in ustrezna dokumentacija lesene ljudske arhitekture Gorenjske. Najnovejša usmeritve razvoja protokolarnega območja Brdo komunalno opremljen in za "skansen" predviden ograjen prostor namenjajo drugi namembnosti. Mnogim neuspehim poizkusom postavitve tovrstnega Muzeja na prostem, v katerem bi bila predstavljena izginjajoča lesena ljudska arhitektura na Slovenskem, se je žal pridružil še eden.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, muzej na prostem, skansen

*SUMMARY**IN MEMORY OF THE OPEN-AIR MUSEUM AT BRDO NEAR KRANJ*

From 1991 to 2003 lived the idea of setting up an open-air museum for Carniola within the protocol area of Brdo near Kranj, where a sieve makers' house, transported from Stražiše, was standing since 1980. A selection and appropriate documentation of wooden folk architecture of Carniola was for that purpose carried out. Recent directions of the development of the protocol area of Brdo, intend the fenced, for "skansen" expected area, for other purposes. Unfortunately, one other in the many unsuccessful attempts to establish an open-air museum, where the extinguishing wood folk architecture of Slovenia would be presented.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, open-air museum, skansen

Povabilo za krajši zapis v ta zbornik o usodi "Muzeja na prostem na Brdu pri Kranju" sem sprejel z velikim obotavljanjem. V spominu je ponovno oživel stavek, ki mi ga je pred dobrimi petnajstimi leti povedal izkušen sodelavec na kranjskem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine: "Pomembno je, da se vse te hiše izmeri, izriše in dokumentira; tako bo ostal za prihodnje rodove skansen vsaj na papirju."¹ Priznati moram, da sem se dolgo boril proti takšni usodi "muzeja na prostem" in da sem vse do lanskega leta gojil tiho upanje, da bo nekega dne le zrastel Muzej na prostem za Gorenjsko na izbranem prostoru znotraj "Brdskega kompleksa", ki je bil pred leti za ta namen določen in že ograjen.

V preteklem letu je bila v "tistem" dogovoru med najodgovornejšimi s strani upravljalca zemljišča in visokimi predstavniki tistih, ki jim je skrb za našo dediščino zaupana, izrečena dokončna usoda zastavljenega projekta: "... zato takega muzeja na Brdu ne bo!"²

V stari ovojnici sem našel na porumenelih listih neobjavljen sestavek iz začetka devetdesetih let, ki govori o usodi desetletnih prizadevanj za postavitev "Slovenskega muzeja na prostem", ki se vzpodbudno začinja z verzom Gregorčičeve pesmi "Kmeti hiši"; danes pa ima to isto besedilo značaj nekrologa.

Za lažje razumevanje razlogov in utemeljitev, zakaj je bila zamisel o Muzeju na prostem tako pomembna, in za celovitejši pregled poizkusov njegove postavitve v preteklosti, je v poševnem tisku prepis omenjenega sestavka.

Desetletja prizadevanj za skansen

*Mogočna nisi, ne prostrana
in stavil te umetnik ni,
Bolj kot bogata si uborna
Preprosta selska hiša ti.*

Simon Gregorčič

Domača hiša je bila v preteklosti prostor vsemu pomembnejšemu dogajanju iz ljudskega življenja, zato se v njej zrcalijo mnoge specifične plasti duhovnega, materialnega in socialnega življenja. V tem je tudi razlog, da je bila v tistem času pogosto pojmovana kot nekaj svetega. Za razliko od drugih narodov, se je med Slovenci pojavilo študijsko zanimanje zanjo dokaj pozno.

Zgodovinskimi virom in mnogim posameznim piscem (kot npr. P. Santoninu, J. V. Valvazorju, T. Linhartu in drugim) bi naredili krivico, če bi za-

nikali posamezne tekste ali celo risbe hiš v preteklih stoletjih, vendar so to nesistemični in posamezni primeri.

Pod vplivom romantike se je hiši v celovitejšem smislu posvetil M. Murko. Slovenska hiša pa je v tem času postala zanimiva tudi za nekatere tuje raziskovalce (Rus A. Haruzin – Krestjaniin Avstrijskoj Krainji i ego postrojki, Materiali po istorij razvitiya slavyanskikh žilišč Slovinca Verhnjej Krainji 1902 ali pa Čeh V. Dvorsky s svojima Študidjama o Trenti in Bohinskem sedelnem typu.), tako se je posameznim tipom ljudske arhitekture pričelo posvečati čedalje več domačih in tujih strokovnjakov. Med zelo obetavne in strokovno usposobljene, ki pa je na žalost prezgodaj umrl, vsekakor sodi S. Vurnik s svojo študijo o Alpiski hiši v Etnologu št. IV.

Pred dr. R. Ložarjem, ki je pripravil prvi celoviti pregled vse dotedanje strokovne literature o stavbarstvu (Narodopisje Slovencev, 1944) in jo sistematično obravnava, velja omeniti še prispevke F. Kotnika. Po drugi svetovni vojni sta poleg F. Baša poglobljeno in sistematično proučevala kmečki dom – hišo še dr. V. Novak, profesor etnologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in dr. B. Orel, direktor Slovenskega etnografskega muzeja in vodja oddelka za spomeniško varstvo. Slednji je podal še vedno aktualna in vodilna teoretična izhodišča za varovanje in ohranjanje ljudske arhitekture. Njegov programski sestavek "Problematika varstva etnografskih spomenikov v Sloveniji" (SE št. 6-7, leta 1954), v katerem je dal teoretični in kritični očrt stanja, še danes velja kot "magna carta" v spomeniški stroki. Z novimi teoretičnimi pristopi je istočasno nakazal obvezni nacionalni program varovanja čedalje bolj ogrožene ljudske arhitekture.

Kulturni spomenik nas mora zmerom spominjati nečesa pomembnega iz naše kulturne preteklosti. V tem vidimo njegov glavni pomen. Etnografski spomeniki nas spominjajo preteklih tvorb naše ljudske kulture, oni so vidna znamenja ustvarjalnosti našega ljudstva v preteklih stoletjih. Naše ljudske stavbe veljajo za etnografske spomenike, ker nam pričajo o našem ljudskem stavbarstvu, o prebivališču in gospodarski dejavnosti našega kmečkega človeka v preteklosti. Take in podobne načelne resnice pa so za spomeniško varstveno prakso presplošne oznake. Potrebno bi bilo vedeti o ljudski stavbi kot spomeniku kaj več stvarnejšega v posameznostih.

Podrobneje bi naslednji elementi odločali o spomeniškem značaju ljudskih stavb: 1. geografska lega nepremičnega etnografskega objekta (doma, hiše, itd); 2. hiša ali gospodarska stavba je po tehnični in oblikovni izgradnji značilen primer našega ljudskega stavbarstva v preteklih stoletjih; 3. ljudska stavba je važen člen v zgodovinskem razvoju ljudskega stavbarstva; 4. stavba predstavlja

¹ Iz strokovnega pogovora z V. Knificem na ZVNKD v Kranju leta 1990.

² Ustni komentar na Programске zasnove razvoja Brda, ki jih je pripravil M. Potočnik.

Žeje pri Gorjuši št. 4, "Pri Pengre" (foto: Silvester Gaberšček)

pokrajinski tip hiše ali gospodarske stavbe iz določenega časa; 5. hiša tvori skupno z gospodarskimi stavbami posebno obliko domačije; 6. nepremični etnografski objekti nam kažejo bivališče in gospodarske stavbe določene družbeno – gospodarske skupnosti na vasi; 7. hiša ima v svoji notranjščini ohranjene sestavne dele, posamezne prostore, ki so značilni za določen pokrajinski hišni tip; 8. notranji prostori hiše ali gospodarske stavbe so opremljeni z ustreznim inventarjem; 9. razni sestavni deli zunaj ali znotraj stavbe kažejo lepe primere ljudsko-umetniške ustvarjalnosti v preteklih stoletjih, med drugim tudi vplive stilne arhitekture na domače stavbarstvo."

V okvir sistemske obravnave in zaščite je B. Orel želel vključiti prav vse sestavine ljudske arhitekture kot npr.: hlev, skedenj ali pod, kašča, svinjak, sušilnica, čebelnjak, koruznjak, vodnjak, kozolec, kolarnica, kovačnica, mlin itd. Prav tako stavbe, ki so navadno od domačije oddaljene: vinski hram ali zidanice, pristave, planinski stanovi, seniki, zaklonišča, oglarske kočice, razne kolibe in preproste stavbice, pletene iz slame, kanele, paluda ali koruznice. Obravnaval je tudi vse zvrsti ograj, brvi, mostove, prav tako objekte določene trške ali mestne arhitekture (podružne cerkvice, znamenja in kapele).

Ob zgodovinskem in geografskem pristopu obravnave hiš, namreč le te je B. Orel po svoji tipiki razvrstil na 5 osnovnih tipov (za razliko od R. Ložarja, ki jih razvršča v 6 sklopov; sicer pa se število tipov vse do danes ni poenotilo, lahko govo-

rimo o več skupinah in podskupinah, nekateri jih opredeljujejo geografsko, drugi dialektološko, zopet drugi v skladu z zemljevidom flore itd.). Še za nekaj je Orel pomemben, namreč opozarja še na nujnost vključitve v proučevanje tudi družbeno-gospodarski moment ljudskega življenja. Namreč t.i. spomeniško varstvo se je začelo ukvarjati z etnologijo šele leta 1948, ko se je pokrajina pričela temeljito spreminjati. V svojem spisu navaja, da bodo nekateri hišni tipi in njihove variante kmalu povsem izginile, saj so mnoge hiše že takrat izginile iz naših vasi. Prav zaradi tega je bilo stališče, da bi bilo dobro zavarovati in ohraniti kar se da največ etnoloških spomenikov. A je kmalu uvidel, da je realizacija tega projekta izredno težka. V istem stavku pravi: "Brž, ko se začnemo ukvarjati s praktičnimi vprašanji varstva etnoloških nepremičnih spomenikov na terenu, takoj spoznamo, da je ugotavljanje etn. spomenikov v zvezi s potrebo po njih varstvu eno vprašanje, praktična izvedba varstva pa bistveno drugo vprašanje. Predvsem je treba razumeti, da na terenu nikakor ne moremo zavarovati vsevprek, kar je starega in etnografsko pomembnega, ker bi sicer zavirali napredek naših vasi v stavbnem pogledu.", zato je Orel ponudil rešitev, da se v vsakem etnološko zaokroženem predelu zavaruje pokrajinski tip hiš v enem primeru, kjer se izbere tiste hiše, ki imajo ustrezno ohranjeno tudi notranjo opremo, in da se ob hišah zavarujejo tudi gospodarske stavbe. Iz te pobude je nastal t.i. Orlov seznam 80-ih najpomembnejših objektov, ki pa se žal ni ohranil.

Vrhopolje pri Moravčah, nekdanje "Korlno gospodarsko poslopje" (foto: Silvester Gaberšček)

V tem istem programskem spisu Orel razmišlja, kako je pri varstvu nepremičnih etnoloških spomenikov potrebno računati z dejstvom, da so prav te zavarovane ljudske stavbe večidel živi etnološki predmeti s stalno možnostjo razvoja in spreminjanja. Vsekakor je to vprašanje jedro problematike varstva ljudske arhitekture. Pred to stvarnostjo sprememb, ki jih nosi življenje, se stroka pogosto znajde nemočna, zato je prisiljena v razmišljanje o muzejskem načinu varovanja in ohranjanja zavarovanih ljudskih stavb. To je prvo strokovno razmišljanje o nujnosti in umestnosti muzeja ljudske arhitekture na prostem v slovenski strokovni literaturi.

Pred vojno je leta 1938 pobudo za tovrsten muzej dal F. Kotnik (kar sovpada s pobudami za etnopark pri Gospe Sveti), a je tudi zaradi premajhne odmevnosti in strokovne nedorečenosti zamisel propadla.

Tokrat se je projektu z vso vnemo posvetil B. Orel. S svojimi ekipami je prekrizal vso Slovenijo. Iskal je primerno lokacijo za tovrsten muzej, sprva pri Čadu pod Rožnikom pri Ljubljani, nato pri Podsmreki na Dolenjskem. Prvotno zamisel o vse-slovenskem skansu je zaradi izjemne raznolikosti arhitekture opustil in se pričel ogrevati za več regionalnih Muzejev na prostem.

Do večjega miselnega premika je prišlo leta 1957 ob znanstveni potrditvi umestnosti muzeja na prostem – skanska kot takega v Parizu. Prišlo je do nepričakovane reakcije, saj se je v 60-ih letih na slovenskih tleh nenadoma pojavilo cca. 10 manjših

skansnov s približno 30 prestavljenimi objekti, vendar so zaradi ustrezne strokovne nedorečenosti in nezadostne predhodne pripravljenosti povečini vsi že v zametkih zamrli.

Po Orlovi prezgodnji smrti smo Slovenci izgubili idejnega vodjo in izrednega strokovnjaka. Nastopilo je dolgo mrtvilo, ki ga je v 70-ih letih še dodatno obremenila ideološka usmeritev takratne Jugoslavije, ki je želela izoblikovati novo "enotno jugoslovansko nacijo" proletarcev; zato je bilo vse, kar je govorilo o narodovi identiteti, načrtno ovirano in namenjeno umiranju.

Sledila so strokovna razhajanja tudi znotraj stroke, kar je svoj epilog dobilo 1981. na posvetovanju na to temo na SAZU-ju v Ljubljani, stroka se je v bistvu razdelila na dvoje; na vedno številnejše zagovornike te ideje med etnologi – konservatorji znotraj spomeniške službe in nasprotnike te ideje med etnologi – muzealci in deloma tudi katedro za etnologijo pri ljubljanski univerzi. Dejansko je v javnosti prevladalo negativno mnenje, s katerim se deloma otepamo še danes, in le po nekakšnem čudežu je prišlo v tem vmesnem času do realizacije prenosa sitarske hiše v Stražišču pri Kranju.

Stanje na terenu je postalo alarmantno, zlasti za leseno arhitekturo. Neopazno je na pobudo nekaj krajanov in s strokovnim sodelovanjem ZVNKD v Celju pod vodstvom konservatorja Vita Hazlerja vzniknil majhen in prikupen Muzej na prostem Rogatec in s tem zaobšel omenjena odklonilna stališča.

Zg. Bela št. 35, "Marinčkova" domačija (foto: Silvester Gaberšček)

Dejstvo, da se je ob začetku vsakega desetletja ponovno v strokovnih krogih obudila zamisel o skansu, je postala nenapisana zakonitost. Vse bolj kritično stanje na terenu je ponovno združilo etnologue iz spomeniške in muzejske službe, tako da so skupaj začeli biti plat zvona za muzejsko rešitev le še skromnih ostankov nekdanje bogate lesene dediščine. Skansen se je žal pokazal za večino lesenih objektov kot edini še možen način ohranitve tovrstne arhitekture.

Demosova slovenska vlade je razumela nacionalni pomen tega projekta, zato ga je podprla z vključitvijo v program državnega proračuna; s tem se je Država Slovenija tudi formalno opredelila do projekta Muzejev na prostem.

Pri Republiškem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine je bila ustanovljena ekspertna skupina s strokovnjaki iz vseh pristojnih Zavodov za varstvo dediščine z nalogo, da pripravi Projekt mreže muzejev na prostem. S svojim bogatim znanjem so skupini ves čas stali ob strani: dr. Ivan Sedej iz Slovenskega etnografskega muzeja, dr. Tone Cevc iz Oddelka za slovensko narodopisje na SAZU-ju, prof. dr. Peter Fister iz Fakultete za arhitekturo. Izjemno moralno in strokovno, skoraj očetovsko, podporo so s svojimi bogatimi izkušnjami nudili: prof. dr. Oskar Moser in prof. Franc Koschir iz Celovca, prof. dr. Viktor Pettler iz Gradca ter dr. Curt Konrad iz Salzburga.

V ponatisu članka: "Muzej na prostem na Brdu pri Kranju", ki je bil objavljen v Glasniku slo-

venskega etnološkega društva leta 1992, je v strnjeni obliki predstavljena zgodovina zamisli in nastanka strokovne zasnove "muzeja na prostem za Gorenjsko" s seznamom izbranih stavb, predvidenih za prenos v nastajajoči Muzej na prostem na Brdu pri Kranju.

Prizadevanja za postavitve tovrstnega muzeja na Gorenjskem imajo dolgo zgodovino. Še preden je bil ustanovljen kranjski Zavod za spomeniško varstvo (1963), se je že razmišljalo o postavitvi skansena na Bledu (1955). Resnejša prizadevanja za postavitve takšnega muzeja v bližini Šempetrskega gradu v Stražišču pri Kranju so bila konkretizacija posveta o slovenskih muzejih na prostem na SAZU v Ljubljani 1981. Zaradi gradnje krožne ceste na Tominčevi ulici v Kranju je bilo potrebno odstraniti cca 200 let staro leseno sitarsko hišo. Prišlo je do prenosa omenjene hiše na travnik med Šempetrsko graščino in grajsko kapelo. Leta 1982 je bila hiška prenesena. Ob tej priložnosti je bil v Kranju strokovni posvet, na katerem je bil predstavljen idejni projekt tega skansna, na katerega naj bi prenesli še eno sitarsko hišo iz Stražišča št. 50.

Do realizacije tega projekta ni prišlo, tako je projekt zamrl, obenem pa tudi razne kulturne dejavnosti, ki so se občasno dogajale v "sitarki".

Misel o nujnosti vseslovenskega skansna se je približno vsako desetletje znova pojavila v zvezi z novo možno lokacijo. Ker pa se je vedno zatikalo pri konkretni pridobitvi zemljišča, za čemer se je

Srednja Bela, nekdanja "Mežnarija" (foto: Silvester Gaberšček)

do nedavnega skrivalo ideološko nasprotovanje postavitvi česarkoli, kar bi poudarjalo narodno kulturo in s tem vzbujalo pretirano zavest o "pripadnosti" temu narodu.

Leta 1986 se je ob spomeniški akciji pri gradu Krumperk pri Ihanu pokazala idealna lokacija za postavitev osrednjega slovenskega muzeja na prostem. Več dejavnikov je govorilo v prid take odločitve. Sama občina Domžale se je za ta projekt zelo ogrela, saj na njenem ozemlju ni ničesar monumentalnega in s tem projektom bi pridobila nacionalno institucijo. Lega je bila enkratna. Na cca 120 ha družbenega zemljišča, ki se razprostira med renesančno graščino in taborsko cerkvijo na drugi strani; skratka idealna slovenska krajina, ki bi zaradi razgibanosti terena prenesla vse tipe ljudske arhitekture. Prenesti se je nameravalo cca 60 lesenih objektov iz vse Slovenije. V začetku leta 1990 pa je prišla graščina Krumperk skupaj z zemljišči v preliminarno pogodbo z ameriškim poslovnežem, ki bi celoten kompleks uredil za visoki turizem zaprtega tipa.

Morda je bilo po srečnem naključju istega leta v Rožnavu pod Radhošem na Moravskem 14. evropsko posvetovanje o muzejih na prostem, kjer je prevladalo spoznanje, da so strokovno bolj umestni regionalni muzeji na prostem, in tako je zamisel o vseslovenskem muzeju na prostem, odstopila mesto predlogu o mreži tovrstnih muzejev.

Vsak Zavod je predlagal več možnih lokacij, ki so bile posredovane komisiji pri RZVNKD v Ljubljani.

Na območju Gorenjske smo iskali več variant. Sama občina Domžale ne bi rada zapravila možnosti, da bi bila gostitelj takemu muzeju, vendar vse predlagane lokacije niso ustrezale. Možne lokacije miniaturnih muzejev na prostem, ki bi prenesle kvečjemu predstavitev do največ treh domačij, so bile možne na območju Volčjega potoka ter v Spodnji Radovni ob opuščenih fužinah.

Mimo vsakega natečaja in strokovne presoje stroke je v začetku 80-ih let znotraj kompleksa Brdo zrasel mini skansen. Projekte zanj je izdelal dr. Peter Fister. Glede na tedanjo funkcijo Brda se o tem ni govorilo, tako da je za to vedelo le nekaj ljudi; tudi v strokovnih objavah se o tem ni smelo pisati. V začetku letošnjega leta, ko se je začel pripravljati javni natečaj za celoten kompleks Brdo in ko je ZVNKD v Kranju moral pripraviti strokovne podlage natečaja, smo presenečeni odkrili že deloma postavljen skansen na izredni lokaciji z urejeno infrastrukturo.

Zamisel je bila posredovana koordinatorju prof. Petru Gabrijelčiču, ki je v realizaciji regionalnega skansna videl prednost in obogatitev ponudbe kompleksa Brdo.

Na Zavodu je bil izdelan predlog za prenos 20-ih lesenih objektov s področja Gorenjske. V okviru

Grad pri Cerkljah št. 21, nadstropna hiša pred prezidavo leta 1991 (foto: Silvester Gaberšček)

tega projekta, ki ga financira Republika, so stekla pripravljala dela, tako da je že izdelana potrebna dokumentacija 10-ih objektov. Hkrati je v tem času stekla gradnja krožne ceste v Stražišču pri Kranju, tako da je bila nujna odstranitev lesene sitarske hiše. Glede na predhodne dogovore z upravo Brda je bila hiša deponirana v bližini "Sitarko" št. 1 znotraj kompleksa Brdo.

V zvezi z istim dogovorom je bil predviden prenos "mežnarije" iz Srednje Bele pri Preddvoru, ter postavitvijo – prenosom mlina in žage v bližini elektrarne. S tem bi bil zaključen mini skansen, ki bi se vključil v dosedanje dejavnost in ponudbo protokolarnega podjetja Brdo.

Stališče in predlog stroke je, da bi v okviru kompleksa Brdo na cca 20 ha nastal regionalni skansen za Gorenjsko. Vključil bi območje, ki je bilo že doslej predvideno za skansen in greben v smeri naselja Srednja Bela vse do ograje. Po drugi varianti pa bi se razširil še proti vzhodu do t.i. Kardeljeve kočice na Beli, kjer bi se predstavila plansarska arhitektura.

Skansen bi deloval po vzoru evropskih skansenov. Poleg spomeniške in pedagoške namembnosti bi imel predvsem turistično funkcijo, ki bi jo popestrila raznotera dejavnost avtohtone obrti in folklorne.

Delovanje skansena je možno urediti avtonomno s posebnim vhodom iz naselja Sr. Bele; glede na program, zasedenost in dejavnost v preostalem kompleksu Brdo; vendar v skupnem gospodarskem in lastninskem okviru, tako da bi tekla

tudi notranja komunikacija za obiskovalce "historičnega" dela.

Za lokacijo muzeja na prostem znotraj kompleksa Brdo je predviden greben, ki se nad sedanjim "skansnom" nadaljuje proti vasi Srednja Bela. Grebenasti teritorij je poraščen z redkim borovim gozdom in je primeren za lokacijo gručaste vasi z osrednjim vaškim prostorom t.j. vaškim koritom in znamenjem. Med "skansensko vasjo" in naseljem Srednja Bela je večji travnik, vendar bi celota vizuelno delovala kot nadaljevanje naselja z vaško cerkvijo v Srednji Beli ter naravno alpsko kuliso s Storžičem v ozadju. Glavni dostop za javnost naj bi bil iz vasi Srednja Bela, za manjše skupine – obiskovalce kompleksa Brdo, pa bi bila možna tudi notranja komunikacija. Na arealu cca 12 ha, ki predstavlja prvi del Muzeja na prostem, bi bila predstavljena gručasta vas sestavljena iz lesene in polzidane gorenjske arhitekture. V preteklih letih je bil pripravljen seznam objektov, primernih za prenos. Seveda izbor ni več tako pester kot pred desetletji, saj je večina zaščitenih hiš iz Orlovega seznama že propadla in tako so najboljši primeri izginili. Iz priloženega seznama je razvidno poreklo, lastnina in časovna možnost odkupa in prenosa posameznih objektov. Ob že predstavljeni sitarski hiši na platoju ob jezeru bi se v glavnem upošteval načrt – koncept dr. Petra Fistra s korekcijo, da se namesto gospodarskega poslopja postavi še eno sitarsko hišo iz Stražišča. Spodnji del pomola bi tako predstavljal kajžarski del naselja z obrtniško dejavnostjo.

Ob izlivu potoka v bližnje jezero pa je pri-

merna lokacija za obrti, povezane z vodno silo: mlin, žaga, kovačija.

Travnati pomol naj bi se po Fistrovih projektih zapolnil s pomožnimi objekti: svinjak, kokošnjak, 'gartelc', čebelnjak, sušilnica za sadje, manjši topolar, njiva in manjši nasad starega sadnega drevja.

Ob samem vhodu na prostor sedanjega "skansna" je primerna lokacija kajžarske hiše – "mežnarije" iz Srednje Bele. V drugem arealu na cca 10 ha SV od prvega je v II. fazi predvidena lokacija večje "kmetije v celku". Na strmem pobočju pod kočo na Belci pa je primerna lokacija planšarske arhitekture.

SEZNAM OBJEKTOV:

1. "Tomaškova" domačija iz naselja Hribi št. 1 nad Trojanami (Domžale). Domačija (stanovanjska hiša, gospodarsko poslopje, topolar in dvojna kašča) je v celoti na razpolago za prenos. Lastnica se strinja z odkupom. Objekti so v razmeroma dobro ohranjenem stanju in so že v življenjski funkciji.
2. "Pri Pengre" v Žejah št. 4 pri Gorjuši (Domžale). Domačija (stanovanjska hiša, hlev, svinjak, topolar je bil pred kratkim sežgan). Hiša je še naseljena, vendar je predhodno potrebno rešiti socialni problem. Odkup je možen.
3. "Sicarjeva" sitarska hiša iz Stražišča – Tominčeva 50, Kranj (Kranj). Odkup hiše, plačilo izmere in prevoza na novo lokacijo je zagotovilo cestno podjetje. V 50-ih letih je bila hiša deloma obnovljena, rekonstrukcija prvotnega stanja ni vprašljiva. Hiša je že deponirana na Brdu.
4. "Čurgova" stara hiša v Bistričici št. 1 pri Stahovici (Kamnik). Še v celoti z notranjo opremo ohranjena lesena hiša. Lastnik se strinja s prodajo. Prenos je možen.
5. "Pri Luku", Gorica št. 2 Moravče (Domžale). Strnjen leseni dom. Hiša je še naseljena. V kratkem je predvideno rušenje zaradi širitve ceste. Nadomestna gradnja je že izvedena. Lastnik se strinja s prenosom.
6. "Uštinčeva" kajža, Vrhpolje št. 25 pri Moravčah (Domžale). Delno obnovljena in še v uporabi. Lastnik se strinja z odkupom.
7. "Korlnovo" gospodarsko poslopje iz Vrhpolja pri Moravčah (Domžale). Objekt je bil odkupljen, strokovno demontiran in začasno deponiran v gradu Krumperk (čaka na ponovno postavitve).
8. "Pri Lesjak" v Sp. Dolah pri Moravčah (Domžale). Že več let opuščena domačija. Lastniki živijo v Ljubljani. Objekt je razmeroma dobro ohranjen in še možen za prenos.
9. "Udomkova kašča" v Črnem vrhu št. 6 nad

Špitaličem (Kamnik). Enkrat že prenesena, dobro ohranjena kašča, je na razpolago za prenos.

10. "Pri Primež", Zg. Panovče št. 23 (Kamnik). Vrhlevna hiška, razmeroma dobro ohranjena. Na istem mestu je predvidena nadomestna gradnja.
11. "Kašča" iz Stiške vasi št. 17, Cerklje (Kranj). Deloma razpadajoča lesena ometana kašča s freskami, še zanimiva za prenos.
12. "Mežnarija" v Sr. Bitnjah (Kranj). Objekt je pol zidan, pol lesen, dobro ohranjen. Lastnik ž.u. Stražišče je pripravljen objekt prodati.
13. "Skominčeva hiša" V Koprivniku št. 32 Srednja vas v Bohinju (Radovljica). Stegnjen bohinjski dom v dobrem stanju. Hiša je opuščena dve leti. Lastnik se strinja z odkupom.
14. "Hribarjeva hiša", Koprivnik št. 13, Srednja vas v Bohinju (Radovljica). Lastnik bo na istem mestu gradil nadomestno hišo. Obstoječa hiša je v notranjosti dodobra preurejena. Morebitni odkup in prenos bo potrebno še ovrednotiti in dogovoriti.
15. "Štrekmanova kajža", Voglje, Pot na ozare št. 15, Šenčur (Kranj). Opuščena lesena nekoč dvojna kašča. Deloma še opremljena. Lastnik živi v Nemčiji.
16. "Nadstropna" hiša, Grad št. 21, Cerklje (Kranj). Opuščena, še dobro ohranjena pol zidana hiša v pritličju. Lastnik namerava graditi nadomestno hišo.
17. "Marinčkova" domačija v Zg. Beli št. 35, Preddivor (Kranj). Za monumentalno domačijo stegnjenega tipa že obstaja nadomestna gradnja. Z lastnikom je potreben dogovor o odkupu. Stanovanjski del hiše ima še avtentično notranjo opremo. V bližini hiše je dobro ohranjen tipični lesen čebelnjak.
18. "Mežnarija" Sr. Bela št. 25, Preddivor (Kranj). Dobro ohranjena lesena hiša s hlevom v podaljšku. Predvidena je nadomestna gradnja. Lastnik je pripravljen za odkup domačije. Demontaža je predvidena v letu 1992.
19. Za upravno stavbo z gostinskim lokalom je možna rekonstrukcija "Glasove" domačije iz Velikega Jelnika v Črnem Grabnu (Domžale). Za omenjeno reprezentančno domačijo – eden redkih lesenih slovenskih kmečkih dvorcev, je bila pred rušenjem izdelana natančna arhitektonska dokumentacija.

Leta 1991 je na jasi ob sitarski oziroma "Titovi" hiši steklo pripravljalo delo za postavitve še druge sitarske – po domače "Sicarjeve" hiše iz Stražišča, ki je bila po vseh predpisih razstavljena in prenesena. Z istim namenom sta bili razstavljene

in začasno skladiščeni še "Mežnarija" iz Srednje Bele št. 26 in "Korlnovo" gospodarsko poslopje iz Vrhpolja pri Moravčah. Z lastniki preostalih v zgornjem seznamu navedenih in za muzej predvidenih stavb so potekali pogovori o odškodnini za posamezne stavbe in možnih časovnih rokih za njihovo prestavitev.

Odhod enega izmed nosilcev tega projekta na drugo delovno mesto, urejanje potrebnih zemljiško knjižnih zadev in še nekaj nepredvidenih okoliščin je povzročilo zastoj začetih del. Takratno vodstvo protokolarnih objektov je izkazalo veliko razumevanja in podpore, saj je nekaj časa samo vzpodbujalo pristojno stroko, da bi z deli nadaljevali.

Danes lahko z žalostjo ugotovimo, kako resnično bridko je bilo opozorilo dr. Oskarja Moserja, enega največjih evropskih strokovnjakov za stavbeno dediščino, ki je na predavanju v Kranju poudaril: "Pri realiziranju in upravljanju teh muzejev se seveda pojavijo tudi znanstveno-strokovne, materialne in organizacijske zahteve ter konservatorski problemi, na katere bi rad opozoril vse tiste, ki imajo v načrtu muzej na prostem, ker čutim to kot svojo dolžnost. Kot na splošno pri muzejskih projektih, je velikokrat spregledano, da je človek odločen za muzej, t.j. človek, ki ustvarja, razstavlja in oskrbuje. Kjer ni človeka, ki je s srcem in razumom pri stvari, tam bosta tudi najlepši muzejski projekt in celota neuspešna in ne bosta preživela. Vsi evropski muzeji na prostem, kar jih poznam, se imajo zahvaliti za svoj obstoj in uspeh prav pionirskemu delu svojih ustvarjalcev; kjer pa so kot upravitelji uradniki, stvar ne funkcioniira."³

Vsaka hiša potrebuje gospodarja s srcem, sicer začne umirati, tudi če stoji na muzejskem dvorišču. Na žalost se je v polpreteklosti to dejstvo izkazalo resnično na mnogih primerih. Le če ima tako hišo nekdo "rad", kar pomeni, da mora imeti zagotovljeno določeno namembnost in s tem življenje, bo ostala, sicer obstaja velika nevarnost, da ne preživi.

Nekdanji "Nacionalni program mreže muzejev na prostem v Sloveniji", ki je imel v državnem proračunu celo svojo postavko, je bil uresničen v zelo skromnem obsegu. Nanj spominjajo: Muzej na prostem Rogatec, ki je lokalnega značaja; prav tako lokalnega pomena je sicer prikupen Muzej na prostem ob Kartuziji Pleterje ter Solinarski muzej in situ v Sečovljah. Za vse tri je značilno, da se čisto po nekem naključju nahajajo v neposredni bližini državne meje s Hrvaško in so sled tega postali neposredno državnega in ne več samo krajevnega pomena. Načrtovani pokrajinski muzej na prostem, ki bi predstavljal ljudsko arhitekturo vse Štajerske v Račjem dvoru pri Mariboru, in

Gorenjski na Brdu pri Kranju sta ostala le na papirju kot dokument nekega obdobja.

Slovenska krajina je prepoznavna s tisoč gradovi in graščinami in s skoraj tri tisoč cerkvami in cerkvicami, izginjajočimi kozolci. V zadnjih letih pa vse bolj s transvenzalo več kot 20 domačij – rojstnih hiš pomembnih Slovencev, ki so s svojo opremo hkrati spomeniki ljudskega stavbarstva in nekdanjega življenja.

Predvsem gre konservatorjem etnologom, zaposlenim po enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, pripisati veliko zaslugo, da se je na celotnem slovenskem ozemlju obnovilo in v svojem izvornem okolju ohranilo tolikšno število spomenikov ljudskega stavbarstva "in situ", kot veleljajo načela "Beneške listine" iz leta 1964: "Spomenik ne sme biti ločen od preteklosti, katere priča je, ne od ambienta, v katerem se nahaja. Prenos celega spomenika ali njegovega dela se lahko upraviči samo tedaj, ko to zahteva njegova ohranitev ali kadar je to opravičeno z vzroki nacionalnega ali internacionalnega pomena". Na širokem pasu alpskega in predalpskega hribovja med Trojanami in Vršičem, t.j. področju, ki ga pokriva Kranjska enota Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov, je "in situ" muzejsko predstavljenih zgledno število spomenikov ljudskega stavbarstva:

- Matjaževa ali Budnarjeva domačija v Zg. Palovčah št. 5, občina Kamnik;
- Korbarjeva hiša, Tunjice 40, občina Kamnik;
- Preskarjev stan na Veliki planini, občina Kamnik;
- Jenkova kasarna na Jezerskem, občina Jezersko;
- Kurnikova hiša v Trziču, občina Trzič;
- Jamenšnikova domačija v Dolžanovi soteski, občina Trzič;
- Prešernova rojstna hiša v Vrbi, občina Žirovnica;
- Finžgarjeva rojstna hiša v Doslovčah, občina Žirovnica;
- Liznjakova hiša v Kranjski gori, občina Kranjska gora;
- Pocarjeva hiša v Zg. Radovni 25, občina Kranjska gora;
- Pšjakova žaga in mlin v Zg. Radovni, občina Kranjska gora;
- Oplenova hiša v Studorju 16, občina Bohinj;
- Vigenc – Vice v Kropi, občina Radovljica;
- "Slovanska peč" nad Kropo, občina Radovljica.

Če se k naštetim doda še seznam obnovljenih in "in situ" prezentiranih hiš za preostala območja Slovenije in če pomislimo še na množico različnih poslopij v vaških, trških in mestnih jedrih in posameznih zgradb z ohranjenimi slogovnimi značilnostmi, potem je možno nekoliko poenostavljeno ugotoviti, da kljub temu, da Slovenci ne premoremo večjega in slovečega "Muzeja na

³ Moser, Naloge in problemi narodopisnih muzejev na prostem, str. 44-47.

prostem", kot so to Stibung pri Gradcu, Sant Andrea pri Budimpešti, Rožnav pod Radhošem na Moravskem ali Ballemberg v Švici in mnogi drugi "skansni" po vsej Evropi, premoremo po vsem slovenskem ozemlju veliko posameznih, vestno obnovljenih in strokovno prezentiranih spomeniško pomembnih in povednih stavb, ki gradijo "namišljen skansen" nad celotnem državnim ozemljem in tako dostojno predstavljajo tisti "obraz domovine", ki so ga ustvarjali naši pradedje in oblikovali naši očetje.

V času razvpite "globalizirane vasi", kot označujemo sodobni svet, sta skrb za vrednotenje in ohranjanje tudi tovrstne kulturne dediščine še toliko bolj pomembni, saj v nasprotnem primeru preti nevarnost, da zanamci ne bodo vedeli, od kod in kje so bili doma.

LITERATURA

- Baš, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju : izbrani etnološki spisi*. Ljubljana : Slovenska Matica, 1984.
- Delak Koželj, Zvezda: Izhodišča za načrtovanje, izvedbo in delovanje projekta Mreža regionalnih muzejev na prostem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 41, 2001, št. 3-4, str. 6-8.
- Delak Koželj, Zvezda: Novosti pri oblikovanju muzejev na prostem v republiki Sloveniji. *Varstvo spomenikov*, 33, 1991, str. 111-113.
- Gaberšček, Silvester: Das Slowenische Freilichtmuseum bei Schloss Krumperk. *14. Tagung des Verbandes Europäischer Freilichtmuseen*. Rožnav/Rathošem 1990, str. 124-127.
- Gaberšček, Silvester: Muzej na prostem na Brdu pri Kranju. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3, str. 29-34.
- Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3.
- Keršič, Irena, Delak Koželj, Zvezda, Gaberšček, Silvester, Hafner, Aleš: Muzeji na prostem v Sloveniji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3, str. 56-58.
- Ložar, Rajko: Kmečki dom in kmečka hiša. *Narodopisje Slovencev*. Ljubljana : Klas, 1944 str. 62-98.
- Moser, Oskar: Naloge in problemi narodopisnih muzejev na prostem : na kratko predstavljeni na primeru koroškega muzeja na prostem pri Gospe Sveti. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3, str. 44-47.
- Orel, Boris: Problematika varstva etnoloških spomenikov v Sloveniji. *Slovenski etnograf*, 3, 1954 št. 6-7, str. 11-34.

Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah : stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine : zbornik = Die Sennhütten in den Ostalpen : die Bautypologie und der Schutz der Sennhütten : Sammelband (ur. Tone Cevc). Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995.

Posvet o mreži muzejev na prostem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3.

Sedej, Ivan: Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem. Ljubljana : Prešernova družba, 1989.

Vilko Novak: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1960.

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Erinnerung an das Freilichtmuseum in Brdo bei Kranj

Bereits seit den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts wurde die Idee von der Errichtung eines slowenischen Freilichtmuseums erwogen. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die Diskussion über Gründe, Möglichkeiten und eventuelle Standorte eines solchen Museums wiederholt entfacht. Allmählich setzte sich die Überzeugung durch, dass es einen großen Unterschied zwischen der alpinen, der zentralslowenischen, der mediterranen und der pannonischen Bautypologie gebe und dass es daher besser sei, den Bau von regionalen Freilichtmuseen ins Auge zu fassen. Nach der Erlangung der slowenischen Unabhängigkeit und den vorangegangenen politischen Veränderungen der Transformationszeit eröffnete sich die Möglichkeit eines Freilichtmuseums in Brdo bei Kranj innerhalb des Protokollobjekts, wo bereits zu Beginn der achtziger Jahre ein Siebmacherhaus errichtet worden war. Im Jahr 2003 wurde der für diese Tätigkeit vorgesehene Standort für andere Zwecke bestimmt. Aus diesem Grunde ist der vorliegende Beitrag jenen Holzbauten des Gebiets Gorenjska gewidmet, die für das Freilichtmuseum von Gorenjska vorgesehen waren.

1.04 kratki znanstveni članek

UDK 638.11(497 Brdo)
prejeto: 12. 1. 2004

Ida Gnilšak

univ. dipl. arheolog, višja kustodinja, Čebelarški muzej Radovljica, Linhartov trg 1, SI-4240 Radovljica
muzeji.radovljiske.obcine@siol.net

Čebelnjak na Brdu pri Kranju

IZVLEČEK

Članek predstavlja leta 1978 zgrajen čebelnjak na Brdu pri Kranju z vidika čebelarstva in kmečke arhitekture. Pri gradnji so sledili zakonitostim, ki že od nekdaj veljajo pri postavljanju čebeljakov (naprej pomaknjen napušč, kritina iz skodel) in tradiciji slovenskega čebelarstva – poslikavanju pročelij panjev. V čebelnjaku so nameščeni poslikani AŽ (Žnidersičevi) panji, naseljeni s čebelami, in nenaseljeni kranjiči.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, čebelnjak, končnica, panj

SUMMARY

THE APIARY AT BRDO NEAR KRANJ

The article presents the in 1978 built apiary at Brdo near Kranj from the view of apiculture and rural architecture. When building it they followed the rules valid from former times for raising apiaries (first, the shifted projecting roof, shingled cover), and in the tradition of Slovene apiculture – painting the fronts of beehives. Placed in the apiary are the painted AŽ (Žnidersič's) beehives, inhabited with bees, and non-inhabited endings.

KEY WORDS

Brdo near Kranj, apiary, ending, hive

Prav verjetno je, da se je trdno zgrajen čebelnjak kot gospodarski objekt, namenjen varovanju in shranjevanju panjev skozi vse leto, uveljavil najprej na Gorenjskem, kjer sta delovala najboljša teoretika in praktika slovenskega čebelarstva Anton Janša in Peter Pavel Glavar. So pa tudi geografske razmere terjale tovrstno zaščito.

"Gorenjski" čebelnjak je lesena stavba z dvokapno streho, krita s slamo, s škodlami ali blanjami. Značilno je sleme, pomaknjeno včasih tako naprej, da doseže isto ravnino kot pročelje. Napušč je obit z deskami, ponavadi v obliki polkrožnega loka in ima tako oblikovan tudi estetsko funkcijo. Vogalni temelji dvigujejo konstrukcijo približno pol metra od tal.

Takšnemu tipu pripada moderneje grajen čebelnjak v kompleksu Javnega gospodarskega zavoda Brdo pri Kranju. Stoji na nekoliko dvignjenem terenu za dvorcem Brdo, narejen pa je bil leta 1978 po načrtu Zvonimirja Korošca.¹ Čebelnjak je podjetje Medex podarilo takratnemu jugoslovanskemu predsedniku Josipu Brozu. Višina funkcionalnega dela zgradbe, ki stoji na 15 cm debeli betonski plošči, je 205 cm, podstrešnega dela 135 cm. Širina zgradbe je 290 cm, dolžina 410 cm.²

Na JZ strani je vhod v čebelnjak, na SZ sta vgrajeni dve okni. Zgrajen je iz polbrun, streha z naprej pomaknjenim napuščem je krita s škodlami, žlebova sta lesena. Na izletni strani je pod panji pritrjena 26 cm široka naletna deska. Prostor pred čebelnjakom je tlakovan z betonskimi ploščami. Lesena skulptura pred čebelnjakom je delo Petra Jovanoviča. Masivna moška figura ponazarja figuralne panje, ki so običajno stali poleg čebelnjaka, čeprav za slovensko čebelarstvo niso značilni.

*Čebelnjak na Brdu, v ozadju dvorec
(foto: Ida Gnilšak, 2003)*

*Čebelnjak s sprednje strani
(foto: Ida Gnilšak, 2003)*

Zelo temna barva čebelnjaka, ki je bil verjetno večkrat premazan z zaščitnimi sredstvi, je v neskladju s sivkasto barvo lesenega žleba, ki je naravno patiniral, oziroma ni znakov, da bi ga zaščitili s premazom. S čebelarskega vidika je popolnoma neustrezna betonska plošča pod čebelnjakom, ki lahko povzroča preveliko vlago v notranjosti. Pravilno grajen čebelnjak je nekoliko dvignjen od tal, da pod zgradbo lahko kroži zrak, ki predstavlja nekakšno toplotno blazino.

V čebelnjaku je 16 naseljenih AŽ (Žnideršičevih) panjev in 6 nenaseljenih kranjičev, ki so postavljeni desno od njih, in so bili dodani kot tipična oblika slovenskega panja. Panji so poslikani. Velikost poslikanih plošč je polovica izletne (frontalne) površine AŽ panja, tj. 30 x 42 cm.

Prva oskrbnika čebel sta bila Alojz Bukovšek iz Medvoda in njegov oče. Panje (sprva jih je bilo 20) sta konec marca 1978 naselila v kozolec. Za čebele sta skrbela krajši čas, dokler ni bil čebelnjak postavljen. Po pogodbi iz leta 1993³ oskrbuje čebele Kmetijski inštitut Slovenije. V vmesnem času je skrbel za čebele pogodbeno zaposleni čebelar.⁴

Naročnik je sledil tradiciji poslikavanja panjev na Slovenskem. K sodelovanju je bilo povabljenih 44 slovenskih slikarjev, ki so poslikali panje v čebelnjaku in 6 deščic, pritrjenih na vhodni steni nad vrati, ki po obnovi niso bile nameščene nazaj. Seznan slikarjev zaradi pomanjkanja dokumentacije ni popoln. Nekatere končnice zaradi dotrajanosti niso bile restavrirane, znan pa je avtor. Tak je primer slikarke Cite Potokar, ki je svojo poslikavo poimenovala "Prijazna leta", motiv pa ni razberljiv.

Med imeni slikarjev⁵ izstopajo Jože Ciuha, An-

¹ Podatek mi je posredoval Aleš Mižigoj, direktor podjetja Medex.

² Premerjeno v naravi, ker načrt čebelnjaka ni bil dosegljiv; mere odstopajo za približno 10 cm.

³ Podatek mi je posredoval Marjan Kokalj, tehnični sodelavec Kmetijskega inštituta Slovenije, prav tako podatek o prvem oskrbniku.

⁴ Informacija Alojza Bukovška.

⁵ Stjepić, *Poročilo o konserviranju in restavriranju panjskih končnic*.

drej Jemec, Metka Krašovec, Franc Novinc, Nikolaj Omersa in Maksim Sedej ml. Poslikave na panjih (večinoma so uporabljene oljne barve) so kljub kratki dobi od nastanka precej propadle. V letih 2001 in 2002 jih je restavriral akad. slikar, konservator in restavrator Vlado Stjepić pod strokovnim nadzorom umetnostne zgodovinarke dr. Vesne Bučić.

Nekateri slikarji so v sebi lastnem stilu ponovili motiv, ki je poznan s poslikanih končnic iz časa, ko je bilo poslikavanje panjev *kranjičev* na vrhuncu (med 1820 in 1860), in druge polovice 19. stoletja, ostali so bili pri izbiri motiva izvirni.

Motiv *Pegam in Lambergar*, ki ga je v modrem koloritu upodobil Jože Ciuha, je eden najstarejših in najbolj pogostih profanih motivov na panjskih končnicah. Upodobljena junaka se skoraj ne razlikujeta, le orožje imata različno. Nad glavama sta zapisani njuni imeni. S klasičnih končnic je poznan tudi motiv jezdeca na petelinu. *Vasovalec* Dore Plestenjak jezdi na petelinu, v ozadju je z nekaj hišami nakazana vas, motiv je zamejen v narobe obrnjenem srčastem okviru. Motiv *Ženska preganja tatu* je naslikan na kranjiču. Avtor ni prepoznan. Motiv sodi k prizorom iz vsakdanjega življenja na podeželju. K tej vrsti motivov bi lahko prištevali tudi motiv žganjekuhe avtorja Tratnika.

Nikolaj Omersa je upodobil boj Martina Krpana z Brdavsom, ki ga sicer kljub priljubljenosti junaka niso upodabljali. Poznan je še motiv Martina Krpana, ki tovari bruse. Končnico s tem motivom hrani Čebelarški muzej Radovljica. Kljub zelo slabi ohranjenosti Omersove poslikave je prepoznavna sekira v Krpanovi roki.

Petelina je upodobilo kar nekaj slikarjev. Par z mladičema v gnezdu, ki ga spodaj uokvirjata cvetlična motiva, je upodobila Martina G., ki se je v levo spodnjo četrtino deske tudi podpisala. Motiv s petelinoma okrog stiliziranega cvetja na zelenomodrem ozadju je upodobil Oton (?) Polak. Končnico je razdelil na dva dela. Pod petelinoma je naslikana lisica s kokošjo, kar tudi ni neznan motiv na končnicah. Pojavil se je ob koncu obdobja končničnega slikarstva.

Tipičen slikovni element na panjskih končnicah je uporabil Janez Vidic. V spodnjem delu plošče je v sredino postavil vazo s cvetjem. Namesto za končnice običajnih figur je levo in desno naslikal petelina. Zgornjo polovico je zapolnil z reliefnim okvirom in okrog okvira naslikal stilizirane cvetke, kar nekoliko spominja na kmečke skrinje.

Franc Novinc je upodobil jato ptic nad potjo, ki se izgublja v gozdnato in gorato pokrajino. Pokrajinski motiv je uporabil Milan Rijavec. Nekaj hiš v beli in modri barvi in vaško lipo je postavil pred planotasto ozadje. Sajovec je ploskev horizontalno razdelil v dve polovici. Na zgornji je naslikan sprevod z zelenim Jurijem, na spodnji dva pastirja (?), ki gresta proti koči. Desni vleče za sabo par koz.

Pročelje čebelnjaka (foto: Ida Gnilšak, 2003)

Tudi France Slana se je z dvema horizontalnima pasovima želel približati obliki klasične panjske končnice, ki v poprečju meri 14 x 30 cm. V zgornjem delu je naslikal dva bojujoča se petelina, v spodnjem pa dve ribi. Deska je signirana v sredini: F. Slana, 1978.

Različni hrošči in kačji pastir v rjavkastih tonih na slikariji Maksima Sedeja ml. v zgornji polovici poslikave in nekaj vodnega rastlinja in živali, naslikanih v bolj zamolklih tonih, v spodnjem delu sestavljajo skoraj pravličen pokrajinski motiv.

Živalski motiv zasledimo pri Ivi Seljaku-Čopiču, ki je kobilo z žrebetom postavil v nekakšen prerez hleva. Plug, ki je dodan, potrjuje, da gre za gospodarsko poslopje.

Ive Šubic je svojo poslikavo naslovil *Kmečko tihožitje*. V rjavih in sivih tonih je v spodnjem delu upodobil vrč s kozarci, pehar s sadjem, v prti zaviti hleb kruha in svečo. Majhno okno v zgornjem delu odstira pogled na gričevnato pokrajino.

Na dveh panjih kranjičih sta naslikana portretna motiva. Enega je neugotovljiv avtor poimenoval *Pretirane ambicije (Evforični ljudje)*. Motiv predstavlja tri doprsja. Glava pri srednjem, napolnjena z nekakšnimi znaki, je vidna le v spodnji polovici. Ženska glava na levi ima visoko štrleče lase, figura na desni si z rokami objema glavo z opičje-človeškim obrazom. Drugi portretni motiv predstavlja štiri glave v profilu, naslikane v akrilni tehniki.

Zelo prepoznavna je slikarka Metka Krašovec, ki je v pretežno rdečih in oranžnih tonih upodobila fantazijsko pokrajino z lebdečim parom. Alenka Gerlovič je za motiv oranžno-rjave pokrajine pod modrim nebom uporabila polivinil in akril.

Stane Jagodic je montažo imenoval *Srebrni roj*. Celotno površino je razdelil na štiri pravokotne ploskve, ki jih je zapolnil z žeblički. Abstraktni motiv Andreja Jemca sestavljajo večje oranžno, rumeno in nežno lila obarvane ploskve. Drug abstraktni motiv predstavljajo manjše ploskve nepravilnih oblik v zelenih, turkiznih in rjavkastih tonih neznanega avtorja.

*Pogled od strani po restavriranju
(foto: Ida Gnilšak, 2003)*

Ne glede na drugačen način in vsebino poslikav ter ne glede na nekatera odstopanja od zakonitosti gradnje z vidika čebelarjenja lahko čebelnjak na Brdu štejemo za vrednoto kulturne krajine.

V zaprtem območju parka, v lovskem revirju, stoji še en čebelnjak. Tesarska in mizarska dela je opravil lesarski tehnik Franc Lesjak z Bleda. Lesjak se spominja, da so čebelnjak gradili "okrog 1978" po zamisli pokojnega čebelarja Adolfa Stoparja. Z deskami obit čebelnjak je imel dvokapno streho, krito s škodlami. Delo je zaključil, preden so v čebelnjak postavili 24 AŽ panjev, od katerih je bila večina poslikana. Ker čebelnjak ni bil nikoli naseljen,⁶ s čebelarskega vidika ne igra nobene vloge.

O tradiciji čebelarstva na Brdu je težko govoriti. Na starih upodobitvah⁷ dvorca Brdo pri Kranju čebelnjaka ni. Čebelnjaka ni najti niti na Valvasorjevih upodobitvah,⁸ kjer bi ga upravičeno iskali. V njegovem albumu je namreč objavljena prva upodobitev čebelnjaka na Slovenskem.⁹

LITERATURA

Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana : Arterika, 1996.

⁶ Uporabljal naj bi ga Edvard Kardelj kot delovni prostor; ustna informacija Pavla Zdešarja.

⁷ Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 27 (Grefe, C.: *Schloss Egg bei Krainburg. Album Alt-Krain*, sl. 71. Kromlitografija, 1900/1901. Citirano po Stoparjevem delu).

⁸ Valvasor, *Topographia ducatus Carniolae modernae*, sl. 39.

⁹ Valvasor, *Topographia ducatus Carniolae modernae*, list 244. Morda je čebelnjak tudi na zid naslonjena stavba v manjšem ograjenem prostoru na Bogenšperku (list 285).

Stjepić, Vlado: *Poročilo o konserviranju in restavriranju panjskih končnic* (tipkopis). Ljubljana, 2002.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Gorenjska I-III*, 1. knj. Ljubljana : Viharnik, 1996.

Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia ducatus Carniolae modernae. Topografija sodobne vojvodine Kranjske*, 1679 (faksimilirana izdaja/spremna beseda in ureditev Branko Reisp). Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Bienenhaus in Brdo bei Kranj

Das Bienenhaus im Park der öffentlich-rechtlichen Anstalt *Javni gospodarski zavod Brdo pri Kranju* entstand im Jahre 1978. Der slowenischen Bienenzuchttradition entsprechend wurde ein Holzbau mit Satteldach errichtet. Als Dachbedeckung verwendete man Schindeln. Seit seiner Fertigstellung werden im Bienenhaus Bienen gezüchtet. Für 16 Bienenstöcke vom Typ AŽ sorgt das Institut für Agronomie Sloweniens (Kmetijski inštitut Slovenije). Außer den bevölkerten Bienenstöcken befinden sich im Bienenhaus noch 6 Exponate typischer slowenischer Bienenstöcke "kranjčiči" genannt.

Auch eine Besonderheit der slowenischen Bienenzucht wurde in das Bienenhaus mit einbezogen: die bemalten Bienenstöcke. Nach dem Vorbild der klassischen Bienenstöcke (bemalte Vorderseite der Bienenstöcke, sogenannter "kranjčiči") ließ man die Seite mit dem Flugloch bemalen. Gut 40 slowenische Maler wurden dazu eingeladen, die Vorderseite der Bienenstöcke zu bemalen, wobei die Motive bzw. der Inhalt ihnen selbst überlassen wurde. Namhafte slowenische Maler, wie etwa Jože Ciuha, Andrej Jemec, Metka Krašovec, Franc Novinc, Nikolaj Omersa u.a. beteiligten sich daran.

In einem geringeren Maße bildeten die Maler in ihrem eigenen Stil Motive ab oder wiederholten solche, die das klassische Zeitalter der Bienenstockbemalung kannte. Ein typisches Beispiel dafür liefert das Motiv von Pegam und Lambergar. Die meisten Motive sind figuraler Natur (menschliche Figuren, Tiere, seltener Fabelwesen).

Die Bienenstöcke sind mit Öl- oder Akrylfarben bemalt. Trotz der kurzen Zeitspanne seit ihrer Entstehung sind die Bemalungen schon ziemlich verkommen und mussten in den Jahren 2001 und 2002 restauriert werden.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka